

ทุนชุมชน : เงื่อนไขในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม

ปริญญาณิพนธ์

ของ

พิศมัย รัตนโรจน์สกุล

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาดุชะฎิบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์

เมษายน 2545

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๑
๒๐๕.๓๔๘
๗๗๕๑๓

ทุนชุมชน : เงินใช้ในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม

บทคัดย่อ

ของ

พิศมัย รัตนโรจน์สกุล

๒๒ ก.ค. ๒๕๔๕

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์

เมษายน ๒๕๔๕

พิศมัย รัตนโรจน์สกุล. (2545). *ทุนชุมชน : เงื่อนไขในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม* .

ปริญญาณิพนธ์ กศ.ด. (พัฒนศึกษาศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ . คณะกรรมการควบคุม : รองศาสตราจารย์ ดร.นภาพร หะวานนท์ ,
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญสิริ จีระเดชากุล , ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรฤทธิ บัดโธสง .

การนำเข้าแนวคิดแห่งทุนนิยมมาสู่สังคมไทย ตามแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่สังคมแห่ง
ความทันสมัยหรือสังคมอุตสาหกรรมนั้น ทำให้ชุมชนกลายเป็นหน่วยของสังคมที่ตกอยู่ในสภาพของ
สังคมชายขอบแห่งทุนนิยม ด้วยทุนชุมชนถูกผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในระดับมหภาค
นอกจากนี้แนวคิดแห่งทุนนิยมยังกดทับความหมายของทุนให้แคบลงเหลือเพียงการให้ความสำคัญต่อ
แนวคิดเชิงเศรษฐศาสตร์เท่านั้น แต่แท้จริงแล้วการดำรงอยู่ของชุมชนในชนบทอย่างช้านานเกิดจาก
การผสมผสานทุนชุมชนในมิติต่างๆ ร่วมกันอย่างเหมาะสม โดยงานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ในการแสวงหาความ
หมายของทุนชุมชน ตั้งแต่ยุคสังคมประเพณีจนกระทั่งชุมชนก้าวเข้าสู่สังคมแห่งทุนนิยม และการสะสม
ทุนชุมชนมีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง ซึ่งนัยของทุนชุมชนที่
งานวิจัยนี้ค้นพบประกอบด้วยสี่ส่วนสำคัญ ได้แก่ 1) ความเป็นเจ้าของทุนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชน
2) ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม 3) ระบบความรู้ในชุมชน และ 4) ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่เชื่อมโยง
ให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข โดยนัยของทุนชุมชนจะมีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของ
สังคม ดังนั้น เมื่อชุมชนถูกแทรกแซงด้วยระบบทุนนิยมได้ส่งผลให้วิถีการผลิตของชุมชนเปลี่ยนไปสู่การ
ผลิตเพื่อการค้า เกิดการจำแนกแฉกแรงเชิงโครงสร้างทางสังคม และการเข้ามาของทุนนิยมทำให้การ
สะสมทุนชุมชนมีการปรับตัวเพื่อให้ชุมชนยังสามารถทำหน้าที่ของตนเองได้ต่อไป โดยการปรับตัวของทุน
ชุมชนมีทั้ง 1) การจรรโลงทุนชุมชนเดิมที่ยังคงคุณค่าและทำให้ชุมชนสามารถคัดค้านต่ออำนาจของทุน
นิยมได้ 2) การบูรณาการทุนชุมชนจากสังคมประเพณีกับทุนชุมชนในสังคมทุนนิยมเข้าด้วยกันเพื่อให้
เหมาะสมกับบริบทของชุมชนปัจจุบัน และ 3) การสร้างทุนชุมชนชุดใหม่ขึ้นเพื่อช่วยแก้ปัญหาของชุมชน
การปรับตัวของทุนชุมชนที่เข้มแข็งย่อมก่อให้เกิดการสร้างอำนาจอิสระให้แก่ชุมชนในการจัดการต่อ
ทรัพยากรในชุมชน การจัดการต่อปัญหาของชุมชนได้โดยไม่ต้องตกอยู่ในภาวะการพึ่งพิงภายนอก หาก
แต่ได้ก่อให้เกิดอำนาจต่อรองอย่างเท่าเทียมกับระบบทุนนิยม

COMMUNITY CAPITAL : UNDERLYING CONDITIONS FOR THE SURVIVAL OF
LOCAL COMMUNITY WITHIN CAPITALISM

AN ABSTRACT

BY

PISSAMAI RATANAROJSAKUL

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Doctor of Education degree in Development Education
at Srinakharinwirot University
April 2002

Pissamai Ratanarojsakul. (2002) . *Community Capital : Underlying Conditions for the Survival of Local Community within Capitalism* . Dissertation , Ed.D. (Development Education). Bangkok : Graduate School , Srinakharinwirot University .
Advisor Committee : Assoc. Prof. Dr. Napaporn Havanon ,
Asst. Prof. Dr. Pensiri Jeradechakul , Asst. Prof. Dr. Surawut Pudthaisong .

Bringing capitalism to the Thai society in order to develop the country to industrial society has caused the communities to be peripheral capitalism society. As capitalism has risen, the community capital has limited its role and meaning to only economics dimension. This study explored the meanings of "community capital" existing both in the traditional societies and societies-in-transition-to capitalism. The findings suggested that the survival of rural communities occur from the mix of community capital in various appropriate aspects. Considering the accumulation of community capital under the change of social context, it was found that community capital as defined by villagers was consisted of four significant parts: 1) the ownership of capital in the society 2) the social relationship system 3) the local wisdom (know-how) system and 4) the value system which enhanced community members to live together peacefully. When the community has intervened by capitalism, the community traditional mode of production has been changed for commercial purposes which results in the reformation of social structure. At the same time the incoming of capitalism has led to the adjustment of capital formation of the community so that it can continuously function. The adjustment involves: 1) maintaining the valuable traditional community capital so that the community can be protected from the domination of capitalism 2) incorporating the community capital of the traditional community and the capitalism together in the way that was appropriate with the current situation of the community and 3) establishing the new set of community capital to solve community problems. This new set of community capital creates community's bargaining power with capitalism. Which in turn enabling the community to cope with problems effectively.

ปริญญานิพนธ์

เรื่อง

ทุนชุมชน : เจื่อนไขในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม

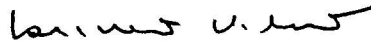
ของ

นางสาวพิศมัย รัตนโรจน์สกุล

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาการศึกษาดุริยบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์

ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

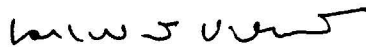

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร. นภาพร หะวานนท์)

วันที่...๓๐...เดือนเมษายน พ.ศ. 2545

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

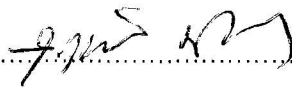
ประธาน

(รองศาสตราจารย์ ดร. นภาพร หะวานนท์)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญศิริ จีระเดชากุล)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สุรวุฒิ ปัดไธสง)

กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(ศาสตราจารย์ ดร. ชัยฤทธิ์ นาคสุภา)

กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม

(รองศาสตราจารย์ ดร. อัมรงค์ อุดมไพจิตรกุล)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี เป็นเพราะผู้วิจัยได้รับความกรุณาอย่างยิ่งจาก รองศาสตราจารย์ ดร.นภาพร หะวานนท์ ประธานกรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศิริ จีระเดชากุล และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรภูมิ ปัดไธสง กรรมการควบคุมปริญญานิพนธ์ ท่านทั้งสามได้เสียสละเวลาอันมีค่าเพื่อให้คำปรึกษาแนะนำในการจัดทำงานวิจัยนี้ทุกขั้นตอน อีกทั้งทำให้ผู้วิจัยได้รับประสบการณ์ในการทำงานวิจัยในชุมชนและรู้ถึงคุณค่าของงานวิจัยที่จะช่วยให้การทำงาน ในด้านการพัฒนาเป็นไปอย่างมีคุณค่ามากขึ้น และท่านทั้งสามยังเป็นแบบฉบับของอาจารย์ที่ทุ่มเทให้ กับศิษย์และงานด้านวิชาการอย่างไม่เหน็ดเหนื่อย

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณชาวบ้านในชุมชนบ้านบัวทุกคนที่มีน้ำใจต่อผู้วิจัยในการให้ข้อมูลการ วิจัยด้วยดี และยังกรุณาต่อผู้วิจัยดุจลูกหลานให้ความช่วยเหลือประสานงานเพื่อช่วยให้การเก็บข้อมูล ของผู้วิจัยสำเร็จลงในเวลาอันรวดเร็ว

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอาจารย์ทุกท่านที่ให้ความรู้แก่ผู้วิจัยในการศึกษาตามหลักสูตรพัฒน ศึกษาศาสตร์ ซึ่งทำให้ผู้วิจัยรู้ว่าการศึกษในระดับปริญญาเอกของผู้วิจัยนั้นมิได้สิ้นสุดลงเพียงการทำ ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ให้สำเร็จลงได้ หากผู้วิจัยได้ซึมซับเอากระบวนการเรียนรู้ที่ถูกจุดประกายขึ้นตลอด ระยะเวลา 5 ปีที่ผ่านมา ให้กลายเป็นการเรียนรู้ที่ต้องสืบเนื่องต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด และจะต้องนำเอา ความรู้นั้นไปยังประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นต่อ ๆ ไปอีกด้วย จึงจะสมตามเจตนารมณ์ของพัฒนศึกษาศาสตร์ อย่างสมบูรณ์

ท้ายสุดผู้วิจัยขอขอบพระคุณ พ่อ แม่ พี่ น้อง และเพื่อน ๆ ทุกคนที่ให้ทั้งกำลังใจและกำลัง ใจที่ดีเยี่ยมตลอดระยะเวลาที่ศึกษาและทำงานวิจัย โดยเฉพาะขอขอบคุณ อาจารย์ฐิติรัตน์ มีมาก เพื่อน อาจารย์มหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล ผู้ให้ความช่วยเหลือในการออกภาคสนามเพื่อเลือกชุมชนที่ใช้เป็น สนามในการวิจัย ขอขอบคุณคุณขวัญใจ เดชเสนสกุล พี่สาวของผู้วิจัยที่ช่วยตรวจทานปริญญานิพนธ์ เพื่อให้มีความถูกต้องในการจัดพิมพ์ และขอขอบคุณเพื่อน ๆ พัฒนศึกษาศาสตร์รุ่น 12 ทุกคนที่ช่วยเติม เต็มประสบการณ์และกระบวนการเรียนรู้ของผู้วิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

พิศมัย รัตนโรจน์สกุล

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ.....	1
ความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	6
ปัญหาการวิจัย.....	6
ขอบเขตการวิจัย.....	6
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย.....	7
2 แนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและกรอบแนวคิดในการวิจัย.....	8
หลุมพรางของแนวคิดทุนนิยมต่อการให้นัยแห่งทุน.....	10
นัยของทุนชุมชนโดยการมองผ่านระบบอุดมการณ์.....	16
นัยของทุนชุมชนโดยการมองผ่านระบบความสัมพันธ์ทางสังคม.....	20
การแทรกแซงของระบบทุนนิยมต่อการทำลายการสะสมทุนชุมชนในอดีต....	23
การปรับตัวสู่ความเข้มแข็งของทุนชุมชนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม.....	27
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	33
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	36
สนาม.....	36
การเข้าสู่สนาม.....	38
ผู้ให้ข้อมูลหลัก.....	38
การเก็บข้อมูลในพื้นที่.....	42
การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล.....	43
การนำเสนอผลการวิจัย.....	44
4 ความเป็นมาและสภาพทั่วไปของชุมชน.....	45
ความเป็นมา.....	45
สภาพทางภูมิศาสตร์.....	49

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 (ต่อ) ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน.....	50
สถาบันทางสังคมในชุมชน.....	51
บ้านและครอบครัว.....	51
วัดและศาสนา.....	53
โรงเรียนและการศึกษา.....	55
5 นโยบายของทุนชุมชนและการสะสมทุนของชุมชนในสังคมประเพณี.....	58
พึ่งพากันเองในชุมชน : จุดกำเนิดของกระบวนการสะสมทุนชุมชน	
ในยุคสังคมประเพณี.....	59
ปลูกไว้กิน ทำไว้ใช้ : อุดมการณ์ของทุนชุมชนในสังคมประเพณี.....	62
แลกกันกิน แลกกันใช้ : ทุนวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนที่ไม่ผ่าน	
ระบบเงินตรา.....	65
ที่ดินและน้ำ : ทุนปัจจัยการผลิตที่ชาวนาเป็นเจ้าของร่วมกัน.....	68
แรงงาน : ทุนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในทุกครัวเรือน.....	70
ระบบความรู้ดั้งเดิม : ทุนแห่งภูมิปัญญาที่ดำรงอยู่ในสังคมประเพณี.....	71
กระบวนการปลูกข้าว : ระบบความรู้อันเกิดจากวิถีการผลิต.....	72
การรักษาโรคแบบพื้นบ้าน : ระบบความรู้อันเกิดจากวิถีการดำรงชีพ.....	74
ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานเดิม : ทุนวัฒนธรรมของสังคมประเพณี.....	77
6 การแทรกแซงของระบบทุนนิยมต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน.....	79
การยึดโยงชุมชนเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า.....	79
อุดมการณ์แห่งทุนนิยมที่เข้ามาพร้อมกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ.....	81
ที่ดินและน้ำ : ทุนกายภาพของชุมชนถูกรัฐเข้ามายุึดครอง.....	83
แรงงาน : ทุนปัจจัยการผลิตถูกดึงออกจากครัวเรือนไปสู่การเป็น	
แรงงานรับจ้าง.....	85
ทุนเงินตรา : การผลิตที่ต้องลงทุนด้วยการพึ่งพิงแหล่งทุนจากภายนอก.....	87

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
6 (ต่อ) ระบบความรู้แบบทุนนิยม : การครอบงำอุดมการณ์แห่งทุนของ	
ชุมชนดั้งเดิม.....	89
พืชเชิงเดี่ยว กับการทำลายความหลากหลายของผลผลิตในชุมชน.....	92
พืชไร่ : พืชเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพิงระบบตลาดมหภาค.....	93
ลำไย : พืชเศรษฐกิจที่สร้างความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ	
ให้แก่ชุมชน.....	94
โครงการหมู่บ้านดีเด่น : รัฐในบทบาทของเครื่องมือแห่งทุนนิยมเพื่อ	
ครอบงำทุนชุมชน.....	96
กระบวนการสะสมทุนชุมชนที่ถูกทำลายจากระบบทุนนิยม.....	98
จากชุมชนผู้ผลิตไปสู่การเป็นผู้รับจ้างที่ต้องพึ่งพิงต่อระบบทุนนิยม.....	99
ชุมชนภายใต้ระบบความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันของระบบทุนนิยม ...	102
ระบบความรู้เดิมที่กลายเป็นสิ่งล้าสมัยและสูญหาย	104
บริโภคนิยมและวัตถุนิยมกลายเป็นวัฒนธรรมใหม่ในชุมชน.....	106
7 การปรับตัวของทุนชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม.....	109
ผลงานสองวิธีการผลิตร่วมกัน : กลไกที่บูรณาการขึ้นเพื่อสร้าง	
อุดมการณ์ใหม่ให้แก่ชุมชน.....	110
การรวมทุน : ปัญหาที่นำไปสู่การแก้ปัญหาการสะสมทุนเศรษฐกิจ	
ในชุมชน.....	113
การหลุดพ้นจากวงจรแห่งหนี้ : อำนาจอิสระที่เกิดขึ้นเป็น	
ทุนของชุมชน.....	115
การจัดการกลุ่มออมทรัพย์ : ผลงานภูมิปัญญาเก่ากับระบบ	
ความรู้ใหม่.....	117
การออมสัจจะ : จารีตใหม่ภายใต้อุดมการณ์แห่งทุนชุมชนชุดใหม่....	119
การรวมกลุ่มทางสังคม : ระบบความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลแนวใหม่.....	122
การเสียสละส่วนตัวเพื่อส่วนรวม : ทุนชุมชนที่ไม่มุ่งเน้นความเป็น	
ปัจเจกบุคคล.....	125

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
7 (ต่อ) การมีส่วนร่วม : จิตสำนึกของความเป็นชุมชน.....	127
การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน : วัฒนธรรมแห่งการพึ่งพาที่ดำรงอยู่และปรับตัว ไปตามยุคสมัย.....	129
กระบวนการผลิตซ้ำอุดมการณ์แห่งทุนชุมชน	131
ผสานความรู้ใหม่กับความรู้เดิม : การปรับตัวของกระบวนการ การเรียนรู้ในชุมชน.....	132
การสร้างกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ : เพื่อการสานอุดมการณ์แห่งทุนชุมชนให้ ต่อเนื่อง.....	135
ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่รองรับอุดมการณ์แห่งทุนชุมชน.....	136
8 สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอเชิงทฤษฎีจากการวิจัย.....	138
บรรณานุกรม.....	152
ภาคผนวก.....	159
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	174

บัญชีตาราง

ตาราง

หน้า

1	รายละเอียดเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลหลัก.....	40
---	--	----

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 กระบวนการสะสมทุนในสังคมประเพณี	149
2 การแทรกแซงของระบบทุนนิยมต่อเศรษฐกิจชุมชน.....	150
3 การปรับตัวของทุนชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ในระบบทุนนิยม.....	151

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

เหรียญอีกด้านหนึ่งของการพัฒนาประเทศไปสู่ความเจริญก็คือ ความด้อยพัฒนาของชุมชนในชนบทซึ่งสามารถพบเห็นได้ทั่วไปในชนบทไทย นับตั้งแต่ที่รัฐบาลไทยได้เลือกปรับทิศทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่ (modern society) หรือสังคมอุตสาหกรรม (industrial society) เพื่อพัฒนาประเทศให้เกิดความเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว โดยเน้นการสร้างสังคมเมืองให้กลายเป็นสังคมอุตสาหกรรมที่เน้นการผลิตเพื่อการค้า โดยมีเป้าหมายแห่งการผลิตก็เพื่อลดการนำเข้าและเพิ่มปริมาณการส่งออก การพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวได้เบียดขับให้ชุมชนในชนบทกลายเป็นหน่วยเล็ก ๆ ที่ดำรงอยู่ในฐานะผู้ผลิตส่วนเกิน (surplus) ในรูปของผลผลิตทางการเกษตร หากกล่าวโดยสรุปแล้วชุมชนในชนบทไทยได้ถูกกำหนดบทบาทต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจในระดับมหภาคไว้ ได้แก่ ชุมชนเป็นแหล่งผลิตวัตถุดิบที่สำคัญสำหรับการผลิตในภาคอุตสาหกรรม ชุมชนเป็นแหล่งสนับสนุนแรงงานราคาถูกให้กับภาคเมืองหรือการผลิตนอกภาคเกษตร ชุมชนเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยและการจ้างงานของคนส่วนใหญ่ของประเทศ อีกทั้งชุมชนยังคงเป็นแหล่งผลิตอาหารราคาถูกเพื่อการบริโภคของคนทั้งประเทศอีกด้วย (วิทยากร เชียงกูล . 2526) แม้นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเช่นอดัม สมิท (Adam Smith) จะเห็นว่าภาคเกษตรกรรมยังคงเป็นภาคสำคัญสำหรับการเติบโตทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม โดยมูลค่าส่วนเกินของผลผลิตทางภาคเกษตรจะเป็นสิ่งสนับสนุนการผลิตนอกภาคเกษตรหรือการผลิตในภาคอุตสาหกรรม แต่ภาคหลักที่จะนำพาสังคมส่วนรวมไปสู่การพัฒนาในแนวเศรษฐกิจแบบทุนนิยมกลับมิใช่ภาคเกษตรกรรม (Katar Singh . 1986)

เมื่อมีการกำหนดบทบาทของชุมชนในชนบทไว้เช่นนี้แล้ว ทำให้การพัฒนาต่าง ๆ มีเป้าหมายรวมไปอยู่ที่การพัฒนาประเทศหรือการพัฒนาในระดับมหภาคเป็นหลัก นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504) เป็นต้นมา จึงเกิดกระบวนการดึงเอามูลค่าส่วนเกินออกจากชุมชนอย่างต่อเนื่อง มูลค่าส่วนเกินที่ชุมชนถูกเอารัดเอาเปรียบเพื่อนำมาสร้างความเจริญให้แก่ระบบเศรษฐกิจนอกชุมชนนั้น หากมองลึกลงไปแล้วหมายถึงการดึงเอาทรัพยากรธรรมชาติหรือทุนทางปัจจัยการผลิตออกจากชุมชนชนบทนั่นเอง เนื่องจากระบบเศรษฐกิจจะดำรงอยู่ได้จะต้องอาศัยทุนในการผลิตเพื่อก่อให้เกิดผลผลิต เกิดการบริโภค เกิดการแลกเปลี่ยน และเกิดการจัดสรรขึ้นภายในชุมชน ระบบเศรษฐกิจชุมชนจะเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้จำต้องอาศัยมูลค่าส่วนเกินแห่งการผลิตนั้นหมุนเวียนเพื่อสร้างผลผลิตและประโยชน์นี้ให้กับชุมชนเป็นสำคัญ แต่การพัฒนาที่ผ่านมาได้มุ่งเน้นให้ชุมชนชนบทอยู่ในฐานะแห่งความเสียเปรียบ ด้วยทุนแห่งการผลิตต่างถูกยึดโยงเข้ากับกระบวนการผลิตเพื่อสนองตอบต่อระบบ

เศรษฐกิจภายนอกชุมชน เป็นการมุ่งนำเอาทุนนั้นเข้าสู่ศูนย์กลางแห่งการพัฒนาจึงทำให้ระบบเศรษฐกิจแห่งชุมชนอ่อนแอลง และไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ อีกทั้งยังตกอยู่ในกระแสแห่งความเสียเปรียบต่อทุนภายนอกชุมชน กลายเป็นสังคมแห่งการพึ่งพิงและเป็นชายขอบของการพัฒนาอยู่ตลอดเวลา

ครั้งใดก็ตามเมื่อเกิดภาวะวิกฤติต่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมขึ้นในประเทศด้อยพัฒนา รวมถึงประเทศไทยด้วยนั้น จะเกิดกระแสของการกลับมาทบทวนถึงระบบเศรษฐกิจทางเลือก (alternative economic) ว่าประเทศควรจะยึดแนวทางเศรษฐกิจในรูปแบบใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งการหันมามองถึงศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่จำนวนมากในประเทศ ที่สามารถยืนหยัดอยู่ได้ด้วยตนเองยามภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ อีกทั้งชุมชนในชนบทยังกลายเป็นแหล่งรองรับแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและภาคเมืองที่ถูกกระแสเศรษฐกิจเบียดขับให้ออกจากงานกลับเข้าสู่ชุมชน การหันมาให้ความสำคัญต่อชุมชนในชนบทเท่าที่ผ่านมาในอดีตของรัฐแต่ละยุคสมัยไม่แตกต่างกันมากนัก กล่าวคือรัฐต่างมุ่งสร้างความเจริญทางอุตสาหกรรมและสภาพจำลองของเมืองให้กระจายออกสู่ชนบท เสมือนการลอกเลียนแบบการพัฒนาแบบทันสมัยที่มีแนวคิดว่าการพัฒนาจะต้องมีลำดับขั้นของการเจริญเติบโตที่คล้าย ๆ กัน นั่นคือการเตรียมความพร้อมของสังคมประเพณี (the precondition for take-off stage) ให้ก้าวเข้าสู่ขั้นของการทะยาน (take-off stage) ให้หลุดพ้นจากสังคมแบบเก่าเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมใหม่ มีการเปลี่ยนแปลงการผลิตเพื่อการยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้า เพื่อนำชุมชนเข้าสู่ขั้นของการพัฒนาอย่างเต็มที่ (maturity stage) และในที่สุดชุมชนจะก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมที่พัฒนาแล้วในขั้นตอนสุดท้ายซึ่งทุกคนในชุมชนจะมีความเป็นอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ (the age of high mass-consumption stage) ตามแนวคิดของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย (Rostow . 1966 : 4-11) เมื่อภาพแห่งการพัฒนามีอยู่เพียงภาพเดียวด้วยมุมมองแบบทุนนิยม จึงทำให้แนวทางการพัฒนาชนบทหรือการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนมิได้ต่างไปจากการแก้ปัญหาให้แก่ชุมชนในชนบท ด้วยการนำเอาสิ่งแปลกปลอมเข้าสู่ชุมชน นั่นคือ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้าไปแทรกแซงระบบเศรษฐกิจชุมชนดั้งเดิมที่ดำรงอยู่ ด้วยความแตกต่างกันอย่างมากของสองแนวคิดนี้ เมื่อต้องการทำให้ชุมชนต้องยอมรับต่อแนวคิดของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม จึงต้องมีการสร้างระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมชุดใหม่ที่สอดคล้องและสามารถรองรับแนวคิดของทุนนิยมได้อย่างกลมกลืนให้เกิดขึ้นในชุมชน เป็นผลทำให้ระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเดิมที่รับใช้แนวคิดของระบบเศรษฐกิจชุมชนถูกเบียดขับให้ด้อยค่าลงหรือละเลยจนกระทั่งสูญหายไปที่สุดในที่สุด

การพลิกฟื้นระบบเศรษฐกิจชุมชนขึ้นมาใหม่ในบริบทของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมแล้วนั้น จึงไม่สามารถนำเอาชุมชนกลับเข้าสู่ยุคแห่งการผลิตเพื่อยังชีพเพียงอย่างเดียวได้ เนื่องจากชุมชนได้ถูกผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจในระดับมหภาคอย่างไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ แต่การทำความเข้าใจต่อระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ของชุมชนในอดีตมีความจำเป็นต่อการเข้าใจถึงกระบวนการปรับตัวของชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็งภายใต้บริบทใหม่ที่มีระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็น

ระบบเศรษฐกิจในระดับมหภาคยังดำรงอยู่ต่อไป ระบบอุดมการณ์แห่งทุนและกระบวนการสะสมทุนอันเป็นระบบความสัมพันธ์ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชุมชน เป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจภายในชุมชน ในยุคสังคมประเพณี (traditional society) หรือยุคก่อนทันสมัยนั้นชุมชนดำรงอยู่ภายใต้วิถีการผลิตแบบยังชีพ (subsistence mode of production) หรือภายใต้ระบบเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งพาตนเอง (self-sufficiency economy) ดังนั้นการดำรงอยู่ของชุมชนจึงต้องอาศัยปัจจัยการผลิตที่เรียกว่าทุนกายภาพ (physical capital) ที่มาจากธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ แหล่งทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นเป็นทั้งแหล่งอาหาร แหล่งวัตถุดิบในการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ให้กับคนในชุมชน สำหรับด้านทุนแรงงานนั้นต้องอาศัยแรงงานในครัวเรือนสำหรับการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก นอกจากนี้ยังมีการอาศัยแรงงานภายในชุมชนในรูปของการแลกเปลี่ยนแรงงานกันระหว่างคนในชุมชนเดียวกัน การดำรงอยู่แบบพึ่งพากันเองภายในชุมชนเป็นหลัก จึงทำให้ชุมชนต้องสร้างผลผลิตที่หลากหลายตามความต้องการบริโภคของคนในชุมชนและทำการแลกเปลี่ยนกันเองภายในชุมชนเป็นสำคัญ การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนหรือการแลกเปลี่ยนโดยผ่านกลไกตลาดมีไม่มากนักด้วยความใกล้เคียงกันของผลผลิตและอุปสรรคของการคมนาคม จึงทำให้การสะสมทุนภายในชุมชนเป็นไปเพื่อการดำรงชีพ ได้แก่ การสะสมอาหาร การสะสมแรงงาน การสะสมปัจจัยการผลิตต่าง ๆ และปัจจัยเพื่อการดำเนินชีวิตตามปกติ มากกว่าการสะสมทุนเพื่อการแลกเปลี่ยนหรือทุนเงินตรา ระบบอุดมการณ์ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อรองรับการดำรงอยู่ของชุมชนและสมาชิกในชุมชนประกอบด้วย อุดมการณ์แห่งวิถีการผลิตเพื่อสนองตอบต่อการดำรงชีพ นั่นคือ การผลิตแบบพอมีพอกิน (sufficiency) ไม่มุ่งเน้นการผลิตส่วนเกิน เพื่อการค้าด้วยเงื่อนไขดังได้กล่าวแล้ว อุดมการณ์ของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับธรรมชาติ ซึ่งอุดมการณ์ชุดนี้ได้แสดงออกมาในรูปของบรรทัดฐาน ความเชื่อ และความคิดที่เกี่ยวข้องกับการนับถือผี นับถือธรรมชาติ ซึ่งถือเป็นอุปายบายของคนที่ในอดีตเพื่อที่จะรักษาแหล่งอาหารและปัจจัยการผลิตตามธรรมชาติเอาไว้ใช้สืบต่อไปสู่ลูกหลาน อุดมการณ์แห่งการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคนภายในชุมชนแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน (norm of reciprocity) ซึ่งสะท้อนออกมาในระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ (kinship) ระบบอุปถัมภ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อยในชุมชน (patron-client) และความเชื่อในเรื่องของการนับถือผีบรรพบุรุษร่วมกัน ระบบอุดมการณ์แห่งทุนชุมชนนี้ได้สอดคล้องกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคม (social relations) อันเกิดขึ้นตามรูปแบบแห่งพลังการผลิตของสังคมแห่งนั้น ๆ ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์แบบแนวนอน (horizontal relationship) นั่นคือการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (mutual aid) ภายในชุมชน และระบบการแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียมกันโดยมิได้มุ่งหวังกำไร หรือมิได้คาดหวังถึงผลตอบแทนแบบทันที เน้นการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์มากกว่าการค้าด้วยมูลค่าของเงินตรา และมีการกระจายผลผลิตด้วยการแบ่งปัน ให้ทาน หรือทำบุญ และการจัดสรรการใช้ทรัพยากรโดยผ่านความเป็นสมาชิกของชุมชน (ยศ สันตสมบัติ . 2542 ; ฉัตรทิพย์ นาถสุภา . 2526) ระบบความสัมพันธ์ที่แสดงออกถึงความไว้วางใจกัน (social trust) ร่วมมือกันในการแก้ปัญหาของ

ชุมชน จึงทำให้สายใยแห่งความสัมพันธ์ของคนในชุมชนพัฒนาขึ้นมาเป็นทุนทางสังคม (social capital) ที่สร้างให้ชุมชนอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าในสังคมประเพณีหรือก่อนที่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจะเข้าสู่ชุมชนนั้น ทุนชุมชนมิได้มีการแบ่งแยกภาคเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองออกจากกัน อย่างเด่นชัด

เมื่อทุนชุมชนในสังคมประเพณีถูกทำลายลงด้วยแนวทางการพัฒนาแบบใหม่นั้น ระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเดิมถูกแทนที่ด้วยสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับระบบเศรษฐกิจและวิธีการผลิตแบบทุนนิยม อันเป็นภาพตรงข้ามกับทุนชุมชนอย่างชัดเจน ด้วยอุดมการณ์แห่งทุนนิยมมุ่งเน้นวิธีการผลิตเพื่อการค้า ดังนั้นเป้าหมายของการผลิตจึงมิใช่เพื่อการยังชีพแต่เป็นการผลิตส่วนเกินกว่าความจำเป็นเพื่อสร้างประโยชน์สูงสุดให้แก่ผู้เป็นเจ้าของทุน หัวใจสำคัญของแนวคิดแห่งทุนนิยมในเรื่องของการแบ่งงานกันทำ (division of labor) และการสร้างความสามารถเฉพาะหรือทักษะในการทำงาน (specialization) อันเป็นระบบความคิดและความเชื่อที่สำคัญซึ่งถูกถ่ายทอดผ่านระบบการศึกษาและการสร้างเทคโนโลยีการผลิตที่ซับซ้อน ซึ่งชุมชนจะต้องหยิบบ่มหรือพึ่งพาความรู้และเทคโนโลยีใหม่นี้จากภายนอกชุมชน ทั้งเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้สร้างลัทธิความเป็นปัจเจกบุคคล (Individualism) ให้เกิดขึ้นในสังคมด้วยการกำหนดสิทธิของปัจเจกบุคคลต่อความเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและมูลค่าส่วนเกินอันเกิดจากการผลิตนั้น ๆ รวมถึงการสร้างลัทธิบริโภคนิยม (consumerism) ซึ่งเป็นพื้นฐานของการตอบสนองต่อวิธีการผลิตเพื่อการค้าของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม สำหรับระบบความสัมพันธ์ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับอุดมการณ์ชุดใหม่ก็คือระบบความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน (exchange relationship) ด้วยการนำเอามาตรวัดของเงินตรามาใช้ในการกำหนดมูลค่าแลกเปลี่ยน (exchange value) ความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนได้สะท้อนออกมาในรูปของ ค่าเช่า ค่าจ้าง กำไร และดอกเบี้ย ดังนั้นจึงทำให้คนในสังคมมุ่งเน้นการสะสมทุนเงินตราเพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยนเป็นสำคัญ ความเป็นปัจเจกบุคคลทำให้ความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันลดน้อยถอยลง มีการจำแนกแ่งแ่งเชิงโครงสร้างอันนำไปสู่การแยกย่อยของหน้าที่ต่าง ๆ ในสังคม จึงทำให้ชุมชนต้องพึ่งพิงต่อกันภายนอกมากขึ้น ด้วยมืองค์กรทางสังคมใหม่ ๆ เกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่เฉพาะอย่าง เช่น โรงเรียน ตลาด โรงงาน และหน่วยงานของรัฐ ภาวะการพึ่งพิง (dependent) และไร้ซึ่งอำนาจต่อรองอย่างเท่าเทียม ทำให้ชุมชนบางส่วนดำรงอยู่อย่างเสียเปรียบ แต่ในขณะเดียวกันก็มีบางชุมชนที่สามารถปรับตัวได้ถึงแม้ว่าจะถูกทุนนิยมเข้าแทรกแซงก็ตาม แต่ทุนนิยมก็เสมือนกับสิ่งแปลกปลอมที่ถูกหยิบบ่มเข้าสู่ชุมชนหาใช่อุดมการณ์ที่ถูกสร้างขึ้นภายในชุมชน ทุนนิยมจึงไม่สามารถเข้าไปทำลายทุนชุมชนเดิมไปเสียทั้งหมดได้ เพราะระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์เดิมของชุมชนดำรงอยู่อย่างยาวนาน และบางส่วนก็ได้ปรับตัวไปตามบริบทที่เปลี่ยนแปลง การเข้ามาของทุนนิยมจึงเป็นไปในรูปแบบของวิธีการผลิตแบบประทะประสาน (The articulation of mode of production) นั่นคือ การก่อรูปของสังคมชุมชนที่รับเอาทุนนิยมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของวิถี

การผลิต และยังคงดำรงวิธีการผลิตก่อนทุนนิยมเอาไว้ได้บางส่วน ในขณะที่บางส่วนก็ถูกทำลายลงด้วยวิธีการผลิตของทุนนิยม (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม . 2533 : 91-96)

ดังนั้น ในการปรับตัวของทุนชุมชนภายใต้การแทรกแซงของระบบทุนนิยม จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจยิ่งที่จะนำไปสู่การหาแนวทางพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนทางเลือกขึ้นมาโดยหลุดพ้นจากการใช้กรอบคิดของทุนนิยม ซึ่งก่อให้เกิดภาวะวิกฤติแห่งทุน (crisis of capital) ขึ้นแก่ชุมชนในชนบทตลอดมา หากจะมองทุนชุมชนภายใต้การจัดระเบียบสังคมแบบใหม่ให้กว้างขึ้นกว่ากรอบคิดของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยผนวกเอาแนวคิดของทุนชุมชนมาผสานกันแล้ว จะพบว่า มีชุมชนในชนบทไทยอีกมากมายที่ดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็งท่ามกลางวิกฤติทางเศรษฐกิจของทุนนิยม อาทิ ชุมชนในอำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ที่เป็นตัวอย่างของการรวมกลุ่มเพื่อสร้างทุนทางเศรษฐกิจ (กลุ่มสัจจะออมทรัพย์) ได้อย่างเข้มแข็งยิ่งกว่าธนาคารบางแห่งในประเทศไทย (ซึ่งธนาคารถือเป็นองค์กรทางสังคมที่ถูกจัดตั้งขึ้นตามระบบการแบ่งงานกันทำในสังคมทุนนิยมอย่างชัดเจน) การดำรงอยู่ได้ของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของจะนะ มิได้หมายความว่าถึงเพียงการมีกองทุนการเงินจำนวนมากที่สามารถสร้างผลตอบแทนให้แก่สมาชิกหรือสามารถปล่อยกู้ให้แก่สมาชิกที่ต้องการทุนเงินตราได้เท่านั้น หากการดำรงอยู่ได้ของทุนชุมชนเช่นนั้นย่อมมีองค์ประกอบอื่น ๆ ที่ผสมผสานกันอยู่ภายในชุมชน อาทิ การมีจิตสำนึกร่วมของคนในชุมชน การมีความไว้วางใจต่อผู้นำชุมชน การมีภูมิปัญญาของผู้นำต่อการประสานประโยชน์ของชุมชนกับปัจเจกอย่างสอดคล้องหรือตัวอย่างของชุมชนคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช แม้จะไม่มีคามยิ่งใหญ่ของการสะสมทุนเงินตรา แต่ชาวคีรีวงมีจิตสำนึกแห่งชุมชนเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญในการดูแลและให้ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นอย่างรู้คุณค่า มีทุนทางธรรมชาติที่เป็นแหล่งปัจจัยการผลิตสำคัญต่อการดำรงวิถีการผลิตแบบยังชีพให้แก่คนในชุมชนได้กิน ได้ใช้ และได้แบ่งปันกัน อีกทั้งยังมีส่วนร่วมต่อการแก้ปัญหาาร่วมกันของสมาชิกในชุมชนเพื่อต่อสู้กับภัยธรรมชาติและต่อรองกับอำนาจรัฐได้อย่างเข้มแข็ง

จากตัวอย่างชุมชนที่กล่าวมาข้างต้น เราจะเห็นได้ว่าชุมชนต่าง ๆ ล้วนมีทุนชุมชนที่แตกต่างกันออกไปตามบริบทแห่งชุมชนนั้น ๆ หากแต่สิ่งที่เหมือนกันนั่นคือ เมื่อชุมชนมีการสะสมทุนภายในชุมชนเป็นของตนเองแล้วที่นั่นย่อมมีความเข้มแข็งเกิดขึ้น โดยความหมายของทุนและกระบวนการสะสมทุนที่จะส่งผลให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งนั้นไม่ได้มีเพียงทุนทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากในชุมชนมีทุนทางสังคมที่เป็นสายใยทำให้ชุมชนดำรงอยู่มาได้อย่างยาวนานก่อนที่จะทุนนิยมจะเข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชุมชน ก่อนที่ระบบตลาดแบบทุนนิยมจะเข้ามาเปลี่ยนแปลงระบบแลกเปลี่ยนในชุมชน แน่นอนว่าทุนชุมชนบางอย่างได้ถูกทำลายลงไป แต่ก็ยังมีทุนชุมชนที่สามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเช่นกัน และทุนชุมชนนี้เองที่มีความแตกต่างไปจากทุนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทั้งในด้านอุดมการณ์แห่งทุน และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่บูรณาการเป็นโครงสร้างทางสังคมของชุมชนไทยในบริบทที่แตกต่างกันออกไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยนี้มุ่งศึกษาถึงการสะสมทุนชุมชนซึ่งมีความสำคัญต่อวิถีการผลิต วิถีชีวิต และระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน ด้วยทุนชุมชนเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะนำพาชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งได้ภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมที่เป็นระบบเศรษฐกิจมหภาคของสังคมไทยในปัจจุบัน ในการศึกษาถึงพลวัตของการสะสมทุนชุมชนนั้นจะทำความเข้าใจผ่านระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนที่มียุคแตกต่างไปจากทุนตามแนวคิดของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ปัญหาการวิจัย

ในการวิจัยเรื่อง “ ทุนชุมชน : เงื่อนไขในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม ” เป็นการศึกษาย้อนกลับไปถึงทุนที่ดำรงอยู่ในสังคมตั้งแต่ยุคสังคมนิยมหรือก่อนที่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจะเข้าสู่ชุมชน เพื่อให้เห็นถึงนัยของทุนชุมชนและการสะสมทุนในอดีตอย่างชัดเจน ตลอดจนเห็นถึงการปรับตัวของทุนชุมชนเมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้าแทรกแซงระบบเศรษฐกิจและวิถีการผลิตของชุมชน ซึ่งในการศึกษาถึงทุนชุมชนจะประกอบไปด้วย นัยแห่งทุน ระบบอุดมการณ์ และระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งบูรณาการขึ้นเป็นกระบวนการสะสมทุน ดังนั้นในการศึกษาจึงได้แบ่งปัญหาการวิจัยออกเป็นสามส่วน ได้แก่ การดำรงอยู่ของทุนชุมชนและการสะสมทุนชุมชนในยุคสังคมนิยมเป็นอย่างไร การเปลี่ยนแปลงไปของทุนชุมชนและการสะสมทุนชุมชนเมื่อระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเข้าแทรกแซงระบบเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน และประการสุดท้ายคือ ทุนชุมชนและการสะสมทุนชุมชนมีการปรับตัวอย่างไรภายใต้การจัดระเบียบทางสังคมใหม่ที่อยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมระดับมหภาคเพื่อนำไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

ขอบเขตการวิจัย

ในงานวิจัยนี้ได้ใช้นิยามของทุนในมิติต่าง ๆ ที่มีขอบเขตกว้างขวางกว่าการนิยามทุนในกรอบคิดของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ให้ความหมายของทุนเฉพาะในมิติทางเศรษฐกิจเท่านั้น หากความหมายของทุนในชุมชนนั้น จะประกอบไปด้วยมิติทางเศรษฐกิจและมิติทางสังคม เพื่อให้การวิเคราะห์เป็นไปอย่างครบถ้วนสมบูรณ์และเกิดการบูรณาการของแนวคิดในเรื่องการปรับเปลี่ยนกระบวนการสะสมทุนชุมชนอย่างเป็นองค์รวม ดังนั้น ขอบเขตของงานวิจัยนี้จึงให้ความหมายของทุนชุมชนที่ศึกษาประกอบไปด้วย ทุนในมิติทางเศรษฐกิจ อันประกอบด้วย ทุนเพื่อการผลิต (ทุนในความหมายของปัจจัยการผลิต)

และ ทุนเงินตรา (หรือทุนเพื่อการแลกเปลี่ยน) อันเป็นทุนที่สำคัญในการสร้างผลผลิตเพื่อการใช้สอย และการแลกเปลี่ยน รวมถึงการสร้างมูลค่าส่วนเกินจากการผลิตเพื่อก่อให้เกิดการสะสมทุนและการหมุนเวียนของทุน ทุนในมิติทางเศรษฐกิจถือเป็นความหมายของทุนตามเศรษฐศาสตร์กระแสหลักและเป็นทุนที่เชื่อมโยงระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจในระดับมหภาค และ ทุนในมิติทางสังคม ได้แก่ ระบบอุดมการณ์ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม การจัดระเบียบทางสังคม บรรทัดฐาน ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความรู้ กระบวนการเรียนรู้ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนในชุมชนที่หล่อหลอมขึ้นมาเป็นชุมชนและยึดเหนี่ยวคนในชุมชนไว้ร่วมกันตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เป็นทุนในมิติที่ไม่สามารถวัดด้วยมูลค่าเงินตราได้ แต่ถือเป็นทุนที่มีคุณค่ายังต่อการดำรงอยู่หรือสลายไปของชุมชน ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงจะให้ความสำคัญต่อความหมายของทุนและการสะสมทุนในทั้งสองมิติอย่างเท่าเทียมกันมิได้มุ่งพิจารณาเฉพาะความหมายของทุนในเชิงเศรษฐกิจโดยลำพัง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

งานวิจัยนี้จะแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวและการดำรงอยู่ของทุนชุมชนและกระบวนการสะสมทุนชุมชนภายใต้การเปลี่ยนแปลงไปของบริบททางสังคมจากสังคมประเพณีไปสู่สังคมทุนนิยม การปรับตัวของทุนชุมชนเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนที่ต้องดำรงอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เข้าครอบงำระบบเศรษฐกิจในระดับประเทศและระดับโลก ด้วยที่ผ่านมานั้นการดำรงอยู่ในภาวะการพึ่งพิงทุนนิยมทำให้ชุมชนอ่อนแอลงและอยู่ในฐานะเสียเปรียบเรื่อยมา การนำเอาแนวความคิดเรื่องทุนชุมชนและการสะสมทุนในชุมชนมาใช้ก็เพื่อเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงปลอดภัยให้แก่ทุนของชุมชน ให้เป็นฐานอำนาจต่อรองที่สำคัญกับระบบตลาด รัฐ และนายทุน อีกทั้งยังเชื่อมโยงกับการสร้างระบบทุนทางสังคมที่สำคัญให้เกิดขึ้นภายในชุมชน อันจะช่วยให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความเป็นอยู่อย่างพอเพียง มีอำนาจอิสระในการตัดสินใจ และมีศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่สามารถพึ่งพาตนเองได้

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้องและกรอบแนวคิดในการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “ทุนชุมชน : เงื่อนไขในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม” ต้องการจะนำเสนอและอธิบายถึงปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสะสมทุนชุมชนที่ดำรงอยู่ในชุมชนมาช้านาน และได้มีการปรับตัวไปตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อวิถีการผลิต วิถีชีวิต และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง 40 ปีที่ผ่านมาเมื่อแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยได้กลายเป็นนโยบายสำคัญของรัฐที่มองเห็นว่าการพัฒนาประเทศตามอย่างตะวันตกนั้นน่าจะทำให้สังคมประเทศเจริญขึ้นและเป็นที่ยอมรับของประเทศที่พัฒนาแล้ว การรับเอาแนวคิดระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้าสู่สังคมไทยจึงเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมิได้เกิดขึ้นเฉพาะพื้นที่ในเมือง หากแต่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้แทรกซึมเข้าไปทุกหนแห่ง ชุมชนในชนบทต่างเป็นพื้นที่รองรับนโยบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างถวนหน้า หากมากบ้างน้อยบ้างก็ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของกลไกรัฐ การติดต่อสื่อสาร และการคมนาคม ที่จะนำพาทุนนิยมเข้าสู่ชุมชนนั้น ๆ การเข้ามาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมิได้เข้าไปมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจอันได้แก่ การผลิต บริโภค แลกเปลี่ยน และจัดสรร เท่านั้น หากแนวคิดของทุนนิยมยังได้เข้าไปก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ อันประกอบขึ้นเป็นโครงสร้างสังคมทุกส่วน ทั้งนี้ได้รวมถึงสิ่งที่งานวิจัยนี้เรียกว่าทุนชุมชนและกระบวนการสะสมทุนชุมชนอันเป็นรากฐานของระบบเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนมาแต่ในอดีต

การทำความเข้าใจต่อกระบวนการสะสมทุนชุมชน จำเป็นจะต้องเริ่มจากการทำความเข้าใจต่อความหมายของทุนชุมชนที่งานวิจัยนี้ใช้ เพื่อให้เห็นภาพของทุนชุมชนอย่างชัดเจน เนื่องจากนัยของทุนที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันได้ถูกนิยามขึ้นโดยระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่กลายเป็นระบบเศรษฐกิจโลกไปแล้ว จึงทำให้ความหมายของทุนถูกจำกัดวงอยู่ในความหมายที่แคบเพียงนัยทางเศรษฐกิจ และถูกตีความอยู่ในกรอบแห่งบริบทของสังคมตะวันตกหรือสังคมอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ จึงก่อให้เกิดข้อจำกัดเมื่อนำเอานัยของทุนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมมาใช้เพื่ออธิบายทุนที่ดำรงอยู่ในชุมชนไทย ซึ่งมีบริบทที่แตกต่างไปจากสังคมตะวันตก อีกทั้งชุมชนส่วนใหญ่ในชนบทมิได้ก้าวพ้นจากสังคมเกษตรกรรมเพื่อยังชีพเข้าสู่ความเป็นสังคมอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมอย่างเต็มรูปแบบ หรือนักทฤษฎีบางคนเรียกสังคมเช่นนี้ว่า สังคมทุนนิยมชายขอบ (peripheral capitalism) (Alavi . 1983) ดังนั้นการใช้นัยของทุนภายใต้านิยามของทุนนิยมมาอธิบายทุนในชุมชนเช่นนี้จึงไม่เหมาะสมนัก การอธิบายถึงความหมายหรือนัยแห่งทุนชุมชนที่ใช้ในงานวิจัยนี้จะวิเคราะห์ถึงหลุมพรางของแนวคิดทุนนิยมที่ไม่สามารถอธิบายความหมายของทุนชุมชนได้ โดยจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงความแตกต่างทั้งในด้านเป้าหมายของวิถีการผลิต การสร้างและสะสมส่วนเกิน การถือครองปัจจัยการผลิต และระบบความสัมพันธ์ที่ดำรงอยู่ภายใต้วิถีการ

ผลิต เมื่อมองเปรียบเทียบถึงความต่างระหว่างทุนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมกับทุนในชุมชนแล้ว จะพบว่าทั้งสองสิ่งนี้มีนัยที่แตกต่างกันหลายประการ

ในส่วนถัดมาจะกล่าวถึงแนวคิดที่จะใช้อธิบายต่อการให้ทุนของทุนผ่านระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ตามแนวคิดทางวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ (Historical materialism) ของมาร์กซ์ ทฤษฎีการครอบครองความคิด (Ideological hegemony) และแนวคิดของเศรษฐศาสตร์การเมืองมาร์กซิส (Marxian political theory) ของอัลทุแซร์ ซึ่งมีแนวคิดคล้ายคลึงกันว่าเมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลงในพลังการผลิต (productive forces) ย่อมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบความสัมพันธ์ในการผลิต และระบบโครงสร้างส่วนบนของสังคม อันสะท้อนออกมาในรูปของระบบอุดมการณ์ของสังคมนั้น ๆ ความเห็นที่แตกต่างกันในแนวคิดทั้งสามมีอยู่บ้างในส่วนที่มาร์กซ์ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา . 2541 : 151-152) มองว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อโครงสร้างสังคมมีผลมาจากความขัดแย้งทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ในขณะที่กรีมซี (Carnoy . 1984 : 68-69) กลับมองเห็นว่าหากสามารถเข้าครอบงำระบบอุดมการณ์และจิตสำนึกของคนในสังคมได้ ย่อมก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบความสัมพันธ์และโครงสร้างของสังคมนั้น ๆ โดยได้รับความยินยอมพร้อมใจจากคนในสังคมเอง สำหรับแนวคิดของอัลทุแซร์ (Carnoy . 1984 : 92-93) นั้นเห็นว่าทั้งระบบอุดมการณ์ที่ดำรงอยู่ในโครงสร้างส่วนบนและระบบเศรษฐกิจและสังคมที่อยู่ในโครงสร้างพื้นฐานของสังคมย่อมมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน การเปลี่ยนแปลงของระบบหนึ่งย่อมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของอีกระบบหนึ่งเสมอ ซึ่งแต่ละแนวคิดล้วนให้ภาพของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมได้อย่างลึกซึ้งในแง่มุมของตนเอง ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงจะนำเอาจุดเด่นของแต่ละแนวคิดมาใช้ในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อนัยแห่งทุนและการสะสมทุนชุมชนที่เกิดขึ้นจากระบบทุนนิยมที่เข้าแทรกแซงวิถีการผลิตของชุมชน

ในส่วนต่อมากจะกล่าวถึงแนวคิดที่ใช้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อชุมชนเมื่อความทันสมัยและระบบทุนนิยมได้แพร่เข้าสู่ชุมชน ทำให้เกิดการจำแนกแฉกแจงเชิงโครงสร้างทางสังคมอย่างซับซ้อนมากขึ้น (Smelser . 1966 : 1973) ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างอย่างชัดเจน นั่นคือการเปลี่ยนแปลงทางสังคม (social change) ที่มีทั้งในระดับของความคิดหรืออุดมการณ์ทางสังคม และระบบความสัมพันธ์ทางสังคม โดยการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของสังคมใด ๆ นั้นย่อมต้องมีกลไกการปรับตัว การกำหนดเป้าหมาย กฎระเบียบทางสังคม และการบูรณาการให้หน่วยของสังคมต่าง ๆ มีการประสานงานและร่วมมือกันเพื่อบรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ (Ritzer . 1996 : 237 ; citing Parsons . 1966 *Societies* .)

ในส่วนสุดท้ายจะกล่าวถึงแนวคิดที่จะพัฒนาไปสู่การปรับตัวของกระบวนการสะสมทุนชุมชนเพื่อสร้างให้ทุนชุมชนเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญที่จะนำพาชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งภายใต้ระบบความสัมพันธ์แบบใหม่กับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจมหภาคที่เราไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ ด้วยผู้วิจัยมีความเชื่อว่าชุมชนนั้นมีทุนชุมชนที่เข้มแข็งมาแต่เดิมเมื่อดำรงอยู่ภายใต้วิถีการผลิตแบบ

ยังชีพและระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันเหมือนญาติภายในชุมชนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ (self-reliant) แต่เมื่อชุมชนถูกดึงเข้ามาสู่ระบบความสัมพันธ์แบบการค้ากับระบบโลก หากชุมชนยังดำรงอยู่แบบเดิมโดยไม่ปรับตัวย่อมทำให้ชุมชนอ่อนแอและไม่สามารถดำรงอยู่ได้ภายใต้เงื่อนไขความสัมพันธ์แบบใหม่ ดังนั้นการปรับตัวของชุมชนจึงต้องเกิดขึ้นพร้อมทั้งการสะสมทุนชุมชนแบบใหม่ขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทในปัจจุบัน การให้ความสำคัญทั้งต่อทุนทางเศรษฐกิจและต่อทุนทางสังคมอันเป็นองค์ประกอบของทุนชุมชนทั้งสองส่วนอย่างเหมาะสม ด้วยเชื่อว่าทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคมล้วนมีความสัมพันธ์และส่งผลกระทบต่อกัน (Arrow . 1999 : 4) ดังนั้นในการสร้างทุนทางเศรษฐกิจให้เข้มแข็งจึงมิได้ดำรงอยู่บนการสะสมทุนในระดับปัจเจกบุคคล หากแต่เป็นการสะสมทุนทางเศรษฐกิจเพื่อใช้เป็นฐานการผลิตของชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง อีกทั้งยังต้องคำนึงถึงการสร้างอำนาจต่อรองกับบริบทภายนอกให้ชุมชนอยู่ในฐานะที่ไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบ (Coleman . 1999 : 19-23) ซึ่งความเข้มแข็งของทุนทางเศรษฐกิจตั้งอยู่บนแนวคิดของทุนทางสังคมที่คำนึงถึงบรรทัดฐานของการพึ่งพาอาศัยกัน (norm of reciprocity) ความไว้วางใจกันทางสังคม (social trust) บนพื้นฐานของสังคมแบบใหม่ที่อาจมิได้ดำรงอยู่ในความสัมพันธ์ที่เครือญาติเช่นในอดีต อีกทั้งจะต้องสร้างจิตสำนึกของการช่วยเหลือกัน (mutual aid) ความเป็นคนในชุมชนเดียวกัน (sense of community) และการสร้างเครือข่ายทางสังคมเพื่อให้เกิดความร่วมมือกัน (networks of civic engagement) ในการหาทางออกและแก้ปัญหาของชุมชนและระหว่างชุมชนร่วมกัน (Putnam . 1993 : 167-176) โดยแนวคิดทั้งหมดที่ได้กล่าวมาข้างต้นจะนำไปสู่การสร้างกรอบแนวคิดของงานวิจัยในท้ายที่สุด

หลุมพรางของแนวคิดทุนนิยมต่อการให้ทุน

ในการสร้างและดำรงไว้ซึ่งความหมายของทุน (capital) อันเป็นที่ยอมรับกันตามแนวคิดของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งถือเป็นแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก (main stream economics) ของสังคมโลกนั้นได้ก่อให้เกิดความหมายของทุนในสองนัยที่สำคัญ นั่นคือ ทุนในความหมายเชิงวัตถุ (material) เป็นความหมายที่ถูกพัฒนาขึ้นมาด้วยแนวคิดของเศรษฐศาสตร์ทุนนิยม (capitalism economics) และทุนในความหมายเชิงระบบความสัมพันธ์ทางสังคม (social relations) ที่ถูกพัฒนาขึ้นมาตามแนวคิดเชิงวิพากษ์ของกลุ่มมาร์กซิสหรือแนวคิดเศรษฐศาสตร์การเมือง (political economics)

ความหมายเชิงวัตถุของคำว่า “ทุน” ตามที่แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมได้สร้างและตรึงไว้ เป็นการนำเอาทุนไปยึดโยงอยู่กับองค์ประกอบที่สำคัญของระบบสังคมเศรษฐกิจ ได้แก่ การผลิต (production) และการแลกเปลี่ยน (exchange) คำว่าทุนในกระบวนการผลิตให้ความหมายทุนที่มีรูปธรรมชัดเจน (dominant capital) นั่นคือ ทุนเป็นส่วนหนึ่งในปัจจัยการผลิต (factors of

production) ซึ่งประกอบด้วย ที่ดิน (รวมถึงสิ่งที่ได้จากที่ดิน) แรงงาน (ทั้งร่างกายและแรงสมอง) และ ทุน (ได้แก่ เงินตรา เครื่องจักร เครื่องมือ และ ปัจจัยอื่น ๆ ที่ใช้ในการผลิต) ในบางครั้งปัจจัยการผลิตทั้งหมดก็ถูกเรียกรวม ๆ กันว่าเป็น ทุนปัจจัยการผลิต (capital as factor of production) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทุนสินค้า (goods capital) เพราะการผลิตได้ก่อให้เกิดการสร้างมูลค่าส่วนเพิ่ม (marginal) จากการเปลี่ยนวัตถุดิบ (material/input) ให้เป็นสินค้า (goods/output) โดยกระบวนการผลิต (production process) นี้เองที่ทำให้ผลผลิตที่เกิดขึ้นมีมูลค่าของทุน (capital value) เกิดขึ้นด้วย ซึ่งจะประกอบไปด้วยมูลค่าใช้สอย (used value) ซึ่งถือเป็นประโยชน์ที่ผู้ผลิตได้รับจากการบริโภคผลผลิตนั้นโดยตรง และมูลค่าแลกเปลี่ยน (exchange value) อันเกิดจากการนำเอาผลผลิตนั้นออกจำหน่ายหรือแลกเปลี่ยน (Smith . 1950 ; Henniengs . 1990)

สำหรับความหมายของทุนที่แนวคิดเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมนำไปยึดโยงไว้กับมิติของการแลกเปลี่ยนในระบบเศรษฐกิจนั้น ได้นำเอาทุนไปผูกติดกับความหมายของ “เงินตรา” (money value) ซึ่งใช้เป็นเครื่องมือที่สำคัญยิ่งในการแลกเปลี่ยนภายในระบบตลาด ด้วยบทบาทของเงินตราที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่เป็นสื่อกลางการแลกเปลี่ยน เงินตราทำหน้าที่เป็นตัวกำหนดคุณค่าของสินค้าต่างชนิดโดยให้มาตรฐานเดียวกัน และเงินตราทำให้การสะสมทุนเป็นไปด้วยความสะดวกเพราะเงินตราเป็นทุนที่ไม่เน่าเปื่อยหรือสูญสลายไปโดยง่าย ดังนั้นเงินตราจึงถูกใช้เป็นตัวแทนของการให้ความหมายของทุนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันว่า ทุน หมายถึง เงินตราหรือทรัพย์สินที่ลงทุนไปด้วยคาดหวังว่าจะได้รับส่วนแบ่งจากมูลค่าส่วนเกิน (surplus value) ที่เกิดขึ้นจากการผลิตหรือการใช้ทรัพย์สินนั้น ๆ โดยมีแรงงานเป็นผู้ทำการผลิต และมูลค่าส่วนเกินที่กล่าวถึงนี้ อาจจะปรากฏออกมาในรูปของ ผลกำไร (profit) เงินปันผล (dividend) ดอกเบี้ย (interest) หรือ ค่าเช่า (rent) ก็ได้ ซึ่งการให้ความหมายของทุนในมิติของการแลกเปลี่ยนนี้เป็นการสร้างมูลค่าที่สามารถวัดได้ให้แก่ทุน เพื่ออำนวยความสะดวกสำหรับการแลกเปลี่ยนในระบบตลาด ดังนั้นปัจจัยการผลิตทั้งหมดจึงถูกตีค่าเป็นเงินตราได้ทั้งสิ้น รูปแบบของการใช้เงินตราเป็นทุนปรากฏให้เห็นในสองรูปแบบ ได้แก่ การหมุนเวียนในรูปแบบสินค้า-เงินตรา-สินค้า (C-M-C) นั่นคือ สินค้าหรือผลผลิตถูกกำหนดค่าเพื่อนำออกขายในตลาดให้ได้เงินตรามาใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนกับสินค้าหรือผลผลิตอื่น ๆ ที่คนเราต้องการบริโภคแต่ไม่ได้ผลิตเอง หรือการหมุนเวียนของทุนในรูปแบบของเงินตรา-สินค้า-เงินตรา (M-C-M) นั่นคือ เงินตราทำหน้าที่เป็นทุนที่สามารถสะสมไว้เพื่อใช้ในการนำไปซื้อสินค้ามาเพื่อจำหน่ายกลายเป็นเงินตรามาสะสมในรูปของทุนซึ่งเป็นงานของพ่อค้าคนกลางที่มีได้มีผลผลิตเป็นของตนเอง (กนกศักดิ์ แก้วเทพ : 2528 ; จักรทิพย์ นาถสุภา . 2539 ; มาร์กซ์ . 2542)

ความหมายที่สองของทุนในเชิงระบบความสัมพันธ์ทางสังคม (social relations) กลับมองว่าปัจจัยการผลิตนั้นมีอยู่ในสังคมทุกสังคมตั้งแต่สมัยบุพกาลแม้จะยังไม่มีระบบทุนนิยมก็ตาม แต่ปัจจัยการผลิตนั้นจะอยู่ในฐานะของทุนก็เมื่อได้ตกอยู่ในมือของชนชั้นนายทุนที่นำเอาปัจจัยการผลิตนั้น ๆ มา

ชุดรีดผู้ใช้แรงงานเพื่อก่อให้เกิดมูลค่าส่วนเกินจากการผลิต เป็นการผลิตที่แสวงหากำไรให้แก่นายทุนผู้เป็นเจ้าของทุน ในขณะที่ผู้ใช้แรงงานได้รับผลตอบแทนเป็นเพียงค่าจ้างแรงงาน ทุนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมจึงก่อให้เกิดการแบ่งชนชั้นระหว่างนายทุนผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตกับคนงานผู้เป็นเจ้าของแรงงานของตนเอง การกล่าวถึงทุนตามนัยนี้ก็คือ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชนชั้นสองชนชั้น ประกอบด้วยชนชั้นนายทุนผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตกับชนชั้นผู้ใช้แรงงานในการผลิต โดยมาร์กซ์มองย้อนกลับไปถึงทุนในยุคบุพกาลว่า ผู้ผลิตย่อมเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตนั่นคือ ชาวนาย่อมเป็นเจ้าของที่ดินและเป็นเจ้าของแรงงานการผลิตในครอบครัวของตนเอง เมื่อก้าวเข้าสู่ยุคศักดินา ที่ดินกลายเป็นของรัฐซึ่งมอบให้ชาวนาเป็นผู้สร้างผลผลิตและมอบผลผลิตส่วนเกินให้แก่รัฐด้วยส่วนหนึ่ง และเมื่อเข้าสู่ยุคทุนนิยม ที่ดินกลายเป็นปัจจัยการผลิตของนายทุน และชาวนากลายเป็นชนชั้นผู้ใช้แรงงานผู้ไร้ที่ดิน ดังนั้นในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การสะสมทุนจะเกิดขึ้นเฉพาะในกลุ่มของนายทุนหรือเจ้าของที่ดินเป็นกระบวนการในระดับปัจเจกบุคคล จึงเน้นการผลิตที่สร้างมูลค่าส่วนเกินในผลผลิตเพื่อก่อให้เกิดกำไรและนำมูลค่าส่วนเกินหรือกำไรนั้น ๆ ไปลงทุนต่อหรือสะสมทุนของตนเองต่อไป ซึ่งมาร์กซ์เรียกว่า วงจรการหมุนเวียนของทุน การดำรงอยู่ได้ของทุนจึงขึ้นอยู่กับการณ์หมุนเวียนอย่างต่อเนื่องของระบบการผลิตดังกล่าว แต่อย่างไรก็ตามนอกจากกระบวนการผลิตอย่างต่อเนื่องแล้ว การหมุนเวียนของทุน ยังต้องอาศัยความเกี่ยวพันอย่างซับซ้อนกับการตลาด เพราะนายทุนจำเป็นต้องหาปัจจัยการผลิตต่าง ๆ อาทิ วัตถุดิบ เครื่องจักร เครื่องมือเครื่องใช้ มาจากนายทุนกลุ่มอื่น ๆ และจะต้องหาตลาดที่เป็นลูกค้ารองรับผลผลิตสำเร็จรูปจากกระบวนการผลิตของตนเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนกลับมาเป็นทุนเงินตราอันจะนำไปสู่การเริ่มต้นวงจรใหม่อีกรอบหนึ่ง ดังนั้นในวิถีการผลิตแบบทุนนิยมจึงสามารถสะท้อนความหมายของทุนออกมาในรูปของระบบความสัมพันธ์ของคนที่เกี่ยวข้องกันภายในระบบการผลิตหนึ่ง ๆ เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนเจ้าของปัจจัยการผลิตกับผู้ใช้แรงงานรับจ้าง นายทุนเจ้าของที่ดินกับผู้เช่าที่ดิน นายทุนเจ้าของสินค้ากับผู้ซื้อสินค้า และนายทุนเงินกู้กับผู้กู้เงิน ซึ่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเป็นความสัมพันธ์แบบไม่เสมอภาค นั่นคือ ชนชั้นนายทุนจะได้รับประโยชน์จากการชุดรีดมูลค่าส่วนเกินจากแรงงานรับจ้าง โดยนายทุนจะจ่ายผลตอบแทนให้แก่แรงงานรับจ้างเพียงเพื่อยังชีพเท่านั้น ส่วนผลกำไรจากผลผลิตจะกลายเป็นทุนและเข้าสู่กระบวนการสะสมทุนของนายทุนต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด (มาร์กซ์ . 2542) แต่สำหรับอดัม สมิธ แล้ว การสะสมทุน (capital accumulation) เป็นกระบวนการผลิตที่เคลื่อนไหวไปข้างหน้าเพื่อเพิ่มทุนให้มากขึ้นด้วยการเปลี่ยนเงินตราให้กลายเป็นสินค้า เครื่องมือ และ แรงงาน เพื่อให้เกิดมูลค่าส่วนเกินในรอบต่อ ๆ ไป ด้วยกระบวนการสะสมทุนเช่นนี้จะก่อให้เกิดการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพด้วยการแบ่งงานกันทำ (division of labor) และสร้างการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมให้แก่ทุกคนในที่สุด (Smith . 1950)

การให้ความหมายของคำว่า “ทุน” ด้วยนิยามของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่ทำให้ทุนกลายเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญยิ่งต่อระบบเศรษฐกิจทั้งในระดับมหภาคจนกระทั่งถึงระดับย่อยสุดนั้น

คือครอบครัวยึดว่าเป็นกระบวนการสร้างนิยามแห่งทุนที่ส่งผลสืบเนื่องยาวนานและประสบความสำเร็จยิ่งในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แต่ความหมายของทุนและการสะสมทุนตามแนวคิดของเศรษฐกิจทุนนิยมก็ไม่สามารถให้คำอธิบายต่อปรากฏการณ์ของทุนและการสะสมทุนที่เกิดขึ้นในชุมชนไทยหรือชุมชนชาวนาที่มีบริบททางสังคมแตกต่างไปจากสังคมอุตสาหกรรมอย่างมากได้ คำถามที่เกิดขึ้นตามมาก็คือในสังคมที่ไม่ได้พัฒนาไปตามแนวทางของเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างสิ้นเชิงนั้น ทุนของสังคมเหล่านั้นปรากฏออกมาเป็นอย่างไร และมีกระบวนการสะสมทุนที่แตกต่างออกไปอย่างไรบ้าง

ความแตกต่างของนิยามแห่งทุนระหว่างทุนในชุมชนกับทุนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้น หากเริ่มต้นจากการมองเป้าหมายแห่งการผลิตของวิถีการผลิตที่แตกต่างกันระหว่างวิถีการผลิตแบบทุนนิยมกับวิถีการผลิตแบบยังชีพซึ่งเป็นวิถีการผลิตที่ดำรงอยู่ในชุมชนมาช้านาน ในวิถีการผลิตแบบยังชีพนั้นมีเป้าหมายเพื่อการบริโภคเองเป็นสำคัญ ดังนั้นผลผลิตของชุมชนจึงเน้นที่มูลค่าใช้สอย (used value) นั่นคือ ชุมชนจะผลิตเฉพาะสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีพของคนในชุมชน เช่น ปลูกข้าวให้พอเพียงกับการบริโภคก่อนจะถึงฤดูกาลทำนาถัดไป การทอผ้าหรือทำเครื่องจักสานไว้ใช้เองในครัวเรือน หรือการหาอาหารและปัจจัยยังชีพอื่น ๆ จากธรรมชาติรอบตัว ให้พอเพียงต่อการบริโภคหรือใช้สอยในคราวหนึ่ง ๆ ที่เหลือก็แบ่งปันกันในชุมชน ดังนั้นปริมาณของผลผลิตจึงถูกผลิตขึ้นเท่าที่ต้องการบริโภคด้วยมูลค่าใช้สอยมีเพียงแค่ความต้องการในระดับครัวเรือนหรือชุมชนเท่านั้น การผลิตส่วนเกินเกิดขึ้นบ้างเพื่อสะสมไว้ใช้ในยามขาดแคลน หรือเพื่อใช้สำหรับการแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่จำเป็นซึ่งไม่สามารถผลิตได้เอง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา . 2526) แต่นั่นมิใช่เป้าหมายหลักของการผลิตในยุควิถีการผลิตเพื่อยังชีพ ในขณะที่เป้าหมายของวิถีการผลิตในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เน้นการผลิตเพื่อการค้า (commercial capitalism) ผลผลิตในแนวคิดแบบทุนนิยมทั้งหลายถูกทำให้เป็นสินค้า (commodity/goods) ซึ่งนำไปสู่การให้มูลค่าเพื่อการแลกเปลี่ยน (exchange value) มากกว่าที่ผู้ผลิต จะใช้สอยเอง ผู้ผลิตจะทำการผลิตเฉพาะในสิ่งที่ตนเองถนัดเพื่อก่อให้เกิดความได้เปรียบเชิงเศรษฐกิจและนำผลผลิตที่ได้ไปขายเพื่อแสวงหากำไรหรือที่เรียกว่ามูลค่าส่วนเกิน ดังนั้น ผู้ผลิตจะมีเป้าหมายในการผลิตให้ได้มากที่สุดเพื่อสร้างมูลค่าส่วนเกินหรือกำไรให้แก่เจ้าของทุนที่มีความต้องการอย่างไม่สิ้นสุด อีกทั้งผู้ผลิตจะผลิตเฉพาะสิ่งที่เป็นที่ต้องการของตลาดหรือสินค้าที่สามารถขายได้เท่านั้น

มีการอธิบายถึงความแตกต่างของเป้าหมายการผลิตผลผลิตส่วนเกินของชุมชนกับการผลิตส่วนเกินของทุนนิยมไว้ในวิถีการผลิตแบบเอเชีย (Asiatic of mode of production) ของมาร์กซ์ ซึ่งเป็นชุมชนที่มีพัฒนาการแตกต่างไปจากระบบทุนนิยมในตะวันตกไว้ว่า แม้วิถีการผลิตของชาวนาในสังคมเอเชียเป็นการผลิตเพื่อยังชีพสำหรับครอบครัวยังเป็นหลัก ในแต่ละชุมชนจะสามารถผลิตได้ทั้งอาหารและสิ่งจำเป็นแก่การดำรงชีวิตของคนภายในชุมชนนั้น ๆ จึงทำให้ชุมชนมีความเพียงพอในตัวเองสูง ความจำเป็นที่ต้องพึ่งพาทายนอกจากการแลกเปลี่ยนผลผลิตจึงมีน้อย แต่ไม่ว่าจะอยู่ในสังคมแบบใดก็มักจะไม่ได้ผลิตสิ่งของหรือวัตถุเพียงเพื่อให้พอต่อการบริโภคของตนเองและครัวเรือนเท่านั้น เพราะในชุมชนจะ

ต้องมีการผลิตผลผลิตส่วนเกิน (surplus products) เพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ ด้วย ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับบริบทของสังคมนั้น ๆ เช่น ในสังคมทาส ทาสผู้ใช้แรงงานจะต้องผลิตส่วนเกินให้แก่นายที่ดินสังกัดอยู่ ส่วนในสังคมศักดินาผู้ผลิตย่อมต้องผลิตส่วนเกินเพื่อมอบเป็นบรรณาการให้แก่ขุนนางผู้เป็นเจ้าของที่ดิน หรือเพื่อส่งเป็นส่วยสาอากรให้แก่ศักดินี และในสังคมทุนนิยมผู้ผลิตหรือผู้ใช้แรงงานย่อมต้องผลิตส่วนเกินเพื่อจ่ายเป็นค่าเช่า และเพื่อแลกเป็นเงินตราเอาไปใช้ในการแลกเปลี่ยนสิ่งของจำเป็นอื่น ๆ ในวิถีการผลิตแบบเอเชียก็เช่นเดียวกัน ย่อมต้องมีการผลิตส่วนเกินอยู่บ้างด้วยมีเป้าหมายที่แตกต่างกันออกไปจากทุนนิยม ดังเช่นชุมชนชาวนาจะปลูกข้าวให้มากกว่าที่ต้องการบริโภคในครัวเรือน ด้วยวัตถุประสงค์ว่าส่วนหนึ่งจะเก็บไว้ทำบุญ ส่วนหนึ่งจะเก็บไว้ในยามขาดแคลน อีกส่วนหนึ่งเก็บไว้เป็นพันธุ์ในการผลิตงวดถัดไป ส่วนหนึ่งจะเก็บไว้ใช้แลกเปลี่ยนกับเสื้อผ้า ปลา และเกลือ หรือสิ่งของอื่น ๆ ที่ต้องการแต่ไม่สามารถผลิตได้เอง เป็นต้น (พอดเตอร์ . 2526 ; ภัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ . 2540 ; ฉัตรทิพย์ นาถสุภา . 2541)

นอกจากนี้เป้าหมายของการผลิตแบบทุนนิยมยังมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างมูลค่าส่วนเกินหรือกำไรให้แก่ทุนผู้เป็นเจ้าของทุน และมีกรรมสิทธิ์เหนือปัจจัยการผลิตอย่างปัจเจก ซึ่งนายทุนผู้เป็นเจ้าของทุนมักจะเป็นคนกลุ่มน้อยของสังคมที่สามารถสร้างกระบวนการผลิตขนาดใหญ่ขึ้นมาได้ และใช้แรงงานที่เกิดจากการจ้างแรงงานรับจ้างอิสระมาสร้างผลผลิต ดังนั้นการผลิตแบบทุนนิยมนี้จึงแยกหน่วยผลิตและหน่วยบริโภคออกจากกันอย่างชัดเจน (Smith . 1950 ; มาร์กซ์ . 2543) หากแต่วิถีการผลิตที่เกิดขึ้นในชุมชนมีลักษณะของการผลิตแบบรายย่อย ที่ผู้ผลิตมีสิทธิเหนือทุนหรือปัจจัยการผลิตขนาดเล็กแต่มีจำนวนมากภายในชุมชน ครัวเรือนทำหน้าที่เป็นทั้งหน่วยผลิตและหน่วยบริโภคไปพร้อมๆ กันนั่นคือ ครัวเรือนที่ทำหน้าที่ทั้งเป็นผู้ลงทุน เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และใช้แรงงานในการผลิตจากสมาชิกในครัวเรือน เมื่อได้ผลผลิตมาแล้วก็จะบริโภคภายในครัวเรือนเป็นสำคัญ หรือหากมองภาพของการผลิตของชุมชนก็จะพบว่าหลาย ๆ ครัวเรือนรวมกันเป็นชุมชนที่มีการผลิตในแต่ละครัวเรือนเป็นเอกภาพอย่างหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งคนในชุมชนมีการลงแรงงานช่วยเหลือกันในการสร้างผลผลิต มีการแบ่งปันหรือแลกเปลี่ยนทุนและปัจจัยการผลิตกันเองภายในชุมชนเพื่อให้ทุกคนในชุมชนมีผลผลิตเพื่อการบริโภคของตนเอง ของครัวเรือน และของชุมชน

แนวคิดในการแบ่งงานกันทำในวิถีการผลิตของทุนนิยมมุ่งเน้นประสิทธิภาพสูงสุดในการผลิตนั้น การให้ความสำคัญต่อเรื่องการแข่งขันกันทำหรือการย่อยงานต่าง ๆ ให้ง่ายลงและแปรรูปกระบวนการผลิตให้กลายเป็นกลไกของระบบแรงงานสัมพันธ์แบบวิทยาศาสตร์ โดยกฎนี้เชื่อว่าการแบ่งงานออกเป็นหน่วยย่อยที่สุดนั้นจะทำให้คนแต่ละคนทำหน้าที่เหมือนเครื่องจักรที่ทำงานซ้ำไปซ้ำมาจนเกิดความชำนาญเฉพาะด้านและประหยัดเวลาในการผลิต แต่การแข่งขันกันทำในระบบโรงงานนี้เองได้สร้างความแปลกแยกให้เกิดขึ้นแก่คนในสังคมแห่งการผลิตนั้น (วิทย์ สิทธิเวคิน. 2542 : 163 อ้างอิงจาก Baratta. 1989 : 33 *Modern Times : Gramsci e la Critica dell' Americanismo e Fordismo.*)

ในขณะที่วิถีการผลิตในชุมชนนั้นแตกต่างกับวิถีการผลิตในระบบโรงงานตรงที่เราไม่สามารถแยกงานที่ถูกมองว่าไร้ทักษะ (non-skill) ออกจากงานที่ใช้ภูมิปัญญาได้ ด้วยงานทุกงานที่เกิดขึ้นในชุมชนล้วนต้องอาศัยแรงงานของคนในชุมชนและงานทุกงานมีเป้าหมายแฝงคือการเพิ่มพูนความรู้ในระหว่างการทำงานให้มากขึ้น เช่น การทำนา ถูกมองว่าเป็นงานที่ใช้แรงงานมาก แต่การทำนาก็เป็นภูมิปัญญาของชุมชนที่ได้รับการถ่ายทอดจากพ่อแม่มาสู่ลูก ด้วยการฝึกฝน จดจำจากประสบการณ์จริง ลูกชาวนาจะไม่สามารถทำนาได้หากไม่ได้รับการปลูกฝังจากบรรพบุรุษ ดังนั้นภูมิปัญญาของชุมชนอันเกิดจากวิถีการผลิตและวิถีชีวิตของคนในชุมชนล้วนถูกสร้างขึ้นมาเป็นทุนทางสังคมที่แตกต่างกันออกไปตามบริบทแห่งสังคมนั้น ๆ

หัวใจสำคัญอีกประการหนึ่งของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม คือ การรองรับกรรมสิทธิ์ของปัจเจกบุคคลต่อปัจจัยการผลิต ทุน และแรงงาน ด้วยการแลกเปลี่ยนในระบบทุนนิยมคือการเอาสินค้าหรือผลผลิตที่ปัจเจกบุคคลเป็นเจ้าของไปแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น อาทิ ปัจเจกบุคคลผู้เป็นเจ้าของแรงงานของตนเองยอมนำแรงงานของตนเองไปแลกเปลี่ยนเป็นค่าจ้าง ปัจเจกบุคคลผู้เป็นเจ้าของสินค้ายอมนำเอาสินค้าไปแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราหรือกำไร และปัจเจกบุคคลผู้เป็นเจ้าของที่ดินยอมนำเอาที่ดินของตนไปแลกเปลี่ยนเป็นค่าเช่าได้ ดังนั้นหากสิ่งของนั้นเป็นของส่วนรวมหรือสาธารณะก็จะไม่สามารถนำไปแลกเปลี่ยนได้ เช่น ที่ดินที่เป็นของชุมชน ซึ่งมีได้มอกรรมสิทธิ์ให้แก่ปัจเจกบุคคลใดโดยตรง หากคนที่มีสิทธิใช้สอยจะต้องผ่านความเป็นสมาชิกของชุมชน ที่ดินนั้นจะไม่สามารถนำมาซื้อขายแลกเปลี่ยนได้ จึงไม่ถือเป็นสินค้าเนื่องจากไม่มีมูลค่าในการแลกเปลี่ยนและไม่ก่อให้เกิดการหมุนเวียนของทุนตามนิยามของทุนนิยม หากพิจารณาความหมายของทุนการผลิต (production capital) อันหมายถึงปัจจัยการผลิตต่างๆ นั้น ได้ดำรงอยู่ในสังคมทุกประเภทไม่ว่าจะเป็นสังคมแบบบุพกาล สังคมการผลิตเพื่อยังชีพ หรือสังคมพัฒนาไปสู่ความทันสมัยก็ตาม โดยทุนการผลิตและผลผลิตอันเกิดจากกระบวนการผลิตนั้นอาจจะมีได้ตกอยู่ในกรรมสิทธิ์ของปัจเจกบุคคล หากแต่เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวมที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันของคนในชุมชนนั้น ดังเช่นในยุคบุพกาลที่คนมาอยู่รวมกันเพื่อช่วยกันล่าสัตว์ เก็บของป่า เมื่อได้อาหารมาแล้วก็จะแบ่งกันกินในกลุ่มของตน นอกจากการแบ่งอาหารกันแล้วยังมีการแบ่งหน้าที่กันในกลุ่ม เช่น ผู้ชายออกล่าสัตว์ ผู้หญิงออกเก็บผักผลไม้ เป็นต้น หรือในชุมชนชาวนาทางภาคเหนือของไทยที่มีที่ดินปลูกข้าวได้จำกัด ก็จะมีการใช้ที่ดินร่วมกันเพื่อปลูกข้าวแบ่งปันกันภายในชุมชน ไม่มีใครเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในที่ดินของชุมชน หรือการเป็นเจ้าของป่าร่วมกันของชุมชน ทุกคนมีสิทธิเข้าไปเก็บของป่าออกมาเพียงเพื่อการบริโภค แต่ไม่สามารถเก็บออกมาเป็นจำนวนมากเพื่อขาย ด้วยป่าชุมชนเป็นเสมือนแหล่งอาหารของสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ (ยศ สันตสมบัติ . 2542) ดังนั้นในรูปของทุนการผลิตของชุมชนจึงมิได้หมายถึงความเป็นเจ้าของหรือมีกรรมสิทธิ์เหนือทุนนั้นเพียงลำพังที่ปัจเจกบุคคลจะนำไปสร้างประโยชน์ส่วนเกินเพียงเพื่อตนเองได้

นัยของทุนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มาร์กซกล่าวว่านำไปสู่การสร้างระบบความสัมพันธ์แบบชนชั้นระหว่างนายทุนกับแรงงานนั้น หากจะนำมาใช้อธิบายถึงทุนที่ดำรงอยู่ในชุมชนย่อมหาปรากฏการณ์ที่จะนำมาอธิบายอย่างชัดเจนได้ยาก เนื่องจากในชุมชนชนบทนั้นมิได้กลายสภาพวิถีการผลิตไปเพื่อการค้าเสียทั้งหมด ชุมชนยังคงมีวิถีการผลิตเพื่อยังชีพผสมผสานอยู่ อีกทั้งในชุมชนเองก็มิได้แบ่งชนชั้นเป็นนายทุนและกรรมกรแรงงานอย่างชัดเจนเช่นในระบบอุตสาหกรรม ด้วยชาวนายยังคงเป็นเจ้าของที่ดินขนาดเล็กและมีปัจจัยการผลิตเป็นของตนเองอยู่จำนวนไม่น้อย ทั้งยังใช้แรงงานในการผลิตจากครุเรือเป็นสำคัญ เมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิตของตนเองเสร็จแล้ว ชาวนาบางส่วนก็ยังไม่ขายแรงงานรับจ้างให้กับผู้อื่นได้อีกส่วนหนึ่ง ดังนั้นในชุมชนชาวนาจึงไม่สามารถแบ่งแยกหรือกำหนดระบบความสัมพันธ์แบบชนชั้นอย่างเด่นชัดดังเช่นที่มาร์กซกล่าวไว้ได้

โดยสรุปแล้วความหมายของทุนในนิยามแห่งทุนนิยมอันหมายถึง ปัจจัยการผลิต (capital as factor of production) การสร้างมูลค่าส่วนเกิน (capital as surplus value) และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิต (capital as social relations of production) แบบชนชั้นระหว่างนายทุนกับผู้ใช้แรงงานนั้น ยังไม่เพียงพอต่อการอธิบายทุนที่ดำรงอยู่ในชุมชนไทย ด้วยการมองแบบทุนนิยมได้ละเอียดวิถีการผลิตของชุมชนที่มีได้มีเป้าหมายเพื่อแสวงหากำไรส่วนเกินเป็นสำคัญ และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดำรงอยู่ในชุมชนไทยก่อนหน้านี้แนวคิดแบบทุนนิยมจะเข้าไปกำหนดวิถีการผลิต นั่นคือระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันเพื่อให้ทุกคนในชุมชนดำรงชีพอยู่ได้ ระบบการแลกเปลี่ยนที่เกิดจากความสัมพันธ์แบบเครือญาติและระบบอุปถัมภ์ที่มีได้หวังผลตอบแทนแบบเสมอภาคหรือตีค่าเป็นเงินตราเพียงอย่างเดียว ซึ่งการอธิบายความแตกต่างของนัยแห่งทุน (capital significance) ตามความหมายของทุนนิยมกับทุนชุมชนให้ชัดเจนนั้นควรพิจารณาทั้งในส่วนของระบบอุดมการณ์แห่งทุน (capital ideology) และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมอันจะส่งผลต่อการก่อรูปทางสังคมที่แตกต่างกันออกไป

นัยของทุนชุมชนโดยการมองผ่านระบบอุดมการณ์

การนำแนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์มาใช้เพื่ออธิบายการสร้างและดำรงอยู่ของระบบอุดมการณ์แห่งทุนเป็นแนวคิดที่ถูกกล่าวถึงในศาสตร์หลาย ๆ สาขา โดยมองว่าโครงสร้างสังคม (social structure) ประกอบด้วยสองส่วน ได้แก่ โครงสร้างส่วนบน (superstructure) อันประกอบไปด้วย ระบบการเมือง ระบบอุดมการณ์ ระบบคุณค่า โลกทัศน์ เป็นต้น และโครงสร้างส่วนล่างหรือฐานทางเศรษฐกิจ (economic structure / infra-structure) ซึ่งประกอบด้วย วิถีการผลิต ระบบเศรษฐกิจ และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นสำคัญ ซึ่งโครงสร้างของสังคมทั้งสองส่วนล้วนมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

สำหรับระบบอุดมการณ์ที่ถูกกล่าวถึงในโครงสร้างส่วนบนของโครงสร้างสังคมนั้น มีแนวคิดที่ให้ความหมายแตกต่างกันไป อาทิ มาร์กซ์ได้กล่าวถึงระบบอุดมการณ์ที่ถูกกำหนดโดยโครงสร้างส่วนล่างจากผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต จึงก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์ทางชนชั้นระหว่างนายทุนกับแรงงานอันจะนำไปสู่การล่มสลายของระบบทุนนิยม (มาร์กซ์ . 2542) ในขณะที่มุมมองเกี่ยวกับระบบอุดมการณ์ของกรัสมชี (Gramsci) ได้ให้ความสำคัญต่อระบบอุดมการณ์ไว้ว่า เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างทางสังคม และระบบอุดมการณ์ได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐและนายทุนเพื่อสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมให้เป็นไปในทิศทางที่เอื้อประโยชน์ต่อผู้ครอบครองความเป็นเจ้าของอุดมการณ์หลัก (hegemony) ของสังคมนั้น ๆ ได้ ซึ่งถ้าหากต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคมขึ้นใหม่ ก็จำเป็นจะต้องแย่งชิงความเป็นเจ้าผู้ครอบครองอุดมการณ์หลักของสังคมให้ได้ (สุรพงษ์ ชัยนาม . 2528 : 168-182) และสำหรับอัลทุแซร์ (Althusser) ได้กล่าวถึงระบบอุดมการณ์ไว้ได้อย่างเป็นกลางว่าอุดมการณ์หมายถึงระบบของความคิดหรือแนวคิดที่ประกอบด้วยความรู้ ความเข้าใจ และความรู้สึกนึกคิดที่มนุษย์มีต่อสิ่งที่มนุษย์เกี่ยวข้องด้วย เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ หรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเอง ซึ่งระบบความคิดที่เรียกว่าอุดมการณ์นี้มีใช้สิ่งที่ดำรงอยู่แล้วในโลก หากแต่เป็นผลผลิตจากจิตสำนึกและกระบวนการผลิตซ้ำ (reproduction) ซึ่งผลของอุดมการณ์จะแสดงออกมาในรูปแบบต่าง ๆ กัน ได้แก่ ปรัชญาการดำเนินชีวิตของคนในสังคม ระบบความรู้ ระบบความเชื่อ ค่านิยม และการให้คุณค่าต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกันของคนในสังคมเดียวกัน (Carnoy . 1984 : 90-95 ; กาญจนา แก้วเทพ . 2529 : 35) จากแนวคิดทั้งสามได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของระบบอุดมการณ์ต่อการสร้างแนวคิด ความเชื่อ ความรู้ และค่านิยมตลอดจนถึงวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของคนในสังคมนั้น อีกทั้งยังมีบทบาทต่อระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่จะต้องประสานให้สอดคล้องกับพลังการผลิตและอุดมการณ์แห่งการผลิตนั้น ๆ ด้วย

ดังนั้นในการก่อรูปของสังคม (social formation) ใด ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนจนกลายเป็นรูปแบบของชุมชนนั้นหรือแม้จะเป็นเพียงส่วนใดส่วนหนึ่งของชุมชนนั้นก็ตาม ย่อมจะต้องมีการผลิตซ้ำหรือสืบทอดเงื่อนไขของการผลิตทั้งในรูปของพลังการผลิต (productive forces) และความสัมพันธ์ทางการผลิต (social relations of production) (Carnoy . 1984 : 93-95 ; citing Althusser. 1971 *Ideology and Ideological State Apparatuses.*) ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของอุดมการณ์แห่งทุนนิยมที่ถูกสร้างและผลิตซ้ำในสังคมตะวันตกจนกระทั่งกลายเป็นรูปแบบของสังคมตะวันตกนั้น การผลิตซ้ำและสืบทอดเกิดขึ้นโดยผ่านระบบการศึกษาอย่างแยบยล นั่นคือ รูปแบบของการแบ่งงานกันทำและการสร้างทักษะในการทำงานแบบเฉพาะอย่างขึ้น (division of labor and skills) ทำให้งานกลายเป็นทักษะการทำงานเฉพาะอย่าง สามารถเรียนรู้กันได้โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้จากระบบการศึกษา ซึ่งมีผลอย่างยิ่งต่อการสร้างพลังการผลิต (ความรู้ ทักษะ และเทคโนโลยีการผลิต) ให้สอดคล้องกับเป้าหมายของทุน นอกจากนี้การแบ่งงานกันทำของทุนนิยมยังเป็นการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ด้วยการเข้าไปสร้างค่านิยม

บรรทัดฐาน และแนวคิดทางสังคมต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดทางทุนนิยมที่ต้องการสร้างประสิทธิภาพสูงสุดในการผลิตด้วยระบบการแบ่งงานกันทำ สำหรับอุดมการณ์แห่งทุนนิยมที่เกิดขึ้นต่อสังคมทุนนิยมชายขอบเช่นชุมชนไทยนั้นเป็นอุดมการณ์ที่ได้รับมาจากภายนอก (derived ideology) ซึ่งเปรียบเสมือนสิ่งแปลกปลอมที่ถูกหยิบบีบเข้าสู่อุดมการณ์โดยมิได้คำนึงถึงบริบทที่มีอยู่เดิม ดังนั้นระบบอุดมการณ์แห่งทุนนิยมจึงมิใช่อุดมการณ์ที่ถูกสร้างขึ้นให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชน อย่างไรก็ตามในเวลาต่อมาชุมชนมีการปรับตัว (adaptation) และสร้างกระบวนการผลิตซ้ำจนกระทั่งชุมชนได้รับเอาอุดมการณ์แห่งทุนนิยมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพลังแห่งการผลิตและระบบความสัมพันธ์ที่เปลี่ยนไป

สำหรับทุนชุมชนนั้นถือว่าเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น ดำรงอยู่ และสืบทอดต่อกันมาภายในชุมชนนับเป็นเวลาช้านาน ดังนั้นทุนชุมชนจึงเป็นอุดมการณ์ที่เกิดขึ้นจากภายใน (inherent ideology) จากประสบการณ์โดยตรงของชาวบ้านเอง หรือได้รับการถ่ายทอดจากคำบอกเล่าสืบทอดกันมาภายในชุมชน (Rude .1980) สิ่งที่ถูกผลิตซ้ำจนกลายเป็นระบบคุณค่า ความคิด และความเชื่อของสมาชิกในชุมชนสะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์แห่งทุนที่อยู่เบื้องหลังสิ่งเหล่านั้น เริ่มต้นจากการมองระบบอุดมการณ์แห่งทุนผ่านวิถีการผลิต (mode of production) ในสังคมประเพณี (traditional society) อันเป็นลักษณะของสังคมดั้งเดิมก่อนที่ชุมชนจะก้าวเข้าสู่สังคมทุนนิยมนั้น ชุมชนส่วนมากล้วนมีวิถีการผลิตเพื่อยังชีพ (subsistence) และพึ่งพากันเองภายในชุมชน ด้วยปัจจัยหลายประการที่ก่อให้เกิดรูปแบบในวิถีการผลิตเช่นนั้น ประการแรกเริ่มจากวิถีการผลิตในครัวเรือนที่เน้นการสร้างผลผลิตที่หลากหลายเพื่อตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของคนในครัวเรือน ครัวเรือนจึงดำรงอยู่ภายใต้อุดมการณ์แห่งการผลิตเพื่อการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ ประการที่สอง เกิดการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนของแต่ละครัวเรือนก็เพื่อทำให้เกิดการแก้ปัญหาร่วมกันได้ดีกว่าการอยู่ตามลำพัง ด้วยปัญหาบางอย่างไม่สามารถแก้ไขได้โดยลำพัง เช่น เรื่องของความปลอดภัยในทรัพย์สิน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น ดังนั้นอุดมการณ์ของชุมชนจึงแสดงออกมาเป็นบรรทัดฐานแห่งการพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชน (norm of reciprocity) ด้วยการสร้างเป้าหมายของชุมชนหรือการรวมกลุ่มให้สอดคล้องกับเป้าหมายของครัวเรือน จึงทำให้การรวมกลุ่มนั้นดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน อีกทั้งเมื่อมีชุมชนเกิดขึ้นในอดีตที่มีการคมนาคมไม่สะดวกทำให้ชุมชนแต่ละชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชนเป็นสำคัญ ความเป็นชุมชนจะดำรงอยู่ได้ต้องสามารถพึ่งพาตนเองในระดับชุมชน (self-sufficiency of community) การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันภายในชุมชนก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ (kinship) และระบบอุปถัมภ์ระหว่างผู้ใหญ่กับผู้เยาว์ในชุมชน (patron-client) อันเป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อรองรับอุดมการณ์แห่งการพึ่งพากันภายในชุมชนนั้น ๆ อุดมการณ์แห่งทุนชุมชนในอดีตก่อนที่ระบบทุนนิยมจะปรากฏขึ้น คือวิถีชีวิตแบบพอเพียง (sufficiency) และเน้นระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ (horizontal relations) อุดมการณ์ชุดนี้ได้แสดงออกมาผ่านทางระบบความเชื่อ ค่านิยม และระบบความคิดต่าง ๆ อันประกอบกันขึ้นเป็นอุดมการณ์แห่งทุนชุมชนเพื่อสนองตอบต่อสภาพของชุมชนในวิถีการผลิตเพื่อยังชีพ

เป็นสำคัญ อาทิ ระบบความเชื่อเรื่องผีน้ำ ผีป่า ผีเขา เกิดขึ้นจากการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนกับธรรมชาติที่จะต้องมีการดูแลปกป้องรักษาเพื่อให้เป็นแหล่งปัจจัยการผลิตและการดำรงชีพสืบต่อไป หรือระบบความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษได้สะท้อนให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์และแบบเครือญาติภายในชุมชน (ยศ สันตสมบัติ . 2542 ; จักรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา . 2541)

สำหรับการสืบทอดอุดมการณ์ของทุนชุมชนหรือกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อให้อุดมการณ์ดำรงอยู่สืบต่อไปยังรุ่นถัดไป ในสังคมประเพณีประกอบด้วยหน่วยทางสังคม คือ ครอบครัวและชุมชน ซึ่งทำหน้าที่หลาย ๆ อย่างไปพร้อมกัน (multi-functional role structure) (Smelser . 1966 : 119-132) ทั้งในเรื่องของการเลี้ยงดูอบรมสั่งสอน ถ่ายทอดความรู้ รูปแบบการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพการงานต่าง ๆ ดังนั้นในการถ่ายทอดอุดมการณ์ของทุนชุมชนจึงผ่านจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งด้วยกระบวนการเรียนรู้ภายในครัวเรือนและในชุมชน และกระบวนการเรียนรู้เป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนอย่างกลมกลืน มิได้เกิดจากการเรียนรู้ผ่านระบบการศึกษาซึ่งแยกส่วนจากการดำรงชีพของคนเช่นในปัจจุบัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างกระบวนการเรียนรู้กับวิถีการดำเนินชีวิตจึงทำให้อุดมการณ์แห่งทุนชุมชนดำรงอยู่มาได้อย่างยาวนานก่อนที่จะเกิดอุดมการณ์ชุดใหม่ของทุนนิยมถูกนำเข้าสู่ชุมชน

ดังนั้นเมื่อนำเอาภาพของอุดมการณ์แห่งทุนชุมชนไปเปรียบเทียบกับทุนนิยม จึงทำให้ทุนชุมชนกลายเป็นแนวคิดที่เป็นปรปักษ์ต่อทุนนิยม ด้วยแนวคิดของทุนชุมชนเน้นการผลิตที่เรียบง่ายเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ภายใต้วิถีการผลิตที่เรียบง่ายนั้นชุมชนสามารถควบคุม ดูแล และจัดการต่อทุนและผลผลิตแห่งทุนนั้นได้ด้วยตนเอง ในขณะที่ทุนนิยมเสนอวิถีการผลิตที่ซับซ้อนด้วยการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตที่มีได้เกิดขึ้นภายในชุมชนแต่เป็นการหยิบยืมมาจากภายนอกชุมชน จึงทำให้ชุมชนไร้ซึ่งอำนาจในการควบคุม ดูแล และจัดการต่อปัจจัยการผลิตและผลผลิตที่เกิดจากทุนของตนเองได้ จำต้องอาศัยกลไกที่ถูกบูรณาการ (integration) ด้วยระบบทุนนิยมเข้ามาจัดการต่อทุน จนในที่สุดทุนนั้นมิได้ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนอีกต่อไป สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อรองรับอุดมการณ์แห่งทุนนิยมกลายเป็นทักษะหรือความรู้ชุดใหม่ที่ต้องมีกระบวนการถ่ายทอดความรู้ความสามารถเฉพาะทางโดยผ่านระบบการศึกษา ซึ่งความรู้ชุดใหม่นี้เข้ามาพร้อมกับวิถีการผลิตแบบใหม่ ๆ และถูกสร้างภาพให้กลายเป็นภูมิปัญญาอีกชุดหนึ่งที่มาพร้อมกับความทันสมัย (จิรย์ สิทธิเวดิน . 2542 : 170 ; อ้างอิงจาก Showstack . 1989 : 84 *Modern Times : Gramsci e la Critica dell' Americanismo e Fordismo.*) ในขณะเดียวกันก็มีผลทำให้ภูมิปัญญาเดิมของชุมชนถูกทำให้ล้าหลังด้วยอาศัยระบบอุดมการณ์ตามแนวคิดของการสร้างความเป็นเจ้าผู้ครอบครองอุดมการณ์ (hegemony) เพื่อให้ทุนนิยมกลายเป็นอุดมการณ์หลักของทุนในชุมชนและสร้างระบบความสัมพันธ์ใหม่ขึ้นในชุมชนแทนที่ระบบความสัมพันธ์เดิมซึ่งกลไกที่ช่วยเร่งให้เกิดการครอบงำของอุดมการณ์แห่งทุนนิยมได้อย่างรวดเร็วยิ่งขึ้นคือกลไกรัฐและกลไกตลาดซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

นัยของทุนชุมชนโดยการมองผ่านระบบความสัมพันธ์ทางสังคม

การให้ความหมายแก่ทุนชุมชนควรจะสอดคล้องกับความหมายของชุมชน เพราะทุนที่กล่าวถึงนั้นเกิดขึ้นและดำรงอยู่ในบริบทของชุมชนและมีผลทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งได้ซึ่งแตกต่างจากทุนในระบบโรงงานอุตสาหกรรมที่ถูกกล่าวถึงในนิยามของระบบทุนนิยม (capitalism) ในทางสังคมวิทยานั้น คำว่าชุมชน (community) มีความหมายมากกว่าการรวมตัวกันของปัจเจกบุคคล หากเมื่อปัจเจกบุคคลมารวมตัวกันแล้วนั้นจะต้องมีการสร้างระบบความสัมพันธ์ อันได้แก่ การสร้างกฎ กติกา เงื่อนไข ซึ่งถือเป็นบรรทัดฐานของการอยู่ร่วมกัน (normative order) รวมถึงการจัดสรรอำนาจและเอกสิทธิ์ในการเข้าถึงทรัพยากรของคนในชุมชนซึ่งจะมีความแตกต่างกันออกไป (differentiation order) การรวมตัวกันของปัจเจกบุคคลนั้นจึงจะเรียกว่าชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งชุมชนก็คือองค์กรทางสังคม (social organization) ที่มีหน้าที่ตอบสนองต่อความต้องการของสมาชิกในชุมชน และต้องสามารถร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการดำรงอยู่ร่วมกันได้ด้วย (Olsen . 1968) การเกิดขึ้นของชุมชนจึงต้องอยู่ภายใต้การจัดระเบียบทางสังคมอันเป็นที่ยอมรับของสมาชิกในชุมชน และชุมชนนั้นจะต้องช่วยให้สมาชิกในชุมชนบรรลุเป้าหมายของการอยู่ร่วมกันในชุมชนเดียวกัน อาทิ ความเป็นสมาชิกในชุมชนทำให้เกิดความมั่นคงปลอดภัยต่อชีวิตและทรัพย์สิน สร้างความมั่นคงในเรื่องของอาหารในการดำรงชีพ ได้รับสวัสดิการที่จำเป็นในชีวิต ได้รับการดูแลยามเจ็บไข้ เป็นต้น

การทำให้สมาชิกซึ่งมารวมตัวกันอยู่ในชุมชนบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ได้นั้น จำเป็นต้องมีการสร้างพื้นฐานหรือกติกาของการอยู่ร่วมกันภายในชุมชนซึ่งทางสังคมวิทยาเรียกว่าการจัดระเบียบทางสังคมเพื่อให้เกิดการยอมรับของคนในชุมชนร่วมกันและปฏิบัติต่อกันมาจนกลายเป็นบรรทัดฐานทางสังคม (norm) คุณค่า (values) หรือวัฒนธรรม (culture) ซึ่งเป็นภาพสะท้อนของระบบอุดมการณ์ที่ดำรงอยู่ในชุมชนนั้นๆ ซึ่งหากผู้หนึ่งผู้ใดในชุมชนไม่ปฏิบัติตามจะต้องถูกลงโทษ (sanction) จากคนในชุมชนเดียวกัน (Olsen . 1968 ; ณาภรณ์ หะวานนท์ . 2540) สิ่งที่เกิดขึ้นเพื่อรื้อรัดให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ก่อให้เกิดความเป็นชุมชนขึ้นได้นั้นจัดเป็นทุนชุมชนที่ถูกสะสมขึ้นภายในองค์กรชุมชนนั้นๆ อันมีความแตกต่างกันออกไปตามบริบทของชุมชน ซึ่งตามแนวคิดของนักมานุษยนิยม (humanism) และแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน (community cultural) เรียกทุนนี้ว่า ทุนทางสังคม (social capital) หรือ ทุนทางวัฒนธรรม (culture capital) ซึ่งเป็นทุนรากฐานของชุมชน และเป็นเสมือนสายใยประสานให้โครงสร้างสังคมมั่นคงอยู่ได้ (Putnam . 1993 ; Coleman . 1999 ; ฉัตรทิพย์ นาถสุภา . 2526) ดังนั้นชุมชนล้วนต้องมีทุนทางสังคมของแต่ละชุมชนแตกต่างกันออกไป บางชุมชนที่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก (self-sufficient) ก็ย่อมมีทุนทางสังคมที่แตกต่างไปจากชุมชนที่ต้องดำรงอยู่ด้วยการพึ่งพาอาศัยการแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น ๆ หรือระบบตลาด แต่ไม่ว่าชุมชนจะมีระบบเศรษฐกิจอย่างไร ล้วนจะต้องมีทุนทางสังคมที่จะช่วยให้ชุมชนนั้น ๆ ดำรงอยู่และสนองตอบต่อ

ความต้องการของสมาชิกในชุมชน พร้อมทั้งแก้ปัญหาให้แก่คนที่อยู่ร่วมกันในชุมชนได้ (self-contained) นั่นคือนัยแห่งทุนทางสังคมที่สำคัญยิ่ง (Olsen . 1968 : 91)

เมื่อปัจเจกบุคคลมาอยู่ร่วมกันภายใต้การจัดระเบียบทางสังคมและการพึ่งพาอาศัยกันดังได้กล่าวแล้วนั้น ในชุมชนยังต้องดำรงอยู่ด้วยวิธีการผลิตเพื่อตอบสนองต่อความต้องการบริโภคของสมาชิกภายในชุมชน ซึ่งชุมชนในยุคสังคมประเพณีนั้นระบบเศรษฐกิจของชุมชนได้ผนวกหน่วยของการผลิตและหน่วยของการบริโภคไว้ด้วยกัน นั่นคือชุมชนเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคไปพร้อม ๆ กันผลิตในสิ่งที่จำเป็นต่อการบริโภคในชุมชนเป็นสำคัญ และผลิตในจำนวนที่เพียงพอต่อการบริโภคภายในชุมชนก่อน การผลิตส่วนเกินมีจำนวนไม่มากนัก และเป้าหมายของการผลิตส่วนเกินก็ได้มุ่งหวังเพื่อการค้า หากแต่เน้นเพื่อสะสมทุนไว้ในยามขาดแคลนหรือแลกเปลี่ยนกับสิ่งของจำเป็นที่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้เอง เพราะชุมชนนั้นขาดแคลนทรัพยากรหรือความรู้ความชำนาญบางอย่าง ปัจจัยการผลิตอันเป็นทุนที่สำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนในอดีต ล้วนเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องใช้ร่วมกันภายในชุมชนโดยผ่านความเป็นสมาชิกของชุมชน คือการอาศัยและใช้ทุนร่วมกัน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา . 2541 ; อานันท์ กาญจนพันธุ์ . 2538) นอกจากทุนทางธรรมชาติ (natural capital) ที่ใช้ร่วมกันแล้ว ทุนแรงงาน (labor capital) ก็เป็นปัจจัยการผลิตอีกประเภทหนึ่งที่มีการใช้ร่วมกันในชุมชนโดยผ่านการพึ่งพาแลกเปลี่ยนกัน เรียกว่าการเอาแรงหรือเอางาน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่พบเห็นได้ในชุมชนชาวนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนชาวนาไทยที่มีประเพณีการเอาแรงเกิดขึ้นทุกภาค และยังคงดำรงอยู่ตรากตรึงการผลิตแบบทุนนิยมเข้าสู่ชุมชน ประเพณีดังกล่าวแม้จะลดน้อยลงไปแต่ก็มีได้สูญหายไปเสียทั้งหมด ดังนั้นหากมองในแง่องค์ประกอบของปัจจัยการผลิตแล้ว จะพบว่าในสังคมประเพณีหรือก่อนทุนนิยมนั้น ทุนปัจจัยการผลิต (capital as factor of production) อันเป็นทุนสำคัญในระบบเศรษฐกิจชุมชนนั้นเกิดขึ้นจากการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน การยอมรับความเป็นสมาชิกของชุมชน และการพึ่งพาอาศัยกันภายในชุมชน สิ่งเหล่านี้ได้หล่อหลอมรวมกันเป็นจิตสำนึกแห่งชุมชน (sense of community) ซึ่งคนไม่สามารถดำรงอยู่ได้โดยลำพังหรือขัดแย้งต่ออุดมการณ์ของชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ได้ เพราะมิฉะนั้นจะถูกลงโทษหรือปลดออกจากความเป็นสมาชิกของชุมชน

ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบอุดมการณ์ของทุนชุมชนและวิธีการผลิตเพื่อยังชีพ คือ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ (kinship) อันเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่ปรากฏให้เห็นในงานวิจัยชุมชนมากมาย (พอดเตอร์ . 2526 ; ฉัตรทิพย์ นาถสุภา . 2526 ; ยศ สันตสมบัติ . 2540 ; นภาพร หะวานนท์และคณะ . 2542 เป็นต้น) และเป็นจุดเด่นของการดำรงอยู่ของชุมชนไทยในอดีต ด้วยระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติก่อรูปขึ้นมาจากการพึ่งพาอาศัยกันหาได้กำหนดขึ้นจากความสัมพันธ์ทางสายโลหิตเพียงลำพัง หากแต่การนับถือเป็นเครือญาติกันนั้น คือการเป็นสมาชิกในชุมชนที่อาศัยอยู่ร่วมกัน ใช้ทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน เช่น ใช้ป่าผืนเดียวกันในการหาอาหาร ใช้แม่น้ำสายเดียวกัน และนับถือผีร่วมกัน จึงทำให้ทุกคนเหมือนเป็นญาติที่ต้องช่วยเหลือกัน ระบบความสัมพันธ์อันนี้ญาติ

นี้เองที่นำไปสู่ระบบการแลกเปลี่ยนที่มีได้คำนึงถึงการตีมูลค่า เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงาน การทำบุญให้ทาน การจัดสรรการใช้ทุนทางการผลิตและการกระจายผลผลิตอย่างเป็นธรรม โดยมีได้คำนึงถึงมูลค่าส่วนเกินของปัจเจกบุคคลเป็นสำคัญ

ในสังคมวิถีการผลิตแบบยังชีพนั้น นอกจากคนในชุมชนจะมีความเป็นอยู่ใกล้เคียงกันมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติกันสูงแล้ว ขณะเดียวกันในชุมชนก็มีระบบความสัมพันธ์ที่ให้ความเกื้อกูลกันแบบอุปถัมภ์ (patron-client) ดำรงอยู่ด้วย เพราะสังคมแบบประเพณีหรือการผลิตเพื่อยังชีพมักจะตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยว ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาผู้อุปถัมภ์ ได้แก่ หัวหน้าหมู่บ้าน และเจ้าของที่ดินในหลาย ๆ ด้าน (multiplex relationship) ผู้นำหรือผู้อุปถัมภ์ก็มักจะได้รับการยกย่องและให้ความช่วยเหลือด้านแรงงาน พร้อมทั้งสนับสนุนทางด้านการเมืองเป็นสิ่งที่ตอบแทน ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวถูกสนับสนุนด้วยความเชื่อเรื่องบุญกรรม (moral basis) และความคาดหวังของผู้รับอุปถัมภ์ว่าจะได้รับความช่วยเหลือต่าง ๆ จากผู้อุปถัมภ์ (อมรา พงศาพิชญ์ . 2543) ตัวอย่างของระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนการผลิตเพื่อยังชีพ ได้แก่ การอุปถัมภ์กันที่เกิดขึ้นระหว่างชาวนาผู้ที่มีที่ดินมากกับชาวนาไร้ที่ดินทำกินหรือมีที่ดินทำกินน้อย โดยครอบครัวชาวนาที่มีที่ดินมากแต่ขาดแรงงานในครัวเรือนที่จะทำการผลิต จะทำกินเฉพาะในที่ดินบางส่วนเพื่อให้เกิดผลผลิตเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนและเก็บสะสมไว้ในปีถัดไป แต่หากมีที่ดินเกินกว่านั้นมักจะทิ้งที่ดินให้รกร้างว่างเปล่าไว้เพราะไม่มีแรงงานประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งก็คือการผลิตมาก ๆ ก็ไม่มีตลาดให้ขาย ที่ดินที่ว่างเปล่านี้ชาวนาผู้ที่มีที่ดินมักจะยกให้ครอบครัวชาวนาไร้ที่ดินเข้าทำกิน บ้างก็ไม่คิดผลตอบแทน บ้างก็ให้แบ่งผลผลิตแทนค่าเช่าที่ดิน บ้างก็ให้นำแรงงานมาช่วยเก็บเกี่ยวแทนค่าเช่า เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อันเกิดจากโครงสร้างการแบ่งชนชั้นในระบบศักดินาที่เกิดขึ้นในบางช่วงของการผลิตเพื่อยังชีพ เช่น การอุปถัมภ์ระหว่างเจ้าขุนมูลนายกับทาสหรือไพร่ อันเป็นความสัมพันธ์เชิงวัตถุ (instrumental friendship) (อดิน รพีพัฒน์ . 2543) และยังมีระบบอุปถัมภ์อันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาวบ้าน อาทิ คนของรัฐ เช่น ผู้ปกครองท้องถิ่น (ผู้ใหญ่บ้าน และกำนัน) มักจะมีอำนาจตามหน้าที่ที่รัฐมอบหมายให้ ทำให้กลายเป็นผู้มีอิทธิพลหรือเป็นที่พึ่งพิงสำหรับคนในชุมชน ด้วยลักษณะของผู้นำท้องถิ่นอย่างเป็นทางการมักจะเป็นที่เกรงกลัว มีบารมี หรือเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนส่วนใหญ่ว่าสามารถพึ่งพาผู้นำอย่างเป็นทางการได้ในยามเดือดร้อน แต่ไม่ว่าระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์แบบใดที่เกิดขึ้นในชุมชน ย่อมทำให้ผู้อุปถัมภ์เป็นผู้ได้รับประโยชน์ต่อการเข้าถึงแหล่งทรัพยากรทำกินมากกว่าผู้รับอุปถัมภ์ มีอำนาจต่อรองที่เหนือกว่าผู้รับอุปถัมภ์ และอยู่ในฐานะที่จะเอาเปรียบผู้ถูกอุปถัมภ์ได้ (อมรา พงศาพิชญ์ . 2543)

กล่าวโดยสรุปแล้วระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ปรากฏในสังคมประเพณีได้ถูกสร้างขึ้นภายใต้ระบบอุดมการณ์ของทุนชุมชนนั้น ๆ และได้ผสมผสานเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคมที่สามารถตอบสนองต่อความต้องการในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนและการดำรงอยู่ของชุมชนอย่างเป็นทางการหนึ่งเดียวกัน โดยไม่สามารถแบ่งแยกออกเป็นทุนทางสังคมหรือทุนทางเศรษฐกิจได้อย่างเด่นชัด และชุมชนไม่

สามารถดำรงอยู่ได้หากขาดส่วนใดส่วนหนึ่งของทุนชุมชนไป ด้วยทั้งระบบเศรษฐกิจและสังคมเป็นองค์ประกอบสำคัญของโครงสร้างทางสังคมที่มีชุมชนทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ผลิต ผู้บริโภค และผู้จัดสรรภายในตัวเอง และสามารถดำรงอยู่ภายใต้การพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ

การแทรกแซงของระบบทุนนิยมต่อการทำลายการสะสมทุนชุมชนในอดีต

แนวคิดเรื่องการจำแนกแฉกแจงโครงสร้างสังคม (structural differentiation) ซึ่งนำมาใช้ในการอธิบายการพัฒนาของสังคมที่ก้าวไปสู่ความทันสมัย (modernization) อันเป็นแนวคิดที่เข้ามาพร้อมกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้น สามารถนำมาใช้ในการอธิบายกระบวนการแทรกแซงของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่เข้ามาทำลายการสะสมทุนชุมชนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ด้วยการนำชุมชนเข้าไปผนวกกับกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยนั้น ชุมชนจะถูกกระตุ้นให้มีการปรับเปลี่ยนการจัดระเบียบทางสังคมจากโครงสร้างสังคมที่มีการจำแนกแฉกแจงน้อยไปสู่โครงสร้างสังคมที่มีการจำแนกแฉกแจงที่ซับซ้อน (complexity) มากขึ้น ทำให้หน่วยทางสังคม อาทิ ครัวเรือน วัด ชุมชน ที่เคยมีหน้าที่ต่าง ๆ มากมาย (multi-functional role structure) ภายใต้โครงสร้างสังคมแบบเดิม ได้ถูกจำกัดให้มีหน้าที่เฉพาะเจาะจงมากขึ้น (several more specialized structure) ด้วยระบบการแบ่งงานกันทำภายในสังคมเพื่อให้เกิดการทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น และได้เพิ่มหน่วยทางสังคมใหม่ ๆ ขึ้นมารับหน้าที่ที่ถูกแบ่งออกไป (อาทิ โรงเรียน โรงงาน ตลาด) (Smelser . 1973) การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคมเกิดขึ้นทั้งในระดับของอุดมการณ์ และระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ด้วยทั้งสองส่วนประกอบกันเป็นโครงสร้างสังคมที่เมื่อมีปัจจัยเข้ามากระทบก่อให้เกิดการไร้สมดุลหรือภาวะไร้เสถียรภาพของโครงสร้างสังคม เช่นเมื่อระบบอุดมการณ์ทุนนิยมเข้าแทรกแซงระบบเศรษฐกิจของชุมชนนั้น ชุมชนจึงต้องมีการปรับตัว (adaptation) เพื่อเข้าสู่ดุลยภาพของระบบสังคม เพื่อให้หน่วยย่อย ๆ ของสังคมทำหน้าที่ของตนเองและบูรณาการต่อกันเพื่อสนองตอบความต้องการของชุมชนได้ โดยดุลยภาพนั้นไม่จำเป็นจะต้องเป็นจุดเดิมหรือรูปแบบเดิมของสังคมก็ได้ การปรับตัวของสังคมจะประกอบด้วยการปรับตัวต่อสิ่งแวดล้อม (adaptation to the environment) ที่เปลี่ยนแปลงไป อาทิ เมื่อพลังการผลิตเปลี่ยนไป สังคมจะต้องมีการปรับตัวต่อวิถีการผลิตและการเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาแทนที่พลังการผลิตเดิม การกำหนดเป้าหมายและแนวทางเพื่อบรรลุเป้าหมายหลักของสังคม (goal attainment) การบูรณาการ (integration) เพื่อให้องค์ประกอบของสังคมทำงานประสานกัน ทำให้โครงสร้างสังคมนั้นดำรงอยู่ต่อไป และการรักษาแบบแผนและจัดการต่อความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของสังคม (pattern maintenance or latency) (Ritzer . 1996 : 237)

ตามแนวคิดแห่งความทันสมัยและการพัฒนาทางเศรษฐกิจไปสู่การผลิตแบบทุนนิยม ที่เข้าสู่ชุมชนโดยผ่านกระบวนการพัฒนาประเทศของรัฐ นำไปสู่การปรับตัวของโครงสร้างสังคมเพื่อรองรับวิถีการผลิตแบบใหม่ ได้ก่อให้เกิดการจำแนกแ่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจ (differentiation of economic activities) ขึ้นในชุมชน วิถีการผลิตแบบดั้งเดิมที่เป็นแบบผลิตเพื่อยังชีพ (subsistence farming) ของครัวเรือนและชุมชน เมื่อทุนนิยมเข้าแทรกแซงระบบเศรษฐกิจของชุมชนจึงทำให้อัตลักษณ์ทางเศรษฐกิจหลายอย่างถูกเคลื่อนย้ายออกจากชุมชน โดยเฉพาะในวิถีการผลิตส่วนหนึ่งของชุมชนถูกเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อการค้า (commercial farming) ทำให้หน่วยการผลิตและหน่วยบริโภคที่เคยเป็นหน่วยเดียวกันภายในชุมชนถูกแยกออกจากกัน ชุมชนกลายเป็นผู้ผลิตในภาคเกษตรและเป็นผู้บริโภคสินค้าอุตสาหกรรมโดยมีระบบแลกเปลี่ยนที่ผ่านกลไกตลาดเข้ามามีบทบาทต่อดำรงชีพของคนในชุมชนมากขึ้น บทบาทด้านหนึ่งชุมชนซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ผลิตสินค้าเพื่อขายผ่านระบบตลาดให้ได้ทุนเงินตรามาไว้เพื่อการสะสมโดยมีวัตถุประสงค์สำคัญสองประการ ประการที่หนึ่ง คือ การสะสมทุนเงินตราเกิดขึ้นเพื่อใช้ซื้อสินค้าเพื่อการอุปโภคและบริโภคของคนในชุมชน เพราะชุมชนได้ลดประสิทธิภาพในการผลิตอย่างหลากหลายเพื่อการบริโภคเองลงซึ่งเดิมชุมชนจะสร้างผลผลิตทั้งในส่วนที่เป็นอาหารและปัจจัยดำรงชีพต่าง ๆ ได้เอง อาทิ ทอผ้าใช้เอง ทำเครื่องจักสาน ทำเครื่องมือในการประกอบอาชีพ และ การปลูกสร้างบ้านเรือนเอง แต่เมื่อชุมชนหันมาเน้นการผลิตเฉพาะอย่างเพื่อการค้ามากขึ้น อาทิ การปลูกพืชพาณิชยเชิงเดี่ยว (mono crop) ตามความต้องการของตลาด การทำหัตถกรรมเพื่อการค้า (เช่น การทอผ้า ทำเครื่องจักสาน จำนวนมาก ๆ เพื่อจำหน่าย) ชุมชนจึงลดบทบาทของความเป็นผู้ผลิตที่หลากหลายลงและใช้เงินตราเพื่อซื้อสิ่งของที่ต้องการมากขึ้น ประการที่สอง การสะสมทุนเงินตราเพื่อใช้ซื้อปัจจัยการผลิตในการสร้างวงจรหมุนเวียนของการผลิตในรอบต่อ ๆ ไป ด้วยการผลิตแบบทุนนิยมการค้านี้กลายเป็นการผลิตที่ต้องอาศัยปัจจัยการผลิต เทคโนโลยีการผลิตและทักษะความรู้ที่จะต้องนำเข้าจากนอกชุมชน (application of scientific knowledge) และในระบบการแบ่งงานกันทำและการจำแนกแ่งงานหน้าที่ของสังคมมากขึ้น จึงทำให้ชุมชนเป็นเพียงผู้ผลิตที่เป็นเจ้าของแรงงานและปัจจัยการผลิตบางส่วน (ที่ดิน) ส่วนที่เหลือชุมชนต้องพึ่งพิงจากภายนอก ดังนั้นทุนทางเศรษฐกิจจึงถูกแยกตัวออกจากทุนชุมชนอย่างเด่นชัด ทุนทางเศรษฐกิจมีหน้าที่ในการสร้างมูลค่าส่วนเกินและก่อให้เกิดการสะสมทุนแบบปัจเจกบุคคลเพื่อนำไปสู่ความมั่งคั่งของผู้เป็นเจ้าของทุนโดยลำพัง และมีทุนเงินตราเป็นตัวแทนของการกำหนดราคาหรือมูลค่าแลกเปลี่ยน ได้ถูกกำหนดขึ้นเพื่อตอบสนองต่อวิถีการดำรงชีพภายใต้ระบบแลกเปลี่ยนอย่างเข้มข้น

การจำแนกแ่งกิจกรรมของครัวเรือนเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อระบบความสัมพันธ์ในชุมชนอีกอย่างหนึ่งเมื่อชุมชนก้าวเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ (modern society) ด้วยการแยกกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกจากบทบาทหน้าที่ของครัวเรือน ส่งผลให้ครัวเรือนสูญเสียหน้าที่ที่สำคัญยิ่งไปนั่นคือหน้าที่ของการเป็นผู้ผลิตอย่างหลากหลายตามความต้องการบริโภคของครัวเรือนตนเองไปเสีย ซึ่งบทบาทนี้เอง

ทำให้คนในอดีตจะดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการเป็นสมาชิกของครัวเรือนและของชุมชน เพราะครัวเรือนจะทำหน้าที่ในการผลิตปัจจัยดำรงชีพ การอบรมเลี้ยงดู การถ่ายทอดอาชีพและการดำเนินชีวิตให้แก่ลูกหลาน แต่เมื่อการจำแนกแจกแจงได้เข้ามาแยกกิจกรรมทางเศรษฐกิจออกเป็นหน้าที่ของหน่วยสังคมใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ได้แก่ โรงงานทำหน้าที่ในการผลิตสิ่งต่าง ๆ ที่ครัวเรือนต้องการและยังเป็นหน่วยสังคมที่สร้างอาชีพให้แก่คนในชุมชน ระบบตลาดเข้ามาทำหน้าที่ในการแลกเปลี่ยน จัดสรรและกระจายผลผลิต โรงเรียนเข้ามาทำหน้าที่ให้ความรู้และถ่ายทอดเทคโนโลยีรวมถึงการให้ความรู้ในการออกไปประกอบอาชีพ ดังนั้นครอบครัวจึงมีหน้าที่เฉพาะอย่างในการเลี้ยงดูสมาชิกของชุมชนที่ยังไม่สามารถดูแลตนเองได้ ความเป็นอิสระของคนที่ไม่ต้องพึ่งพาครอบครัวและชุมชนจึงมีมากขึ้น ระบบความสัมพันธ์ดั้งเดิมที่เคยดำรงอยู่ในสังคมประเพณีคือการพึ่งพาอาศัยกับแบบเครือญาติจึงเสื่อมถอยลงไม่ว่าจะเป็นเรื่องของ การแลกเปลี่ยนแรงงาน การแลกเปลี่ยนปัจจัยดำรงชีพ หรือ การแบ่งปันอาหาร เพราะสิ่งต่าง ๆ สามารถแลกเปลี่ยนได้โดยผ่านระบบแลกเปลี่ยนเชิงการค้า รวมถึงระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ที่มีผู้ใหญ่นำมาหมายถึงคนเฒ่าคนแก่ของหมู่บ้านซึ่งเป็นแหล่งภูมิปัญญาของท้องถิ่นก็เสื่อมถอยลงเพราะความรู้เดิมที่มีประโยชน์ต่อวิถีชีวิตและวิถีการผลิตเพื่อยังชีพกลายเป็นความรู้ที่ล้าสมัยไม่สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาของรัฐ คนเฒ่าคนแก่กลายเป็นภาระของครอบครัวเนื่องจากขาดแรงงานที่จะใช้ในการผลิตเพื่อการค้าหรือแลกเปลี่ยนเพื่อเงินตรา คงมีความสำคัญเพียงการดูแลลูกหลานซึ่งเป็นกิจกรรมทางสังคมที่ถูกกำหนดขึ้นมาเฉพาะอย่างเฉพาะงานเท่านั้น

นอกจากนี้วิถีการผลิตแบบทุนนิยมยังแยกคนออกจากความเป็นส่วนหนึ่งของทุนชุมชน ด้วยการแยกจิตสำนึกและแรงงานของมนุษย์ออกจากกัน (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ . 2538 : 51) ซึ่งก่อนหน้านี้คนสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยการเป็นสมาชิกของชุมชน แต่ระบบทุนนิยมที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชุมชนนั้น ทำให้แรงงานเคลื่อนย้ายเข้าสู่การแลกเปลี่ยนในระบบตลาดมากขึ้น (Smelser . 1973 ; นภาพรณี หะวานนท์ . 2542) เพราะแรงงานกลายเป็นสินค้าอย่างหนึ่งที่ผู้เป็นเจ้าของแรงงานสามารถนำออกมาขายเพื่อแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา (wage labor) ได้ เนื่องจากการผลิตในภาคเกษตรกรรมที่กลายสภาพเป็นการผลิตพืชเชิงพาณิชย์นั้นได้มีเครื่องจักรเครื่องทุ่นแรงเข้ามาช่วยในการผลิตมากขึ้น อาทิ รถไถ รถแทรกเตอร์ เครื่องนวดข้าว เครื่องสีข้าว เป็นต้น ซึ่งเป็นเทคโนโลยีการผลิตที่ต้องนำเข้าจากภายนอกชุมชนช่วยให้งานในภาคเกษตรกรรมเสร็จเร็วขึ้นกว่าการใช้แรงงานมนุษย์และสัตว์ จึงทำให้แรงงานในครัวเรือนที่เคยใช้สร้างผลผลิตทางการเกษตรเพื่อยังชีพส่วนหนึ่งว่างงานลงและหันเข้าไปสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมหรือที่เรียกว่าตลาดแรงงาน (labor market) ทำให้คนซึ่งไม่เคยคิดมาก่อนว่าแรงงานจะสามารถแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราได้นั้น ถูกแทนที่ด้วยการตีค่าทุกอย่างออกมาเป็นเงินตราได้ทั้งสิ้น การแลกเปลี่ยนแรงงานในชุมชนได้ถูกตีค่าเป็นเงินตราด้วยเช่นกัน คุณค่าทางสังคม (social value) ของการแลกเปลี่ยนแรงงานในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมจึงลดน้อยด้อยค่าลงกว่ามูลค่าทางเศรษฐกิจ (economic value) การพัฒนาตามระบบทุนนิยมก่อให้เกิดปัญหาต่อชุมชนที่เห็นได้

อย่างชัดเจน คือ ปัญหาความแปลกแยกของคนในสังคมที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับความเติบโตของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมในชุมชน เนื่องจากระบบทุนนิยมเน้นความเป็นปัจเจกบุคคลไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการแสวงหามูลค่าส่วนเกิน การสะสมทุน และความเป็นเจ้าของในปัจจัยการผลิตล้วนสนับสนุนความเป็นเจ้าของอย่างปัจเจก และได้สร้างความแปลกแยกให้เกิดขึ้นกับคนในชุมชนที่สามารถอยู่ได้โดยลำพังไร้ซึ่งการพึ่งพากันก็ยังสามารถดำรงชีพอยู่ได้ในระบบทุนนิยม

นอกจากลัทธิปัจเจกชน (individualism) ที่เข้าสู่ชุมชนพร้อมกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมแล้วนั้น ระบบทุนนิยมยังได้นำพาเอาความเป็นบริโภคนิยม (consumerism) เข้าสู่ชุมชนด้วย ซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่มีความตรงข้ามกับความเป็นอยู่อย่างพอเพียงในสังคมประเพณีดั้งเดิมอย่างชัดเจน ด้วยแนวคิดของทุนนิยมเกิดจากการแสวงหากำไรจากการผลิตจำนวนมาก ๆ ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ดังนั้นเมื่อมีผลผลิตจำนวนมากจึงจะต้องกระตุ้นให้เกิดการบริโภคนิยมมาก ๆ ด้วยเช่นกัน บทบาทของชุมชนในระบบทุนนิยมด้านหนึ่งนั้นคือการเป็นผู้ผลิตสินค้าภาคเกษตรเพื่อป้อนเป็นวัตถุดิบให้แก่ระบบอุตสาหกรรม แต่บทบาทอีกด้านหนึ่งของชุมชนก็คือผู้บริโภคสินค้าที่ผลิตจากระบบอุตสาหกรรม ดังนั้นชุมชนจึงถูกกระตุ้นให้เกิดความต้องการขึ้นทั้งความต้องการขั้นพื้นฐานจนถึงความต้องการที่ฟุ่มเฟือย เพื่อให้เกิดการใช้ทุนเงินตราที่ได้จากการขายผลผลิตไปกับการซื้อสินค้าภาคอุตสาหกรรมกลับเข้าไปใช้ในชุมชน สาเหตุที่ลัทธิบริโภคนิยมเข้าสู่ชุมชนได้สะดวกขึ้นเกิดจากการคมนาคมที่ได้รับการพัฒนาจากรัฐให้ชุมชนสามารถติดต่อกับภายนอกได้สะดวกขึ้นเพื่อการส่งออกผลผลิตและการนำเข้าสินค้าสู่ชุมชน และการสื่อสารเพื่อเผยแพร่ความรู้ใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับวิถีการผลิตใหม่เข้าสู่ชุมชน ผลพลอยได้ที่ตามมากับสิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านี้ คือ การไหลทะลักของสินค้าจากระบบอุตสาหกรรมที่มุ่งเน้นการสร้างความเป็นอยู่อย่างสะดวกสบายกว่าในอดีต ซึ่งเป็นโมทัศน์ของความเป็นอยู่อย่างทันสมัยและสอดคล้องกับอุดมการณ์ชุดใหม่ที่เข้าแทนที่ระบบอุดมการณ์และมโนทัศน์ชุดเดิมของชุมชน

จะเห็นได้ว่าเมื่อชุมชนถูกผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจทุนนิยม จึงทำให้ระบบความสัมพันธ์ทางการผลิตถูกตีกลับในรูปของทุนเงินตรา และกลายสภาพเป็นระบบความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนอย่างชัดเจน การผลิตของชุมชนอยู่ภายใต้เงื่อนไขทางการค้าและความต้องการของตลาด แต่ไม่ได้มุ่งสนองตอบความต้องการบริโภคของชุมชนอีกต่อไป สิ่งที่ยึดตามมาก็คือชุมชนต้องดำรงอยู่กับการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากระบบตลาด และชุมชนก็จำเป็นต้องพึ่งพาตลาดอีกด้านหนึ่งเพื่อการแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตรให้เป็นทุนเงินตรา และท้ายสุดชุมชนก็ต้องพึ่งพาตลาดเพื่อการเปลี่ยนเงินตราให้เป็นสิ่งของที่ต้องการอุปโภคและบริโภค การจำแนกแฉกแจงโครงสร้างทางสังคมนำไปสู่การให้ค่าต่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจสูงกว่ากิจกรรมทางสังคม ดังนั้นทุนทางเศรษฐกิจ อันได้แก่ ปัจจัยการผลิต และเงินตรา จึงแยกตัวออกจากทุนทางสังคมอย่างเด่นชัด ด้วยอิทธิพลของลัทธิปัจเจกชน (Individualism) และบริโภคนิยม (consumerism) อันเป็นอุดมการณ์แห่งทุนนิยมได้สร้างให้พัฒนาการของชุมชนมุ่งเน้นการให้ค่าของทุนชุมชนเปลี่ยนจุดดุลภาพไปสู่การสนองตอบต่ออุดมการณ์แห่งทุนนิยมมากกว่าทุนชุมชนดั้งเดิม

การเปลี่ยนแปลงที่มีได้เกิดขึ้นจากภายในชุมชนนี้เองจึงทำให้ชุมชนก้าวเข้าสู่ความเป็นสังคมแห่งความเสี่ยง (risk society) ด้วยหลักประกันในความมั่นคงปลอดภัยต่อการดำรงชีพของคนในชุมชนลดน้อยลง เพราะการดำเนินชีวิตเป็นไปในลักษณะต่างคนต่างอยู่ (individualization) มากขึ้น ลดการพึ่งพาอาศัยกัน ระบบความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกันถูกแปรเปลี่ยนเป็นระบบความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียมกันมากขึ้น โดยการแบ่งชนชั้นและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่แตกต่างกัน การให้ความสำคัญต่อทุนทางเศรษฐกิจมากกว่าทุนชุมชนด้านอื่นๆ ทำให้เกิดการแย่งชิงและทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างมาก (Ritzer . 1996 : 573-576) เพื่อสนองตอบต่อความต้องการของตลาดภายนอกอย่างไม่สิ้นสุด ภาวะการณ์เช่นนี้ทำให้ทุนทางสังคมอ่อนแอลงเนื่องจากชุมชนส่วนใหญ่ตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองและการจัดการของรัฐที่เข้ามาทำหน้าที่ควบคุมทางกายภาพ ชุมชนจึงขาดอำนาจอิสระ (autonomy) ในการจัดการต่อปัญหาของตนเองและการจัดการต่อทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน (Hirsch . 1990) ระบบความสัมพันธ์เชิงการค้า ระบบความสัมพันธ์เชิงพันธสัญญา (contractual ties) และระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เชิงวัตถุ (instrumental ties) เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อคนในชุมชนมากขึ้นและลดทอนความสำคัญของระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และระบบอุปถัมภ์แบบประเพณี (traditional patron-client ties) ที่ดำรงอยู่มาช้านานของชุมชนลงไป (สกอตต์ . 2543 : 94-95)

การปรับตัวสู่ความเข้มแข็งของทุนชุมชนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

แนวทางการพัฒนาหรือการแก้ปัญหาชุมชนในชนบทเพื่อให้ชุมชนนั้นสามารถก้าวพ้นการพึ่งพิงภายนอกและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็งนั้น เราคงไม่สามารถปฏิเสธทุนในเชิงเศรษฐกิจทุนนิยมได้ด้วยโครงสร้างสังคมในระดับมหภาคนั้นได้พัฒนาไปสู่ความเป็นเศรษฐกิจทุนนิยมอย่างชัดเจน ไม่ว่าจะเป็นสังคมในระดับประเทศหรือระดับโลกก็ตาม ดังนั้นแนวคิดเศรษฐกิจทางเลือก (alternative economic) ที่ต้องการปฏิเสธทุนนิยมอย่างสิ้นเชิงนั้นคงเป็นเพียงสังคมในอุดมคติ (ideal type) ที่ไม่สามารถดำเนินไปได้ ดังนั้นการยอมรับเอาระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเป็นส่วนหนึ่งในระบบความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจชุมชนจึงเป็นความจริงที่เลี่ยงไม่ได้ ตามแนวคิดของการจัดระเบียบทางสังคมในสังคมสมัยใหม่ที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ชุมชนจึงไม่สามารถที่จะดำรงอยู่ในสถานะของการมีความเพียงพอในตนเอง (self-sufficient) เหมือนในยุคสังคมประเพณีได้ หากแต่ชุมชนยังคงต้องสร้างความเข้มแข็งในลักษณะของการดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง (self-contained) โดยชุมชนจะต้องทำหน้าที่ของตนในการตอบสนองต่อความต้องการของสมาชิกในชุมชนและสร้างสวัสดิการที่จำเป็นให้แก่สมาชิกที่อาศัยอยู่ในชุมชนได้เช่นกัน

การพลิกฟื้นความเข้มแข็งของชุมชนโดยนำเอาแนวคิดเกี่ยวกับทุนชุมชนและการสะสมทุนของชุมชนมาใช้ท่ามกลางระบบเศรษฐกิจกระแสหลัก จำเป็นต้องสร้างระบบอุดมการณ์และมโนทัศน์ของทุน

ชุมชนชุดใหม่ขึ้นมาให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป ด้วยชุมชนได้ผ่านกระบวนการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างไปแล้วตามแนวคิดสังคมทันสมัย ดังนั้นระบบอุดมการณ์และมโนทัศน์ของทุนชุมชนที่จะผนวกเข้ากับทุนนิยมในระดับมหภาค ย่อมเป็นทุนชุมชนที่มีความแตกต่างไปจากทุนชุมชนในอดีตที่ดำรงอยู่ในบริบทของสังคมประเพณี แต่การยอมรับต่อแนวคิดเศรษฐกิจทุนนิยมนั้นมิได้หมายถึงการสยบยอมต่ออำนาจของทุนนิยมที่จะทำให้ชุมชนอยู่ในฐานะถูกเอารัดเอาเปรียบ หรือถูกแย่งชิงส่วนเกินออกจากชุมชนและทิ้งให้ชุมชนอยู่ในวงจรแห่งความยากจนหรือไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ หากการยอมรับต้องตั้งอยู่บนระบบความสัมพันธ์อย่างเท่าเทียมที่ชุมชนจะสามารถสร้างและใช้ศักยภาพของตนเองเพื่อประโยชน์แห่งชุมชนเป็นสำคัญ ซึ่งจะต้องอาศัยกระบวนการทางสังคมบางอย่างเข้ามาช่วยในการสร้างระบบความสัมพันธ์ขึ้น อาทิ การอาศัยกลไกรัฐ หรือ การสร้างกลไกบูรณาการทางสังคมขึ้นเพื่อเป็นองค์กรที่จะช่วยในการสร้างอำนาจการต่อรองและการปฏิสัมพันธ์ให้แก่ชุมชน ซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่จะช่วยให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็งนั้นประกอบด้วย อำนาจทางเศรษฐกิจ คือ ความสามารถในการควบคุมวิธีการผลิต การจัดสรร และ การแลกเปลี่ยน ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายในชุมชน อำนาจทางการเมือง คือ ความสามารถในการใช้อำนาจบังคับทางกายภาพเพื่อให้บรรลุเป้าหมายแห่งชุมชน และอำนาจทางสังคม คือ ความสามารถในการควบคุมแนวทางในการกำหนดสถานภาพทางสังคม การกำหนดวิถีแห่งค่านิยม การให้คุณค่า และการสร้างบรรทัดฐานของชุมชน (Jessop . 1969) ในการสร้างอำนาจต่อรองให้แก่ชุมชนทั้งสามส่วนย่อมทำให้ชุมชนสามารถอยู่รอดได้ในกรอบของระบบอุดมการณ์และมโนทัศน์ของทุนชุมชนชุดใหม่ที่ปรับตัวให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงไปของโครงสร้างสังคม

สำหรับแนวคิดของทุนชุมชนที่ประกอบด้วยทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคมที่บูรณาการเข้าด้วยกันอย่างเหมาะสมภายใต้การจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างที่เกิดขึ้นตามแนวคิดสังคมทันสมัยนั้น การยอมรับต่อบทบาทความสำคัญของทุนทางเศรษฐกิจและการแยกตัวของเศรษฐกิจออกจากระบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างเด่นชัดด้วยวิธีการผลิตเพื่อการค้าที่แทรกซึมเข้าสู่วิถีการผลิตของชุมชนจนกลายเป็นส่วนหนึ่งหรือส่วนมากของชุมชนไปเสียแล้ว ดังนั้นการละเลยต่อทุนทางเศรษฐกิจจึงมิใช่ทางออกที่เหมาะสมด้วยการดำรงอยู่ของชุมชนภายในกรอบคิดของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมจำเป็นอย่างยิ่งต่อการสะสมทุนทางเศรษฐกิจ อันได้แก่ ทุนแห่งปัจจัยการผลิต และทุนแห่งปัจจัยแลกเปลี่ยน ระบบทุนนิยมที่เข้ามาสู่ชุมชนมิได้เป็นไปอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด แต่ภายในชุมชนเองชาวนายังคงเป็นเจ้าของทุนรายย่อย ๆ ที่ถือครองปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือ ที่ดินทำกินอยู่เป็นจำนวนไม่น้อย และแรงงานของครัวเรือนยังเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญในชุมชนชาวนา จึงเห็นได้ว่าปัจจัยการผลิตสำคัญมิได้ตกอยู่ในกลุ่มนายทุนกลุ่มเล็ก ๆ เท่านั้น อีกทั้งวิถีการผลิตในชุมชนยังปรากฏให้เห็นเป็นสองวิถีการผลิตอันประกอบด้วย วิถีการผลิตเพื่อการค้าและวิถีการผลิตเพื่อยังชีพภายในหน่วยผลิตเดียวกัน เป็นการอธิบายระบบทุนนิยมที่มีผลกระทบต่อประเทศโลกที่สามที่ถูกอธิบายด้วยแนวคิดการปะทะประสานด้วย

วิธีแห่งการผลิต (The articulation of mode of production) (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม : 2533 : 93-97 ; อ้างอิงจาก Foster-Carter . 1978 : 50-51 *The Mode of Production Controversy*.) ดังนั้นระบบทุนนิยมจึงมิได้เข้าไปทำลายวิธีการผลิตและทุนดั้งเดิมที่มีอยู่ในชุมชนเสียทั้งหมด หากยังคงรักษาวิธีการผลิตก่อนทุนนิยมส่วนหนึ่งไว้ต่อไปอีก ภายในการก่อรูปของสังคมจะประกอบด้วยวิธีการผลิตมากกว่าหนึ่งแบบขึ้นไปดำรงอยู่ร่วมกันและมีปฏิสัมพันธ์กัน โดยเงื่อนไขของการผลิตซ้ำของวิธีการผลิตทั้งสองจะต้องประสานเข้าด้วยกันในขณะเดียวกันก็มีความขัดแย้งปรากฏอยู่ด้วย

การสร้างอุดมการณ์แห่งทุนชุมชนชุดใหม่ขึ้นเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นเช่นเดียวกับการแย่งชิงความเป็นเจ้าผู้ครอบครองความคิด (hegemony) การช่วงชิงอุดมการณ์แห่งทุนจากทุนนิยมให้กลับคืนมาเป็นของชุมชนในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป โดยการยอมรับในการดำรงอยู่ของวิธีการผลิตเพื่อการค้าว่าเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการผลิตในชุมชน เป็นการผสาน (articulation) สองวิธีการผลิตเข้าด้วยกัน โดยให้ความสำคัญต่อทั้งสองวิธีการผลิตอย่างเหมาะสม ด้วยวิธีการผลิตเพื่อการค้านั้นเป็นการปรับตัวของชุมชนต่อการมีปฏิสัมพันธ์กับบริบทภายนอกที่มีระบบทุนนิยมครอบครองอยู่โดยเลือกเอาการสร้างผลผลิตที่ชุมชนได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) เพื่อการสร้างและสะสมทุนในเชิงเศรษฐกิจเพื่อไว้ใช้ในการแลกเปลี่ยนกับภายนอกชุมชน (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ . 2542 : 52) อีกทั้งยังเป็นการดึงเอาผลตอบแทนจากมูลค่าส่วนเกินกลับเข้าสู่ชุมชนให้เกิดการหมุนเวียนของทุนภายในชุมชน ในขณะที่วิธีการผลิตเพื่อยังชีพเป็นไปเพื่อการสร้างผลผลิตอย่างหลากหลายที่ชุมชนนั้นต้องการใช้บริโภคเอง ซึ่งอาจเป็นผลผลิตคนละชนิดกับการผลิตเพื่อการค้า เพื่อดำรงไว้ซึ่งหน้าที่ของชุมชนในการเป็นผู้ผลิตที่หลากหลายเพื่อให้ชุมชนพึ่งพาตนเองได้และลดการถูกดูดซับมูลค่าส่วนเกินออกจากชุมชน ดังนั้นความเข้มแข็งของชุมชนอันเกิดขึ้นจากแนวทางการผสานทุนสองส่วนเข้าด้วยกันเป็นเพราะชุมชนสามารถปรับวิธีการผลิตให้เอื้อต่อการดำรงชีพและเพื่อการค้าได้พร้อม ๆ กัน

อุดมการณ์ของทุนนิยมในการแสวงหามูลค่าส่วนเกินหรือกำไรอย่างไม่มีที่สิ้นสุดสำหรับผู้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตนั้น เป็นระบบอุดมการณ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการผลิตที่แสวงหาประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างหนักหน่วง ซึ่งทรัพยากรเหล่านี้ล้วนเป็นทุนทางธรรมชาติของคนในชุมชน และเป็นทุนที่หามาทดแทนไม่ได้ (irreplaceable capital) ทำให้เกิดการทำลายและแย่งชิงทุนออกจากชุมชนอย่างมาก ด้วยความไม่สอดคล้องต้องกันระหว่างปริมาณของทรัพยากร ความต้องการของตลาดและเทคโนโลยีการผลิต (ซูเมกเกอร์ . 2537 : 21-31) การใช้ทุนทางธรรมชาติที่เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการภายนอกชุมชนทำให้ทุนชุมชนถูกดูดซับออกไปสู่ภายนอกและทำให้ชุมชนตกอยู่ในภาวะพึ่งพิง แต่สำหรับอุดมการณ์ของชุมชนมีเป้าหมายอยู่ที่การสนองตอบต่อความต้องการของคนในชุมชนอย่างพอเพียง เน้นในส่วนของการสร้างสวัสดิการให้แก่สมาชิกของชุมชนเป็นสำคัญ เป้าหมายของการผลิตจึงมิได้อยู่ที่การสร้างมูลค่าส่วนเกิน หากอยู่ที่การสร้างมูลค่าใช้สอย (used value) จากผลผลิตที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ดังนั้นในการประสานเป้าหมายของอุดมการณ์ทั้งสองส่วนเข้าไว้ด้วยกัน จำเป็นต้องมี

การจัดการต่อการเลือกใช้ประโยชน์จากทุนทางธรรมชาติด้วยคนในชุมชนเองแทนที่จะเป็นการจัดการจากรัฐหรือบริบทภายนอกชุมชน ด้วยทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนเป็นแหล่งทุนทางปัจจัยการผลิต เป็นแหล่งอาหาร และเป็นแหล่งผลิตปัจจัยดำรงชีพต่างๆ ให้แก่ชุมชนมาช้านาน ดังนั้นการกล่าวถึงทุนทางเศรษฐกิจจึงจำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขในการปกป้องและใช้ประโยชน์ต่อทุนทางธรรมชาติให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของชุมชน

เป้าหมายที่แตกต่างกันอีกประการหนึ่งของการสะสมทุนชุมชนกับทุนในระบบทุนนิยมที่ชัดเจน คือ การสะสมทุนในแนวทางทุนนิยมเน้นความเป็นปัจเจกบุคคลอย่างชัดเจน ในขณะที่ทุนชุมชนในอดีตเน้นเรื่องของความเป็นสมาชิกของชุมชนและการใช้ปัจจัยการผลิตร่วมกันจึงทำให้การสะสมทุนเชิงปัจเจกลดความสำคัญลง แต่ด้วยทุนทางเศรษฐกิจในชุมชนได้กระจายอยู่ในมือของชาวนาหรือผู้ผลิตรายย่อยๆ (petty commodity production) ทำให้นขนาดของทุนเป็นขนาดเล็กเมื่อเทียบกับทุนขนาดใหญ่ของนายทุนในระบบทุนนิยม การยึดเอาความเป็นปัจเจกบุคคลของผู้ผลิตอิสระรายย่อย ๆ เป็นข้อเสียเปรียบของทุนในชุมชนเป็นอย่างยิ่ง ด้วยไม่สามารถสร้างอำนาจต่อรองต่อระบบตลาดได้ ดังนั้นในการปรับตัวของทุนชุมชนในระบบทุนนิยมเพื่อมิให้ทุนชุมชนอยู่ในฐานะด้อยหรือไม่สามารถต่อรองกับระบบที่เหนือกว่าได้ แนวคิดในการสร้างอำนาจต่อรองให้แก่ทุนชุมชนเชิงเศรษฐกิจอยู่ที่การรวมตัวกัน (association) ของทุนย่อย ๆ ในชุมชนเพื่อก่อให้เกิดการสะสมทุนในระดับชุมชน (community capital accumulation) การรวมตัวกันเชิงเศรษฐกิจย่อมสร้างอำนาจทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชนได้มากกว่าการต่อรองตามลำพังของผู้ผลิตรายย่อยๆ เช่น การรวมตัวของทุนชาวนาจะนะ จังหวัดสงขลา ผ่านกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ ซึ่งเป็นการรวมตัวของทุนอย่างไม่เป็นทางการ (informal group) เพื่อจัดการต่อทุนเงินตราภายในชุมชน หรือการรวมตัวของชาวนาบ้านนาไร่ จังหวัดยโสธร ในรูปของโรงสีข้าวซึ่งจัดเป็นองค์กรบูรณาการเพื่อเอาชนะกลุ่มนายทุนในระบบแลกเปลี่ยน (พรพิณ ทับเปลี่ยน . 2543) การรวมตัวของชาวนาทางแนว จังหวัดขอนแก่น ในรูปของสหกรณ์การเกษตรเพื่อสร้างความเข้มแข็งในด้านปัจจัยการผลิตและการจำหน่ายผลผลิต เป็นต้น (สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ . 2540) การรวมตัวของทุนย่อย ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนย่อมทำให้เกิดเป็นทุนขนาดใหญ่ขึ้นทางเศรษฐกิจเป็นการสร้างอำนาจชุมชนให้ทัดเทียมกับอำนาจของนายทุน อีกทั้งยังเป็นการสร้างสังคมที่มั่นคงปลอดภัย (security of society) ต่อการดำรงชีพของสมาชิกในชุมชนลดภาวะเสี่ยง (crisis of risk) อันจะเกิดจากการผลิตและการแลกเปลี่ยนที่ถูกกำหนดจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการถูกเอารัดเอาเปรียบจากราคาปัจจัยการผลิตและผลผลิตที่ชุมชนสามารถผลิตได้ อีกทั้งการรวมตัวของทุนทางเศรษฐกิจยังเป็นแหล่งสนับสนุนสวัสดิการทางสังคม (social welfare support) ให้แก่คนในชุมชน ด้วยการรวมตัวของทุนทางเศรษฐกิจในชุมชนมิได้เกิดขึ้นบนพื้นฐานของการเอื้อประโยชน์ส่วนตนของปัจเจกบุคคล หากแต่เป็นการประสานประโยชน์ของปัจเจกบุคคลร่วมกับสาธารณประโยชน์ของชุมชนเข้าด้วยกัน จึงทำให้การรวมตัวของทุนเป็นกลไกสำคัญในการสร้างทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนให้แข่งขันกับทุนขนาดใหญ่ของกลุ่มนายทุนและระบบตลาดที่เหนือกว่าได้ การรวมตัวของทุน

ทางเศรษฐกิจที่กล่าวถึงนี้มีได้เกิดจากการนำเอาทุนของปัจเจกบุคคลมารวมกันไว้หรือสะสมไว้เพื่อก่อให้เกิดมูลค่าในการผลิตตามแนวคิดของทุนนิยม แต่การรวมตัวของทุนทางเศรษฐกิจในชุมชนได้ถูกยึดโยงไว้ด้วยทุนทางสังคมที่ประสานขึ้นเป็นทุนชุมชนอันเป็นระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ชุดใหม่ที่ถูกจัดระเบียบทางสังคมขึ้นใหม่ให้สอดคล้องกับบริบทของชุมชนในปัจจุบัน

สำหรับแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของทุนชุมชนที่เกี่ยวข้องกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนในมิติของทุนทางสังคม (social capital) ถือเป็นแนวคิดที่น่าสนใจสำหรับการปรับตัวของทุนชุมชนที่ต้องมีความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ด้วยเป็นแนวคิดที่ถูกพัฒนาขึ้นในบริบทของสังคมทันสมัย อันจะทำให้เห็นภาพของการปรับตัวของสังคมในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ทุนชุมชนในรูปแบบที่แตกต่างไปจากสังคมดั้งเดิม เป็นแนวคิดที่ผสมเอาระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเข้ามาใช้ในการอธิบายถึงการดำรงอยู่ของชุมชนโดยมีทุนทางสังคมเป็นรากฐานในการสร้างความเข้มแข็ง ประกอบไปด้วยแนวคิดสำคัญสองส่วน ได้แก่ แนวคิดทุนทางสังคม (social capital) และประชาสังคม (civic community) เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างสังคมที่ผ่านกระบวนการพัฒนาประเทศแบบทันสมัยและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม จึงทำให้ภาพของทุนทางสังคมที่ปรากฏแตกต่างไปจากทุนทางสังคมในยุคสังคมประเพณี โดยทุนในมิติทางสังคมของชุมชนที่มีประชาสังคมเป็นบรรทัดฐานจะตั้งอยู่บนความไว้วางใจกันทางสังคม (social trust) อันก่อให้เกิดความร่วมมือกันอย่างแข็งขันของคนในสังคม ร่วมกันจัดการต่อปัญหาที่เกิดขึ้นของชุมชนโดยการรวมกลุ่มของคนในชุมชน กำหนดทางเลือกในการแก้ปัญหาจากพลังของคนในชุมชน มีใช้การขอให้รัฐเข้ามาจัดการให้หรือชุมชนปล่อยปละละเลยต่อปัญหาสาธารณะ มีผู้นำชุมชนที่มีความซื่อสัตย์ และคนในชุมชนยอมรับในการตัดสินใจของผู้นำชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในสังคมนี้นี้แตกต่างจากสังคมประเพณีเนื่องจากในสังคมดั้งเดิมความไว้วางใจใจกันเกิดขึ้นจากความเป็นเครือญาติหรือการมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดจึงทำให้เกิดความรักใคร่ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และไว้วางใจกัน แต่ในชุมชนที่มีความเป็นประชาสังคมเป็นความสัมพันธ์แบบวิสาสะ (association relationship) นั่นคือความสัมพันธ์อันเกิดจากความสนใจในประเด็นที่เป็นสาธารณะร่วมกันซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นประเด็นปัญหาของชุมชนนั้นๆ จึงทำให้คนในชุมชนมีความสัมพันธ์กันเพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ร่วมกัน ไม่จำเป็นจะต้องมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติเข้ามาเกี่ยวข้อง โดยระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ประชาสังคมเกิดขึ้นได้อยู่บนระบบความสัมพันธ์ในแนวราบ (horizontal relationship) หรือความสัมพันธ์อย่างเท่าเทียมกันของผู้คนที่เข้ามามีปฏิสัมพันธ์

การสร้างความไว้วางใจใจกัน (social trust) ในรูปแบบของประชาสังคม จึงเป็นกลไกในการจัดระเบียบทางสังคมอย่างใหม่ให้เกิดขึ้นในชุมชนที่ถูกความเป็นปัจเจกบุคคลของทุนนิยมเข้าไปบ่อนทำลายระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และความเป็นพวกเดียวกันของคนในชุมชนให้เสื่อมถอยลง ซึ่งการสร้างความไว้วางใจใจกันให้กลายเป็นอุดมการณ์แห่งทุนทางสังคมชุดใหม่กระทำได้โดยผ่านการสร้างบรรทัดฐานของการพึ่งพากันของคนในชุมชน (norm of reciprocity) ซึ่งการสร้างบรรทัดฐานของ

การพึ่งพากันนั้นเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนที่ดำรงอยู่ทั่วไปในชุมชนแต่ไม่ได้เน้นที่การแลกเปลี่ยนอย่างเท่าเทียมกันเท่านั้น หากมีความคาดหวังถึงผลการแลกเปลี่ยนในอนาคตได้ ซึ่งจะช่วยให้คนในชุมชนเกิดการเสียสละให้แก่คนอื่นในสังคม ในขณะที่เดียวกันก็สามารถคาดหวังได้ว่าสมาชิกคนอื่นจะกระทำเช่นเดียวกัน ซึ่งจะกลายเป็นปัจจัยที่ช่วยเชื่อมโยงระหว่างผลประโยชน์ส่วนตัวของปัจเจกกับความสมานฉันท์ของชุมชนได้ ซึ่งการเกิดขึ้นของบรรทัดฐานนี้จะต้องอาศัยกระบวนการทางสังคม (socialization) และการสร้างเครือข่ายให้คนมาสัมพันธ์กันในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชุมชน (network of civic engagement) เพื่อก่อให้เกิดจิตสำนึกของความเป็นชุมชน (sense of community) การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม มีความใจกว้างในการรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่างออกไปโดยปราศจากความขัดแย้ง มีการสร้างเครือข่ายของการสื่อสารทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการเพื่อเชื่อมโยงให้คนเข้ามาทำงานร่วมกันต่อปัญหาที่เป็นส่วนรวมของสาธารณะ ซึ่งการช่วยเหลือกันอย่างเท่าเทียมกันนี้แตกต่างไปจากระบบอุปถัมภ์ในสังคมประเพณีอันเป็นระบบความสัมพันธ์ในแนวดิ่งของบุคคลที่มีอำนาจต่อรองอย่างไม่เสมอภาคกัน ความเป็นประชาสังคมของชุมชน พิจารณาได้จากกระบวนการตัดสินใจของชุมชน คนในชุมชนจะต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจต่อปัญหาของชุมชน ไม่เพิกเฉย หรือปล่อยให้การตัดสินใจเป็นหน้าที่ของผู้นำโดยลำพัง แต่กระบวนการตัดสินใจจะต้องเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เรียนรู้ที่จะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้อื่น อันจะเป็นการสร้างจิตสำนึกสาธารณะ ทำให้คนในชุมชนมีความรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของชุมชน และการสร้างองค์กรเครือข่าย (umbrella organizations) เชื่อมโยงสมาชิกเข้าหากัน เพื่อเป็นช่องทางการสื่อสาร (channels of communication) ของคนในชุมชน ก่อให้เกิดเวทีแห่งการพบปะพูดคุยจากกัน แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน จะช่วยส่งเสริมให้เกิดความเชื่อถือซึ่งกันและกัน และเป็นเวทีแห่งการพูดถึงปัญหาของชุมชน การระดมสมองจากผู้คนที่หลากหลายเพื่อแก้ไขปัญหาร่วมกัน (Putnam . 1992 ; เดวิท แมททิวส์ . 2540 ; นภาพรณ์ หะวานนท์ . 2542)

นอกจากแนวคิดประชาสังคมที่กล่าวถึงทุนทางสังคมไว้อย่างชัดเจนแล้ว ยังมีความน่าสนใจของแนวคิดอนาธิปไตยนิยม (Anarchism) (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา . 2541 ; อ้างอิงจาก Peter Kropotkin . n.d.) ซึ่งมีจุดเน้นในเรื่องของการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (mutual aid) ว่าเป็นพื้นฐานของสังคมสิ่งมีชีวิตโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์เกิดมาเพื่อช่วยเหลือกัน ตอบแทนกัน มีมิตรภาพต่อกัน การแลกเปลี่ยนเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ของคนทั้งสองฝ่ายและเกิดขึ้นด้วยความสมัครใจ โดยพื้นฐานของแนวคิดสังคมอนาธิปไตยจะต้องประกอบด้วยหน่วยย่อยที่มีความเป็นอิสระ แต่ภายในหน่วยของสังคมจะต้องมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยสมัครใจของสมาชิกในสังคม มิได้เกิดขึ้นเนื่องจากการข่มขู่บังคับโดยใช้อำนาจของรัฐ ซึ่งจะพบว่าชุมชนไทยในอดีตก่อนที่จะถูกรัฐเข้าครอบงำด้วยนโยบายการพัฒนาประเทศนั้น ดำรงอยู่คล้ายกับชุมชนอนาธิปไตย มีความพยายามในการพึ่งพาตนเอง ช่วยเหลือกันเองในชุมชน เป้าหมายของชุมชนอยู่ที่การพึ่งพาตนเองให้ได้ ส่วนการแลกเปลี่ยนกับภายนอกเป็นเพียงเพื่อเสริมในส่วนที่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้เท่านั้น หากจะนำแนวคิดอนาธิปไตยมาประยุกต์ใช้ในชุมชนปัจจุบันท่ามกลางการครอบงำของรัฐ และ

แนวคิดแบบทุนนิยม เพื่อให้ชุมชนการลดการพึ่งพิงระบบเศรษฐกิจภายนอก ด้วยการสร้างระบบเศรษฐกิจชุมชน การผลิตเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนเป็นอันดับแรก การสะสมทุนที่เกิดขึ้นในชุมชนและสามารถนำมาใช้หมุนเวียนเอาส่วนเกินของทุนให้เกิดประโยชน์ภายในชุมชนก่อน จึงจะค่อย ๆ ลดทอนการครอบงำจากระบบตลาดและการครอบงำจากรัฐลงได้ เมื่อการสะสมทุนของชุมชนจากทุนรายย่อย ๆ กลายเป็นทุนขนาดใหญ่ ก็จะลดทอนการพึ่งพิงในระบบเศรษฐกิจลงได้ ด้วยชุมชนได้สร้างอำนาจอิสระ (autonomy) ในการจัดการปัจจัยการผลิต และสามารถพึ่งพาทุนของชุมชนตนเองได้มากขึ้น เมื่อมีความเป็นอิสระในการจัดการระบบเศรษฐกิจของตนเอง การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (mutual aid) ระหว่างคนในชุมชนอันเป็นรากฐานสำคัญของทุนทางสังคม

การดำรงอยู่ของทุนชุมชนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม จะต้องเกิดการประสานระหว่างแนวคิดของทุนนิยมกับแนวคิดของทุนชุมชนบางประการที่จะทำให้เกิดการปรับตัวของทุนชุมชนเพื่อเหมาะสมกับโครงสร้างทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ด้วยถูกกระทบจากระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ที่ปรับเปลี่ยนเพื่อตอบสนองต่อวิถีการผลิตเพื่อการค้าและวิถีการผลิตเพื่อยังชีพที่ยังดำรงอยู่ร่วมกันในชุมชน การปรับความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคมเพื่อให้ชุมชนมีความเป็นตัวตน (identity) และมีความเป็นอิสระ (autonomy) ในการใช้ศักยภาพของชุมชนเพื่อตอบสนองต่อความต้องการและสร้างสวัสดิการให้แก่สมาชิกของชุมชนเป็นสำคัญ เมื่อชุมชนจะต้องมีปฏิสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจและสังคมภายนอกชุมชน ทุนชุมชนชุดใหม่นี้ยังช่วยสร้างอำนาจการต่อรองอย่างเท่าเทียม (balance of bargaining power) ให้แก่ชุมชน เป็นการดำรงอยู่อย่างรู้เท่าทันต่อระบบทุนนิยมมากกว่าการพึ่งพิง (dependent) เช่นที่ผ่านมา

กรอบแนวคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

การวิจัยเรื่อง “ทุนชุมชน : เงื่อนไขในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม” มีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งศึกษาถึงปรากฏการณ์ของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการสะสมทุนชุมชน เพื่อให้เห็นถึงกระบวนการสะสมทุนและนัยแห่งทุนโดยผ่านระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่จะช่วยให้เข้าใจถึงความหมายของทุนชุมชนได้อย่างชัดเจน โดยกระบวนการสะสมทุนชุมชนจะเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำมาซึ่งความเข้มแข็งของชุมชนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอันเป็นระบบเศรษฐกิจในระดับมหภาค ดังนั้นเพื่อให้เห็นถึงพลวัตของการสะสมทุนชุมชนจึงได้กำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษาออกเป็นสามส่วนได้แก่

การศึกษาถึงนัยของทุนชุมชนและการสะสมทุนชุมชนในสังคมประเพณีซึ่งมีวิถีการผลิตแบบยังชีพ เป็นสังคมก่อนที่จะถูกระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้ามาแทรกแซงวิถีการผลิต ด้วยบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน จึงทำให้ความหมายหรือนัยแห่งทุนของทุนชุมชนนั้นมีความแตกต่างอย่างมากต่อ

การให้ความหมายของทุนในแนวคิดแห่งทุนนิยม ดังนั้นการศึกษาย้อนกลับไปสู่สังคมประเพณีเพื่อให้ทราบถึงทุนชุมชนที่ดำรงอยู่ในอดีตซึ่งอาจจะมีได้ถูกเรียกว่าทุนอย่างชัดเจน แต่สามารถวิเคราะห์ได้ว่า เป็นทุนที่มีความสำคัญต่อวิถีการผลิตและวิถีชีวิตของคนในชุมชนช้านานก่อนที่ชุมชนจะถูกแทรกแซงด้วยระบบทุนนิยม การทำความเข้าใจนัยของทุนผ่านระบบอุดมการณ์ ได้แก่ บรรทัดฐาน ระบบความเชื่อ ค่านิยม และระบบความคิดต่าง ๆ รวมถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดำรงอยู่ในชุมชนอันส่งผลต่อความหมายของทุนและกระบวนการสะสมทุนที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยเฉพาะระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์แบบผู้ใหญ่-ผู้น้อย และระบบการแลกเปลี่ยนแบบพึ่งพาอาศัย อันส่งผลให้ทุนชุมชนในสังคมประเพณีได้ผิวน้ำเอาทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคมเข้าไว้เป็นเนื้อเดียวกันและเป็นเงื่อนไขสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชนมาอย่างยาวนาน

การศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชนและการสะสมทุนชุมชนเมื่อระบบทุนนิยมเข้าแทรกแซงระบบเศรษฐกิจชุมชน อันส่งผลต่อการผลิตของชุมชนที่เปลี่ยนไปสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้าเป็นสำคัญ ด้วยแนวคิดแบบทุนนิยมได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนเพื่อสร้างการยอมรับต่อแนวคิดทุนนิยมและวิถีการผลิตเพื่อการค้าให้กลายเป็นอุดมการณ์หลักของชุมชน โดยวิเคราะห์ถึงการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตามแนวทางของการพัฒนาสังคมไปสู่ความทันสมัยซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของชุมชนไปจากสังคมในอดีต ด้วยวิถีการผลิตเพื่อการค้า การจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้าง การขยายตัวของระบบตลาด และการพัฒนาตามแนวทางซึ่งรัฐเป็นผู้กำหนด ส่งผลให้ทุนของชุมชนถูกดูดซับออกจากชุมชนเพื่อนำไปสู่การสร้างความสำเร็จให้แก่ศูนย์กลางการพัฒนาประเทศ ไม่ว่าจะเป็นทุนในมิติทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะปัจจัยการผลิตต่าง ๆ อาทิ ทรัพยากรธรรมชาติ หรือแรงงานของคนในชุมชนที่ถูกนำไปเป็นวัตถุดิบและแรงงานรับจ้างในระบบอุตสาหกรรมและเมือง หรือทุนในมิติของสังคม อาทิ การทำให้ภูมิปัญญาของชุมชนด้อยค่าลงด้วยการแทนที่ของระบบความรู้สมัยใหม่ที่เข้ามาพร้อมกับวิถีการผลิตเพื่อการค้า เป็นต้น นอกจากนี้ระบบทุนนิยมยังทำให้ทุนทางเศรษฐกิจและทุนเงินตราเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการดำรงชีพของคนในชุมชนอย่างมาก ในขณะที่ระบบทุนนิยมก็ได้เข้าไปลดทอนคุณค่าของทุนทางสังคมดั้งเดิมลงไปเช่นกัน ด้วยทุนทางสังคมในอดีตไม่สอดคล้องกับแนวคิดของทุนนิยม อาทิ ลัทธิปัจเจกชนนิยม บริโภคนิยม เป็นต้น การเข้ามาของระบบทุนนิยมทำให้นัยของทุนชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วยการแยกตัวระหว่างทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคมอย่างชัดเจน และทำให้ชุมชนตกอยู่ในภาวะอ่อนแอและต้องพึ่งพิงต่อระบบทุนนิยม

การศึกษาถึงการปรับตัวของทุนชุมชนและการสะสมทุนชุมชนเพื่อนำไปสู่การสร้างความสำเร็จให้แก่ชุมชนในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ภายใต้วิถีการผลิตและการแลกเปลี่ยนที่มีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน เป็นที่ประจักษ์ว่าการที่ชุมชนขาดทุนของตนเองหรือถูกดูดซับเอาทุนออกจากชุมชนนั้นจะทำให้ชุมชนไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ดังนั้นแนวทางในการสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบเศรษฐกิจชุมชนคือการสร้างทุนชุมชนขึ้นมาใหม่แต่เป็นทุนชุมชนที่แตกต่างไปจากทุนชุมชน

ในยุคสังคมประเพณี ด้วยบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจึงทำให้การปรับตัวของทุนชุมชนเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อให้ทุนชุมชนสอดคล้องกับโครงสร้างสังคมที่ถูกจัดระเบียบใหม่ การยอมรับถึงบทบาทของทุนทางเศรษฐกิจหรือทุนเงินตราเพื่อการแลกเปลี่ยนว่ามีความสำคัญต่อระบบความสัมพันธ์ในระดับมหภาคจึงเป็นแนวคิดที่ไม่อาจละเลยได้ โดยแนวคิดที่ใช้วิเคราะห์การสะสมทุนชุมชนในเชิงเศรษฐกิจ ได้แก่ การรวมตัวเพื่อการสะสมทุนชุมชนให้เป็นกลุ่มก้อนเพื่อสร้างอำนาจต่อรองในระดับชุมชนและระดับเครือข่ายชุมชน และแนวคิดการปะทะประสานด้วยวิถีแห่งการผลิตเพื่อการดำรงชีพและการค้าเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างความเข้มแข็งเชิงเศรษฐกิจให้แก่ชุมชน สำหรับแนวคิดที่ใช้วิเคราะห์การสะสมทุนชุมชนในเชิงสังคมเพื่อก่อให้เกิดระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ที่สอดคล้องกับการปรับตัวของชุมชนเพื่อดำรงอยู่ในระบบทุนนิยม จะได้นำแนวคิดทุนทางสังคมและประชาสังคมที่เกิดขึ้นภายใต้การปรับตัวของทุนทางสังคมแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากทุนในสังคมประเพณี ซึ่งแนวคิดทั้งสองได้ให้ความสำคัญต่อการสร้างจิตสำนึกของความเป็นชุมชน (sense of community) การไว้วางใจกันทางสังคม (social trust) บรรทัดฐานของการพึ่งพากัน (norm of reciprocity) การรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อร่วมกันแก้ปัญหาอันเป็นสาธารณะของชุมชน และการสร้างองค์กรเครือข่ายเพื่อพัฒนาให้อำนาจต่อรองของชุมชนกว้างขวางมากขึ้น อย่างไรก็ตามแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนไทยซึ่งมีบริบทที่แตกต่างกันออกไปนั้นย่อมมีองค์ประกอบของทุนทางสังคมที่แตกต่างออกไปซึ่งจะได้ศึกษาชุมชนมิติของทุนทางสังคมให้ครอบคลุมอย่างกว้างขวางมากขึ้น

ดังนั้นในการศึกษาวิจัยตามวัตถุประสงค์และกรอบแนวคิดของงานนี้ตามที่กล่าวมาข้างต้น จะนำไปสู่การวิเคราะห์ให้เห็นถึงพลวัตของการให้นัยของทุนชุมชน กระบวนการสะสมทุนชุมชน การบูรณาการของทุนชุมชนในมิติทางเศรษฐกิจและสังคมด้วยระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งทำให้ทุนชุมชนกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญของการทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็งในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “ทุนชุมชน : เงื่อนไขในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม” มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนอันเกี่ยวข้องกับการให้ความหมายของทุนชุมชนและการสะสมทุนของชุมชน ซึ่งถูกกำหนดด้วยระบบอุดมการณ์และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมภายใต้โครงสร้างทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอันมีผลมาจากวิถีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า มีการจัดระเบียบทางสังคมขึ้นใหม่จากสังคมที่เป้าหมายการผลิตอยู่ที่ความพอเพียงของการบริโภคภายในครัวเรือนและชุมชน ไปสู่สังคมแห่งทุนนิยมที่ให้ความสำคัญกับการสร้างมูลค่าส่วนเกินทางการค้าโดยหวังผลกำไร การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างทางสังคมส่งผลต่อพลวัตของกระบวนการสะสมทุนในชุมชนให้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร การปรับตัวของทุนชุมชนเพื่อเป็นเงื่อนไขในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน เพื่อสร้างอำนาจต่อรองและสร้างความสัมพันธ์อย่างสมดุลระหว่างระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจในระดับมหภาค ผู้วิจัยเลือกใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ในการวิจัยและเก็บข้อมูลจากปรากฏการณ์จริงที่ดำรงอยู่ในชุมชน เพื่อนำมาวิเคราะห์และสร้างเป็นทฤษฎีฐานราก (grounded theory) ขึ้นเพื่อใช้ในการอธิบายกระบวนการปรับเปลี่ยนของการให้ความหมายของทุนชุมชนและการสะสมทุนที่เกิดขึ้นในชุมชน

สนาม (Field)

การเลือกพื้นที่ในการศึกษาอย่างเหมาะสมต่องานวิจัยนี้ถือว่ามีความสำคัญยิ่ง เพราะปรากฏการณ์ที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาวิจัยนั้นจะต้องให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับทุนชุมชนซึ่งจะพบได้ในชุมชนที่มีความเข้มแข็งและแสดงกระบวนการสะสมทุนให้เห็นอย่างชัดเจน เป็นชุมชนในชนบทที่ดำรงอยู่อย่างยาวนานด้วยการผลิตในภาคเกษตรกรรม เป็นสังคมประเพณีที่มีการผลิตเพื่อยังชีพ ต่อเมื่อรัฐได้นำแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้ามาแทรกแซงต่อวิถีการผลิตและวิถีความเป็นอยู่ของชุมชน ได้ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของทุนชุมชนแบบดั้งเดิม ทำให้ทุนทางเศรษฐกิจถูกแย่งชิงออกจากชุมชนในขณะที่ทุนทางสังคมถูกด้อยค่าลง แต่อย่างไรก็ตามสำหรับชุมชนบางแห่งที่สามารถปรับตัวต่อกระแสแห่งทุนนิยมและการถูกกระทบด้วยกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย จึงทำให้ชุมชนต้องอาศัยกระบวนการสะสมทุนภายในชุมชนเพื่อให้ชุมชนสามารถปรับตัวและดำรงอยู่ได้ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ชุมชนสามารถผสมผสานเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมการค้าได้อย่างเหมาะสมและนำมาซึ่งอำนาจต่อรองของชุมชน การสร้างและสะสมทุนชุมชนเพื่อนำชุมชนไปสู่

ความเข้มแข็ง ดังนั้นชุมชนที่ถูกเลือกขึ้นมาเพื่อการศึกษาวิจัยนี้ จึงต้องสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ ปัญหาการวิจัย และกรอบแนวคิดของงานวิจัยข้างต้น โดยการให้ความหมายของชุมชนมิได้กำหนดที่พื้นที่หรือเขตการปกครอง หากชุมชนหมายถึงองค์กรทางสังคมที่สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชนได้ และสามารถช่วยให้สมาชิกสามารถจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่ร่วมกันได้ด้วยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน คนในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กันภายใต้การจัดระเบียบทางสังคมอันเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน มีอุดมการณ์ ความเชื่อ ระบบคุณค่า และบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกันที่จะทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน

การทำงานเพื่อคัดเลือกให้ได้สนามการวิจัยตรงตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ลงไปตามชุมชนเกษตรกรรมหลาย ๆ แห่งในจังหวัดนครราชสีมา เพื่อศึกษาข้อมูลเบื้องต้นและพูดคุยกับกลุ่มเป้าหมายที่คาดว่าจะให้ข้อมูลในแนวคิดของชุมชนนั้น ๆ ได้ เช่น ชุมชนเกษตรแบบพอเพียงในอำเภอนนไทย ชุมชนเกษตรผสมผสานในอำเภอด่านช้าง ชุมชนเกษตรเชิงเดี่ยวในอำเภอด่านขุนทด ชุมชนเกษตรในอำเภอบึงนคร เป็นต้น แต่เนื่องจากชุมชนต่าง ๆ ที่เข้าไปศึกษาข้อมูลเบื้องต้นหลายแห่งมีปรากฏการณ์ที่ไม่สามารถตอบคำถามงานวิจัยนี้ได้อย่างครบถ้วน อาทิ บางชุมชนมีทุนทางสังคมค่อนข้างสูงหากแต่เกิดความอ่อนแอในทุนทางเศรษฐกิจที่ส่งผลให้ชุมชนไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้หรือพึ่งพิงอยู่กับระบบทุนนิยมมากเกินไป บางชุมชนมีทุนทางเศรษฐกิจสูงมากด้วยประสบความสำเร็จในการปลูกพืชเชิงเดี่ยวบอตนลาด แต่สายใยของระบบความสัมพันธ์ที่จะก่อให้เกิดการรวมตัวกันของทุนทางสังคมนั้นได้เสื่อมถอยไปมากแล้ว หรือบางชุมชนมีความครบถ้วนทั้งในเรื่องของการรวมกลุ่ม การสร้างทุนทางสังคมและทุนทางเศรษฐกิจ แต่เนื่องจากมีปัญหาในเรื่องทางการเมืองซึ่งในขณะที่ยังเก็บข้อมูลเป็นช่วงของการเลือกตั้งอบต. ซึ่งมีการซื้อเสียงกันอย่างรุนแรง ทำให้ผู้วิจัยไม่สามารถเข้าไปเก็บข้อมูลจากกลุ่มคนบางกลุ่มที่จะทำให้ข้อมูลมีความสมบูรณ์ครบถ้วนได้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องสืบค้นสนามของงานวิจัยใหม่ จนกระทั่งในที่สุดผู้วิจัยได้รับคำแนะนำจากองค์กรพัฒนาเอกชนแห่งหนึ่งแนะนำให้เข้าไปศึกษาข้อมูลเบื้องต้นของชุมชนบ้านบัว ซึ่งตั้งอยู่ในอำเภอสี่คิ้ว จังหวัดนครราชสีมา เมื่อผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาบริบทของชุมชนและได้พูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลหลักบางคน จนกระทั่งแน่ใจว่าชุมชนบ้านบัวมีความสมบูรณ์ด้านข้อมูลที่จะสะท้อนความหมายของทุนชุมชนและแสดงถึงกระบวนการสะสมทุนชุมชนตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบันได้อย่างครบถ้วน อีกทั้งการเข้าถึงพื้นที่ทำได้โดยสะดวก ผู้วิจัยสามารถสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านในชุมชนได้อย่างรวดเร็วด้วยมีผู้ช่วยนักวิจัยเป็นคนในพื้นที่ที่สามารถช่วยประสานงานในการนัดเวลาพูดคุยกับผู้ให้ข้อมูลหลักได้ และเป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านกำลังรอเก็บผลผลิตของสวนและรอฝนเพื่อการทำนาและทำไร่ จึงทำให้ผู้วิจัยสามารถเข้าไปเก็บข้อมูลได้โดยไม่เป็นการรบกวนเวลาทำกินของชาวบ้าน ผู้วิจัยจึงได้นำข้อมูลเบื้องต้นของสนามงานวิจัยนี้เข้าปรึกษากับคณะอาจารย์ที่ปรึกษา และตัดสินใจเลือกชุมชนบ้านบัวเป็นสนามงานวิจัยในครั้งนี้

การเข้าสู่สนาม

เมื่อเลือกสนามงานวิจัยได้แล้วผู้วิจัยจึงจัดเตรียมเครื่องมือที่จะนำมาใช้ในการเก็บข้อมูล ได้แก่ แนวคำถาม (guideline) เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (indepth interview) โดยแนวคำถามถูกสร้างขึ้นจากวัตถุประสงค์ ปัญหาการวิจัย และกรอบแนวคิดสำหรับงานวิจัยนี้ แนวคำถามเป็นคำถามปลายเปิดแบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structure interview) โดยแนวคำถามจะเปิดกว้างและมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทที่พบในการสัมภาษณ์ และสามารถปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับภูมิหลังของผู้ให้ข้อมูลหลัก เช่น ภาษาที่ใช้ บริบทของชุมชน ตัวอย่างที่ยกประกอบ เป็นต้น แนวคำถามที่สร้างขึ้นนั้นได้ถูกนำไปทดสอบกับผู้ให้ข้อมูลหลักที่อยู่นอกพื้นที่งานวิจัยเพื่อเป็นการตรวจสอบว่าแนวคำถามนั้นสามารถเก็บข้อมูลได้ตรงตามวัตถุประสงค์ของงานวิจัย ผู้ให้ข้อมูลเข้าใจแนวคำถามนั้นอย่างถูกต้อง และได้นำเอาผลการทดสอบมาใช้ปรับปรุงแนวคำถามก่อนนำออกใช้งาน สำหรับการเก็บข้อมูลเพิ่มเติมจากการสังเกตและการเข้าร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องบางอย่างนั้น ผู้วิจัยได้จัดเตรียมแนวทางในการสังเกตอย่างกว้าง ๆ เพื่อใช้เก็บข้อมูลซึ่งผู้ให้ข้อมูลหลักไม่สามารถอธิบายให้เห็นภาพชัดเจนได้ หรือใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูลที่ถูกละเอียดจากการให้สัมภาษณ์เพื่อให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลครบถ้วนมากขึ้น นอกจากนี้ผู้วิจัยได้เตรียมอุปกรณ์อื่น ๆ ที่จะช่วยในการเก็บข้อมูล อาทิ การจัดทำแผนที่ชุมชนเพื่อช่วยในด้านการศึกษาพื้นที่ สภาพแวดล้อม ที่ตั้งของสถานที่ต่าง ๆ ภายในชุมชนและบริบททางภูมิศาสตร์อื่น ๆ ของชุมชนที่เข้าเก็บข้อมูล การกำหนดรายชื่อของผู้ให้ข้อมูลหลักเพื่อช่วยในการนัดหมายและกำหนดเวลาในการทำงาน ผู้วิจัยได้เข้าไปยังชุมชนอีกครั้งหนึ่งเพื่อทำความเข้าใจต่อวัตถุประสงค์ที่จะเข้าไปทำการวิจัยกับผู้นำชุมชน และผู้ให้ข้อมูลหลักบางคน เพื่อทำการนัดวันเวลาและสถานที่ที่ใช้ในการสัมภาษณ์ อีกทั้งยังสอบถามถึงผู้ให้ข้อมูลรายอื่น ๆ ด้วยว่าจะเข้าถึงได้อย่างไร รวมถึงการเข้าไปเพื่อสังเกตกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ชีวิตประจำวันทั่วไปของชาวบ้านในชุมชน นอกจากนี้ในการเข้าสู่สนามครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาแผนที่ทางกายภาพของชุมชนที่มีอยู่อย่างคร่าว ๆ เพื่อให้ทราบถึงจุดที่ตั้งของชุมชน สถานที่สำคัญในชุมชน เส้นทางคมนาคมเพื่อเข้าสู่ชุมชน เส้นทางติดต่อภายในชุมชน แหล่งธรรมชาติต่าง ๆ เช่น แหล่งน้ำ ป่าไม้ เพื่อให้ผู้วิจัยทราบถึงลักษณะและที่ตั้งทางกายภาพของชุมชนที่จะเข้าเก็บข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant)

ผู้ให้ข้อมูลหลักถูกเลือกจากบุคคลที่สามารถให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชุมชนและกระบวนการสะสมทุนชุมชนได้มากที่สุด โดยวิธีการเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักนี้ได้ใช้วิธีการเลือกเชิงทฤษฎี (Theoretical sampling) ซึ่งเป็นวิธีการที่จะกำหนดคุณสมบัติของผู้ให้ข้อมูลไว้อย่างกว้าง ๆ ก่อนตามกรอบแนวคิด

ของงานวิจัย การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักได้คำนึงถึงความหลากหลายตามลักษณะของข้อมูลที่ต้องการ โดยอาศัยการคิดเชิงวิเคราะห์ของผู้วิจัยว่ายังต้องการข้อมูลใดอีกและจะเก็บข้อมูลนั้นได้จากใคร ที่ไหน แล้วจึงกำหนดแหล่งข้อมูลที่จะเก็บต่อไป ดังนั้นเมื่อเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลหลักคนแรกแล้ว ผู้วิจัยได้นำเอาข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์และสร้างเป็นมโนทัศน์ (concepts) ข้อเสนอ (propositions) และจัดหมวดหมู่ (categories) สรุปออกมาเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎีหรือสมมติฐานชั่วคราว (temporary hypothesis) ต่อจากนั้นจึงเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักคนถัดไปโดยใช้วิธีการแบบ negative case เพื่อหาข้อมูลจากคนที่คาดว่าจะให้ข้อมูลที่ไม่สนับสนุนต่อข้อมูลเดิม เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาปรับข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่สร้างไว้ วิธีนี้จะช่วยให้ผู้วิจัยได้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่มีอำนาจในการอธิบายอย่างกว้างขวางมากขึ้น (generalization) โดยผู้วิจัยได้อาศัยความไวต่อทฤษฎี (theoretical sensitivity) ในการนำข้อมูลที่ได้ไปปรับเปลี่ยนข้อสรุปเชิงทฤษฎีที่สร้างไว้ให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น โดยจำนวนของผู้ให้ข้อมูลหลักของงานวิจัยนี้รวมทั้งสิ้น 24 ราย ซึ่งผู้วิจัยได้พิจารณาจากข้อสรุปเชิงทฤษฎีแล้วว่าถึงจุดอิ่มตัวจึงได้ยุติการเก็บข้อมูล

เนื่องจากงานวิจัยนี้ต้องการข้อมูลที่อธิบายถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตสืบย้อนหลังไปให้มากที่สุดเท่าที่จะสามารถกระทำได้ ดังนั้นจึงเลือกใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก โดยเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นสมาชิกของชุมชนที่สามารถบอกเล่าถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนได้อย่างละเอียด มีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย และสามารถถ่ายทอดได้อย่างชัดเจน ได้แก่ ผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชน ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ผู้บริหารหรือกรรมการหรือสมาชิกของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน รวมถึงชาวบ้านทั่วไปในชุมชนบางคนเพื่อเป็นตัวแทนของคนในชุมชนที่มีสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่แตกต่างกัน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลาย และเป็นการตรวจทานข้อมูลที่ได้ว่ามีความถูกต้องแม่นยำมากน้อยเพียงใด จากการเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลหลักของงานวิจัยนี้มีจำนวน 24 ราย ดังนี้

ตาราง 1 รายละเอียดเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informants)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	เพศ	อายุ (ปี)	อาชีพ	สถานภาพทางสังคม ในชุมชน
<u>กลุ่มผู้นำชุมชน</u>				
1. ลุงควร	ชาย	72	เกษตรกร	ประธานกองทุนหมู่บ้าน
2. ป้ามาลา	หญิง	66	ค้าขาย , เกษตร	ประธานกลุ่มออมทรัพย์
3. ลุงหัย	ชาย	65	ค้าขาย , เกษตร	ประธานอบต.
4. ลุงอัคร	ชาย	65	เกษตรกร	กรรมการหมู่บ้าน, วัด , โรงเรียน
5. น้ากมล	ชาย	55	เกษตรกร	ผู้ใหญ่บ้าน
<u>ผู้นำรุ่นใหม่</u>				
6. น้าหมาย	หญิง	54	เกษตรกร	เหรัญญิกกลุ่มออมทรัพย์
7. น้าทอง	หญิง	51	เกษตรกร	ประธานกลุ่มแปรรูปฯ ประธานกลุ่มแม่บ้าน
8. พี่สาลี	ชาย	44	เกษตรกร	กรรมการหมู่บ้าน กรรมการกลุ่มออมทรัพย์
9. พี่ดา	หญิง	43	ค้าขาย , เกษตร	ประธานอสม., คลังหมู่บ้าน
10. พี่จำปี	หญิง	37	เกษตรกร	เลขากลุ่มออมทรัพย์

ตาราง 1 (ต่อ)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	เพศ	อายุ (ปี)	อาชีพ	สถานภาพทางสังคม ในชุมชน
<u>ข้าราชการ</u>				
11. อ.สมาน	ชาย	55	ราชการ	อาจารย์ใหญ่
12. อ.ลำเจียก	หญิง	40	ราชการ	ครูในพื้นที่
<u>ผู้มีความรู้เฉพาะ</u>				
13. ลุงรวย	ชาย	62	เกษตรกร	หมอน้ำมัน
14. ลุงคุณ	ชาย	53	ราชการ, เกษตร	หมอสมนไพร
15. พี่จิด	ชาย	42	อิสระ	คนทำระหัดวิดน้ำ
<u>ชาวบ้าน</u>				
16. ลุงนง	ชาย	62	เกษตรกร เลี้ยงสัตว์	ผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน
17. น้ำพัน	หญิง	55	เกษตรกร	เจ้าของสวนลำไยขนาดใหญ่
18. น้ารง	ชาย	50	เลี้ยงวัว	ผู้นำกลุ่มปศุสัตว์
19. น้าสอง	ชาย	50	เกษตรกร	ผู้นำกลุ่มทอพรหม

ตาราง 1 (ต่อ)

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	เพศ	อายุ (ปี)	อาชีพ	สถานภาพทางสังคม ในชุมชน
<u>ชาวบ้าน</u>				
20. พี่วัช	ชาย	40	เกษตรกร เลี้ยงสัตว์	ชาวบ้าน-คนรุ่นใหม่ สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์
21. พี่นวย	หญิง	40	รับจ้าง	ได้รับทุนสงเคราะห์ผู้ยากไร้
22. พี่เนา	ชาย	35	อิสระ-แปรรูป เกษตรกร	ชาวบ้านทั่วไป
23. พี่ประไพ	หญิง	35	รับจ้าง	ได้รับทุนสงเคราะห์บุตรพิการ
24. พี่ษา	หญิง	32	อิสระ-แปรรูป เกษตรกร	ชาวบ้านทั่วไป

การเก็บข้อมูลในพื้นที่

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างละเอียดและครบถ้วนในมิติต่าง ๆ ของชุมชนที่เป็นไปตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของงานวิจัย ผู้วิจัยจึงเลือกใช้วิธีการจัดเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ระดับลึก (indept interview) โดยอาศัยแนวคำถามที่ถูกพัฒนาขึ้นไว้ล่วงหน้าให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย และใช้วิธีการบันทึกเทปเพื่อความสะดวกในการสัมภาษณ์และเพื่อให้ได้ข้อมูลอย่างครบถ้วน นอกจากนี้ยังใช้การสังเกตและร่วมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการสะสมทุนในชุมชน โดยอาศัยวิธีการจดบันทึกเรื่องราว

การสัมภาษณ์ระดับลึก เป็นการเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของชุมชน ความ เป็นมา การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ความคิดเห็น บทบาท และการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทุนและกระบวนการสะสมทุนของชุมชน นอกจากนี้ ยังสอบถามถึงภูมิหลัง ความรู้ (knowledge) ความเชื่อ (believe) ค่านิยม (value) และประสบการณ์ (experience) ของผู้ให้ข้อมูลหลักที่ถูกเลือกขึ้นมาตามวิธีการเลือกเชิงทฤษฎีดังที่กล่าวแล้วข้างต้น โดยการสัมภาษณ์จะใช้แนวคำถามที่กำหนดไว้ล่วงหน้าเพื่อใช้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ เป็นประสบการณ์จริงมากกว่าที่จะเป็นข้อมูลทางความคิดหรือทัศนคติของผู้ให้สัมภาษณ์เอง โดยการ สัมภาษณ์จะเป็นการสนทนาอย่างเป็นกันเอง หลีกเลี่ยงการถามนำหรือการเสนอแนะคำตอบ ไม่ได้แย้ง ผู้ให้ข้อมูล และจะต้องไม่พยายามสรุปสิ่งที่ผู้ให้ข้อมูลพูด เพื่อให้ผู้ให้ข้อมูลสามารถบอกเล่าจากประสบ การณ์จริงได้อย่างละเอียดชัดเจน การสัมภาษณ์ทุกครั้งได้ใช้เทปบันทึกเสียงในการบันทึกการสนทนา โดยจะขออนุญาตและชี้แจงให้ผู้ให้ข้อมูลเข้าใจก่อนการสัมภาษณ์ และใช้การจดบันทึกย่อสำหรับบาง ประเด็นที่จะใช้ในการสัมภาษณ์เพิ่มเติมจากข้อมูลที่ได้ในขณะที่ยังสัมภาษณ์ เพื่อให้การสัมภาษณ์เป็นไป อย่างราบรื่นและได้ข้อมูลครบถ้วน หลังจากการเก็บข้อมูลครบถ้วนแล้วผู้วิจัยได้นำเทปคำสัมภาษณ์มา ถอดความอย่างละเอียดเพื่อจัดหมวดหมู่และวิเคราะห์อย่างเป็นระบบต่อไป

นอกจากนี้ผู้วิจัยได้เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการสะสมทุนชุมชน เช่น การจัดการและการดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ การทำงานของกลุ่มแปรรูปเกษตร การรับสมัคร สมาชิกของกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน การมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนต่อกิจกรรมสาธารณะเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ เกี่ยวข้องกับการสะสมทุนที่อาจจะไม่ได้จากการสัมภาษณ์ เช่น การทำงานร่วมกันระหว่างชุมชนกับ โรงเรียนในการรณรงค์กำจัดโรคไข้เลือดออก การไปวัดของชาวบ้านในวันพระ เป็นต้น นอกจากนี้ผู้วิจัย ได้ใช้วิธีการเดินสำรวจพื้นที่ภายในชุมชน ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางกายภาพของชุมชน ที่ตั้งของสถานที่ สำคัญในชุมชนและยังได้เก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต บรรทัดฐาน วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ พฤติกรรม และระบบความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน รวมถึงการศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่มี อยู่ในชุมชน หน่วยงานราชการ สถาบันการศึกษา และ อื่น ๆ อันมีส่วนเกี่ยวข้องกับการสะสมทุนของ ชุมชนนั้น

การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

เพื่อให้การศึกษานี้ได้ทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง และสามารถนำ มาสร้างเป็นข้อสรุปเชิงทฤษฎีในเรื่องของกระบวนการสะสมทุนของชุมชนได้ จึงใช้วิธีการของการสร้าง ทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) โดยการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับปรากฏ

การตีความสังคมอย่างเป็นระบบ เนื่องจากข้อมูลที่ได้มามีจำนวนมากจึงต้องพยายามจัดรวบรวมและแบ่งแยกข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่ (open coding) โดยอาศัยกรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาทำการวางแผนเพื่อการวิเคราะห์ข้อมูล และนำไปสู่การสร้างมโนทัศน์ (concepts) โดยผ่านการตีความของผู้วิจัย ซึ่งจะต้องประกอบไปด้วยความหมาย (definition) และมิติ (dimension) ของมโนทัศน์ และทำการจัดกลุ่มของมโนทัศน์ (categorize) เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของข้อมูลที่ได้ นำไปสร้างเป็นข้อเสนอ (proposition) และข้อสรุปเชิงทฤษฎี (theoretical generalization) เพื่อนำไปสู่การสร้างทฤษฎีฐานราก อันเกิดจากปรากฏการณ์จริงของชุมชน (Strauss and Corbin .1990) ที่จะทำให้เกิดความเข้าใจต่อการปรับตัวของทุนชุมชนและการสะสมทุนชุมชนเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนในระบบทุนนิยม

การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยครั้งนี้ ได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 8 ส่วน ดังนี้

- บทที่ 1 บทนำ
- บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกรอบแนวคิดในการวิจัย
- บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย
- บทที่ 4 ความเป็นมาและสภาพทั่วไปของชุมชน
- บทที่ 5 ภัยของทุนชุมชนและการสะสมทุนของชุมชนในสังคมประเพณี
- บทที่ 6 การแทรกแซงของระบบทุนนิยมต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน
- บทที่ 7 การปรับตัวของทุนชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม
- บทที่ 8 สรุปผลการวิจัย และ ข้อเสนอเชิงทฤษฎีจากการวิจัย

บทที่ 4

ความเป็นมาและสภาพทั่วไปของชุมชน

งานวิจัยเรื่อง “ทุนชุมชน : เงื่อนไขในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม” เป็นการศึกษากระบวนการสะสมทุนของชุมชนตั้งแต่ในยุคสังคมประเพณีจนถึงยุคที่ทุนนิยมเข้ามาแทรกแซงต่อระบบเศรษฐกิจของชุมชน ด้วยแนวคิดที่ว่าทุนชุมชนนั้นเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับความเข้มแข็งของชุมชนไม่ว่าชุมชนจะดำรงอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบใดก็ตาม หากแต่นัยของทุนชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปให้สอดคล้องกันทั้งบริบทภายในและบริบทภายนอกที่ชุมชนนั้นจะต้องปฏิสัมพันธ์ด้วย ดังนั้นการเลือกชุมชนเพื่อศึกษาถึงกระบวนการสะสมทุนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จึงได้เลือกชุมชนที่มีกระบวนการสะสมทุนอย่างต่อเนื่องมาอย่างชัดเจน อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงระบบอุดมการณ์แห่งทุน ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม และการให้นัยของทุนชุมชนในแต่ละช่วงของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงได้ ภาพของชุมชนที่แสดงถึงการปรับเปลี่ยนของกระบวนการสะสมทุนชุมชนได้แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของชุมชนภายใต้บริบทของสังคมในมหภาคที่เข้ามาแทรกแซงต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน บ้านบัว (นามสมมติ) เป็นชุมชนที่มีกระบวนการสะสมทุนอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ยังดำรงวิถีการผลิตแบบยังชีพในสังคมประเพณี และมีการปรับเปลี่ยนนัยของทุนชุมชนไปตามบริบทภายนอกที่เข้ามาแทรกแซงอย่างชัดเจน จนกระทั่งเมื่อชุมชนบ้านบัวได้รับผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยของรัฐบาลอย่างเต็มที่นับตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา การให้นัยแห่งทุนและกระบวนการสะสมทุนชุมชนในชุมชนบ้านบัวก็ได้ปรับเปลี่ยนไปภายใต้การครอบงำของทุนนิยม และมีการปรับตัวไปสู่การสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนด้วยเงื่อนไขของทุนชุมชนภายใต้ระบบทุนนิยม

ความเป็นมา

ในอดีตนั้น “ ชุมชนบ้านบัว ” เป็นชุมชนหนึ่งภายใต้การปกครองของ “ เมืองนครจันทิก ” ซึ่งถือเป็นเมืองเก่าแก่ ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าเกิดขึ้นเมื่อใด แต่เมืองนครจันทิกนั้นได้ถูกบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 3 ว่าเป็นแหล่งแร่ทองแดงที่ใช้หล่อพระประธานของวัดราชนัคดารามและหล่อพระพุทธรูปปางต่าง ๆ อุทิศถวายพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา 33 พระองค์ จนกระทั่งได้มีการตั้งเมืองนครราชสีมาขึ้นมาเป็นหัวเมืองทางภาคอีสานนั้น เมืองนครจันทิกจึงถูกเปลี่ยนให้เป็นเพียงเมืองหน้าด่าน เรียกกันว่า “ ด่านจันทิก ” ขึ้นกับเมืองนครราชสีมา และเมื่อมีการยกเลิกด่านในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2441 (ร.ศ.117) จึงตั้งเมืองนครจันทิกเป็น “ อำเภอจันทิก ” ตามพระราชบัญญัติการปกครองท้องที่ ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) มีที่ตั้งของ

ที่ว่าการอำเภออยู่ที่บ้านจันทิก ตำบลจันทิก (ปัจจุบันตั้งอยู่ในอำเภอปากช่อง) จนกระทั่งถึง พ.ศ.2444 (ร.ศ.120) ในสมัยหลวงเทพโอสถดำรงตำแหน่งเป็นนายอำเภอนั้น ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอจันทิกมาตั้งที่ “บ้านบัว” (นามสมมติ-สนามวิจัย) ตำบลลาดบัวขาว ต่อมาเมื่อหลวงแพ่งเทพฤทธา(ตามบันทึกของชาวบ้าน เรียกว่า หลวงจงสรสิทธิ์) ขึ้นเป็นนายอำเภอใน พ.ศ.2449 ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอจากบ้านบัวไปตั้งที่บ้านสีคิ้ว หมู่ที่ 2 ตำบลสีคิ้ว ด้วยสาเหตุที่ต้องย้ายสถานที่ตั้งอำเภอนั้นได้ถูกบันทึกไว้ว่า “ เนื่องจากบ้านจันทิกและบ้านบัวอยู่ในเขตของป่าดงพญาเย็น (หรือป่าดงพญาไฟ ตามที่ชาวบ้านเรียกกัน) มีไข้ป่า (ไข้มาลาเรีย) ชุกชุม เป็นที่เกรงกลัวของข้าราชการที่จะย้ายมารับราชการ จึงได้ย้ายที่ตั้งของอำเภอมาอยู่นอกเขตของดงพญาเย็น ” ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2482 จึงได้มีการเปลี่ยนชื่ออำเภอ จากอำเภอจันทิก มาเป็นอำเภอสีคิ้ว เพื่อให้ตรงกับชื่อสถานีรถไฟและชื่อหมู่บ้านซึ่งเป็นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอ

คนเฒ่าคนแก่ของชุมชนบ้านบัวเล่าว่า ชาวบ้านบัวในอดีตส่วนใหญ่ย้ายถิ่นฐานมาจากบ้านมะเกลือเก่า (ซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ในอำเภอสว่างแดนดิน) โดยการนำของหลวงแพ่งจันทิก ด้วยบ้านมะเกลือเก่ามีความหนาแน่นมากแล้ว ทำให้การทำมาหากินลำบาก ชาวบ้านรู้สึกถึงความไม่มั่นคงในการดำรงชีพอันเนื่องจากที่ทำกินไม่เพียงพอเมื่อครอบครัวขยายขนาดขึ้น หรือครอบครัวที่เกิดขึ้นใหม่ ๆ ไม่สามารถหาที่ดินทำกินในชุมชนเดิมได้ หลวงแพ่งจึงได้นำชาวบ้านกลุ่มหนึ่งออกไปหาที่ตั้งชุมชนใหม่ และได้พบป่าบริเวณสองฝั่งของลำน้ำตะคองซึ่งยังคงเป็นป่าทึบไม่มีผู้ใดมายึดครอง จึงได้ตั้งเป็นชุมชนขึ้นโดยยึดเอาแนวของลำน้ำตะคองทั้งสองฝั่งเป็นที่ตั้งบ้านเรือน ชาวบ้านที่เข้าจับจองที่ดินทำกินจะเริ่มจากการบุกเบิกป่าที่ใกล้กับที่ตั้งของชุมชนออกไปเรื่อย ๆ ตลอดแนวสองฝั่งของลำน้ำตะคอง ด้วยชาวบ้านต้องการอาศัยน้ำในลำน้ำตะคองเพื่อใช้ในการทำเกษตรกรรมและเพื่ออุปโภคบริโภคในครัวเรือนทั้งการทำนาปลูกข้าว การทำสวน และทำไร่ ล้วนอาศัยน้ำจากลำน้ำตะคองและน้ำฝนตามฤดูกาล ซึ่งกลายเป็นข้อได้เปรียบของชาวบ้านบัวที่มีน้ำใช้ในการเกษตรตลอดทั้งปี คนในชุมชนบ้านบัวดำเนินวิถีชีวิตอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองเรื่อยมาด้วยการทำเกษตรแบบยังชีพอย่างผสมผสาน ครอบครัวยุคใหม่จะปลูกพืชประเภทใดขึ้นอยู่กับลักษณะของที่ดินที่ถือครองอยู่ว่าเหมาะกับผลผลิตประเภทใด ซึ่งลักษณะของที่ดินมีทั้งที่ราบลุ่มริมน้ำ ที่ราบไกลออกไปจากลำน้ำ ที่ดอนหรือที่เนินเขา และที่ป่า โดยชาวบ้านมักจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนทำการเกษตรหลาย ๆ ชนิดตลอดทั้งปี

ในช่วงเริ่มต้นของชุมชนบ้านบัวเนื่องจากบริเวณรอบๆ ชุมชนยังคงเป็นป่าดงดิบ จึงมีไข้ป่ามากทำให้ชาวบ้านตายกันบ่อย จนกระทั่งถูกเรียกว่าเป็น บ้านลาดหัวขาว (ภายหลังจึงเปลี่ยนเป็นตำบลลาดบัวขาว) ที่ตั้งของชุมชนบ้านบัวนั้นมีหนองน้ำที่เต็มไปด้วยดอกบัว ชาวบ้านจึงเรียกว่าที่ตั้งของหมู่บ้านว่า “บ้านบัว” โดยชาวบ้านเล่าว่าหนองน้ำนี้เป็นแหล่งน้ำที่มีมาแต่ดั้งเดิม หากบันทึกของราชการบอกว่า เป็นแหล่งน้ำที่ขุดขึ้นมิใช่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ซึ่งหนองน้ำนี้ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่ของวัดบ้านบัวใกล้ ๆ กับโกฏิที่เก็บอัฐิของหลวงแพ่ง ต้นตระกูลแพ่งจันทิกผู้นำในการสร้างชุมชนแห่งนี้ขึ้นมา ลุงอัครคนเฒ่าแก่ของชุมชนบ้านบัวเล่าถึงอดีตให้ฟังว่า

“ หลวงแพ่งมานุกเบิกที่นี่ แล้วก็ทยอยเข้ามาอยู่เรื่อย ๆ สมัยนั้นเขาเรียกบ้านลาดหัวขาว เพราะว่ามันตายกันบ่อย แต่ก่อนมันเป็นไร่ป่า ไร่อะไร แต่ก่อนตรงนี้เป็นอำเภอ นะ ชื่ออำเภอ จันทิก แต่นายอำเภอเข้ามาอยู่ก็คนก็ตายหมด คนไหนมาก็ตาย โดนผีหลอกจนหัวขาว ได้ยินเค้าเล่ากันมา เค้าเลยเรียกว่าบ้านลาดหัวขาว ส่วนตรงนี้(บริเวณวัด).. ก็เป็นหนองน้ำ เรียกว่าหนองบัว เดียวนี้เค้าลอกใหม่ แต่ก่อนมันเป็นธรรมชาติ น้ำจะมาจากคลองลำตะคอง หน้าตุลำน้าจะผ่านมามาก... ตอนนั้นยังไม่ทำเขื่อน..... ”

ชุมชนบ้านบัวเป็นที่รู้จักของคนภายนอกมากขึ้นก็เมื่อประมาณ พ.ศ. 2443 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการสร้างเส้นทางรถไฟสายแรกที่ยิงจากกรุงเทพฯ มายังจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งถือว่าเป็นทางรถไฟสายแรกที่ยังภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย รถไฟสายกรุงเทพฯ-แก่งคอย-นครราชสีมา มีสถานีรถไฟหยุดพักที่บ้านบัวเป็นแห่งแรกของชุมชนบริเวณใกล้เคียง จึงถือว่ารถไฟเส้นทางนี้เป็นเส้นทางคมนาคมแรกที่เชื่อมต่อระหว่างชุมชนกับเมือง โดยเฉพาะกับกรุงเทพฯ ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางการค้าของประเทศไทย ด้วยสมัยนั้นการคมนาคมทางอื่น ๆ ยังไม่ได้ถูกพัฒนาขึ้นมา ชุมชนยังไม่มีถนนหนทางที่จะออกสู่ภายนอกโดยสะดวก นอกจากการเดินทางด้วยเกวียนหรือการเดินทางเท้าที่จะสามารถขนสินค้าเข้าออกได้ การเดินทางทางน้ำก็ต้องใช้เวลานาน ดังนั้นการเข้ามาของรถไฟจึงกลายเป็นช่องทางสำคัญในการลำเลียงผลผลิตออกไปขายนอกชุมชน บ้านบัวจึงกลายเป็นศูนย์กลางการขนส่งผลผลิตทางการเกษตรเข้าสู่เมืองและเกิดเป็นตลาดค้าขายพืชผลขนาดใหญ่ขึ้นที่นี่ จนกระทั่ง พ.ศ. 2444 จึงมีการย้ายที่ว่าการอำเภอจันทิกเข้ามาตั้งที่บ้านบัว ถือเป็นการย้ายสถานที่ราชการตามความเจริญของระบบทุนนิยมครั้งแรกของชุมชนแถบนี้ คนเฒ่าคนแก่เล่าว่า เมื่อบ้านบัวเป็นที่ตั้งของอำเภอจันทิกนั้นได้เกิดโรคหิวาต์ระบาดใหญ่ขึ้น หรือคนสมัยนั้นเรียกว่า “ห่าลง” ทำให้คนตายจำนวนมาก เพราะยังไม่มีอนามัย ไม่มีหมอแผนปัจจุบันเข้ามาอยู่ มีหมอชาวบ้านรักษาได้อยู่คนเดียว อหิวาต์โรคระบาดทั้งที่บ้านบัวและชุมชนใกล้เคียง เมื่อมีคนตายจำนวนมาก จึงทำให้มีการย้ายที่ตั้งอำเภอจากบ้านบัว ไปอยู่ที่บ้านสีคิ้ว ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งของอำเภอสีคิ้วในปัจจุบัน ส่วนอำเภอจันทิกได้ถูกยกเลิกไป นับจากนั้นมาบ้านบัวจึงถูกจัดเป็นหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ในตำบลลาดบัวขาว อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา

ลำตะคองถือเป็นสายน้ำหลักของชุมชนบ้านบัวที่ใช้ลำน้ำแห่งนี้เพื่อยังชีพทั้งที่เป็นแหล่งอาหาร แหล่งน้ำกินน้ำใช้ และแหล่งน้ำในการทำเกษตร โดยชาวบ้านบัวมีการจัดการเรื่องน้ำกันเองในชุมชน มีการทำระหวัดวิดน้ำขึ้นใช้ในครัวเรือนเพื่อผันน้ำเข้าสู่ที่นาและที่สวน จนกระทั่งในราว พ.ศ.2507 รัฐจึงเข้ามาจัดการเรื่องน้ำเพื่อใช้น้ำจากลุ่มลำตะคองไปสนองตอบต่อความต้องการใช้น้ำของจังหวัดนครราชสีมา และพื้นที่รอบ ๆ ให้ได้อย่างทั่วถึง ทั้งที่เป็นการใช้เพื่ออุปโภคบริโภคในเขตเมือง น้ำที่ใช้เพื่อผลิตในระบบอุตสาหกรรมที่ขยายตัวออกมาอยู่รอบ ๆ เมืองมากขึ้น และการใช้น้ำในภาคเกษตรกรรมดั้งเดิมของ

ชุมชน จึงมีการจัดทำระบบชลประทานขึ้นบนลุ่มน้ำลำตะคอง พร้อมกับการสร้างเขื่อนชลประทานที่เรียกว่า “เขื่อนลำตะคอง” แล้วเสร็จ ใช้งานได้ใน พ.ศ.2512 เป็นต้นมา พร้อม ๆ กับการเข้ามาของระบบชลประทานและเขื่อนนั้น ได้มีการสร้างถนนหลักจากกรุงเทพฯ สู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศ คือ ทางหลวงหมายเลข 2 หรือถนนมิตรภาพ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเส้นทางคมนาคมและเส้นทางการขนส่งที่สำคัญขึ้นมาแทนการคมนาคมและขนส่งทางรถไฟ สำหรับการพัฒนาดินหนทางเข้าสู่ชุมชนบ้านบัวเกิดขึ้นในช่วง พ.ศ.2527 ผู้ใหญ่บ้านที่ชาวบ้านเลือกตั้งขึ้นมาใหม่นั้นเป็นที่ยอมรับนับถือของชาวบ้านบัวเป็นอย่างมาก และเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงชุมชนบ้านบัวหลายประการ เริ่มจากได้มีการเกณฑ์ชาวบ้านออกมาช่วยกันทำถนนดินเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านออกไปจนถึงถนนมิตรภาพ และทำถนนดินรอบ ๆ หมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านบัวขนส่งผลผลิตและเดินทางติดต่อภายนอกได้สะดวกขึ้น ด้วยการคมนาคมและขนส่งทางรถไฟไม่สะดวกรวดเร็วเท่ากับการขนส่งทางถนน การแสดงความสามัคคีของชาวบ้านบัวที่ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างถนนนี้เอง ที่ทำให้หน่วยงานของรัฐนำไปเป็นผลงานเข้าประกวดหมู่บ้านดีเด่นในโครงการโคราชพัฒนาจนกระทั่งได้เป็นหมู่บ้านดีเด่น และหลังจากการเข้าประกวดเป็นหมู่บ้านดีเด่นจึงมีงบประมาณการทำถนนลาดยางเข้าสู่หมู่บ้านในราว พ.ศ.2529 นับแต่นั้นมาชุมชนบ้านบัวมักจะถูกเลือกให้เป็นหมู่บ้านนำร่องของรัฐในโครงการพัฒนาต่าง ๆ อีกมากมาย ด้วยรัฐเห็นถึงศักยภาพของการร่วมมือร่วมมือกันของชาวบ้านบัว การมีผู้นำที่เข้มแข็งเป็นที่เชื่อถือของชาวบ้านบัว และการให้ความร่วมมือกับรัฐในการสานโครงการต่าง ๆ จนสำเร็จเสมอมา ในการเข้าร่วมกระบวนการพัฒนาชนบทของรัฐทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสาธารณูปโภคหลายประการ ได้แก่ การจัดระบบประปาหมู่บ้านขึ้นเพื่อจัดการระบบการใช้น้ำภายในหมู่บ้าน การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรรม กลุ่มอาสาสมัครเพื่อการสาธารณสุขมูลฐาน (อสม.) และกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายในชุมชนบ้านบัวตามแนวทางการพัฒนาของรัฐที่กำหนดให้ชาวบ้านต้องทำงานเป็นกลุ่มอย่างมีส่วนร่วมกับรัฐ

ปัจจุบันชุมชนบ้านบัวมีจำนวนครัวเรือนประมาณ 170 ครัวเรือน มีประชากรประมาณ 600-700 คน ส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกันแทบทั้งชุมชน มีสกุลใหญ่ ๆ ไม่กี่สกุล โดยเฉพาะสกุลแพ่งจันทิก ที่ถือว่าสืบเชื้อสายมาจากหลวงแพ่งจันทิก ชาวบ้านบัวที่ใช้สกุลแพ่งจันทิกมีอยู่กว่าครึ่งหนึ่งของชุมชน โดยมักจะปลูกบ้านเรือนอยู่ในละแวกเดียวกัน การตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านบัวมีลักษณะของการกระจุกตัวอยู่ตามแนวลุ่มน้ำลำตะคองทั้งสองฝั่งและอยู่ทางฝั่งตะวันออกของรางรถไฟ ส่วนที่ดินทำกิน ได้แก่ ที่นา ที่สวน และที่ไร่ จะกระจายตัวออกไปรอบ ๆ หมู่บ้าน และไกลออกไปนอกชุมชนด้วย สำหรับการปกครองในชุมชนบ้านบัวมีการจัดแบ่งการดูแลออกเป็นคุ้ม ๆ มีหัวหน้าคุ้มดูแลแต่ละคุ้มซึ่งมีประมาณ 10-20 ครัวเรือน มีผู้ใหญ่บ้าน และกรรมการหมู่บ้านดูแลด้านการปกครอง นอกจากนี้ชุมชนบ้านบัวยังอยู่ภายใต้ส่วนปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) ซึ่งมีอดีตผู้ใหญ่บ้านของชุมชนบ้านบัวได้รับเลือกขึ้นมาเป็นประธานอบต.

สภาพทางภูมิศาสตร์

ชุมชนบ้านบัวมีพื้นที่ถือครองทั้งหมดประมาณ 7,400 ไร่ เป็นที่ดินทำกินในภาคเกษตร 5,000 ไร่เศษ หากแบ่งตามลักษณะของที่ทำกินซึ่งถูกบันทึกไว้เป็นข้อมูลของชุมชนในปัจจุบันประมาณว่าเป็นที่นา 945 ไร่ เป็นที่สวน 433 ไร่ และเป็นที่ไร่ 3,880 ไร่ สภาพของพื้นที่ทั่วไปของตำบลลาดบัวขาวซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนบ้านบัวนั้น ทางเหนือของชุมชนที่ดินจะมีลักษณะเป็นลูกคลื่นลอนลาดถึงลอนชันเล็กน้อยทางตอนใต้และตะวันตกส่วนใหญ่เป็นภูเขา ทางตอนกลางและตะวันออกเป็นพื้นที่ราบถึงที่ราบลูกคลื่นลอนลาด ในบริเวณตอนกลางของตำบลลาดบัวขาวเป็นบริเวณที่ลำตะคองไหลผ่านจึงมีลักษณะเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง สำหรับชุมชนบ้านบัวตั้งอยู่ทางด้านตะวันตกตอนเหนือของตำบลลาดบัวขาว ภูมิประเทศของชุมชนบ้านบัวผสมผสานระหว่างที่ราบเชิงเขาในตอนเหนือของชุมชน เป็นพื้นที่ราบลูกคลื่นในตอนกลางของชุมชน และที่ราบลุ่มและที่ราบน้ำท่วมถึงในตอนล่างของชุมชนซึ่งตั้งอยู่บนคลองลำตะคองอันเป็นลำน้ำสายหลักของชุมชน นอกจากนี้ในชุมชนบ้านบัวยังมีอ่างเก็บน้ำที่สร้างขึ้นอีกหนึ่งแห่งเป็นแหล่งน้ำของชุมชนอยู่ในบริเวณวัดบ้านบัว สำหรับพื้นที่ภายในชุมชนแบ่งออกเป็นสองฝั่ง โดยใช้เส้นทางรถไฟเป็นเส้นแบ่งระหว่างที่ดินทางตะวันออกและทางตะวันตกของรางรถไฟ ที่ดินที่อยู่ทางตะวันตกของเส้นทางรถไฟเป็นที่ดินในที่ดอนและเป็นที่ป่าเหมาะสำหรับการทำพืชไร่เป็นส่วนใหญ่ สำหรับที่ดินทางตะวันออกเป็นที่ลุ่มและใกล้ลำตะคองจึงเหมาะกับการทำสวนและทำนา ชาวบ้านที่อยู่ทางตะวันออกของชุมชนจะมีฐานะดีกว่าทางตะวันตกด้วยความสมบูรณ์ของที่ดิน และเป็นที่ตั้งของสถานที่สำคัญ ๆ ของชุมชน อาทิ วัด โรงเรียน ที่ตั้งของกลุ่มออมทรัพย์ ศูนย์สาธิตการตลาด สถานีอนามัย เป็นต้น

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของน้ำและความหลากหลายของลักษณะที่ดินทำกิน จึงทำให้ชุมชนบ้านบัวสามารถสร้างผลผลิตทางการเกษตรได้หลายรูปแบบทั้งการทำนาข้าว ทำสวนผลไม้ และปลูกพืชไร่ อีกทั้งบริเวณใกล้ชุมชน ยังมีป่าที่อุดมสมบูรณ์ซึ่งมีทั้งที่เป็นป่าสงวนและป่าสาธารณะที่ให้ชาวบ้านเข้าไปทำประโยชน์ได้ เช่น ใช้เป็นแหล่งอาหารที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ใช้เป็นแหล่งอาชีพในการเก็บของป่าออกมาขาย และยังเป็นแหล่งต้นน้ำสำคัญอีกด้วย ในช่วงที่รถไฟยังต้องใช้พื้นที่เป็นพลังงานอยู่นั้น ชาวบ้านบัวก็ได้อาศัยการเก็บฝืนจากป่าเพื่อขายให้แก่อไฟ นับว่าป่าใกล้ชุมชนเป็นแหล่งอาหาร แหล่งอาชีพ และการดำรงอยู่ของชาวบ้านแถบนี้มาช้านาน ป่าใกล้ชุมชนหายไปอย่างรวดเร็วประมาณ 40-50 ปีที่ผ่านมา ด้วยการถางป่าและเผาป่าเพื่อขยายที่ดินทำกิน โดยเฉพาะการนำเอาที่ดินไปปลูกพืชไร่เพื่อการค้า ได้แก่ กล้วย ข้าวโพด ถั่วลิสง มันสำปะหลัง เพราะมีพ่อค้า (ชาวบ้านเรียกว่าเจ๊กในตลาด) เข้ามารับซื้อทั้งหมดและส่งไปขายทางรถไฟ เมื่อแรกที่ชาวบ้านเข้าไปบุกเบิกที่ป่าเพื่อทำการเกษตรนั้น รัฐมิได้ขัดขวางห้ามปรามและมีการเก็บภาษีค่าใช้ที่ดินซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ค่าดอกหญ้า” ต่อมาเมื่อมีการประกาศเขตป่าสงวน ทำให้ที่ป่าบางส่วนซึ่งชาวบ้านเข้าไปทำไร่ไถ้นั้นถูกห้ามเข้าทำกิน รวมถึงที่ดินสาธารณะ

ประโยชน์ของชุมชนบางส่วนที่ชาวบ้านทำกินอยู่มีการเวนคืนเพื่อนำไปสร้างทัศนสถาน มีผลให้ชาวบ้านบางส่วนไม่มีที่ดินทำกินและได้ผันตนเองไปเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในและนอกภาคเกษตร

ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน

ด้วยกำเนิดของชุมชนบ้านบัวเกิดจากการอพยพย้ายถิ่นกันมาจากชุมชนเดิม จึงทำให้กลุ่มคนที่โยกย้ายเข้ามาอยู่ต่างมีความสัมพันธ์ในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันมาตั้งแต่ต้น ใช้นามสกุล “แพ่งจันทิก” ร่วมกันเกือบทั้งชุมชนตามผู้นำของชุมชนในอดีต การเกาะเกี่ยวกันของระบบเครือญาติในชุมชนบ้านบัวได้ทำให้อาณาเขตของชุมชนบ้านบัวในอดีตกว้างขวางกว่าการจัดแบ่งพื้นที่ตามเขตปกครองของรัฐในปัจจุบัน ชาวบ้านบัวว่าครั้งหนึ่งยังคงใช้นามสกุลแพ่งจันทิกอยู่ และในกลุ่มของเครือญาติที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดยังคงตั้งบ้านเรือนอยู่ในละแวกเดียวกัน หรือบางครั้งที่มีอยู่สืบกว่าครัวเรือนจะถือว่าเป็นญาติเกี่ยวดองกันทั้งหมด ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาตินี้เองที่ทำให้ชุมชนบ้านบัวมีแรงเกาะเกี่ยวกันภายในชุมชนสูง มีการแบ่งปันกันทั้งในเรื่องของอาหาร เครื่องใช้ไม้สอย แรงงาน และทุนทรัพย์ต่าง ๆ มีความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนที่ปรากฏออกมาในรูปของการแลกเปลี่ยนแบบเท่าเทียม เป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่หวังผลตอบแทน นอกจากนี้ความสัมพันธ์แบบเครือญาตินี้ได้แสดงออกในลักษณะของการดูแลเด็กและคนแก่ในชุมชนเสมือนลูกหลานและญาติผู้ใหญ่ของตนเอง อาทิ บางครัวเรือนพ่อแม่มีความจำเป็นต้องออกไปรับจ้างทำงานนอกหมู่บ้านก็จะนำลูกไปฝากไว้กับญาติหรือเพื่อนบ้านให้ช่วยเหลือดูแลแทนกันได้ หรือบางครั้งเรือนลูกหลานรุ่นหนุ่มสาวต้องออกไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมก็จะฝากพ่อแม่แก่ให้เพื่อนบ้านเฝ้าเรือนเคียงหรือญาติพี่น้องช่วยดูแลหาข้าวปลาอาหารมาให้ได้ ชุมชนบ้านบัวมีวัฒนธรรมแห่งการนับถือผู้ใหญ่หรือผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชนด้วยถือว่าคนเหล่านี้เป็นทั้งพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย และยังผู้นำของชุมชนทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบัน คนรุ่นหลัง ๆ จึงมีความนับถือต่อคนเฒ่าคนแก่ทั้งของครอบครัวและของชุมชน มีประเพณีของการรดน้ำดำหัวและขอพรจากคนเฒ่าคนแก่เป็นประจำทุกปี รวมถึงมีการทำบุญให้แก่วัดตามหมู่บ้านด้วยทุกปี แม้ในชุมชนจะมีระบบความสัมพันธ์แบบชนชั้นเกิดขึ้นภายหลังที่มีระบบทุนนิยมเข้าสู่ชุมชน ทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันปรากฏให้เห็นมากขึ้น เพราะสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจที่ทำให้ชาวบ้านบางกลุ่มกลายเป็นนายทุนภายในชุมชน และชาวบ้านบางกลุ่มกลายเป็นแรงงานรับจ้าง ระบบความสัมพันธ์แบบชนชั้นของทุนนิยมทำให้เกิดระบบการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตราแทรกผ่านระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีการกำหนดกติกาในการช่วยเหลือไว้อย่างไม่เป็นทางการว่า หากเป็นงานเพื่ออยู่เพื่อกินหรือเพื่องานบุญและประโยชน์ของส่วนรวมยังคงมีการช่วยเหลือกันโดยไม่มีค่าจ้าง แต่ถ้าเป็นงานเพื่อผลผลิตเชิงพาณิชย์จะออกมาในรูปของการจ้างแรงงาน แต่มักจะแฝงด้วยการช่วยเหลือกันเองภายในหมู่ญาติใกล้ชิดก่อน

“.....เวลาจะจ้างคนงาน เราก็จะเลือกจ้างคนในคุ่มที่เป็นญาติ ๆ กันเองก่อน ถ้าไม่พอจริง ๆ ค่อยไปจ้างคนอื่น ก็ถือเป็นการช่วยเหลือกันเองนะ แล้วอีกอย่างญาติกันไม่ค่อยจ้างงานถึงไหนถึงกัน บางครั้งก็ต้องเลยเวลาบ้าง เราก็ยินดีจ่ายนะไม่เอาเปรียบกัน"

ในขณะเดียวกันในชุมชนบ้านบัวก็มีระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เกิดขึ้นด้วยเช่นกัน นับตั้งแต่ในอดีตที่ชุมชนในสังคมประเพณีต้องพึ่งพาอาศัยตนเองอย่างโดดเดี่ยว ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพากันเองภายในชุมชน แม้จะมีระบบความสัมพันธ์ส่วนใหญ่เป็นแนวราบ แต่ในชุมชนก็ยังคงมีผู้ที่มีฐานะสูงกว่าชาวบ้านทั่วไป ซึ่งมักจะกลายเป็นผู้นำของชุมชน หรือเป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ในชุมชน ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในสังคมประเพณีถูกสนับสนุนด้วยความเชื่อเรื่องบุญกรรม (moral basis) สำหรับผู้ที่มีฐานะดีกว่าผู้อื่นมักจะถูกอธิบายว่าทำบุญมามาก แต่สำหรับผู้นำชุมชนมักจะมีอำนาจทางการเมืองที่รัฐหยิบยื่นให้เป็นสิ่งค่าชูให้ผู้นำชุมชนมีอำนาจเหนือกว่าชาวบ้านทั่วไป ดังนั้นคนทั้งสองกลุ่มจึงกลายเป็นผู้อุปถัมภ์ (patron) หรือเป็นที่พึ่งพิงของชาวบ้าน ระบบความสัมพันธ์เช่นนี้กลายเป็นความสัมพันธ์เชิงวัตถุ (instrumental friendship) นั่นคือผู้พึ่งพิง (client) คาดหวังว่าจะได้รับความช่วยเหลือในเรื่องวัตถุจากผู้มีฐานะสูงกว่า เช่น การช่วยเหลือเรื่องเงินทอง การให้ยืมที่ดินทำกิน การแบ่งปันข้าวปลาอาหาร เป็นต้น ส่วนผู้อุปถัมภ์มักจะได้รับสิ่งตอบแทนเป็นแรงงานตอบแทนและความเป็นสมาชิกพรรคพวกจากผู้พึ่งพิงเพื่อเป็นฐานอำนาจหรือฐานทางการเมืองในชุมชน นอกจากนั้นในกลุ่มของผู้นำชุมชนที่ได้รับอำนาจจากรัฐ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน มักจะกลายเป็นผู้มีอิทธิพล มีบารมีและเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน เพราะชาวบ้านคาดหวังว่าจะพึ่งพาได้เมื่อเดือดร้อน ซึ่งชาวบ้านบัวได้สะท้อนเอาระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์นี้แสดงออกมาด้วยระบบการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ประธานหรือกรรมการกลุ่มต่าง ๆ มักจะต้องเป็นผู้มีฐานะทางการเงินดีหมายถึงจะต้องช่วยเหลือผู้อื่นได้ มีความพร้อมในเรื่องของอาชีพ ครอบครัวย และเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางของคนภายนอกชุมชนและของรัฐด้วย

สถาบันทางสังคมในชุมชน

บ้าน และ ครอบครัว

สังคมชาวนาไทยในอดีตนั้นถือว่าบ้านหรือครอบครัวเป็นหน่วยทางสังคมที่มีบทบาทหน้าที่ครอบคลุมวิถีชีวิตของชาวบ้านในทุกเรื่อง นับตั้งแต่การเลี้ยงดูลูกหลาน การดูแลพ่อแม่ปู่ย่าตายาย การให้ความรู้เพื่อการอาชีพและดำเนินชีวิตในสังคม การให้ความปลอดภัยมั่นคงในการดำรงชีวิตของคนในครัวเรือน ดังนั้นครอบครัวจึงเป็นศูนย์รวมของคนทุกวัย แม้จะมีการแยกบ้านออกไปด้วยความคับคั่งของสมาชิกในครัวเรือน แต่การแยกเรือนนั้นมักจะอยู่ในบริเวณเดียวกันหรืออยู่ใกล้เคียงกันเพื่อการดูแลช่วย

เหลือกันอย่างทั่วถึง การตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านบัวจึงอยู่กันเป็นกลุ่ม ๆ หรือที่เรียกว่าคุ้ม และในแต่ละคุ้มมักจะมีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติสูง การตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านบัวจึงได้สะท้อนให้เห็นถึงภาพครอบครัวขยายของสังคมชาวนาไทยได้เป็นอย่างดี ในแต่ละครัวเรือนจะมีการแบ่งงานกันทำตามเพศและวัยของสมาชิกในครอบครัว งานในนาในไร่ซึ่งเป็นงานหนักมักจะเป็นงานของผู้ชาย ส่วนงานสวนและงานบ้านเป็นงานของผู้หญิง สำหรับเด็กจะมีหน้าที่เรียนหนังสือพร้อม ๆ ไปด้วยช่วยเหลืองานอาชีพที่เด็กสามารถทำได้ เช่น เลี้ยงวัวควาย ให้อาหารเป็ดไก่ และช่วยเหลืองานบ้าน เป็นต้น สำหรับคนแก่จะทำงานในนาได้จนอายุมาก ๆ ถ้าไปนาไม่ไหวก็จะอยู่บ้านช่วยเฝ้าบ้านและเลี้ยงหลานอยู่กับบ้าน สำหรับงานไร่นั้นคนแก่จะล้ามือเร็วกว่างานนาและงานสวนเพราะต้องใช้แรงงานหนักกว่า ป้ามาลาเล่าเรื่องของการแบ่งงานกันทำในครัวเรือนและชุมชนว่า

“ ผู้ชายเค้าจะไปนา ไปไร่กันหมด ถ้าเป็นเรื่องงานนางานไร่ต้องคุยกับผู้ชาย แต่ถ้าเป็นเรื่องของบ้านก็คุยกับผู้หญิง เพราะผู้หญิงจะอยู่บ้านมากกว่า เลี้ยงลูก ทำสวน ปลูกผัก แล้วก็งานสังคมของหมู่บ้านนี้เป็นเรื่องของผู้หญิงนะ

เมื่อวิถีการผลิตเพื่อการค้าเริ่มเข้าสู่ชุมชนบ้านบัวนั้น แรงงานในครัวเรือนที่มีอยู่จำกัดจึงไม่เพียงพอต่อการผลิตปริมาณมาก ๆ เพราะในระยะแรกยังไม่มีเครื่องทุ่นแรง แรงงานของผู้ชายเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญสำหรับการเกษตร ในอดีตประเพณีการแต่งงานของชาวบ้านบัวจึงมักจะเป็นการ “แต่งเขยเข้าบ้าน” มีทั้งเขยที่เป็นคนในชุมชนเดียวกัน และเขยที่มาจากต่างถิ่น ลักษณะของครอบครัวในยุคทุนนิยมของชาวบ้านบัวแม้จะเป็นครอบครัวขยาย แต่จะมีจำนวนสมาชิกที่อาศัยอยู่ในชุมชนลดน้อยลง สมาชิกในวัยเด็กและวัยชรามักจะอยู่ในชุมชน ในขณะที่วัยหนุ่มสาวจะออกไปศึกษาต่อภายนอกบ้างและออกไปหางานทำนอกชุมชน แรงงานสำคัญในภาคเกษตรกรรมซึ่งยังคงเป็นอาชีพหลักของคนบ้านบัวเป็นแรงงานของวัยกลางคนขึ้นไป ซึ่งมีอายุราวต้น 40 ปีขึ้นไปจนกระทั่งทำงานไม่ไหว ส่วนหนึ่งของวัยกลางคนเป็นคนรุ่นหนุ่มสาวในอดีตที่เคยออกไปทำงานรับจ้างในเมืองและในภาคอุตสาหกรรมแล้วย้อนกลับเข้ามาลงหลักปักฐานในชุมชนเดิม เพราะต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ที่แก่เฒ่าลงและมีลูกหลานที่ต้องส่งเสียต่อไป ชาวบ้านบัววัยกลางคนหลายคนที่กลับเข้าสู่ชุมชนนั้นได้นำเอาประสบการณ์ใหม่ที่ได้รับจากการทำงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการในเมืองมาปรับใช้ในชุมชน และกลายเป็นกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ของชุมชนที่จะสืบทอดชุมชนบ้านบัวให้เข้มแข็งต่อไป และมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทที่แปรเปลี่ยนไปซึ่งชาวบ้านเหล่านี้ได้เรียนรู้มา

แม้ว่าลักษณะของครอบครัวและสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยของเศรษฐกิจก็ตาม หากบ้านหรือครัวเรือนนอกจากจะทำหน้าที่เป็นหน่วยผลิตและหน่วยบริโภคที่สำคัญของชุมชนแล้ว ครอบครัวยังเป็นหน่วยของการเรียนรู้ที่ช่วยสั่งสอนอบรมสมาชิกในครอบครัวให้รู้จักการยังชีพ กระบวน

การเรียนรู้ในวิถีการผลิตทางการเกษตรซึ่งถือเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านบัว และกระบวนการขัดเกลาทางสังคมให้แก่สมาชิกในครอบครัวเพื่อการดำรงตนอยู่ในชุมชนและเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชนก่อนที่จะส่งลูกหลานออกไปรับการเรียนรู้จากภายนอกบ้านต่อไป บ้ามาลาเล่าว่าพ่อและแม่เป็นตัวอย่างที่ดีของลูก โดยเฉพาะในเรื่องของความขยันขันแข็ง การเสียสละเพื่อส่วนรวม

“..... แม่แกนี่เป็นต้นแบบที่ดีมาก ๆ เลี้ยงลูกหลาน มีลูกไม่เคยว่าเลย มีแต่จะเอาความดีมาเล่าให้ฟัง ดูแลพ่อที่ป่วย ๆ นี่แกก็ดูแลได้ดี ขนาดแก่ลำบากแค่ไหน แกไปวัดแกก็จะทำ ความสะอาดวัดให้เรียบร้อย มีใครเดือดร้อนมาแม่ก็ช่วย เราก็เลยได้แบบอย่างจากแม่ชอบช่วยเหลือคนอื่นมาตลอด”

นอกจากนี้ครอบครัวยังเป็นตัวอย่างของความเป็นคนดี ความประพฤติดีที่จะต้องดำรงอยู่ในชุมชนร่วมกับผู้อื่น ดังนั้น เด็ก คนหนุ่มสาว ผู้ใหญ่ และคนเฒ่าคนแก่ จึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด และผู้ใหญ่ของชุมชนยังคงได้รับความนับถือจากคนรุ่นใหม่ ๆ เรื่อยมา

“... ลูกหลานบ้านนี้ยังเชื่อฟังผู้ใหญ่อยู่มาก ก็ต้องดูจากพฤติกรรมของผู้ใหญ่ด้วยนะ ถ้าผู้ใหญ่เป็นคนดี เค้าก็เคารพนับถือ ถ้าทำตัวอย่างให้ดี ลูกหลานเค้าก็เอาตัวอย่างที่ดีไป มันเกี่ยวกับผู้เป็นปู่ เป็นตายายต้องทำให้ลูกหลานเห็นเป็นตัวอย่างก่อนว่าทำแต่ความดี ...”

วัด และ ศาสนา

ชาวบ้านบัวส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธมาตั้งแต่ในอดีต ดังนั้นวัดจึงเป็นสถาบันทางสังคมที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับชุมชนบ้านบัว วัดในชุมชนบ้านบัวถือเป็นวัดประจำหมู่บ้านที่เกิดขึ้นตั้งแต่ครั้งหลวงแพ่งอพยพผู้คนเข้ามาตั้งหลักปักฐานที่นี่ และยังมีที่เก็บอัฐิของหลวงแพ่งอยู่ในวัดแห่งนี้เพื่อให้ชาวบ้านไปบูชาและได้ระลึกถึงผู้นำคนแรกของชุมชน วัดบ้านบัวได้กลายเป็นสัญลักษณ์แทนความเชื่อในการนับถือศาสนาพุทธของคนในชุมชนบ้านบัว แต่เดิมวัดมีบทบาททั้งในด้านตัวแทนทางศาสนา สถาบันที่ให้ความรู้แก่คนในชุมชน และเป็นแหล่งที่พึ่งพิงสำหรับคนยากจนไร้ที่พึ่งอาศัยและอดอยาก บ้ามาลาเล่าถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านบัวกับวัดตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันว่า

“.....สมัยก่อนนี้เอาศาลาวัดเรียนหนังสือ เมื่อไรวันพระเราก็จะหยุดเรียน ให้พระจำศีล พระจะมาสอนเรื่องธรรมะมั่ง สวดมนต์อรหังสัมมาอะไรไปตามประสา..... สมัยพ่อของป้า ไม่สบายก็ไปอยู่วัด อยู่กับพระให้ท่านช่วยดูแลให้....เดี๋ยวนี้ถ้าเป็นวันพระก็จะไปวัดกันทั้งยาย แม่ พ่อ วันพระจะไปกันหมดทั้งบ้าน แต่ถ้าวันธรรมดาก็จะให้หลานเอาข้าวปลาไปทำบุญ....”

ก่อนที่ระบบโรงเรียนจะเข้าสู่ชุมชน วัดจะเป็นเสมือนโรงเรียนแห่งแรกของเด็กในชุมชน ด้วยพ่อแม่ที่มีอันจะกินจะส่งลูกชายมาอยู่กับพระที่วัด เพื่อช่วยทำงานวัดบ้าง เดินตามเพื่อถือสิ่งของเมื่อพระออกบิณฑบาต เมื่อยามว่างพระจะถ่ายทอดความรู้ให้แก่เด็ก ๆ ที่เราเรียกว่า ศิษย์วัด หรือบางคนก็จะบวชเป็นสามเณร ในสมัยก่อนพ่อแม่ที่ยากจนหรือมีลูกน้อยจะไม่ส่งลูกไปอยู่วัดเพราะต้องใช้แรงงานในภาคเกษตรช่วยเรื่องของการทำมาหากิน ชาวบ้านจะไปวัดเป็นประจำเพื่อทำบุญและฟังเทศน์ คนเฒ่าคนแก่ในอดีตมักจะไปนั่งจำศีลหรือเข้าสมาธิที่วัดทุก ๆ วันพระ ในสังคมประเพณีวัดดูเหมือนจะเป็นที่พึ่งของคนในชุมชนทั้งในด้านจิตใจสำหรับคนทั่วไป และเป็นที่พึ่งด้านวัตถุสำหรับคนยากจน สมัยก่อนผู้ชายเมื่ออายุครบบวชก็จะได้รับการบวชเรียนที่วัดของชุมชน การบวชเรียนมักจะทำครบพรรษา เพื่อให้ได้เล่าเรียนทั้งความรู้ พระธรรมคำสอน และการกล่อมเกล่าจิตใจ คนที่ผ่านการบวชเรียนจะเป็นที่นับถือของชาวบ้านมากกว่าคนที่ไม่ได้บวชเรียน โดยเฉพาะผู้นำของชุมชนเกือบทุกคนในอดีตต้องเป็นคนที่ผ่านมาวัดมาแล้วทั้งสิ้น ประเพณีการบวชเรียนของผู้ชายในชุมชนนั้นได้ค่อย ๆ ลดทอนความสำคัญลงไปเรื่อย ๆ เพราะคนมุ่งเน้นการใช้แรงงานในวิถีการผลิตมากขึ้น ถ้าผู้ชายไปบวชเรียนก็จะทำให้ครัวเรือนขาดแรงงานของครัวเรือนไปประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งคือวัดที่เคยเป็นแหล่งความรู้ให้แก่ลูกหลานได้ถูกโรงเรียนดึงเอาบทบาทนี้ไปทำแทน วัดจึงถูกกำหนดบทบาทให้เป็นเพียงสถาบันในการจรรโลงศาสนาและเป็นที่พึ่งพิงสำหรับคนทุกข์ยาก ภาพลักษณ์ของผู้ที่เข้าไปสู่วัดจะกลับกลายเป็นคนยากจนหรือคนเฒ่าคนแก่ที่ไม่มีงานทำ จึงทำให้วัดมีบทบาทต่อชุมชนลดน้อยลงมาก

เมื่อวัดมีบทบาทลดน้อยลงด้วยถูกจำแนกแจกแจงหน้าที่ออกไปยังหน่วยทางสังคมอื่นๆ ทำให้วัดเปรียบเสมือนองค์กรของสังคมที่ต้องได้รับการอุปถัมภ์จากชุมชน และการอุปถัมภ์วัดยังถือเป็นการทำบุญที่สำคัญของคนในชุมชน เมื่อมีงานต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน อาทิ งานทำบุญบ้าน งานศพ งานบวช หรืองานประเพณีต่าง ๆ ที่ชาวบ้านจัดขึ้นก็มักจะทำบุญหรือมอบเงินให้กับวัดเป็นอันดับแรก รองลงมาจึงจะเป็นโรงเรียน หรือแม้แต่คนที่ออกไปทำมาหากินภายนอก เมื่อถึงหน้าเทศกาล งานบุญ ผ้าป่า กฐิน ก็จะมาพากันกลับมาทำบุญที่วัดประจำหมู่บ้านเสมอมิได้ขาด หากลูกหลานที่ออกไปทำงานข้างนอกชุมชน นำเอาบุญผ้าป่าหรือบุญกฐินกลับมาทอดที่วัดของหมู่บ้านก็จะถือเป็นการกตัญญูต่อถิ่นเกิดและยังเป็นหน้าเป็นตาของพ่อแม่และญาติพี่น้องในชุมชนอีกด้วย

“... คนหนุ่มสาวที่ไปทำงานกรุงเทพ พอถึงวันเข้าพรรษา วันปีใหม่ สงกรานต์ เค้าจะเข้ามาในหมู่บ้านทุกคนเลย แล้วก็นำผ้าป่าเข้ามาทอดในหมู่บ้านด้วย เอามาจากโรงงานที่เค้าไปทำงานอยู่ หมู่บ้านเล็ก ๆ ถ้าเค้าไม่มีโบสถ์ ไม่มีวัด ก็ไม่มีศรัทธาอย่างทุกวันนี้หรอก...”

วัดกลายเป็นสถาบันทางสังคมที่ใช้เงินมากแห่งหนึ่งของชุมชน โดยเงินจะถูกใช้ให้หมดไปกับการสร้างถาวรวัตถุ เช่น การสร้างโบสถ์ใหม่ ศาลาใหม่ และใช้ในงานรื่นเริงประจำปีของวัด เช่น งานแห่

พระพุทธร่องในเทศกาลสงกรานต์ งานบุญวันพระใหญ่ประจำปี งานเข้าพรรษา เป็นต้น ปัจจุบันวัดบ้านบัวมีพระจำพรรษาอยู่เพียง 4-5 องค์ ส่วนใหญ่เป็นพระบวชใหม่ และเป็นพระจากที่อื่นมาจำพรรษา คนในชุมชนที่บวชจะบวชเพียง 7-10 วัน แล้วสึกออกมา นอกจากนี้จะมีการบวชสามเณรในช่วงโรงเรียนปิดภาคการศึกษา คนส่วนใหญ่จะไปทำบุญเฉพาะวันพระ ส่วนวันธรรมดาพระจะออกบิณฑบาตเป็นประจำก็จะมีคนคอยใส่บาตรอยู่หน้าบ้าน ซึ่งถือเป็นวิถีชีวิตประจำของชาวบ้านบัวที่ยังศรัทธาต่อพุทธศาสนา มีคนเฒ่าคนแก่ที่ไปวัดเป็นประจำอยู่บ้างเช่นกัน เพื่อไปดูแลทำความสะอาดวัด ทำงานอื่น ๆ ให้แก่วัด และ ไปสนทนารธรรมกับพระ เนื่องจากวัดตั้งอยู่ในชุมชนและอยู่ใกล้บ้าน

โรงเรียน และ การศึกษา

ในสมัยก่อนหน้าที่จะมีการศึกษาในระบบโรงเรียนนั้น การให้ความรู้ประเภทอ่านออกเขียนได้ของเด็ก ๆ จะเกิดขึ้นที่วัดตั้งได้กล่าวแล้วข้างต้น จนกระทั่งระบบการศึกษาในโรงเรียนถูกริเริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ห้า มีการจัดตั้งโรงเรียนระดับประถมศึกษาขึ้นภายในชุมชนบ้านบัว ดังนั้นอายุของโรงเรียนบ้านบัวจึงร่วมร้อยปีแล้ว ในระยะแรกที่รัฐกำหนดให้มีการศึกษาภาคบังคับ 4 ปี ก็ได้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นที่บ้านบัวโดยอาศัยศาลาวัดเป็นสถานที่เรียน มีครูมาประจำอยู่ 2-4 คน มีพระมาช่วยสอนหนังสือบ้างเป็นครั้งคราว ชาวบ้านที่ผ่านระบบการศึกษาจากโรงเรียนในช่วงต้นนั้นส่วนใหญ่นำการอ่านออกเขียนได้ตามแนวคิดที่ว่า “ เพียงเพื่อให้รู้หนังสือ อ่านออก เขียนได้ ” แต่ไม่ได้นำความรู้ที่ได้จากระบบโรงเรียนออกไปทำมาหากินแต่ประการใด ลูกหลานที่ส่งเข้าโรงเรียนในช่วงต้นยังคงดำเนินวิถีชีวิตร่วมกันระหว่างการเรียนหนังสือกับวิถีการผลิตแบบดั้งเดิม เพราะเด็กยังคงเป็นแรงงานสำคัญของครัวเรือนเช่นเดียวกับผู้ใหญ่ ต่อมาในราว พ.ศ. 2514 จึงได้มีงบประมาณจากรัฐเข้ามาสร้างโรงเรียนให้ เป็นอาคารไม้แยกออกจากสถานที่ตั้งของวัด มาตั้งอยู่บนที่ดินสาธารณะของชุมชนที่ยกให้เป็นที่ดินของโรงเรียน มีครูใหญ่ซึ่งเป็นคนนอกชุมชนเข้ามาประจำแต่มิได้พักอยู่ในชุมชน ตั้งแต่นั้นมาโรงเรียนกับวัดจึงได้แยกออกจากกันทั้งในด้านการใช้สถานที่ บุคลากร และบทบาทที่มีต่อชุมชน

ระบบการศึกษาเริ่มแยกตัวออกจากวิถีชีวิตและวิถีการผลิตของชุมชนอย่างชัดเจนเมื่อระบบทุนนิยมมีบทบาทในชุมชนมากขึ้น การใช้เทคโนโลยีการผลิตแบบทันสมัยที่เน้นความสะดวก รวดเร็ว ทำให้แรงงานของเด็กไม่จำเป็นต่อวิถีการผลิตมากเช่นในอดีต หากมองอีกด้านหนึ่งก็จะพบว่าการศึกษาที่ชุมชนต้องส่งลูกหลานเข้าเรียนในระบบโรงเรียนทำให้ขาดแคลนแรงงาน จึงจำเป็นที่จะต้องเอาเครื่องมือเครื่องจักรเข้ามาช่วยเพื่อชดเชยแรงงานที่ขาดหายไป เด็กมีหน้าที่เรียนหนังสือและเมื่อเรียนจบจากโรงเรียนในชุมชนแล้วเด็กบางส่วนที่ไม่ได้ออกไปเรียนตอนนอกชุมชนจะกลับเข้าสู่การเป็นแรงงานในภาคเกษตรทั้งที่เป็นแรงงานของครอบครัว และเป็นแรงงานรับจ้างภายในชุมชนหรือชุมชนใกล้เคียง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มของชาวบ้านที่มีฐานะยากจน บางส่วนจะเข้าไปเป็นแรงงานในภาคอุตสาหกรรมที่มาตั้งอยู่ใกล้

ชุมชนหรือออกไปทำงานในเมืองก็มี อีกส่วนหนึ่งจะเรียนต่อในระดับสูงขึ้นไปและมักจะเป็นกลุ่มที่ไม่กลับมาทำงานในชุมชนหรืออาจจะย้ายถิ่นในที่สุด

ในอดีตชาวบ้านมิได้ให้ความสำคัญต่อการผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียนมากนัก จึงมีบางคนไม่จบการศึกษาในระบบโรงเรียนแต่ประสบความสำเร็จและกลายเป็นผู้นำของชุมชนได้และเป็นที่ยกย่องของชาวบ้าน แต่ปัจจุบันเด็กทุกคนจะต้องจบอย่างน้อยภาคบังคับและส่วนใหญ่พ่อแม่จะส่งให้เรียนต่อในระดับมัธยม มีอยู่ไม่น้อยที่ส่งลูกหลานเรียนจนจบถึงระดับปริญญาตรี การส่งลูกเรียนสูง ๆ ถือเป็นเรื่องเป็นตาของครอบครัว ดังนั้นทุนที่ใช้ในระบบการศึกษาในอดีตจึงไม่สูงเมื่อเทียบกับระบบการศึกษาปัจจุบัน ภาระหนี้สินที่เกิดขึ้นกับครัวเรือนหลายครัวเรือนมาจากการกู้ยืมเพื่อส่งลูกเรียนในระดับที่สูงขึ้นไป และนอกจากนี้เมื่อจบการศึกษาแล้วลูกหลานไม่กลับมาทำงานในชุมชน พ่อแม่ก็ยังคงมีภาระในการจัดหาเงินทุนเพื่อส่งให้ลูกหลานออกไปทำงานภายนอกชุมชน เช่น เงินค่าประกันการทำงาน เงินค่าวิ่งเต้นเพื่อเข้ารับราชการหรือทำงานในบริษัทเอกชน เงินค่าอบรมหรือหาความรู้เพิ่มเติมเพื่อให้ได้งานทำ เป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ครัวเรือนที่ถือว่าอยู่ในฐานะที่ยากจน พ่อแม่ยังคงพยายามส่งให้ลูกเรียนเพราะความเชื่อที่เข้ามาครอบงำแนวคิดของชาวบ้านต่อการศึกษาในระบบของลูกหลานก็คือ หากลูกหลานได้เรียนสูง ๆ จะไม่ลำบากเหมือนพ่อแม่ เพราะการทำงานในภาคเกษตร ถือเป็นงานหนักและลำบาก ต้องขยันตลอดเวลาและไม่มีวันหยุดพัก แต่มีรายได้ไม่สม่าเสมอ ถ้าลูก ๆ จบการศึกษาในระบบจะสามารถหางานในโรงงานอุตสาหกรรม รับราชการ หรือทำงานภาคเอกชนในเมืองได้ ซึ่งงานเหล่านี้เป็นงานที่มีเวลาทำงานที่แน่นอน มีวันหยุดพัก มีรายได้สม่าเสมอ และงานสบายกว่างานภาคเกษตร ความคิดเห็นของชาวบ้านบ่งต่อการส่งลูกเรียนได้สะท้อนออกมาตามคำบอกเล่าของนายหมายว่า

“..... ก็คิดว่าตัวเองไม่ได้เรียน เลยอยากให้ลูกเรียนสูง ๆ มีความรู้ ตัวเองไม่ได้เรียน หัวก็ไม่ทันสมัยเหมือนเขา ไม่อยากให้ลูกลำบากเหมือนเรา...ถ้าเรียนสูงก็จะได้ไปทำงานในเมืองก็จะสบายกว่า ไม่ต้องทนแดด ทนฝน อยู่ในไร่ในนาอย่างเรา.....”

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้นถูกกำหนดขึ้นใหม่ด้วยการจัดแบ่งหน้าที่อย่างเฉพาะเจาะจง โรงเรียนถูกกำหนดบทบาทเป็นผู้ให้ความรู้แก่ลูกหลานของชาวบ้านในชุมชนเป็นความรู้ที่ถูกกำหนดมาจากศูนย์กลาง สำหรับชุมชนจะดำรงอยู่ในฐานะของผู้อุปถัมภ์เชิงวัตถุให้แก่โรงเรียน เช่น การให้ทุนการศึกษาแก่นักเรียนที่เป็นลูกหลานของตนเอง การบริจาคเงินให้แก่โรงเรียนเพื่อซ่อมแซมอาคาร การช่วยด้านแรงงานเมื่อโรงเรียนร้องขอมา อาทิ การทำอาหารกลางวันเลี้ยงเด็ก การจัดงานของโรงเรียน แต่ชุมชนแทบจะไม่มีบทบาทต่อการจัดการระบบความรู้ที่ให้แก่เด็กภายในชุมชน แม้จะมีการตั้งกรรมการโรงเรียนโดยการคัดเลือกชาวบ้านบางส่วนเข้ามาร่วมเป็นกรรมการ แต่บทบาทหน้าที่ของกรรมการโรงเรียนส่วนใหญ่ ได้แก่ การเข้าร่วมรับฟังสิ่งที่โรงเรียนต้องการนำเสนอ หรือการให้ความ

ร่วมมือในเรื่องต่าง ๆ ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น สำหรับครูของโรงเรียนชุมชนส่วนใหญ่เป็นครูจากภายนอก ชุมชนที่เข้ามาสอนตามหน้าที่แล้วกลับออกไปพักนอกชุมชน โรงเรียนบ้านบัวมีครูซึ่งเป็นคนในชุมชนเพียงคนเดียว ระบบความสัมพันธ์ระหว่างครูกับชาวบ้านจะเป็นแบบไม่เท่าเทียมกัน นั่นคือ ชาวบ้านจะถือว่า ครูเป็นคนที่มีความรู้เหนือกว่าชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ครูมีหน้าที่สอนความรู้ตามหลักสูตรให้แก่ลูกหลาน และสามารถกล่าวตักเตือนหรือทำโทษลูกหลานของชาวบ้านได้ ในส่วนของครูจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชน เฉพาะเมื่อมีงานบุญของชุมชน งานที่หน่วยงานราชการหรือรัฐของความร่วมมือจากโรงเรียนให้ทำงาน ร่วมกับชุมชน เช่น งานเผยแพร่การเลือกตั้ง งานเผยแพร่ความรู้เรื่องการป้องกันโรคติดต่อ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีงานขอแรงจากชุมชนเพื่อสาธารณประโยชน์ เช่น การนำครูและนักเรียนไปช่วยงานประจำปี ของชุมชน หรือเพื่องานพัฒนาชุมชนต่าง ๆ เป็นต้น

บทที่ 5

นโยบายของทุนชุมชนและการสะสมทุนของชุมชนในสังคมประเพณี

การก่อรูปทางสังคมของชุมชนบ้านบัวเมื่อครั้งอดีตที่มีการโยกย้ายเพื่อหาแหล่งที่ตั้งชุมชนใหม่ ขึ้นนั้น ด้วยชุมชนหรือสังคมเดิมไม่สามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชนได้อย่างเพียงพอ ไม่สามารถสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพให้เกิดแก่สมาชิกในสังคมนั้นได้ อันเป็นวัตถุประสงค์หลักของความเป็นชุมชน ด้วยข้อจำกัดด้านที่ดินทำมาหากิน เพราะสมาชิกของชุมชนเพิ่มขึ้นมากทำให้ครัวเรือนมีความต้องการที่ดินเพื่อสร้างผลผลิตต่อการบริโภคมากขึ้น เนื่องจากในยุคอดีตนั้นการเพิ่มผลผลิตทำได้ด้วยการเพิ่มพื้นที่การปลูกและการใช้แรงงานในครัวเรือนให้มากขึ้น ดังนั้นเมื่อที่ดินกลายเป็นข้อจำกัดของการสร้างผลผลิต การแตกตัวของครัวเรือนออกมาเป็นครัวเรือนใหม่จึงนำไปสู่การขาดแคลนที่ดินทำกิน จำเป็นต้องออกแสวงหาที่ดินทำกินใหม่ ซึ่งในยุคสมัยนั้นก็จะเป็นการบุกเบิกที่ป่าที่ยังไม่มีใครได้จับจอง เป็นบริเวณที่ห่างไกลจากชุมชนเดิมออกไป การบุกเบิกแหล่งที่อยู่และที่ทำกินใหม่ของชุมชนบ้านบัวนั้น จึงถือเป็นการสร้างความเป็นชุมชนขึ้นใหม่และสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชนใหม่ ซึ่งอาจจะเหมือนหรือแตกต่างจากชุมชนเดิมที่แยกออกมาก็ได้ จึงถือเป็นจุดตั้งต้นของการพิจารณากระบวนการสะสมทุนชุมชนบ้านบัวในยุคสังคมประเพณี

วิถีการผลิตเพื่อการยังชีพได้กำหนดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นภายในชุมชนในด้านต่าง ๆ ด้วยวิถีการผลิตเช่นนี้จะต้องอาศัยคนในครอบครัวทำหน้าที่ทั้งในด้านการผลิต และการบริโภคควบคู่กันไป ครอบครัวที่ทำหน้าที่เป็นหน่วยผลิตนั้นจะต้องรู้ว่า จะผลิตอะไร ผลิตอย่างไร ผลิตเท่าไร และผลิตเมื่อไร เป็นความรู้เพื่อการดำรงชีพอย่างแท้จริง ผลผลิตที่ได้จึงเป็นไปตามความต้องการบริโภคของครัวเรือนเป็นสำคัญ หากครัวเรือนต้องการบริโภคข้าว ครัวเรือนนั้นก็จะต้องทำนาปลูกข้าวเอง เลือกเมล็ดพันธุ์ที่พึงพอใจจะบริโภคเอง มีการเตรียมที่นา สร้างเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับการผลิต และมีการเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้เป็นแรงงานและเป็นอาหารในการบริโภคอีกด้วย กิจกรรมต่าง ๆ นี้ล้วนต้องกระทำขึ้นภายในครอบครัว ด้วยแรงงานที่มีจำกัดภายในครัวเรือนหนึ่ง ๆ ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดปริมาณการผลิตและปริมาณความต้องการบริโภค ผลผลิตบางอย่างครัวเรือนอาจจะผลิตได้มากเกินกว่าความต้องการบริโภคก็จะเก็บเอาไว้เพื่อใช้แลกเปลี่ยนกับสิ่งของอื่นที่ครัวเรือนไม่สามารถผลิตได้เอง และบางส่วนครัวเรือนก็จะเก็บเอาไว้เพื่อทำบุญตามประเพณีต่างๆ ดังนั้นครัวเรือนจึงเป็นหน่วยของสังคมที่สำคัญยิ่งต่อระบบการผลิตแบบยังชีพ เพื่อให้เกิดการผลิตและการบริโภคดำรงอยู่ในบริบทของชุมชน อีกทั้งภายในครัวเรือนยังมีการแบ่งงานกันทำ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการแบ่งงานตามเพศและวัยมากกว่าจะเป็นการแบ่งตามทักษะเฉพาะทาง ดังนั้นในครัวเรือนหนึ่ง ๆ จึงต้องมีการจัดสรรงานให้แก่สมาชิกอย่างครบถ้วนและเหมาะสม เช่น งานทำไร่ทำนาเป็นงานของผู้ชายเพราะเป็นงานหนักต้องใช้แรงงานมาก งานบ้านงานสวน และงานเลี้ยงดูลูกจะเป็นงานของผู้หญิง ส่วนงานของเด็กมักจะเป็นงานช่วยเหลือพ่อแม่ตาม

กำลัง เช่น งานเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย งานหุงข้าว งานเลี้ยงน้อง สำหรับคนแก่เฒ่าก็จะเป็นงานสวนงานนาที่ไม่หนักมาก หรืองานดูแลหลาน งานจักสาน เป็นต้น

นอกเหนือจากระบบความสัมพันธ์ภายในครัวเรือน ที่ต้องช่วยกันผลิตและบริโภค รวมถึงการแบ่งงานแบ่งหน้าที่กันทำงานแล้ว ก็มีใช้ว่าครอบครัวแต่ละครอบครัวจะอยู่โดยลำพังไม่ต้องพึ่งพากัน หากในสังคมการผลิตแบบยังชีพ ยังต้องอาศัยการพึ่งพากันของคนในชุมชน และความช่วยเหลือกันระหว่างครัวเรือน เนื่องจากการดำรงชีพที่ต้องอาศัยธรรมชาติและทรัพยากรร่วมกัน หากขาดซึ่งความช่วยเหลือกันแล้วจะทำให้กิจกรรมหลาย ๆ อย่างไม่สามารถสำเร็จได้ โดยความผูกพันขั้นพื้นฐานของคนในชุมชนเกิดจากระบบการถือครองที่ดินภายในชุมชน และผ่านความเป็นสมาชิกของชุมชนซึ่งหมายถึงการอยู่ร่วมกัน

พึ่งพากันเองในชุมชน : จุดกำเนิดของกระบวนการสะสมทุนชุมชนในยุคสังคมประเพณี

ชุมชนชาวนาที่มีระบบการผลิตแบบยังชีพนั้นมีความผูกพันค่อนข้างสูงคล้ายกับสังคมบุพกาล ซึ่งมีการช่วยเหลือกันระหว่างคนในชุมชนที่เป็นญาติกันหรือเป็นเพื่อนบ้านกัน ด้วยความสัมพันธ์อันที่เครือญาติ ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน เป็นความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ตรงไปตรงมา อยู่ร่วมกันเป็นหนึ่งเดียวและเป็นสมาชิกของชุมชน การใช้นามสกุลร่วมกัน คือ “แพ่งจันทิก” ของชาวบ้านบัว ทำให้เกิดระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติสูงในชุมชน ด้วยจิตสำนึกของการมีต้นกำเนิดในสกุลเดียวกัน แม้ต่อมาเมื่อคนบ้านอื่นย้ายมาอยู่ร่วมในชุมชนเดียวกัน แม้ไม่ใช่ญาติกัน ชาวบ้านก็ถือว่าเมื่ออยู่ ๆ ไปก็เหมือนเป็นญาติกัน หรือเรียกว่า “คนบ้านเดียวกัน” เพราะต้องพึ่งพาอาศัยกัน การนับญาติมิได้เกิดเฉพาะในส่วนของการสืบสายโลหิต แต่การนับญาติได้ขยายไปถึงการแต่งงาน ญาติทางเขย และสะใภ้ ลุ่ล่อตรูเล้าถึงการนับญาติกันของชาวบ้านบัวว่า

“.....สมัยปู่ย่าตายายย้ายเข้ามาอยู่รวม ๆ กัน ก็ถือเป็นพี่น้องกันหมด เพราะมาจากบ้านเดียวกัน พอมีลูกหลานก็ใช้นามสกุลแพ่งจันทิกเหมือนกัน ถึงจะย้ายออกไปอยู่ที่อื่นก็ยังถือว่าเป็นคนบ้านเดียวกันอยู่.....”

ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติได้นำไปสู่การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น มีการแบ่งปันที่ดินให้ทำกินแบบไม่คิดค่าเช่า หรือบางครั้งก็ทำกินร่วมกันบนที่ดินผืนเดียวกันแล้วแบ่งปันผลผลิตกัน ด้วยในสมัยนั้นคนเราจะทำแต่พอกินในครอบครัวจึงมีที่ดินเหลือว่างอยู่มากจึงสามารถแบ่งปันให้คนอื่นเข้ามาทำกินร่วมกันได้ มีการแบ่งปันอาหารให้กันทั้งในยามขาดแคลนหรือบางครั้งอาหารที่หามาได้เกินกว่า

ความจำเป็นในการบริโภคของครัวเรือนก็จะมีการแบ่งปันให้แก่ญาติมิตร เช่น การเข้าป่าแต่ละครั้งจะได้ของป่าออกมาทีละมากหรือบางครั้งก็ได้เนื้อสัตว์มาแบ่งปันกันกินได้หลาย ๆ ครัวเรือน มีการแลกเปลี่ยนกันในหมู่บ้านโดยมีได้ตีมูลค่าของที่แลกเปลี่ยนกันด้วยมูลค่าเงินตรา เช่น การนำเอาปลาไปแลกกับข้าวก็มีได้คำนึงถึงราคาของปลาหรือข้าวที่แลกเปลี่ยน แต่มักจะเป็นความต้องการที่จะช่วยเหลือกัน ระบบความสัมพันธ์ที่เกิดจากการพึ่งพาอาศัยกันแบบญาติได้กลายเป็นทุนวัฒนธรรมอันสำคัญยิ่งของชุมชนบ้านบัวสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน แม้เมื่อระบบทุนนิยมได้เข้าสู่ชุมชนแล้ว ก็มิได้ทำให้ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวสูญหายไปจากชุมชน หากจะถูกกระทบกระเทือนจากระบบทุนนิยมที่มานั้นระบบการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรามากขึ้นก็ตาม

ระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันในหมู่บ้านในชุมชนได้มีการผลิตซ้ำพฤติกรรมจนกระทั่งกลายเป็นวัฒนธรรมของสังคม ดังเราจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากประเพณีของการช่วยเหลือกันในเรื่องแรงงานหรือการเอาแรงที่ยังดำรงอยู่ในชุมชนและกลุ่มแลกเปลี่ยนแรงงานนี้ได้กลายเป็นกลุ่มทางสังคมที่มีความคงทนถาวร มีการช่วยเหลือกันในกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การเอาแรงสร้างบ้าน ซ่อมถนน ช่วยงานโรงเรียน ทำนุบำรุงวัด เป็นต้น นอกการการแลกเปลี่ยนแรงงานแล้ว สิ่งที่ระบบเครือญาติได้แสดงให้เห็นถึงทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนบ้านบัว คือ การช่วยเหลือกันอย่างไม่หวังผลตอบแทน ได้แก่ การดูแลลูกหลานในหมู่เครือญาติเดียวกัน การดูแลคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านด้วยกัน การช่วยเหลือกันในยามเจ็บป่วย รวมถึงการช่วยเหลือเรื่องเงินทองในยามขัดสนโดยปราศจากดอกเบี้ย การให้ใช้ที่ดินว่างเปล่าโดยไม่ผ่านระบบแลกเปลี่ยนเชิงค่าเช่า การแบ่งปันข้าวปลาอาหารโดยไม่ผ่านระบบแลกเปลี่ยนเชิงซื้อขาย ด้วยความเป็นเครือญาติกันสูงนั้น เมื่อผู้นำชุมชนที่ชาวบ้านให้การยอมรับขอความร่วมมือในการทำงานของส่วนรวมจึงมักจะได้รับความร่วมมือจากทุกครัวเรือน ความเป็นเครือญาติของชาวบ้านบัวนั้นมิได้จำกัดอยู่เพียงในเขตพื้นที่ของชุมชนเท่านั้น หากแต่กระจายออกไปตามการเคลื่อนย้ายของแรงงานด้วย

นอกเหนือจากระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันในหมู่บ้านที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ในอดีตแล้ว ในชุมชนบ้านบัวยังดำรงอยู่ด้วยการพึ่งพากันระหว่างคนในชุมชนที่มีฐานะแตกต่างกัน เช่น ชาวนาผู้เป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่กับชาวนาที่ไร้ที่ทำกิน โดยมีการให้ชาวนาไร้ที่ดินเข้าทำนาบ้าง ทำไร่บ้าง แล้วแบ่งผลผลิตกันระหว่างเจ้าของที่ดินและกับผู้เข้าทำกิน หรือบางครั้งก็จะตอบแทนกันเป็นแรงงานโดยผู้ที่เข้าทำกินจะเอาแรงงานในครัวเรือนของตนไปช่วยทำนาให้แก่เจ้าของที่ดินเพื่อเป็นการตอบแทนกัน บางครั้งเจ้าของที่ดินก็หวังเพียงสร้างบุญคุณให้แก่ผู้รับการอุปถัมภ์เพื่อให้เป็นสมัคพรรดพวก ปราบกฎการณ์เช่นนี้ในอดีตถูกอธิบายด้วยความต้องการในการบริโภคภายในครัวเรือนมีอยู่จำกัด ดังนั้นชาวนาจึงจะผลิตให้เพียงพอต่อการบริโภคและเหลือเก็บบ้างเท่านั้น จึงไม่มีความจำเป็นที่จะผลิตจำนวนมาก ๆ เพราะไม่มีตลาดรองรับในการนำไปขายมากนัก อีกทั้งแรงงานในครัวเรือนมีจำกัดเช่นกัน ดังนั้นการแบ่งปันที่ดินให้แก่ชาวนาที่ไม่มีที่ดินจึงเป็นการอุปถัมภ์กันภายในชุมชนที่ไม่ได้มุ่งหวังค่าเช่าเช่นในระบบทุนนิยม ปัจจุบันสังคมชาวนาของบ้านบัวก็ยังคงมีการแบ่งปันที่ดินให้ชาวนาผู้ไร้ที่ดินเข้าทำกิน โดย

แบ่งปันผลผลิตให้แก่เจ้าของที่ดินอยู่ ซึ่งจะพบเห็นได้เฉพาะการทำนาแบ่งข้าว แต่สัดส่วนการแบ่งผู้ทำกินจะได้มากกว่าเจ้าของที่ดิน เนื่องจากการผลิตจะต้องอาศัยเงินทุนมากกว่าในอดีต ข้าวที่แบ่งให้แก่เจ้าของนาจึงมักจะแค่พอบริโภคในรอบปีเท่านั้น ซึ่งเจ้าของที่นาก็พอใจ ด้วยไม่ต้องซื้อข้าวกินและที่ดินไม่ถูกปล่อยให้รกร้างไร้ประโยชน์

ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ยังได้สะท้อนออกมาในการเลือกผู้นำของชุมชน ชาวบ้านที่มีฐานะค่อนข้างดีมักจะกลายเป็นที่พึ่งพาของเพื่อนบ้านและมักจะกลายเป็นผู้นำของชุมชนในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยถือว่าเป็นผู้ที่สามารถให้ความช่วยเหลือแก่คนอื่นได้ อยู่ในฐานะที่จะเสียสละเวลาและทรัพย์สินเพื่อส่วนรวมได้โดยไม่เดือดร้อนต่อความเป็นอยู่ของสมาชิกในครอบครัว การพึ่งพากันแบบอุปถัมภ์นั้นมิได้เกิดขึ้นเฉพาะในเรื่องของที่ดินที่กล่าวมาข้างต้น หากมีขอบเขตของการพึ่งพาอย่างกว้างขวาง เช่น การพึ่งพาเรื่องเงินทองในยามจำเป็น หากใครมีความรู้มากกว่าชาวบ้านทั่วไปก็จะเป็นที่พึ่งพาในเรื่องของการเขียนหนังสือ หรือติดต่อกับหน่วยงานราชการ ด้วยชาวบ้านในอดีตส่วนใหญ่ไม่รู้หนังสือหรือเรียนมาแต่พออ่านออกเขียนได้เท่านั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่นิยมติดต่อกับราชการ นอกจากนี้ระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ยังได้สะท้อนถึงกระบวนการคัดสรรผู้นำอย่างเป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้านกำนัน ซึ่งถือเป็นผู้นำของชุมชนที่ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐและองค์กรภายนอกชุมชน โดยการเลือกผู้ใหญ่บ้านในอดีต มักจะเลือกผู้มีอันจะกินหรือมีฐานะค่อนข้างดีกว่าชาวบ้านทั่วไป เนื่องจากความคิดที่ว่าผู้นำจะต้องไม่มีปัญหาเดือดร้อนเรื่องทำกินหรือเรื่องภายในครอบครัวเสียก่อนจึงจะสามารถมาให้ความช่วยเหลือดูแลลูกบ้านได้ ผู้นำอย่างเป็นทางการได้กลายเป็นผู้กุมอำนาจที่รัฐศูนย์กลางมอบให้ เพราะชุมชนอยู่ห่างไกลจากเมืองมากและยังติดต่อสื่อสารถึงกันไม่สะดวกนัก ดังนั้นผู้นำจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการจัดการหรือการใช้อำนาจในชุมชนอย่างชอบธรรมหรือไม่ชอบธรรม การได้มาซึ่งผู้นำอย่างเป็นทางการจึงกลายเป็นสิ่งที่ชาวบ้านใช้การไตร่ตรอง เลือกคนที่ชาวบ้านคิดว่าจะพึ่งพาได้ เป็นคนดี ซึ่งความหมายของคนดีในสายตาชาวบ้านนั้น หมายถึง มีคุณธรรม ซื่อสัตย์ และสามารถช่วยเหลือผู้อื่นได้ในเกือบทุกเรื่องงานหรืออำนาจรัฐที่มอบหมายให้กับผู้ใหญ่บ้าน ไม่ค่อยจำกัดขอบเขตชัดเจน การเป็นตัวแทนของรัฐจะต้องทำในทุก ๆ ด้าน ทั้งการใช้อำนาจปกครองให้เกิดความสงบสุข ปรภาพปรามโจรผู้ร้าย ไกล่เกลี่ยกรณีพิพาท ติดต่อบริหารราชการ เขียนหนังสือหรือเอกสารทางการ ติดต่อบริหารภายนอกชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานที่ชาวบ้านทั่วไปไม่ถนัด จึงทำให้ผู้นำอย่างเป็นทางการต้องมีความรอบรู้กว้างขวาง และรู้จักคนมากทำให้เกิดการสะสมซึ่งอำนาจบารมี

ปลูกไว้กิน ทำไว้ใช้ : อุดมการณ์ของชุมชนในสังคมประเพณี

การสืบค้นไปในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชุมชนไทยในอดีตล้วนก่อกำเนิดจากความเป็นสังคมเกษตรกรรม นั่นคือมีการเกษตรเป็นวิถีการผลิตที่สำคัญของชุมชน เป็นวิถีการผลิตเพื่อการยังชีพหรือการหาอยู่หากิน โดยการเกษตรที่สำคัญสำหรับชุมชนไทยส่วนใหญ่คือการปลูกข้าวเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก เช่นเดียวกับชุมชนบ้านบัวตั้งแต่เมื่อเริ่มตั้งชุมชนนั้นก็ดำรงอยู่ในวิถีการผลิตของชาวนา มีการปลูกข้าวเจ้าเพื่อการบริโภคกันเองภายในชุมชน ด้วยกลุ่มคนเล็ก ๆ ที่ย้ายถิ่นมาจากถิ่นเดิมและอยู่ห่างไกลออกไปในป่า ทำให้ชาวบ้านบัวต้องพึ่งพาตนเองด้วยการแสวงหาอาหารจากป่า และการเพาะปลูกขึ้นเอง แต่ด้วยทำเลที่ตั้งอยู่ริมลำน้ำตะคองทำให้ชาวบ้านสามารถปลูกข้าวได้ทุกปี ชาวบ้านจึงไม่ต้องปลูกข้าวเก็บสะสมไว้กินในปีถัด ๆ ไปเหมือนกับชาวนาสวนส่วนอื่น ๆ แต่จะปลูกข้าวทุกปีเมื่อถึงหน้าฝนโดยชาวบ้านบัวทำนาได้ทั้งที่เรียกว่านาโคก คือนาในที่ดอนที่ต้องใช้น้ำฝนในการเพาะปลูก และนาตะคอง คือนาที่อยู่ติดลำน้ำตะคอง ไม่ต้องอาศัยน้ำฝนแต่ใช้น้ำจากกลุ่มน้ำหลักที่ไหลผ่านชุมชนตลอดทั้งปี ฤดูกาลทำนาเป็นช่วงเวลาเพียง 4-5 เดือนที่ดินทำนาจึงว่างลง ดังนั้นนอกเหนือจากการปลูกข้าวแล้วชาวบ้านจะปลูกพืชผลตามที่ต้องการบริโภคจะปลูกไว้ตามคันนาใช้กินได้ตลอดทั้งปี เช่น ผักกาด มะเขือ แตง พริก ที่ห่านน้ำออกไปจะปลูกไม่ย่นต้นที่ให้ผลเพื่อบริโภคตามฤดูกาล เช่น มะม่วง มะปราง ขนุน ลำไย สำหรับที่นาที่ว่างจากการทำนาชาวบ้านจะปลูก ถั่วนา ฝ้าย ปอ ข้าวโพด ที่เก็บไว้ใช้ในครัวเรือนและเพื่อสะสมไว้ขายหรือแลกเปลี่ยนกับผลผลิตอื่น ๆ ลุงรวยกับป้ามาลาเล่าถึงวิถีการผลิตในอดีตไว้ว่า

“.....ส่วนใหญ่อยากกินอะไรก็ปลูกอย่างนั้น ปลูกอย่างละนิดอย่างละหน่อย ผักที่ปลูกไว้กิน เช่น ถั่ว กระเจี๊ยบ มะเขือ การปลูกผักไว้กินเป็นงานของผู้หญิง ส่วนงานของผู้ชายคืองานไร่งานนา งานเลี้ยงควายเป็นงานของลูกชาย.....”

“.....แต่ก่อนนี้พอทำนาเสร็จ ในที่นาเค้าก็จะปลูกผัก ผักกาด ผักชี ปลูกถั่ว ตามคันนาก็จะปลูกหอม กระเทียม มันจะงามกว่าเดี๋ยวนี้นะ พอไปไร่ไปนาก็ไปถอนผักมากิน เราก็จะปลูกไว้เรื่อย ๆ จนกว่าเราจะเกี่ยวข้าว พอเกี่ยวข้าวเสร็จเราก็ปลูกผักได้อีกทีหนึ่ง เมื่อก่อนก็อยู่กันอย่างนี้มันก็มีความสุขนะ เพราะว่าเราแข็งแรง ทำอะไรก็เห็นมันงอกงามไปหมด.....”

นอกเหนือจากการทำเกษตรเพื่อบริโภคในครัวเรือนแล้ว ชาวบ้านยังดำรงชีพอยู่ด้วยการหาของกินของใช้ที่ได้จากป่าดงดิบอันอุดมสมบูรณ์ในบริเวณรอบ ๆ ชุมชน อาทิ การออกล่าสัตว์เป็นอาหาร หาปลาจากลำน้ำตะคอง หาเห็ดบ้างหาหน่อไม้บ้างจากป่า ซึ่งเป็นสิ่งที่หาได้ทุกวันเพื่อนำกลับมาเป็นอาหาร

ในครอบครัว บางฤดูกาลชาวบ้านยังสามารถเก็บเอาของป่าที่มีมากตามฤดูกาลออกไปขายในชุมชนหรือตลาดใกล้เคียงได้อีกด้วย ป่าเป็นแหล่งอาหารที่สมบูรณ์ของชุมชนบ้านบัวในอดีตได้สะท้อนออกมาจากคำบอกเล่าของป้ามาลาถึงตอนเด็ก ๆ ว่า

“..... ป่านี่จะมีเห็ด มีหน่อไม้ลวกเยอะเลย หน่อไม้เค้าจะเข้ามาเก็บแล้วหาบไปขายกัน พอเลิกเรียนตอนเย็นป้าก็เข้าป่าไปหาเห็ดแล้วก็หอบฟืนกลับบ้านไปให้แม่เอาไว้ใช้ทุกวันทำอย่างนี้.....ตอนเย็นว่าง ๆ ก็ถือจอบไปหาขุดเอาหน่อไม้มาแกงไว้ให้แม่กิน.....”

ด้วยการพึ่งพาตนเองในชุมชนเป็นหลัก วิธีการผลิตของชาวบ้านบัวจึงต้องอาศัยความหลากหลายของผลผลิตเพื่อให้เพียงพอต่อการอุปโภคและบริโภค ดังนั้นในครอบครัวชาวบ้านบัวจึงมีทั้งการทำนาข้าว การทำสวนผัก สวนผลไม้ และการทำพืชไร่ มีการถือครองที่ดินมากกว่าหนึ่งแปลงเพื่อจะทำกินได้หลาย ๆ รูปแบบและมีความเหมาะสมในการเพาะปลูกพืชที่ต่างกัน ตัวอย่างเช่นครอบครัวของลุงควรที่เล่าว่า เมื่อแรกตั้งครอบครัวใหม่ก็ได้ที่นาแบ่งมาจากพ่อแม่ให้มาสร้างตัวประมาณ 9 ไร่ แต่ต่อมาลุงควรได้ขยายที่ดินทำกินโดยเข้าไปบุกเบิกที่ดินบนเขาซึ่งเดิมเป็นป่าเพิ่มเติมอีก 50 ไร่ เพื่อใช้เป็นที่ปลูกพืชไร่ เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง และปอ เพื่อเพิ่มผลผลิตให้กับครัวเรือน วัฏจักรชีวิตของชาวบ้านบัวถือว่าต้องทำงานกันทั้งปีหมุนเวียนกันไป จึงจะเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน ลุงควรเล่าว่า “ คนสมัยก่อนต้องขยัน เกียจคร้านไม่มีให้เห็นหรอก เพราะงานมันเยอะมีให้ทำตลอด ถ้าใครขี้เกียจก็อดตายนะ ” ระบบการเพาะปลูกเพื่อกินผลผลิตเพื่อใช้ของชาวบ้านบัว จึงอาศัยเพียงที่ดินทำกินตามธรรมชาติ แรงงานของคนในครอบครัว และสัตว์เลี้ยง เครื่องมือการผลิตอย่างง่าย ๆ ที่ทำขึ้นได้เอง ชาวบ้านจึงมองว่าการผลิตนั้นไม่ต้องลงทุนเพียงแต่ลงแรงก็ได้มากินมาใช้ ใครขยันมากก็ได้มาก ใครขี้เกียจก็ไม่พอกิน กระบวนการผลิตซ้ำของวิธีการผลิตทางการเกษตรเพื่อยังชีพจะดำเนินต่อไปด้วยการเก็บเอาหัวบ้าง เมล็ดบ้าง ไว้สำหรับปลูกในคราวต่อไปได้ ความมั่งคั่งของพืชพันธุ์เป็นไปโดยธรรมชาติ ความสมบูรณ์ของดินที่เป็นทุนดั้งเดิมของบ้านบัว สมัยนั้นปุ๋ยต่าง ๆ ก็ยังไม่ต้องใช้ ผักชนิดใดที่ชอบเป็นโรคพืชหรือมีแมลงมาลง เช่น ผักกาดหอม ชาวบ้านก็จะไม่นิยมปลูก เพราะไม่มียาฆ่าแมลงใช้เนื่องจากไม่ใช่เทคโนโลยีการผลิตในยุคสมัยนั้น อย่างมากก็จะเอาขี้เหล็กบ้างมาบดผสมกับน้ำเพื่อฉีดพ่นไม่ให้แมลงมารบกวน ลุงควรเล่าว่า

“..... งานปลูกผักนี่งานผู้หญิง แต่ตอนไหนที่ (ผู้ชาย) ว่าง ก็จะไปช่วยรดน้ำ เราจะปลูกไม่เยอะหรอก เตรียมไว้แค่พอกิน เราปลูกทีหนึ่งก็กินได้หลายเดือน เก็บเอาหัวไว้ปลูกต่อไปได้อีก.....ผักที่ปลูกก็มีทั้งผักกาด กวางตุ้ง ผักเขียวกบ สมัยก่อนผักกาดหอมไม่ปลูกโดยมากจะเป็นโรคตัวเพลี้ยลง สมัยก่อนมันไม่มียา ถ้าเพลี้ยลงก็ต้องปลอยทิ้ง หรือไม่ก็ไปหาซื้อเหล็กล้างผสมกับน้ำแล้วฉีดแมลงมันก็จะไม่มา.....”

แม้ในวิถีการผลิตเพื่อยังชีพของชาวบ้านบัวจะมีความพอเพียงอยู่สูงมากก็ตาม หากในครัวเรือนต้องใช้ทุนเงินตราอยู่บ้างในยามเจ็บไข้ต้องพาไปหาหมอไกลถึงในเมือง หรือบางครั้งเรือนก็ต้องใช้เงินเพื่อการปลูกสร้างบ้านเรือน เพื่อซื้อที่ดินเพิ่มเติมบ้าง หรือซื้อเมล็ดพันธุ์บ้าง เพื่อจ้างแรงงานในยามขาดแคลน เงินตราที่ชาวบ้านนำออกมาใช้ก็จะเป็นการสะสมไว้เองในครัวเรือนด้วยการนำเอาผลผลิตทางการเกษตรที่ได้เกินกว่าความจำเป็นต่อการบริโภคออกไปขายที่ตลาดซึ่งอยู่ห่างไกลต้องอาศัยเกวียนขนออกมาหรือไม่ก็ต้องเดินด้วยเท้ากันเป็นวัน แต่ก็จะไม่บ่อยนัก และเงินตราก็จะถูกเก็บใส่กระบอกไม้ไผ่ไว้ในบ้านเพื่อให้ในยามจำเป็น ไม่ต้องหยิบยืมจากภายนอกครัวเรือน

นอกจากวิถีการผลิตที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกแล้ว ชาวบ้านก็ยังมีการเลี้ยงสัตว์เอาไว้ทั้งเพื่อการบริโภค ได้แก่ หมู เป็ด ไก่ และเลี้ยงสัตว์เอาไว้ใช้เป็นแรงงาน ได้แก่ วัว ควาย ซึ่งชาวบ้านบัวมักจะแบ่งว่าถ้าเป็นวัวจะเลี้ยงไว้ขนของหรือเทียมเกวียน แต่ถ้าเป็นควายจะเลี้ยงไว้ไถนา สำหรับเป็ดและไก่จะเลี้ยงไว้เพื่อเอาไว้ ส่วนหมูก็เลี้ยงไว้เอาน้ำ การเลี้ยงสัตว์ต่าง ๆ นั้นชาวบ้านก็ไม่ต้องลงทุนเรื่องอาหาร เพราะเป็นการเลี้ยงตามท้องนาบ้าง รอบ ๆ บ้านบ้างเพื่อให้สัตว์หาอาหารกินเองได้ หรือในครัวเรือนที่มีลูกหลานหน้าทีในการเลี้ยงสัตว์ก็จะเป็นของเด็ก ๆ ในบ้าน สำหรับในสังคมประเพณีของชาวบ้านบัวยังมีวิถีการผลิตของใช้จำเป็นภายในบ้านด้วยการสร้างหัตถกรรมในครัวเรือน อาทิ การทอผ้า การทำจักสาน การทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เป็นต้น สำหรับการทอผ้าใช้เองของชาวบ้านจะเริ่มต้นจากการปลูกฝ้าย อี้วฝ้าย ตีดฝ้าย เซ็นฝ้าย นำมาทอผ้าห่มบ้าง ผ้าถุงบ้าง และทอผ้าเพื่อตัดเป็นเสื้อผ้า มีการย้อมผ้าด้วยสีธรรมชาติ แต่ในสมัยก่อนนั้นคนที่จะทอและตัดเสื้อผ้าเป็นมักจะทำกันอยู่เฉพาะบางครัวเรือนที่มีฝีมือเท่านั้นจึงเรียกว่าช่างฝีมือของชุมชน การทอผ้ายังถือเป็นหนึ่งในระบบความรู้ภายในชุมชนที่สืบทอดต่อกันมาจากรุ่นลูกหลานได้อีกหลาย ๆ รุ่น ป้ามาลาเล่าถึงสมัยเด็ก ๆ ว่า

".....สมัยป้าเป็นเด็กเราจะปลูกฝ้ายแล้วก็อี้ว แค้เรียกอี้วฝ้าย แล้วก็เอามาตีต เมื่อก่อนตอนเป็นเด็ก เลิกเรียนกลางวันจะมาเซ็นฝ้ายนะ กลางคืนก็ทำได้นะไม่จำกัดหรอก เราเหนื่อยเวลาไหนเราก็นอน แม่แจะเอามาทำผ้าห่ม ทอเป็นผ้าบางแล้วก็เอาฝ้ายมาตีใส่เป็นใส่ผ้าห่ม เมื่อก่อนนี้จะทอผ้าถุงแล้วเอามาย้อม แม่แจะยังรับจ้างตัดเสื้อเลยนะ"

การสร้างงานหัตถกรรมอื่น ๆ ได้แก่ การสานกระบุง สานตะกร้า สานเมอ ซะลอม และหมวกปลา เป็นหัตถกรรมพื้นบ้านที่ทำกันเกือบทุกครัวเรือน ทำเพื่อใช้เองหรือเพื่อนำไปแลกเปลี่ยนกับข้าวปลาอาหาร สำหรับเครื่องมือในการผลิตที่ชาวบ้านจัดทำขึ้นเอง ได้แก่ ระเบิดกระเดื่องที่ใช้สำหรับวิดน้ำ ไถคราด ซึ่งส่วนใหญ่ต้องใช้ไม้ หวาย หรือวัสดุที่หาได้จากป่าใกล้ชุมชน

อุดมการณ์ที่ดำรงอยู่บนความพอเพียงของชุมชนที่เป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคไปพร้อมๆ กันนั้น ทำให้วิถีชีวิตของคนในชุมชนบ้านบัวเป็นไปด้วยความเรียบง่าย ชุมชนเป็นผู้ดูแลและจัดสรรการใช้

ประโยชน์จากปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชนได้ด้วยตนเอง รัฐเข้ามามีบทบาทต่อการจัดการทรัพยากรน้อยมาก ทำให้ทุนธรรมชาติต่าง ๆ เป็นไปเพื่อตอบสนองต่อความต้องการภายในชุมชน วิถีการผลิตของชุมชนบ้านบัวในยุคสังคมประเพณีนั้นแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าสอดคล้องกับแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียของมาร์กซ์ นั่นคือชาวบ้านแทบทุกครัวเรือนต่างเป็นเจ้าของที่ดินทำกินของตนเอง โดยแต่ละครอบครัวครอบครองที่ดินทำกินจำนวนไม่มากนัก และใช้แรงงานจากสมาชิกในครัวเรือนเป็นหลักในการสร้างผลผลิตทางการเกษตร แม้จะมีการเช่าที่ดินและการจ้างแรงงานอยู่บ้างก็ตาม ส่วนมากจะออกมาในรูปของการตอบแทนด้วยการแบ่งผลผลิตไปกินไปใช้มากกว่าการจ่ายด้วยเงินตรา ดังนั้นทุนจึงมิได้ตกอยู่กับคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่กระจายอยู่กับสมาชิกของชุมชนอย่างทั่วถึง การผูกขาดทุนของกลุ่มนายทุนหรือเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ที่เบียดบังเอาประโยชน์จากส่วนเกินจึงยังไม่ปรากฏให้เห็นในชุมชน หากมีความเหลื่อมล้ำกันอยู่บ้างก็มิได้แสดงให้เห็นด้วยการเอารัดเอาเปรียบกันอย่างชัดเจน

แลกกันกิน แลกกันใช้ : ทุนวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนที่ไม่ผ่านระบบเงินตรา

สำหรับชุมชนบ้านบัวในยุคสังคมประเพณีแล้วนั้นการผลิตของแต่ละครอบครัวและชุมชนใกล้เคียงมีความคล้ายคลึงกันซึ่งมีความพอเพียงอยู่ในตนเองค่อนข้างสูง และด้วยระบบตลาดที่ยังขยายตัวไม่มากนักจึงทำให้มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตน้อย การแบ่งปันกันกินกลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชน ด้วยของที่ได้ตามธรรมชาติมีอยู่มากมายแม้พืชผักที่ปลูกขึ้นมาจากที่ดินของตนเอง ชาวบ้านก็ถือว่าไม่มีต้นทุนในการปลูกเพราะไม่ต้องใช้ปุ๋ย ไม่ต้องซื้อหาพันธุ์มาปลูก ดังนั้นชาวบ้านบัวจึงไม่ถือว่าเป็นของต้องซื้อขาย ของที่เอามาแลกเปลี่ยนกันกินนั้นส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของข้าวปลาอาหาร ผัก ผลไม้ การแลกเปลี่ยนจะออกมาในรูปของการพึ่งพากันแบบเครือญาติ

“.....คนนี้มีพริก คนนี้มีมะเขือ มีอะไร ก็เอามากินเลย เอามาแบ่งกัน ลูกเหือก ลูกมัน หรือปลา มันก็หาง่าย ผิดกับเดี๋ยวนี้ คนมันเยอะ แต่ก่อนไปหาปลาก็ได้ปลา เดียวนี้ไปหา ไม่ค่อยได้หรอก ต้องไปซื้ออะ.....”

การแลกเปลี่ยนผลผลิตเพื่อการบริโภคนั้นชาวบ้านเรียกว่า “แลกกันกิน” เป็นประเพณีที่ดำรงอยู่ในชุมชนมาช้านาน นอกจากการแลกกันกินภายในชุมชนแล้ว ยังมีการแลกกันกินกับชุมชนภายนอกที่นาน ๆ จะมีการขนผลผลิตส่วนเกินเข้ามาขอแลกข้าวกับชาวบ้านบัว เช่น ชาวด่านเกวียนจะนำเอาเกลือสำหรับเกลือสินเธาว์ใส่ไหบ้าง ใส่หีบหรือกระบุงมาขอแลกข้าว เพราะชาวด่านเกวียนปลูกข้าวไม่พอกินด้วยที่ดินส่วนใหญ่เป็นดินเค็ม ดังนั้นจึงมีบางช่วงที่ขาดแคลนจึงจะนำเอาเกลือส่วออกมาขอแลกเป็นข้าวปลาอาหารกลับไป ส่วนชาวบ้านบัวก็มักจะขาดแคลนเกลือด้วยไม่สามารถผลิตเองได้ เกลือจึงกลายเป็น

เป็นของแลกเปลี่ยนที่ชาวบ้านต้องการเพื่อนำเอาหมาหมักปลาบ้าง เนื้อสัตว์ต่างๆ บ้างเก็บไว้กินได้นานวัน การแลกข้าวกับเกลือมักจะใช้ภาชนะที่ใส่เป็นสิ่งที่กำหนดสัดส่วนของการแลกเปลี่ยน เช่น ถ้านำเกลือมาหนึ่งหาบ ก็จะได้ข้าวคืนไปหนึ่งหาบเช่นกัน มูลค่าในการแลกเปลี่ยนจึงไม่ได้ถูกกำหนดด้วยราคาตลาด หากแต่ถูกกำหนดด้วยคุณค่าใช้สอยหรือความพึงพอใจของคู่แลกเปลี่ยนนั้น

ระยะเวลาถัดมาจึงมีพ่อค้าเร่ นำเอาสินค้าใส่เกวียนเข้ามาขายในชุมชน ชาวบ้านจึงได้มีการแลกเปลี่ยนสินค้ากับพ่อค้าเร่ มีการนำข้าวที่เหลือบริโภคเพราะปลูกได้มากไปแลกเปลี่ยนเป็นเนื้อสัตว์บ้าง เกลือบ้าง หรือเอาข้าวไปแลกกับสิ่งจักสานหรือจอบเสียมและมีดพร้าบ้าง โดยสัดส่วนของการแลกเปลี่ยนก็ยังไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับความต้องการของทั้งสองฝ่าย พ่อค้าเร่จะนำเอาสินค้าอุปโภคบริโภคที่เป็นสินค้าจากภาคอุตสาหกรรมบรรจุใส่รถเข้ามาเร่ขายภายในชุมชน อาทิ สมู๋ แป้ง ผงซักฟอก และเสื้อผ้า นับเป็นจุดเปลี่ยนของระบบแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในชุมชนที่หันมาเน้นการใช้ระบบแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรามากขึ้น และระยะต่อมาก็มีพ่อค้าเร่ชาวจีนเข้ามาเช่าที่ดินในชุมชนเพื่อปลูกสร้างขึ้นเป็นร้านค้าเปิดขายสินค้าจากระบบอุตสาหกรรมที่ชาวบ้านถือเป็นสินค้าจำเป็นต่อการดำรงชีพประจำวันไป ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าร้านค้าแบบนี้ว่า “ร้านขายของชำ” เกิดขึ้นในบ้านบัว โดยพ่อค้าจะเข้าเมืองเพื่อซื้อสินค้าจากระบบอุตสาหกรรมเข้ามาขาย และบางครั้งก็รับผลผลิตในภาคเกษตรของชาวบ้านนำไปขายในเมืองด้วย นำหมายเล่าถึงครั้งอดีตที่แลกกันกินว่า

“สมัยเป็นเด็ก ๆ ไม่มีการซื้อขายนะ ได้กันมาก็จะมาแลกกันกิน ไม่มีซื้อขาย ขอกันได้หมด จะมีซื้อขายก็หลัง ๆ ตอนที่พ่อค้าเร่เข้ามาในหมู่บ้าน ของที่เอามาขายแรก ๆ ก็จะเป็นหมู ไข่ และของแห้ง ๆ แต่พวกผักนี่จะน้อย เพราะเราจะปลูกกินเอง หลัง ๆ ก็มีเจ๊กมาขอเช่าที่ มาตั้งเป็นร้านค้าในหมู่บ้านเลย..... ”

นอกเหนือจากการแลกเปลี่ยนกันในเรื่องของกินของใช้ในครัวเรือนแล้ว ชุมชนบ้านบัวซึ่งดำรงอยู่ในวิถีการผลิตของสังคมชาวนา ที่ต้องอาศัยแรงงานในครัวเรือนเป็นปัจจัยการผลิตหลักสำหรับการทำนา มีวัฒนธรรมของการแลกเปลี่ยนแรงงานในวิถีการผลิตและวิถีชีวิต ด้วยเบื้องหลังของการจัดสรรภายในชุมชนอย่างแยบยล ชาวนาบ้านบัวจะไม่ลงมือปลูกกล้าข้าวหรือดำนาพร้อม ๆ กันทุกครัวเรือน หากแต่จะใช้วิธีการสังเกตกันเองภายในชุมชนให้แต่ละครัวเรือนมีช่วงเวลาของการทำนาเว้นระยะห่างกันไปเป็นช่วง ๆ หรือห่างกันราววันหรือสองวัน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนมีช่วงว่างที่จะสามารถมาช่วยกันดำนา หว่านเมล็ด หรือเก็บเกี่ยวข้าว โดยลงแรงร่วมกันได้ เพราะถ้าหากชาวนาลงมือปลูกข้าวพร้อม ๆ กันทุกครอบครัวก็จะทำให้กิจกรรมที่ต้องทำนาต่าง ๆ เกิดขึ้นพร้อมกันทั้งชุมชน ทำให้ไม่สามารถมาช่วยเหลือแรงงานกันได้ ในอดีตนั้นครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในชุมชนยังไม่หนาแน่นนัก มีเพียง 40-50 ครัวเรือน จึงสามารถออกมาช่วยเหลือเอาแรงกันได้อย่างทั่วถึง ไม่ต้องมีการจ้างวานด้วยเงินตรา การเกี่ยวข้าวเอา

แรงกัน เป็นประเพณีที่เจ้าของนาจะทำข้าวปลาอาหารมาเลี้ยงเพื่อนบ้านที่มาช่วยแรง มีการทำเหล้าสาโทมาเลี้ยงกันบ้าง และกลายเป็นกิจกรรมที่ทำให้คนในหมู่บ้านได้มาพบปะพูดคุยหาหรือกัน นอกจากเลี้ยงข้าวปลาอาหารแล้วชาวนาที่เอาแรงบ้านอื่นไว้ก็จะต้องมีการไปตอบแรงให้แก่เพื่อนบ้านที่บอกกล่าววันเวลาที่จะทำนาหรือลงแขกไว้เป็นการตอบแทนกลับคืนให้แกกัน หากตนเองไม่ว่างก็ต้องส่งลูกหลานไปตอบแรงแทน ลูกอัตรได้พูดถึงสมัยที่มีการเอาแรงว่า

“ประเพณีเอาแรงแต่ก่อนนี้มันสนุกดีนะ เอาแรงเรื่องลงแขกเกี่ยวข้าว แล้วก็เอาแรงเรื่องนวด เอาแรงนี้ไม่ต้องจ่ายค่าตอบแทน มีแต่เลี้ยงข้าว ดมสาโทมาเลี้ยงกัน ประเพณีนี้ผมว่าดีนะ แต่มันหายไปก็รุ่นผมนี้ละ ตอนที่เลิกทำนา สงสัยมันจะหายไปพร้อมกับควายเหล็กมานี้ละ.....”

วัฒนธรรมการเอาแรงหรือแลกเปลี่ยนแรงงานกันนั้นนอกจากจะมีในวัฒนธรรมของการทำนาแล้ว ยังปรากฏให้เห็นในวิถีการดำเนินชีวิตในชุมชนด้วย เช่น การเอาแรงกันปลูกบ้าน ยก(ย้าย)บ้าน ก็จะมีการขอแรงกันมาช่วย งานบุญต่าง ๆ เช่น งานทำบุญบ้าน งานบวช งานแต่งงาน งานศพ ก็จะมีการขอแรงกันไปช่วยงาน เพราะสมัยนั้นจะมีการทำบุญ ทำอาหารเลี้ยงพระ เลี้ยงคนที่มาช่วยงาน และให้เป็นทานแก่คนยากจน การขอแรงจึงเป็นการมาทำบุญร่วมกันกับเจ้าภาพจึงมักไม่มีการตอบแรงเหมือนกับการเอาแรงทำนา วัฒนธรรมการเอาแรงมิได้มีเฉพาะในเรื่องระหว่างครัวเรือน หากมีการเอาแรงในเรื่องที่เป็นสาธารณประโยชน์อีกด้วย อาทิ การขอแรงซ่อมถนนหนทางภายในหมู่บ้าน ขุดลอกแหล่งน้ำ จัดเวรยามป้องกันโจรผู้ร้าย ส่วนมากแล้วผู้ใหญ่บ้านจะเป็นผู้นำในการกะเกณฑ์เอาแรงจากลูกบ้านออกมาช่วยกันทำเพื่อให้เกิดประโยชน์ส่วนรวมของคนในชุมชน ซึ่งชาวบ้านบวทุกครัวเรือนจะส่งตัวแทนออกมาร่วมกิจกรรมด้วยสำนึกว่าเป็นการสร้างประโยชน์ให้กับทั้งตนเองและผู้อื่น วัฒนธรรมของการเอาแรงได้เสื่อมถอยลงเมื่อวิถีการผลิตเพื่อการค้ามีมากขึ้นตามลำดับ ภายใต้อุดมการณ์แห่งการผลิตของชาวบ้านบวที่ว่าการปลูกเพื่อกินเพื่อใช้จะมีการช่วยเหลือเอาแรงกัน แต่หากเป็นการปลูกเพื่อขายมักจะไม่เอาแรงแต่จะต้องเป็นการจ้างแรงกัน เพราะการปลูกเพื่อขายกลายเป็นเรื่องเชิงพาณิชย์ เป็นผลผลิตส่วนเกินจากความจำเป็นพื้นฐานของครัวเรือน ดังนั้นจึงมักไม่มีการเอาแรงกันในการทำสวน ทำไร่ แต่ยังคงมีการเอาแรงกันในการทำนา เพราะชาวบ้านบวถือว่าการทำนาก็เพื่อมีข้าวไว้กินเป็นหลัก หากการทำสวนและทำไร่เป็นการปลูกเพื่อการค้า ดังนั้นเมื่อเจ้าของที่ดินได้กำไรเป็นผลตอบแทน ผู้ใช้แรงงานจึงควรจะได้ค่าจ้างที่เหมาะสมตอบแทน นอกจากนี้การเอาแรงที่ยังดำรงอยู่ในชุมชนบ้านบวด้านอื่น ๆ มักจะเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม การทำบุญ และงานประเพณีต่าง ๆ

ที่ดิน และน้ำ : ทุนปัจจัยการผลิตที่ชาวนาเป็นเจ้าของร่วมกัน

การสะสมทุนของชุมชนมิได้มุ่งที่จะความเป็นเจ้าของทุนของปัจเจก หากแต่เป็นการสะสมทุนและใช้ทุนชุมชนร่วมกันของสมาชิกในชุมชนที่จะร่วมกันกินร่วมกันทำให้สมาชิกของสังคมนั้น ๆ ดำรงอยู่ร่วมกันได้ภายใต้การจัดสรรและการเข้าถึงทุนชุมชนอย่างเป็นธรรม ดังนั้น ที่ดินทำกินซึ่งถือเป็นปัจจัยการผลิตที่ดำรงอยู่ในชุมชน ในอดีตก่อนที่จะมีกฎหมายว่าด้วยสิทธิครอบครองที่ดิน ที่ดินทำกินถือเป็นของชุมชน ผู้ที่จะทำกินบนที่ดินได้จะต้องเป็นสมาชิกของชุมชน สิทธินั้นเป็นเพียงการทำกินบนผืนดิน เช่น ปลูกข้าว ข้าวที่ปลูกได้ถือเป็นของผู้ที่ลงแรงงานเพื่อก่อให้เกิดผลผลิต แต่ผลผลิตอื่น ๆ ที่ตามมาจากการทำนา เช่น มีปลา มีกุ้ง เกิดขึ้นในที่ดินนั้น ไม่ถือเป็นของเจ้าของข้าวแต่เป็นของชุมชน ซึ่งคนในชุมชนทุกคนสามารถหากินได้ จึงเห็นได้ว่าสิทธิในการครอบครองที่ดินอย่างปัจเจกชนจึงยังไม่เกิดขึ้น และหากผู้ใดไม่ได้ใช้ที่ดินทำกินนั้นให้เกิดประโยชน์แล้วสิทธิในการทำกินก็จะหมดไป คนอื่นสามารถเข้าไปทำกินได้ ดังนั้นหากใครต้องการสิทธิทำกินบนที่ดินจึงต้องลงแรงงานในผืนดินนั้นด้วย ในยุคที่รัฐยังมิได้เข้าไปจัดการต่อที่ดินของชุมชนนั้น ที่ดินถือเป็นสิ่งสาธารณะที่ชาวบ้านสามารถเข้าบุกเบิกจับจองได้เมื่อมีที่ดินทำกินไม่เพียงพอต่อความต้องการบริโภคในครัวเรือน โดยชาวบ้านจะทำการหักร้างถางป่าที่ยังไม่มีคนเข้าไปทำกิน ขนาดของที่ดินที่จับจองมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับว่าจะมีแรงงานในการจัดทำมากน้อยเพียงใด หากมีแรงงานมากก็จะมีที่ดินเพื่อทำกินมาก หากมีแรงงานน้อยก็จะมีที่ดินทำกินน้อย หากครัวเรือนใดต้องการมีที่ดินทำกินแต่มีแรงงานไม่พอจะบุกเบิก อาจจะใช้วิธีการจ้างแรงงานให้เข้ามาช่วยกันไถดินไถไร่ ถางป่า ปรับที่ดิน ราว 50-60 ปีที่แล้วมาค่าแรงในการจ้างแรงงานจะตกประมาณวันละหกบาท ชาวบ้านที่ต้องจ้างแรงงานมาช่วยบุกเบิกที่ดินจึงต้องเก็บสะสมเงินไว้บ้างเพื่อใช้ในการนี้ ที่ดินทำกินในอดีตมักจะไม่มีการซื้อขาย แม้จะไม่มีเอกสารสิทธิความเป็นเจ้าของอย่างปัจเจกเช่นในปัจจุบัน แต่ที่ดินทำกินของครอบครัวก็สามารถยกรกรรมสิทธิในการทำกินให้แก่ลูกหลาน หรือเครือญาติได้ โดยการแบ่งที่ดินให้กับลูกหลานของชาวบ้านนั้น บ้างมาลาเล่าว่าจะแบ่งเท่า ๆ กันทั้งลูกชายและลูกสาว แต่ลูกที่อยู่กับพ่อแม่จะได้มากกว่าเพราะต้องทำกินเลี้ยงดูพ่อแม่ด้วย และลูกที่เลี้ยงดูพ่อแม่ไม่ว่าจะเป็นลูกสาวหรือลูกชายก็จะได้รับที่ดินผืนสุดท้ายที่พ่อแม่กันไว้จากการแบ่งให้ลูกเพื่อไว้ทำกินเองในบั้นปลายชีวิต สำหรับชาวบ้านบางส่วนใหญ่เป็นลูกหลานที่สืบทอดที่ดินทำกินมาจากบรรพบุรุษ และขายที่ดินทำกินออกไปด้วยการหักร้างถางป่า จนเมื่อมีกฎหมายป่าสงวนเกิดขึ้นการแสวงหาที่ดินด้วยวิธีดังกล่าวจึงหมดไป กลายเป็นระบบการซื้อขายหรือเช่าที่ดินเกิดขึ้น ชาวบ้านบักดั้งเดิมมักจะมีความหวงแหนที่ดินทำกิน เพราะการมีที่ดินทำกินหมายถึงการมีอาชีพ ไม่อดอยาก แม้ว่าผลผลิตบางปีจะมีราคาตกและขายไม่ได้ แต่ถ้ามีที่ดินทำกินนั้นย่อมหมายถึงการมีอาหารเพียงพอต่อการบริโภคภายในครัวเรือน ลุงอัครเป็นคนหนึ่งที่บอกถึงคุณค่าของที่ดินทำกินว่า

“ที่ดินของบ้านบัวนี่ ไม่ค่อยขายให้ใครหรอก ผมว่ามันเป็นสมบัติของตระกูล ของพ่อแม่เรา ปู่ย่าตายาย ต้องสืบทอด ถ้าขายที่ดินไปก็หมดอาชีพ.... จะสังเกตเห็นว่าคนที่ยากจนของบ้านนี้ เป็นคนที่ไม่มียี่สิบทำกิน บางคนเคยมีแล้วขายไปหมด ในที่สุดก็ไม่มีอาชีพ ต้องไปรับจ้างเขาไปวัน ๆ ”

ที่ดินทำกินถือเป็นแหล่งทุนสำคัญสำหรับชาวบ้านบัวที่ทำเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก หากเป็นเจ้าของที่ดินเอง จะถือว่ามียี่สิบทุนในการผลิตต่ำมากด้วยไม่ต้องเสียค่าเช่า ความเป็นเจ้าของที่ดินตกทอดทำให้ชาวบ้านบัวได้เริ่มต้นวิถีการผลิตจากศูนย์ หากแต่มีทุนรอนของที่ดินทำกินที่อุดมสมบูรณ์สามารถสร้างผลผลิตเพื่อบริโภคได้ เพียงการลงทุนแรงงานเพื่อสร้างผลผลิตเท่านั้น นอกจากนี้ที่ดินจะเป็นทุนรอนทางการผลิตที่สำคัญของชาวบ้านบัวแล้ว การถือครองที่ดินในอดีตยังเป็นสิ่งบ่งบอกถึงฐานะของครอบครัว ความเป็นอยู่และความขยันขันแข็งของสมาชิกผู้ถือครองที่ดินอีกด้วย เพราะการได้มาของที่ดินในยุคบุกเบิกสืบเนื่องมาจนถึงยุคก่อนทุนนิยมนั้นมิได้เกิดจากการซื้อขาย หากแต่ต้องลงแรงในการบุกเบิกป่าให้เป็นพื้นที่นาที่สวนหรือที่ไร่เอง ผู้มีที่ดินมากมักจะกลายเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ทั้งลูกหลานและเพื่อนบ้านในชุมชน

นอกจากที่ดินทำกินแล้ว บ้านบัวมีทรัพยากรปัจจัยการผลิตในภาคเกษตรที่นับว่าได้เปรียบกว่าถิ่นอื่นในแถบอีสานอยู่มากนั่นคือ บ้านบัวตั้งอยู่บนสองฝั่งของลำน้ำตะคองซึ่งเป็นลำน้ำธรรมชาติดั้งเดิมตั้งแต่ที่ชาวบ้านบัวเข้ามาบุกเบิกตั้งรกราก ด้วยลำตะคองเป็นลุ่มน้ำที่มีแหล่งกำเนิดจากเขายายเที่ยงและเป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่มีน้ำตลอดทั้งปี ทำให้ชาวบ้านบัวและชุมชนใกล้เคียงทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปีเช่นกัน ในอดีตนั้นการใช้ประโยชน์จากน้ำของชุมชนบนลุ่มน้ำตะคองเป็นไปโดยอิสระ ชาวบ้านสามารถนำน้ำเข้าไปใช้ในที่ดินของตนเองโดยใช้ระหัดวิดน้ำที่ทำขึ้นเองและขุดลอกร่องน้ำเพื่อเป็นทางให้น้ำไหลเข้าสู่ผืนดิน ชาวบ้านจะจัดช่วงเวลาในการปลูกพืชเพื่อผลัดเปลี่ยนกันนำน้ำขึ้นไปใช้ เมื่อบ้านที่อยู่ต้นน้ำกักน้ำไว้ใช้เพาะปลูกอย่างเพียงพอแล้วก็จะปล่อยให้น้ำไหลลงไปที่บ้านอื่น ๆ ได้ใช้น้ำอย่างทั่วถึง มีการร่วมแรงของคนในชุมชนเพื่อช่วยกันขุดลอกลำน้ำในยามที่ลำตะคองที่ไหลผ่านชุมชนเกิดการตื้นเขิน นอกจากนี้บ้านบัวเองยังมีการขุดหนองน้ำของหมู่บ้านไว้สำหรับเก็บกักน้ำไว้ใช้ร่วมกันภายในชุมชนซึ่งอยู่ในพื้นที่วัดด้วยอีกแห่งหนึ่งซึ่งชาวบ้านเรียกว่าหนองบัว ในยามหน้าฝนหรือหน้าน้ำหลากหนองบัวจะมีน้ำเต็ม แต่ในยามแล้งหนองบัวก็จะตื้นเขิน

นอกจากลำตะคองจะถือเป็นแหล่งน้ำที่มีคุณค่ายิ่งสำหรับวิถีการผลิตในภาคเกษตรของชาวบ้านบัวแล้ว ลำตะคองยังเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้านบัวด้วยความอุดมสมบูรณ์ของปลาที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ปลาที่ชาวบ้านจับได้จะนำมาทำเป็นอาหารประจำวันของครัวเรือน และแจกจ่ายให้กับเพื่อนบ้านด้วยสามารถหาได้ง่ายและไม่ต้องลงทุนลงแรงมากนัก บางฤดูที่มีปลามากชาวบ้านก็จะนำไปหมักเกลือเพื่อเก็บไว้กินได้นาน ๆ ป้ามาลาเล่าถึงลำน้ำตะคองในอดีตว่า

“...ลำตะคองนี้เป็นลำน้ำดั้งเดิม ตั้งแต่เกิดก็เห็นเลยคลองนี้ เมื่อก่อนไม่มีชลประทาน เค้าใช้ระหัด หนาน้ำ น้ำจะมาก ระหัดมันจะหมุน แต่เดี๋ยวนี้ทำไม่ได้แล้ว เพราะน้ำมันดัน เค้า กันข้างบนไว้ต้องใช้สูบน้ำสมัยก่อนเค้าจะใช้น้ำตะคองนี้ ใช้ทำเกษตร ทำนา บางคนเค้าก็ ปลุกผักกาด ผักชี ปลุกถั่วเขียวสมัยป้าเป็นเด็ก ๆ นะ เวลาว่างก็เอาเบ็ดไปตกปลา ปลาชิว ตัวเท่านี้ละ มาปิ้งให้พ่อกิน เมื่อก่อนตัวใหญ่มากเลย...”

แรงงาน : ทุนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในครัวเรือน

วิธีการผลิตแบบยังชีพเป็นการผลิตที่ต้องอาศัยแรงงานในครัวเรือนเป็นสำคัญ การได้มาซึ่งผลผลิตจะต้องใช้แรงงานคนเข้าแลก ถ้าแรงงานในครัวเรือนไม่เพียงพอก็หมายถึงอาหารที่ไม่เพียงพอเช่นกัน ดังนั้นส่วนเกินที่ได้จากการผลิตก็คือผลตอบแทนของแรงงานที่ใช้ในการยังชีพ การแบ่งงานกันทำของสังคมแบบยังชีพเป็นการแบ่งงานในระดับครัวเรือน เกณฑ์ที่ใช้สำหรับแบ่งงานนั้นจะยึดตามความหนักเบาของงานและตามเพศและวัยของสมาชิกในครัวเรือนเป็นหลัก หากเป็นงานที่ต้องใช้แรงงานมากซึ่งส่วนใหญ่เป็นงานในภาคเกษตรนั้นจะเป็นอาศัยแรงงานของผู้ชายเป็นหลัก เช่น งานไถ งานหว่าน งานเก็บเกี่ยว และงานขนขึ้นยุ้งฉาง เป็นต้น สำหรับงานไร่ซึ่งเป็นงานที่หนักมากในภาคเกษตรส่วนใหญ่จะเป็นงานที่ผู้ชายทำทั้งหมดและมักจะออกไปทำไกลบ้าน เช่น ในป่า บนเขา ซึ่งต้องไปค้างคืนหรือเดินทางไกล จึงไม่เหมาะกับผู้หญิงหรือเด็ก นอกจากนี้งานของผู้ชายยังรวมไปถึงการเข้าป่าล่าสัตว์ การหาของป่า หาสมุนไพร สำหรับงานของผู้หญิงจะเป็นเรื่องของการหุงหาอาหาร ดูแลบ้านเรือน ทำสวน ปลุกพืชผัก และเป็นแรงงานช่วยงานในนา เช่น งานดำ งานเกี่ยว งานถอนหญ้า เป็นต้น แรงงานของเด็กที่เป็นลูกหลานจะช่วยงานเลี้ยงวัวควาย ให้อาหารเปิดไก่ หรือออกไปช่วยงานถอนหญ้าในท้องนา หากเป็นงานในบ้านเรือนหรืองานนอกภาคเกษตรก็ยังแบ่งเป็นงานช่างให้เป็นงานผู้ชาย เช่น งานซ่อมแซมบ้าน ก่อสร้าง และทำเครื่องมือเครื่องใช้ในไร่นา ส่วนงานหัตถกรรมหรือทำของใช้ในครัวเรือนเป็นงานของผู้หญิง เช่น งานทอผ้า ตัดเย็บเสื้อผ้า และงานจักสาน เป็นต้น

ดังนั้นหากครอบครัวใดมีสมาชิกมากเพียงพอต่อการทำไร่ทำนาและงานหัตถกรรมในครัวเรือน ครอบครัวนั้นก็จะได้ผลผลิตมากพอสำหรับการบริโภค และยังสมารถขายบขายที่ดินทำกินได้มากขึ้น เพราะการขายที่ทำกินในอดีตต้องถางป่า ปรับพื้นดินให้เป็นที่ราบเพื่อทำนา ต้องขุดต่อไม้ ถอนหญ้า ยกคันนา ซึ่งล้วนต้องอาศัยแรงงานคนและเครื่องมืออย่างง่ายที่ชาวบ้านสามารถทำขึ้นเองได้เพื่อช่วยในการทำนาและปลุกพืชผักต่าง ๆ ทำให้ครอบครัวชาวนาในอดีตจึงนิยมมีลูกหลานอยู่ในบ้านเรือนมาก ๆ ด้วย ถือว่าแรงงานในครัวเรือนเป็นทุนปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ประเพณีการแต่งงานของชาวบ้านมักจะทำให้ฝ่ายชายย้ายเข้าไปอยู่กับครอบครัวของฝ่ายหญิง เพราะถือว่าลูกเขยจะเข้ามาเป็นแรงงานสำคัญของ

ครอบครัวฝ่ายหญิง แต่ก็ยังเปิดโอกาสให้ลูกชายสามารถกลับไปช่วยงานพ่อแม่ของตนเองได้ในช่วงฤดูทำนาหรือทำได้ ด้วยถือเป็นการดูแลพ่อแม่ที่ถือเป็นหน้าที่สำคัญของลูกหลานชาวบ้าน

ระบบความรู้ดั้งเดิม : ทุนแห่งภูมิปัญญาที่ดำรงอยู่ในสังคมประเพณี

ระบบความรู้ ระบบคุณค่า และวัฒนธรรม ที่ดำรงอยู่ช้านานในชุมชน ล้วนเป็นกระบวนการทางสังคมที่ผ่านการเรียนรู้ การเลือกสรร และการส่งผ่านทุนทางสังคมเหล่านี้จากรุ่นพ่อแม่ต่อมายังรุ่นลูกหลาน ด้วยทุนทางสังคมนั้น ๆ จะทำให้คนสามารถดำรงตนอยู่ในชุมชน และดำรงความเป็นชุมชนให้อยู่ได้อย่างสงบสุข มีพ่ออยู่พอกินมาช้านาน ระบบความรู้สำคัญที่ดำรงอยู่ในชุมชน ได้แก่ ระบบความรู้ที่เกิดจากวิถีการผลิตของชุมชน เช่น การปลูกข้าว การปลูกพืชผัก การเลี้ยงสัตว์ การหาปลา การหาของป่า เป็นต้น เป็นระบบความรู้ที่แตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน ด้วยความแตกต่างกันในบริบทของสังคมทำให้ชุมชนต้องสร้างระบบความรู้คนละชุดที่สอดคล้องกับการแสวงหาและผลิตอาหารเพื่อการยังชีพ ระบบคุณค่าในชุมชนมีความหลากหลายอย่างมาก เช่น ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนที่มีการช่วยเหลือกันทางด้านแรงงาน การแลกเปลี่ยนกันโดยไม่ได้นำถึงมูลค่าแลกเปลี่ยน การถ่ายทอดความรู้สืบต่อกัน การนับถือผีบรรพบุรุษ ทำให้เกิดวัฒนธรรมแห่งการเชื่อฟังผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่จะให้การดูแล ถ่ายทอดความรู้ให้แก่เด็ก ๆ ในชุมชน ในขณะที่เด็กหรือผู้น้อยจะให้การดูแล ให้ความเคารพ และเลี้ยงดูผู้สูงอายุ ไม่เกิดการทอดทิ้งทำให้ชุมชนมีแรงเกาะเกี่ยวภายในสูง จากการศึกษาชุมชนบ้านบัวย้อนกลับไปในอดีตนั้น ระบบความรู้ดั้งเดิมที่กำเนิดและดำรงอยู่ในชุมชนมีอยู่สองส่วนสำคัญ ๆ นั่นคือการศึกษที่เกิดขึ้นจากวัดและจากครอบครัว สำหรับการศึกษที่ผ่านระบบการสั่งสอนจากวัด เกิดขึ้นจากพ่อแม่ที่นำเอาเด็กผู้ชายไปฝากที่วัด ให้พระไว้เป็นลูกศิษย์ ไว้ใช้สอยงาน ติดตามไปกิจนิมนต์ เมื่อว่างก็จะได้เรียนหนังสือเพื่ออ่านออกเขียนได้ นอกจากนั้นก็จะได้รับการถ่ายทอดความรู้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ต่อส่วนรวมอื่น ๆ เช่น ความรู้เรื่องยาสมุนไพร การรักษาด้วยวิธีการอื่น ๆ เช่น การนวดด้วยน้ำมัน เป็นต้น ดังนั้นในอดีตความรู้ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ภายในวัดจึงเป็นความรู้เพื่อการเขียนอ่านให้เข้าใจ และภูมิความรู้เพื่อยังประโยชน์ต่อการดำรงชีพและการพึ่งพากันภายในชุมชน นอกจากการศึกษาที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้จากวัดจะประกอบด้วยความรู้ทางโลกแล้วยังมีความรู้ทางธรรมซึ่งเป็นสิ่งกำกับให้คนดำรงอยู่ในความดีมีคุณธรรม สำหรับการศึกษอีกส่วนหนึ่งเกิดขึ้นในครัวเรือน การเรียนรู้ที่เกิดจากการที่ลูกหลานได้เห็น ได้ซึมซาบเข้าไปเรื่อย ๆ จากการปฏิบัติของพ่อแม่ และการได้ช่วยทำงานภายในบ้าน การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในครัวเรือนส่วนใหญ่จะเป็นความรู้เกี่ยวกับวิชาชีพที่จะสืบทอดจากพ่อแม่ ความรู้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน และความรู้ที่จะยังประโยชน์เพื่อการอาศัยพึ่งพากันภายในชุมชน ล้วนเป็นความรู้ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ภายในครัวเรือนเป็นสำคัญ

กระบวนการปลูกข้าว : ระบบความรู้อันเกิดจากวิถีการผลิต

กระบวนการเรียนรู้ในวิถีการผลิตของชาวนาเป็นการเรียนรู้ที่กลมกลืนไปกับวิถีชีวิต นั่นคือ การเรียนรู้เรื่องอาชีพย่อมเกิดจากการประกอบอาชีพร่วมกันไปในครอบครัว ไม่มีการสอนกันอย่างเป็นระบบ ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร หากแต่เกิดจากการเรียนรู้ด้วยการสังเกต การทดลองทำ การถ่ายทอดประสบการณ์จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งอย่างใกล้ชิด นำมาบอกเล่าชาวบ้านบวทุกคน ปลูกข้าวเป็นมาตั้งแต่เด็ก ๆ

“.... ไม่มีสอนกันหรอกนะ เราก็ดูพ่อทำ เออ พ่อทำอย่างนั้นะ ไม่มีการพูดสอน ทำไรก็ดูว่าทำอะไร ทำอย่างไร ไม่มีสอน ดูแล้วก็ทำตามกัน อย่างปุ๋ยก็ไม่เคยใช้ ก็สังเกตเอวว่าพ่อเราไม่เคยต้องเอาปุ๋ยมาหว่านมาใส่เลย ถ้าจะมีก็เอาขี้วัวมาหว่านก่อนทำนาที่แค่นั้น....”

ลูกหลานเป็นแรงงานของครัวเรือนที่จะออกไปช่วยพ่อแม่ทำงานง่าย ๆ ในไร่นา เช่น ช่วยเลี้ยงควาย ช่วยถอนหญ้า ช่วยเก็บข้าวตอก ช่วยขนข้าวขึ้นยุ้งฉาง เป็นต้น นอกจากช่วยงานพ่อแม่แล้ว เด็ก ๆ จะได้เรียนรู้การทำงานในนาที่ยากขึ้นตามลำดับ เช่น งานดำนา งานถอนกล้า งานเกี่ยว จากการเห็นพ่อแม่ทำนา การเล่นก็เรียนรู้จากพ่อแม่ด้วยโรงเรียนแห่งท้องทุ่งที่เป็นชีวิตจริง เมื่อเด็ก ๆ เติบโตขึ้นความเป็นชาวนาจึงกลายเป็นอาชีพที่ชาวบ้านบวทุกคนสืบทอดมาจากบรรพบุรุษของตน

ความรู้ที่เกิดจากการทำนามีได้มีเฉพาะงานที่เกิดขึ้นในทุ่งนาเท่านั้น หากมีองค์ความรู้ที่สำคัญสำหรับการทำนาให้เหมาะสมกับสภาพดินและสภาพน้ำของชุมชน นั่นคือองค์ความรู้ในการคัดเลือกพันธุ์ข้าว หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “การเลือกข้าวปลูก” และการเก็บเอาเมล็ดพันธุ์จากข้าวที่ปลูกได้เก็บไว้ใช้ปลูกในปีถัดไป การคัดเลือกพันธุ์จะเกิดขึ้นตั้งแต่ชาวบ้านเริ่มเผ่าสังเกตการเติบโตของข้าว ข้าวที่ดีต้องมีอายุของการปลูกไม่นานเกินหน้าฝน พันธุ์ข้าวที่ดีจะต้องมีรวงสูงเสมอกัน รวงข้าวมีความอวบอิมสมบูรณ์ เมล็ดไม่ลีบ ไม่เป็นโรคหรือถูกแมลงกัดกิน เมื่อข้าวสุกตลอดทั้งรวงต้องสุกพร้อมกัน โดยก่อนที่จะนำข้าวเข้ายุ้งฉาง ก็จะเอาข้าวขึ้นตากบนลาน แล้วเลือกเอารวงข้าวที่เมล็ดดี ๆ อวบอิมเก็บไว้ ไม่ให้เมล็ดพันธุ์ข้าวอื่นผสมอยู่ ถ้ามีก็ต้องถอดออกจากรวงให้หมด แล้วกองแยกไว้ระหว่างข้าวเหนียวกับข้าวเจ้า ข้าวที่เลือกไว้ชาวบ้านเรียกว่า “เมล็ดข้าวปลูก” ข้าวที่ดีจะต้องเป็นข้าวหัวเดียว หมายความว่าเมื่อเอารวงมารวมกันจะมองเห็นเป็นช่อเท่า ๆ กันหมด พันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านเก็บไว้เป็นพันธุ์สืบทอดกันมามักจะเรียกว่าพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งมีอยู่หลายพันธุ์ขึ้นอยู่กับผู้ปลูกว่าจะนิยมข้าวพันธุ์ใด บางครั้งก็จะมีปลูกข้าวสลับพันธุ์กันไปในแต่ละปี เพื่อมิให้เกิดโรคข้าวหรือการระบาดของแมลง ป่ามาลาเล้าถึงกระบวนการคัดเลือกพันธุ์ข้าวว่า

“..... ตอนที่เราจะเอาพันธุ์อยู่ที่ตอนเอาข้าวขึ้นลาน แล้วเราก็ไปเลือก คัดออกไม่ให้ อย่างอื่นมาแซม เราจะเอาพันธุ์ไหน อย่างเช่นข้าวแดง เราก็ถอดอย่างอื่นออกให้หมด ต้องดูให้รวงข้าวมันเสมอกัน ถ้าไม่เสมอกันเราก็ดึงมันออกเสีย ให้เหลือแต่รวงข้าวแดงแล้วเอามามัดกองรวมกันได้ ถ้าจะเอาพันธุ์ข้าวเหนียว เราก็ต้องไปถอดข้าวอื่นออกให้หมด ถอดรวงข้าวเจ้าออกแล้วเอามากองไว้แต่ข้าวเหนียว นั่นละถึงจะได้พันธุ์ข้าวมาเก็บไว้ปลูกปีต่อไป”

นอกจากเรื่องของพันธุ์ข้าวแล้ว การสังเกตดินฟ้าอากาศก็เป็นอีกองค์ความรู้หนึ่งที่ชาวบ้านจะสะสมความรู้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการสังเกตและประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันมาสู่รุ่นต่อรุ่น ชาวบ้านจะรู้ว่าช่วงไหนจะเกี่ยวข้าวแห้ง ช่วงไหนเกี่ยวไม่ได้เพราะข้าวจะขึ้นมาก ดินฟ้าอากาศที่ต่างกันก็จะให้ผลผลิตต่างกัน การปลูกพืชในสมัยก่อนของชาวบ้านบัวมีได้ปลูกเพียงอย่างเดียวเป็นพืชเชิงเดี่ยว เช่นในปัจจุบัน แต่จะปลูกแบบสลับสับเปลี่ยนกันในพื้นที่ดินเดียวกัน เพื่อให้ที่ดินถูกหมุนเวียนและสะสมความอุดมสมบูรณ์ มีการปลูกผลัดเปลี่ยนกันทั้ง ถั่วดิน ข้าวโพด และละหุ่ง ซึ่งทั้งสามอย่างล้วนเป็นพืชเศรษฐกิจในยุคก่อน แต่จะเกี่ยวกลั่นในด้านของการใช้ประโยชน์จากที่ดินและการสร้างความสมบูรณ์ให้แก่ที่ดินโดยไม่ต้องพึ่งพาปุ๋ยเคมี ลุงควรได้ความรู้เหล่านี้สืบทอดมาจากรุ่นพ่อแม่

“..... ถั่วกับละหุ่งนี้จะปลูกพร้อม ๆ กัน ละหุ่งจะให้ผลได้ใน 6-7 เดือน แล้วก็เก็บไปได้เรื่อย ๆ ไม่ต้องลงใหม่ แต่ถั่วนี้จะมีอายุ 3-4 เดือน พอเก็บถั่วแล้วก็ลงข้าวโพดต่อ สมัยนั้นข้าวโพดต้องลงหน้าเดือนสาม ต้องรอน้ำฝน แต่ต้องลงก่อนฝนตกจึงจะดี ถ้าฝนชุกเกินไปน้ำจะขัง ข้าวโพดจะตกท้องร้อง.....”

การทำเกษตรสมัยก่อนของชาวบ้านลุ่มน้ำลำตะคองก่อนที่จะมีระบบชลประทานเข้าสู่ชุมชน ชาวบ้านจะต้องทำระหัดวิดน้ำหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าระหัดกระเดื่องเพื่อนำน้ำเข้าที่นาให้เพียงพอต่อการทำนาคา หลังจากที่ได้เก็บเกี่ยวถั่วนาเสร็จแล้วก็จะเข้าสู่ฤดูกาลทำนา ชาวบ้านจะพากันไปตัดไม้ไผ่มาทำระหัดวิดน้ำ ชาวบ้านเชื่อว่าทุกคนควรจะต้องทำระหัดกันเอง ถ้าใครทำไม่เป็นจะต้องไปหาคนมาช่วยกันทำ หรือไปหาไม้มาให้อันไหนคนอื่นทำไหมที่ไช้ก็ไปนำมาจากป่าใกล้ชุมชน เมื่อทำระหัดเสร็จก็ต้องพากันไปถมดินทำคันนาและขุดเป็นร่องน้ำให้น้ำเดินเป็นร่องน้ำเดียวกันแต่ไม่ให้งว้างมากนักเพราะจะทำให้ไม่สามารถควบคุมสายน้ำได้ จากนั้นจึงจะนำเอาระหัดไปตั้งขวางตรงคันนาปากร่องน้ำเพื่อให้น้ำที่ไหลลงมาเป็นแรงขับเคลื่อนให้ระหัดหมุนเอาน้ำเข้าที่นา ด้วยระหัดทำจากไม้ไผ่จึงมีอายุการใช้งานสั้นเพียงปีเดียว ชาวบ้านต้องทำระหัดกันใหม่ทุกปีเมื่อเข้าสู่ฤดูกาลทำนา อีกทั้งร่องน้ำที่ทำไว้ก็มักจะตื้นเขินบ้าง คันนาทรุดลงบ้างต้องมีการปรับปรุงคันนาและร่องน้ำทุกหนานาเช่นกัน ดังนั้นภูมิปัญญาในการทำระหัดกระเดื่องวิดน้ำเข้านาจึงเป็นหนึ่งในภูมิปัญญาเดิมของชาวบ้านลุ่มน้ำลำตะคองภายใต้วิถีการผลิตข้าว

นอกเหนือจากความรู้ในกระบวนการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การปลูกกล้า การดำนา การเก็บเกี่ยวข้าว แต่ภูมิปัญญานี้ได้เลือนหายไปเมื่อมีระบบชลประทานเข้าสู่ชุมชนพร้อมกับการสร้างเขื่อนลำตะคองและการเข้ามาของเครื่องสูบน้ำ เช่นที่น้ำกมลเล่าว่า

“สมัยก่อนจะมีระหัดวิดน้ำที่ใช้ไม้หมุน แล้วก็ตักน้ำขึ้นมา เอาต้นไม้มากำเป็นรางให้น้ำไหลเข้านา แต่ตอนนี้เหลือน้อยเต็มที เพราะว่ามันเปลี่ยนไปตามยุคสมัย เดียวนี้ใช้เครื่องสูบน้ำหมดแล้ว ต้องใช้น้ำมัน ซึ่งกลายเป็นปัญหาอยู่ ถ้าเป็นสมัยก่อนก็ไม่ต้องมีค่าใช้จ่าย เพียงแต่ว่าถึงปีหนึ่งก็ทำกันที เดียวนี้ชาวนามีต้นทุนเรื่องน้ำมันที่นับว่าเป็นต้นทุนการผลิตที่สูงทีเดียว ”

การรักษาโรคแบบพื้นบ้าน : ระบบความรู้อันเกิดจากวิถีการดำรงชีพ

การพึ่งพาตนเองของชุมชนในอดีตนอกเหนือจากวิถีการผลิตเพื่อการยังชีพแล้ว ในวิถีการดำรงชีวิตประจำวันให้เป็นปกติภายในชุมชนที่อยู่ห่างไกลจากชุมชนอื่น ๆ จึงทำให้ชุมชนต้องมั่งคั่งความรู้เรื่องการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ การดูแลสุขภาพของคนในชุมชน การเลี้ยงดูบุตรหลานและคนเฒ่าคนแก่ เพื่อให้วงจรชีวิตของสมาชิกชุมชนเป็นไปอย่างสมบูรณ์ ดังนั้นชุมชนในอดีตจึงมีระบบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการรักษาโรคภัยจากทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบ ๆ ตัวโดยเฉพาะอย่างยิ่งการรักษาโรคด้วยสมุนไพรพื้นบ้าน และการรักษาด้วยการนวดน้ำมัน การรักษาด้วยความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติหรือการรักษาด้วยจิต ที่ดำรงอยู่ในชุมชนเดิมอย่างมากมาย เพราะการรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันยังเข้าไม่ถึงชาวบ้านจึงต้องพึ่งพาอาศัยการรักษาพื้นบ้านเป็นหลัก เช่น การรักษาโรคปวดท้อง ก็ไปหารากไม้มาฝนทาท้อง หาขี้เหล็กมาทำเป็นยาแก้ระบายท้อง ยาสมุนไพรสมัยก่อนมีอยู่มากแต่ระยะหลัง ๆ มันค่อย ๆ เสื่อมถอยไป พืชสมุนไพรที่เคยพบเห็นในอดีต ได้แก่ หญ้าฉมบง อ้อยดำ เหงือกปลาหมอ หนามมือเหล็ก ต้นค้าง ใบหัวใจหมู แหล่งที่มาของยาสมุนไพรดั้งเดิมมาจากป่าใกล้ชุมชน ผู้รู้ต้องมีความเชี่ยวชาญในการสังเกตว่าพืชชนิดใดใช้เป็นยาอะไรได้บ้าง ตามที่ลุงคุณซึ่งเป็นหมอสมุนไพรที่ยังเหลืออยู่คนเดียวภายในหมู่บ้านเล่าว่า “สมัยก่อนป่าสมบูรณ์มาก ตกเย็นก็เดินเข้าป่าอยากได้อะไรก็หยิบออกมา ป่าเป็นเหมือนสวนหลังบ้าน มันจะมีครบเลย” การรักษาด้วยยาสมุนไพร ต้องอาศัยความเชื่อ ความศรัทธา เป็นพื้นฐานในการรักษาแบบโบราณ เป็นภูมิปัญญาที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนการพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์มารับรอง หากแต่เป็นการสืบทอดมาโดยไม่สามารถอธิบายสรรพคุณได้อย่างชัดเจน ความรู้เกี่ยวกับการรักษาโรคในสมัยก่อนถือเป็นความรู้ที่ต้องกำกับด้วยศีลธรรม คนที่เป็นหมอจะไม่ถือเงินแต่การรักษาถือเป็นการทำบุญห้ามมิให้คิดค่าตอบแทนจากผู้อื่นเกินกว่าค่าหัวและค่ายาเล็กๆ น้อยๆ การรักษาตั้งอยู่บนระบบความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เงินเป็นเพียงค่ายาและสร้างการยอมรับจากพิธีกรรม ดังนั้นการ

ดำรงชีพไม่สามารถอยู่ได้จากการรักษาคนป่วย เป็นจารีตหนึ่งของผู้มีความรู้ในชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อมิให้ผู้รู้นำเอาความรู้นั้น ๆ ไปหาประโยชน์ส่วนตนและสร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น การสืบทอดความรู้ชุดนี้จะเป็นการสืบทอดภายในตระกูลจากพ่อสู่ลูก การถ่ายทอดความรู้เริ่มตั้งแต่พ่อพาลูกไปหาสมุนไพรในป่า ให้ฝึกสังเกตความแตกต่างระหว่างพืชที่เป็นยากับพืชอื่น ๆ แล้วต้องจดจำให้ได้ ต่อจากนั้นจึงสอนวิธีการผสมยาตามสูตรที่คิดค้นได้ และสะสมประสบการณ์ในการทำตามจนกระทั่งสามารถทำได้เอง ซึ่งถือเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นสอดคล้องไปกับวิถีชีวิต มิใช่การเรียนรู้ที่แยกออกจากวิถีชีวิตประจำวัน เช่นการศึกษาในโรงเรียน

การนวดด้วยน้ำมันก็เป็นอีกภูมิปัญญาหนึ่งในการรักษาโรคของคนในอดีต ถือเป็นความรู้ที่สืบทอดจากวัดซึ่งถือเป็นแหล่งภูมิปัญญาในอดีต โดยเด็กผู้ชายจะไปอยู่ที่วัด เป็นลูกศิษย์หลวงพ่อบำช่วยทำงานภายในวัด ท่านจะสอนโดยการเล่าเป็นนิทาน ไม่ได้มีการสอนอย่างในโรงเรียนหรือการนั่งเรียนจากตำรา เพราะไม่มีการเขียนเป็นตำรา การถ่ายทอดจะให้เรียนรู้จากการเห็นและปฏิบัติตาม ที่สำคัญอยู่จิตใจของผู้รับการถ่ายทอดจะต้องมีศรัทธาและการฝึกจิตสมาธิ เนื่องจากการรักษาแบบหมอน้ำมันนั้นถือเป็นการรักษาทางคุณพระ ไม่ใช่การทรงเจ้า เข้าผี ดังนั้นผู้จะเป็นหมอน้ำมันรักษาผู้อื่นได้จะต้องถือศีลห้าอย่าให้ขาด และจะต้องมีสมาธิ ฝึกจิตให้มั่นคงเพราะจะต้องมีการปลุกเสกน้ำมัน และเป่ากระดูกด้วยเสมือนกับการใช้อำนาจจิตในการรักษาผู้ป่วยควบคู่ไปกับการนวดด้วยตัวยาอันเกิดจากน้ำมันที่ใช้ การรักษาด้วยคุณพระนั้นจะเรียกขานเงินทองเอาจากผู้ที่มารักษาไม่ได้ หมอน้ำมันจะให้ผู้รับการรักษาทานบุญค่าน้ำมัน เพื่อจะได้นำมาจัดทำน้ำมันปลุกเสกเพื่อรักษาคนอื่นต่อไป การเรียกร้อยคำรักษาพยาบาลจากผู้ป่วยเป็นการตอบแทนการรักษาถือเป็นเรื่องต้องห้ามสำหรับผู้มีความรู้ในอดีต ดังนั้นการรักษามัยก่อนจึงไม่สามารถตีค่าออกมาในรูปของเงินตราหรือจะทำให้ผู้มีความรู้ร่ำรวยมีฐานะดีกว่าผู้อื่นได้ ในอดีตนั้นคนที่ได้รับความรู้ที่ถือเป็นภูมิปัญญาเช่นนี้จะต้องเป็นคนดี เพราะความรู้ในการรักษาผู้คนเป็นความรู้ที่ดำรงด้วยอำนาจ ที่จะสามารถครอบงำและหาประโยชน์จากผู้อื่นได้ ดังนั้นการถ่ายทอดความรู้ในอดีตจึงถูกกำกับด้วยความเชื่อที่ว่า ความรู้ต้องคู่คุณธรรม ลุงรวยบอกว่า

“.....การรักษาต้องมีศรัทธาเสียก่อน ถ้าเราเชื่อสิ่งใด มันจะสำเร็จไปเกือบครึ่งแล้ว ทุกสิ่งนี้ถ้าเรามีจิตมุ่งมั่นตั้งใจแน่วแน่ คนป่วยมาก็เหมือนกัน ถ้าจะมารักษาต้องทำจิตให้ดีเสียก่อน...”

พิธีกรรมในการปลุกเสกน้ำมันนั้นจะต้องกระทำเฉพาะในวันพฤหัสบดีอันถือเป็นวันครู การปลุกเสกน้ำมันต้องใช้ความเจียรจงใจเพื่อสร้างสมาธิ น้ำมันที่ใช้รักษาทำจากเมล็ดงานำมาคัดเลือก คั่วและคั้นให้เป็นน้ำมันงาบริสุทธิ์ แล้วจึงนำมาปลุกเสกด้วยคาถาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากพระผู้เป็นครู แต่สำหรับการนวดนั้นจะกระทำได้ทุกวัน โดยใช้น้ำมันนวดบริเวณที่ต้องการรักษา ซึ่งส่วนมากจะเป็นโรค

เกี่ยวกับกระดูก เช่น กระดูกหัก กระดูกตก อัมพฤกษ์ อัมพาต ตอนทีมนวดนั้นจะมีการปลุกเสกคาถาในจุดที่ต้องการต่อกระดูกด้วย

การยอมรับต่อความรู้เดิมเกิดจากคนในชุมชนเป็นผู้ยกย่องว่าความรู้ชุดนั้นมีคุณค่า และต้องเป็นความรู้ที่มีประโยชน์ต่อการดำรงชีพของคนในชุมชน เช่น ความรู้ในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ถือเป็นทุนภูมิปัญญาที่มีคุณค่า เพราะเป็นที่พึ่งของคนในชุมชนได้ แม้จะไม่มีรับรองจากสถาบันภายนอกชุมชน แสดงให้เห็นก็ตามแต่คนในชุมชนจะเป็นผู้ให้การยอมรับนับถือ และเผยแพร่ออกไปนอกชุมชนเอง จัดเป็นการสร้างศักดิ์ศรีของตนและภูมิปัญญาท้องถิ่น การรักษาไว้ซึ่งอำนาจแห่งความรู้นั้นสะท้อนให้เห็นได้จากการรักษาว่าจะไม่เร่ไปรักษาให้กับคนที่ไม่ศรัทธา ลุงรวยบอกว่าพระครูผู้ถ่ายทอดวิชากำหนดไว้ว่า

“.....ถ้าใครอยากจะรักษาก็ให้มาที่นี่ เราไม่อยากเป็นหมอเร่ ถ้าเห็นว่าพอจะช่วยเหลือได้ก็ให้มาหาที่นี่ ถ้าศรัทธา ถ้าเลื่อมใสค่อยมา ถ้าเคັดตั้งใจมาหาเราที่นี่ ก็แสดงว่าศรัทธา เราก็จะช่วยเหลือ.....”

การสืบทอดความรู้ภูมิปัญญาในอดีตเกิดขึ้นได้ค่อนข้างจำกัด ด้วยความรู้ส่วนใหญ่ไม่ได้มีการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรจึงทำให้องค์ความรู้นั้นกระจัดกระจายไม่ครบสมบูรณ์ อีกทั้งการถ่ายทอดจะต้องผ่านกระบวนการคัดเลือกผู้รับการถ่ายทอด โดยยึดหลักว่าจะต้องเป็นคนดีและมีจิตใจที่พร้อมจะรับการถ่ายทอด บางครั้งลูกหลานก็ไม่เอาหรือไม่ดีพอที่จะรับความรู้นี้ไปจึงทำให้ผู้ได้รับการถ่ายทอดน้อยลง อีกทั้งความรู้ชุดเดิมนั้นไม่ได้ถูกปรับให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ในกรณีของการรักษาด้วยสมุนไพร ลุงคุณบอกว่าสมุนไพรบางอย่างเริ่มหายากขึ้น ป่าใกล้ ๆ ชุมชนลดน้อยลงไปมาก บางครั้งต้องไปนำสมุนไพรมาจากที่ไกล ๆ ทำให้เกิดค่าใช้จ่ายสูง และแม้จะมีสมุนไพรเกิดขึ้นใหม่ ๆ หมอสมุนไพรก็ไม่กล้าจะไปแส่สุตรดั้งเดิมเพราะเกรงว่าจะไม่สามารถรักษาได้เช่นในอดีต จึงทำให้ยาบางอย่างไม่สามารถปรุงขึ้นมาได้อีกและหมดไปในที่สุด หรือในกรณีของการรักษาด้วยการนวดน้ำมันนั้นการถ่ายทอดเกิดขึ้นยากเพราะเกรงว่าผู้ได้รับการถ่ายทอดจะนำไปหาประโยชน์ในทางที่ไม่ควร เช่น การเรียกเงินทองจากการรักษา หรือการถ่ายทอดจะต้องถ่ายทอดให้กับคนที่อยากรู้จริงและมีจิตใจตรงตามที่คุณผู้คิดว่าสืบทอดได้เพราะเป็นเรื่องทางพระ ถ้าลูกหลานเป็นผู้หญิงก็ถ่ายทอดไม่ได้ จึงทำให้ความรู้จำกัดอยู่ในวงแคบ ในปัจจุบันการดำรงอยู่ในอำนาจของความรู้ชุดนี้เกิดขึ้นเพราะการรักษาตามแนวแพทย์แผนปัจจุบันไม่สามารถแก้ปัญหาให้แก่ชาวบ้านได้อย่างสมบูรณ์ และชาวบ้านได้พบทางออกจากการรักษาด้วยสมุนไพร จึงทำให้ความรู้ชุดนี้ไม่ถูกแทนที่ด้วยยาแผนปัจจุบันเช่นการรักษาโรคชนิดอื่น ๆ เสียทั้งหมดแต่อย่างไรก็ตามการสืบทอดภูมิปัญญาด้านการรักษาด้วยยาสมุนไพรของชุมชนนั้นค่อนข้างจำกัด เพราะปัจจุบันสมุนไพรบางชนิดสูญหายไปแล้วจากการลดลงของผืนป่า และสูตรยาต่าง ๆ ส่วนใหญ่ไม่ได้รับการจดบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรจึงทำให้ขาดการสืบทอดอย่างต่อเนื่อง

ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานเดิม : ทุนวัฒนธรรมของสังคมประเพณี

ระบบคุณค่า บรรทัดฐาน หรือค่านิยมที่ปรากฏในชุมชนบ้านบัว ตามที่คนเก่าแก่เล่าขานให้ลูกหลานฟังและสืบทอดกันมา ได้แก่ ความเชื่อในการทำความดีหรือการเป็นคนดี เพื่อใช้ในการกำกับให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ให้คนที่มีความรู้เหนือกว่าเป็นที่พึ่งพาแก่ผู้ที่มีความรู้ด้อยกว่า เช่น ในกรณีของหมอน้ำมัน หมอสมุนไพร เป็นที่พึ่งพาในการรักษาความเจ็บไข้ของคนในชุมชน การรักษาด้วยความรู้นี้จะต้องกำกับด้วยศีลธรรมจึงจะทำให้ความรู้ดำรงอยู่ เป็นการกำกับมิให้ผู้มีความรู้เหนือกว่าเอาเปรียบนั่นเอง หรือคนในรุ่นก่อน ๆ จะเชื่อว่า คนที่ผ่านวัดมาแล้วหมายถึงเข้าไปอาศัยกับพระ หรือได้ผ่านการบวชเรียนนั้นจะเป็น “คนสุก” เป็นคนดี ตัวอย่างเช่น ลุงอัคร ลุงรวย ลุงคุณ ชาวบ้านบัวนับถือว่าท่านเหล่านี้เป็นคนดี โดยนิยามของคนดีในสายตาชาวบ้าน ได้แก่ คนที่อยู่ในศีลธรรม ไม่คดไม่โกง เป็นตัวอย่างที่ดีของลูกหลานและผู้นำของชุมชนได้ การเชื่อในเรื่องของความดีนั้นได้สะท้อนออกมาในรูปของการเลือกผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นผู้นำธรรมชาติและผู้นำอย่างเป็นทางการโดยเฉพาะอย่างยิ่งในตำแหน่งของผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐที่ใกล้ชิดกับชาวบ้านมากที่สุด คนที่จะได้รับการเลือกขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่บ้านนั้นจะต้องเป็นคน ที่ชาวบ้านให้การรับรองว่าเป็นคนดีและเป็นที่พึ่งพาของชาวบ้านทุกคนได้ นอกจากจะต้องไม่เป็นคนเอาเปรียบแล้วยังต้องเป็นคนที่เสียสละเรื่องส่วนตัวเพื่อส่วนรวมอีกด้วย ตัวอย่างของผู้ใหญ่บ้านที่ชาวบ้านเคารพนับถือและยังกล่าวถึงกันจนปัจจุบัน “....อย่างผู้ใหญ่ทัยนี้ แกเป็นคนดีจริง ๆ ขยันขันแข็ง ทำให้หมู่บ้านเราเจริญขึ้นทุกวันนี้ก็มีมือแกทั้งนั้น

การนับถือผู้อาวุโสหรือผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชน ถือเป็นระบบความเชื่อสำคัญที่อยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและอุปถัมภ์ การสร้างบรรทัดฐานให้ผู้น้อยต้องเรียนรู้และสืบทอดความรู้จากผู้ใหญ่ หรือผู้มีความรู้ถ่ายทอดภูมิปัญญานั้นเพื่อมิให้สูญหายไป การยอมรับนับถือกันจึงก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์ที่ต้องพึ่งพากันอย่างเป็นวัฏจักร นั่นคือ เด็กต้องพึ่งพาผู้ใหญ่เพื่อความอยู่รอดและการถ่ายทอดความรู้ในการดำรงชีพต่อไปในชุมชน ในขณะที่เดียวกันผู้ใหญ่จะต้องพึ่งพาเด็กในการเลี้ยงดูในยามชราหรือเจ็บไข้ ระบบความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาในระบบโรงเรียนยังไม่มีผลต่อการสร้างอำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมมากนักในอดีต ด้วยความเป็นอยู่ในสังคมประเพณีได้อาศัยระบบความรู้ที่ดำรงอยู่ในชุมชน เป็นความรู้ในเรื่องของวิถีการผลิตทางการเกษตร การรักษาโรค การจัดการแหล่งน้ำ ซึ่งไม่ได้เกิดจากการถ่ายทอดในระบบโรงเรียนแต่เป็นการถ่ายทอดจากผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชนไปสู่คนรุ่นถัด ๆ ไป คนส่วนใหญ่ของชุมชนจบเพียงไม่เกินประถมศึกษา แต่หลาย ๆ คนที่กลายเป็นผู้นำชุมชนทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการนั้นได้รับการยกย่องจากระบบความรู้เดิม เช่น ทำนาเก่ง ทำสวนเก่งเป็นคนดี ขยัน ซื่อสัตย์ เสียสละ ก็สามารถก่อให้เกิดอำนาจขึ้นได้ ชาวบ้านบัวได้ดำรงพิธีกรรมของการยกย่องคนเฒ่าคนแก่ของหมู่บ้านด้วยการจัดประเพณีไหว้ผู้ใหญ่ทุกๆ ปีในช่วงสงกรานต์สืบทอดกันมาตั้งแต่ในอดีต ด้วยการให้ลูกหลานรดน้ำขอพรคนเฒ่าคนแก่ทุกคนในชุมชน มิได้จำกัดเฉพาะปู่ย่าตายายของ

คนเท่านั้น มีการยกย่องเชิดชูผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นเสาหลักของชุมชน และให้ความช่วยเหลือแก่ผู้เฒ่าผู้แก่ที่ไม่มีลูกหลานเลี้ยงดู

นอกจากความเชื่อที่ถูกยึดโยงกับศาสนาแล้ว ยังมีความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นระบบคุณค่าที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้กำกับคนให้อยู่ร่วมกับธรรมชาติรอบ ๆ ตัว เพื่อมิให้เกิดการทำลายธรรมชาติที่จะต้องใช้ประโยชน์ร่วมกัน ได้แก่ ป่าไม้ ลำน้ำ ที่ดิน โดยพิธีกรรมต่าง ๆ ถูกสร้างขึ้นเพื่อการยอมรับต่อความเชื่อนั้น ๆ เช่น การไหว้ผีป่าก่อนที่จะเข้าไปเก็บของป่าหรือล่าสัตว์ การสร้างศาลของผีตาบู่ไว้ตรงทางเข้าหมู่บ้านเพื่อให้ลูกหลานได้ระลึกถึงสิ่งที่บรรพบุรุษได้สร้างขึ้นและสืบทอดต่อกันมายังรุ่นลูกหลานมิให้ถูกทำลายลงไปหรือนำเอาไปขาย เช่น ที่ดินทำกิน มีการทำบุญประจำปีให้แก่ผีตาบู่เพื่อสร้างสายใยแห่งการยึดโยงคนในชุมชนไว้ร่วมกันเปรียบเสมือนการเตือนถึงความสัมพันธ์แบบเครือญาติไม่ให้จางหายไป

ดังนั้น การดำรงอยู่ของชุมชนในยุคสังคมประเพณีจึงอยู่ภายใต้อุดมการณ์แห่งการผลิตเพื่อการยังชีพ การผลิตอย่างหลากหลายที่มีเป้าหมายเพื่อการบริโภคของคนในชุมชนเป็นหลัก มีระบบความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมหรือแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันภายในชุมชน มีระบบแลกเปลี่ยนผลผลิตทั้งภายในชุมชนและระหว่างชุมชนที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการยังชีพมิใช่การแลกเปลี่ยนเพื่อการค้าหรือเพื่อเงินตรา โดยนัยของทุนชุมชนในสังคมประเพณีจึงเป็นไปเพื่อการดำรงชีพได้อย่างพอเพียงในสังคมนั้น มีทุนปัจจัยการผลิตที่สำคัญสำหรับวิถีการผลิตเพื่อการยังชีพประกอบด้วยทุนที่ดินทำกิน แหล่งน้ำ และทรัพยากรธรรมชาติซึ่งใช้ประโยชน์ร่วมกันผ่านความเป็นสมาชิกของชุมชน มีทุนแรงงานซึ่งเป็นทุนสะสมภายในครัวเรือนและมีการช่วยเหลือแรงงานกันภายในชุมชน นอกจากนี้ชุมชนยังมีทุนทางสังคมซึ่งประกอบด้วยระบบความรู้ในวิถีการผลิต อาทิ ความรู้ในการปลูกข้าว ระบบความรู้ในวิถีการดำรงชีพ อาทิ ความรู้ในการรักษาความเจ็บป่วย และระบบคุณค่า บรรทัดฐาน และวัฒนธรรมของชุมชน อาทิ การให้คุณค่าของความดี การนับถือผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชน และการดูแลลูกหลานให้เติบโตใหญ่และเป็นคนดีของชุมชน ทุนชุมชนทั้งหลายล้วนเชื่อมโยงกันเพื่อให้ชุมชนสามารถทำหน้าที่ของตนได้อย่างสมบูรณ์และสืบเนื่องยาวนาน

บทที่ 6

การแทรกแซงของระบบทุนนิยมต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน

การศึกษาวิจัยถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลต่อการสะสมทุนของชุมชนบ้านบัวนับจากอดีตจวบจนปัจจุบันนั้น เราไม่สามารถที่จะแบ่งส่วนของปรากฏการณ์ได้อย่างชัดเจนตามเงื่อนไขของเวลา ด้วยการเปลี่ยนแปลงของบริบทต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป มิใช่การเปลี่ยนแปลงแบบรื้อรากลอนโคน อีกทั้งปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมีหลากหลายปัจจัยที่ส่งผลต่อกันอย่างต่อเนื่องยาวนาน การพิจารณาถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงจากสังคมประเพณีที่มีวิถีการผลิตเพื่อยังชีพมาสู่สังคมแบบทุนนิยมเพื่อการค้าของชุมชนบ้านบัว มีจุดเปลี่ยนทางเศรษฐกิจและสังคมสำคัญอยู่ 3 ช่วงเวลา ประกอบด้วย ช่วงที่หนึ่งราว พ.ศ.2444-2504 เป็นช่วงเริ่มต้นของชุมชนในการเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้าด้วยการสร้างกระบวนการยึดโยงเอาวิถีการผลิตของชุมชนเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า การเชื่อมโยงชุมชนกับสังคมเมืองด้วยระบบการคมนาคมขนส่ง ช่วงที่สองราว พ.ศ.2504-2530 เป็นช่วงที่ชุมชนก้าวเข้าสู่กระบวนการพัฒนาประเทศของรัฐ และช่วงที่สามนับจาก พ.ศ.2530 จนถึงปัจจุบัน เป็นช่วงที่ชุมชนปรับตัวเพื่อดำรงอยู่ภายใต้วิถีการผลิตแห่งทุนนิยมได้อย่างเท่าเทียม ในแต่ละช่วงเวลามีปัจจัยทางสังคม เศรษฐกิจ และ การเมือง ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของกระบวนการสะสมทุนชุมชนทั้งที่ทำให้ทุนชุมชนเดิมอ่อนแอลงก่อให้เกิดการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างใหม่ขึ้นในชุมชนบ้านบัว พร้อมกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่แปรเปลี่ยนไปด้วยแนวคิดอุดมการณ์แห่งทุนนิยมที่เข้าครอบงำระบบเศรษฐกิจของชุมชนและปฏิสัมพันธ์ที่ชุมชนมีกับบริบทภายนอก

การยึดโยงชุมชนเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้า

เมื่อครั้งที่รัฐบาลไทยทำสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ.2398 นั้น กระแสแห่งทุนนิยมยังมิได้คืบคลานเข้าสู่ชุมชนชนบทมากนัก ด้วยการติดต่อสื่อสารและการคมนาคมขนส่งที่ยังไม่สะดวก ดังนั้นความเป็นสังคมประเพณีที่อยู่ภายใต้วิถีการผลิตเพื่อยังชีพของชุมชนบ้านบัวจึงดำเนินมาจนถึงราว พ.ศ. 2444 เป็นปีที่อำเภอจันทิถูกย้ายที่ทำการมาตั้ง ณ ชุมชนบ้านบัว สันนิษฐานว่าบ้านบัวในยุคนั้นนับว่าเจริญกว่าชุมชนอื่นในละแวกเดียวกัน เนื่องจากการสร้างสถานีรถไฟบ้านบัวรองรับการเข้ามาของเส้นทางรถไฟสายกรุงเทพฯ-แก่งคอย-นครราชสีมา ดังนั้นจึงเกิดตลาดกลางของการแลกเปลี่ยนซื้อขายผลผลิตทางการเกษตรขึ้นในบริเวณรอบ ๆ สถานีรถไฟชุมชนบ้านบัว พ่อค้าจากกรุงเทพฯจะอาศัยรถไฟเข้ามาซื้อหาผลผลิตทางการเกษตร อาทิ ข้าว ถั่วลิสง ถั่วเขียว ละหุ่ง ข้าวโพด เพื่อขนส่งขึ้นรถไฟไปลงที่หัวลำโพงและจัดการส่งออกต่างประเทศด้วยปริมาณความต้องการที่ไม่จำกัดและให้ราคาดี การเข้ามาของระบบการค้านี้

เองที่ทำให้ผลผลิตที่ชาวบ้านปลูกเพื่อกินในอดีตถูกตีมูลค่าด้วยมาตรวัดของเงินตรา ไม่ว่าจะเป็นข้าวซึ่งเป็นผลผลิตหลักของชาวบ้านบัวที่สามารถปลูกได้ทุกปีและเหลือกินก็สามารถเปลี่ยนเป็นเงินตราได้ ชาวบ้านจึงไม่เพียงแต่ผลิตเพื่อบริโภคแต่ได้ขยายกำลังการผลิตออกไปสู่การผลิตเพื่อการค้าด้วยอีกส่วนหนึ่งจากที่ดินที่ยังว่างเปล่าอยู่และแรงงานในครัวเรือนที่ยังมีอยู่เพียงพอที่จะสร้างผลผลิตส่วนเกินได้นอกจากนี้ระบบการค้าเพื่อการส่งออกเช่นนี้ได้สร้างให้เกิดชนชั้นใหม่ขึ้นในชุมชน นั่นคือชาวบ้านบัวที่มีฐานะดีขึ้นจากการขายผลผลิตและมีการสะสมทุนเงินตราไว้มากพอที่จะผันตนเองเป็นพ่อค้าคนกลางทำหน้าที่ในการรวบรวมผลผลิตทั้งจากของตนเองและจากชาวบ้านในชุมชนและละแวกใกล้เคียง เพื่อนำมาส่งต่อให้กับพ่อค้าในกรุงเทพฯหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ห้างเซ่ง” ด้วยการขนส่งทางรถไฟ ชาวบ้านบัวเริ่มรับรู้ว่ามีผลผลิตในภาคเกษตรสามารถนำออกขายเพื่อเปลี่ยนเป็นทุนเงินตราได้ และมีตัวอย่างให้เห็นภายในชุมชนว่าชาวบ้านที่สามารถส่งผลผลิตไปขายภายนอกชุมชนนั้นมีฐานะดีกว่าชาวบ้านคนอื่น จึงมีการขยายกำลังการผลิตในภาคเกษตรกันมากขึ้น แนวทางในการเพิ่มปริมาณผลผลิตในระยะแรกเน้นไปในด้านการเพิ่มที่ดินทำกิน แต่ด้วยที่ดินริมแนวลำตะคองส่วนใหญ่ถูกจับจองเพื่อทำนาไปจนหมดแล้ว ชาวบ้านบัวจึงเริ่มเข้าจับจองที่ดินในป่าใกล้ชุมชนและป่าบนภูเขาที่ไกลออกไป ซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่ดินที่เหมาะสมกับการปลูกพืชไร่อันเป็นพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด เป็นต้น การจับจองที่ดินในป่าสมัยนั้นยังไม่มีระเบียบบังคับหรืออำนาจของรัฐยังไม่ได้เข้ามาจัดการต่อที่ดินในชุมชนแต่อย่างใด หากขึ้นอยู่กับกำลังการผลิตภายในครัวเรือนที่จะสามารถถางป่าจับจองได้มากน้อยเพียงใด ครัวเรือนที่มีสมาชิกมากหรือยังอยู่ในวัยหนุ่มสาวก็จะจับจองที่ดินได้มาก เมื่อถางป่า โค่นต้นไม้ลงแล้ว ก็จะมีการทำแนวขึ้นมาเพื่อบอกถึงความเป็นเจ้าของจับจองมิให้คนอื่นเข้ามาทำกิน การบุกรุกป่าเพื่อเพิ่มที่ทำกินนี้เองที่ทำให้พื้นที่ป่าหมดไปค่อนข้างมาก สำหรับครัวเรือนที่มีแรงงานน้อยก็จะใช้วิธีการจ้างแรงงานมาช่วยถางป่า วิธีการผลิตแห่งทุนนิยมได้เริ่มต้นขึ้นด้วยมีระบบการจัดสรรค่าจ้างแรงงานเกิดขึ้นอย่างชัดเจน การเพิ่มผลผลิตในภาคเกษตรเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตลาดภายนอกในระยะแรกนั้น ชาวนายังคงใช้เครื่องมือเครื่องมือในการผลิตแบบเดิม นั่นคือการใช้แรงงานคนในครัวเรือน แรงงานวัวควาย และเครื่องมือที่ทำขึ้นเองอย่างง่าย ๆ ในท้องถิ่น ดังนั้นการที่ชาวนาจะได้ผลผลิตมากพอที่จะต้องใช้แรงงานอย่างเข้มข้นและใช้ที่ดินตลอดเวลาจึงจะได้ผลผลิตส่วนเพิ่ม ผลผลิตที่เพิ่มขึ้นมานั้นมีเท่าไรก็ขายได้หมดด้วยความต้องการมีมากกว่ากำลังการผลิตที่ทำได้ สถานภาพของชุมชนในช่วงเปลี่ยนผ่านเมื่อรถไฟเข้าสู่ชุมชน จึงเป็นการดูดซับเอาผลผลิตจากชุมชนไปสู่เมือง ตามแนวทางการพัฒนาประเทศที่เน้นการผลิตเพื่อการส่งออก และระดมเอาทุนเงินตราต่างประเทศเข้าสู่ประเทศ อย่างไรก็ตามในช่วงต้นที่ชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับระบบตลาดภายนอกที่อยู่เหนือขึ้นไปนั้น สินค้าอุตสาหกรรมที่ถูกถ่ายทอดเข้าสู่ชุมชนยังมีไม่มากนักจึงทำให้ชาวบ้านบัวยังคงดำรงอยู่ได้อย่างอิสระจากวัฒนธรรมบริโภคนิยม

ชาวบ้านที่ได้รับประโยชน์จากการเข้ามาของรถไฟมากกว่าชาวบ้านทั่วไป มักจะเป็นชาวบ้านที่มีเรือขายและผันตนเองมาเป็นพ่อค้าคนกลางทำหน้าที่รวบรวมผลผลิตภายในชุมชนส่งให้พ่อค้าในเมือง

ซึ่งชาวบ้านกลุ่มนี้จะดำรงสถานภาพเป็นทั้งชาวนาผู้ผลิตที่มีที่ดินขนาดใหญ่และเป็นคนกลางรับซื้อผลผลิตจากชาวนารายย่อย ๆ เพื่อนำมารวบรวมส่งขาย ตัวอย่างเช่นกรณีของครอบครัวลุงควรร ด้วยพ่อของลุงควรรเป็นคนค้าขายและยังมีญาติอยู่ในกรุงเทพฯ ลุงควรรเองก็มีความรู้ทางการเขียนและอ่านหนังสือได้มากกว่าชาวบ้านทั่วไปจึงสามารถจัดทำเอกสารเพื่อการค้าขายได้ดี และมีเครือข่ายในการส่งสินค้าเข้าสู่ระบบตลาดได้ง่ายกว่าคนอื่น ๆ

“.....พ่อผมเป็นคนค้าขายมาก่อน เอาทุกอย่าง ส่งทั่วไปขาย ส่งข้าวโพด แต่ก่อนทางรถยนต์ไม่มี มีแต่ทางรถไฟนี่ละ ทำเสร็จก็ส่งขึ้นรถไฟ แล้วจะมีคนรับอยู่ที่กรุงเทพฯ เราไม่ต้องไปเอง เพียงแต่เราต้องทำใบส่งของ (Invoice) ตีตราเสียบ้างไป แล้วทางเค้าน่าจะรู้กันว่าเราส่งมาเท่าไร จะได้เงินเท่าไร มีหักค่านายหน้าด้วย ...เรื่องราคาเราจะรู้ก่อน คือ ห้างซึ่งเค้าจะบอกมา ห้างซึ่งเป็นตลาดสินค้าของทางโน้น.....”

การเข้ามาของรถไฟเปรียบเสมือนจุดเริ่มของวิถีการผลิตเพื่อการค้าอย่างชัดเจนขึ้นกว่าช่วงใดในอดีต เนื่องจากความต้องการผลผลิตทางการเกษตรที่ชาวบ้านบัวปลุกเพื่อบริโภคแต่เดิมได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจและเกิดความต้องการขึ้นอย่างไม่จำกัด ชาวบ้านบัวเริ่มปลูกข้าวมากขึ้นกว่าความต้องการบริโภคในครัวเรือนเพราะส่วนเกินของผลผลิตมีตลาดรองรับแน่นอน นอกจากการทำนาแล้วชาวบ้านหันมาใช้ประโยชน์จากที่ดินมากขึ้นกว่าเดิม โดยหันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้าเป็นหลัก การเพิ่มผลผลิตของชาวบ้านบัวในยุคเริ่มต้นก้าวเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้านั้น ชาวบ้านยังคงวิถีการผลิตเพื่อการยังชีพไว้ในแง่ของการสร้างผลผลิตที่ต้องการบริโภคควบคู่ไปกับผลผลิตเพื่อการค้า การพึ่งพาตนเองในการดำรงชีพของครัวเรือนและชุมชนยังคงมีอยู่สูง นอกจากนี้ในช่วงเริ่มต้นที่รถไฟเป็นแบบเครื่องจักรไอน้ำจะต้องให้พื้นเป็นเชื้อเพลิงในการสร้างพลังไอน้ำ จึงทำให้ชาวบ้านบัวสามารถหารายได้จาก การหาฟืนในป่าใกล้ชุมชนมาขาย และยังมีส่วนรับจ้างโยนฟืนเข้าหัวรถไฟในช่วงที่รถไฟมาหยุดพักที่สถานีบ้านบัว ซึ่งในช่วงเวลานั้นทำให้ชาวบ้านบุกรุกป่ามากขึ้น และแรงงานของชุมชนบางส่วนได้ถูกดูดซับออกจากภาคเกษตรไปสู่การเป็นแรงงานรับจ้าง

อุดมการณ์แห่งทุนนิยมที่เข้ามาพร้อมกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ

เมื่อรัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ขึ้นใน พ.ศ.2504 เป็นผลให้เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นต่อเนื่องเรื่อยมา นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างในระดับมหภาค ไปจนกระทั่งการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชน ด้วยการนำเอาอุดมการณ์แห่งทุนนิยมเข้ามาใช้อย่าง

สมบูรณ์แบบภายใต้แนวคิดของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย รัฐได้เข้ามาบีบบาทต่อการสร้างกระบวนการพัฒนาชุมชนเพื่อตอบสนองต่อนโยบายในภาคเศรษฐกิจระดับประเทศ รัฐเข้ามามีการจัดการต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ของชุมชนจากเดิมที่รัฐมิได้ให้ความสนใจนอกเหนือไปจากการเก็บภาษีอากรเข้าส่วนกลางเท่านั้น กลไกต่างๆ ที่รัฐสร้างขึ้นมากมายเพื่อรองรับการจำแนกแจกแจงโครงสร้างของสังคม และการจัดระเบียบทางสังคมใหม่ให้แก่สังคมประเทศในเวลานั้น ไม่ใช่เฉพาะเพียงสังคมเมือง หากแต่รวมถึงสังคมชุมชนทั้งหลายด้วย เพื่อให้ชุมชนตอบสนองต่ออุดมการณ์แห่งทุนและเป้าหมายแห่งการพัฒนาประเทศไปในทิศทางเดียวกันกับที่รัฐกำหนดไว้โดยรัฐเรียกเป้าหมายนั้นว่า “ความเจริญ” หรือ “การพัฒนา” หรือ “ความทันสมัย” นั่นเอง การปล่อยให้ชุมชนจัดการต่อทุนทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนได้อย่างอิสระเป็นสิ่งที่ไม่ตอบสนองต่อเป้าหมายของรัฐ ดังนั้นการเข้ามามีการจัดการต่อทุนของชุมชนจึงเป็นวิถีทางที่รัฐเลือกปฏิบัติ โดยอาศัยกลไกหรืออำนาจที่รัฐจัดสร้างขึ้นผ่านกระบวนการจัดการต่อทรัพยากรต่าง ๆ ที่ถือเป็นปัจจัยการผลิตสำคัญของระบบเศรษฐกิจแห่งทุนนิยม ไม่ว่าจะเป็นทุนที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ แรงงาน และอื่น ๆ โดยเริ่มต้นจากการจัดการเรื่องการใช้ที่ดินของชาวบ้านด้วยการออกกฎหมายว่าด้วยการครอบครองที่ดินของปัจเจกบุคคล เช่น การออกโฉนด การเวนคืนที่ดิน การประกาศพื้นที่ป่าสงวน การประกาศสิทธิของรัฐเหนือที่ดินสาธารณะของชุมชน รวมถึงการพยายามส่งเสริมให้ชาวบ้านใช้พื้นที่ดินทำกินอย่างเข้มข้น เพื่อสร้างผลผลิตที่เรียกว่าพืชเศรษฐกิจหรือพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้ามากขึ้น อาทิ การจัดการเรื่องน้ำซึ่งถือเป็นทุนปัจจัยการผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ การสร้างระบบชลประทาน สร้างเขื่อนเพื่อผันน้ำบางส่วนเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมและการใช้น้ำของคนเมือง มีการจัดสรรการใช้น้ำของภาคเกษตรกรรม มีการจัดระบบประปาเพื่อเรียกเก็บค่าใช้น้ำจากชาวบ้านซึ่งเดิมน้ำเป็นทุนของชุมชนที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ได้เองอย่างอิสระ มีการจัดการต่อระบบแรงงานเพื่อการดูดซับเอาแรงงานจากภาคเกษตรเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูกในภาคอุตสาหกรรม มีการขยายเขตอุตสาหกรรมออกสู่ชนบทรอบ ๆ ชุมชน มีการจัดการศึกษาระบบใหม่เพื่อสร้างทักษะในการทำงานในภาคอุตสาหกรรมและภาคเมืองที่แตกต่างไปจากวิถีการผลิตและวิถีชีวิตในชุมชน มีการจัดการเรื่องแหล่งเงินทุนจากรัฐเข้าสู่ชุมชนโดยผ่านสถาบันการเงินที่รัฐได้จัดตั้งขึ้น ด้วยความต้องการใช้เงินลงทุนมากขึ้นสำหรับการผลิตในภาคเกษตร แต่ชาวบ้านมิได้มีวัฒนธรรมของการสะสมทุนเงินตราไว้ใช้สอย รัฐจึงนำเอาเงินทุนจากภายนอกเข้ามาสนับสนุนวิถีการผลิตแบบทุนนิยม

กระบวนการแห่งอุดมการณ์ของทุนนิยมได้ถูกสร้างขึ้นโดยผ่านเครื่องมือต่าง ๆ ที่รัฐจัดเตรียมขึ้นและนำเสนอส่งสู่ชุมชนโดยผ่านหน่วยงานของรัฐ ผู้นำชุมชนเป็นตัวแทนการใช้อำนาจรัฐต่อชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน นายอำเภอ เจ้าหน้าที่ทางการเกษตร และครู เป็นต้น วาทกรรมว่าด้วยการพัฒนาที่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดว่าเกิดขึ้นในช่วงนี้ ได้แก่ การรวมกลุ่มของชาวบ้านภายใต้การดูแลของรัฐ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านต่อการทำตามแนวทางที่รัฐจัดเตรียมไว้ให้ รวมไปถึงการจัดประกวดหมู่บ้านดีเด่นตามโครงการพัฒนาต่าง ๆ เพื่อให้ชาวบ้านรับรู้ว่าการทำตามคำสั่งของรัฐแล้วจะได้รางวัลจากรัฐใน

รูปของการผันงบประมาณลงมาให้เพื่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น ถนนหนทาง ไฟฟ้า น้ำ ประปา สถานีอนามัย เป็นต้น ในช่วงเวลาดังกล่าว รัฐได้พยายามทุ่มเทงบประมาณส่วนกลางลงไปสู่ชุมชนเพื่อสร้างให้ชุมชนเป็นฐานการผลิตวัตถุดิบและแรงงานราคาถูกป้อนเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม และยังสร้างผลผลิตในภาคเกษตรสำหรับการส่งออกเพื่อนำเอาเงินตราจากต่างประเทศกลับเข้าสู่ศูนย์กลางความเจริญของประเทศอีกทางหนึ่ง

นอกจากนี้กระบวนการแห่งทุนนิยมยังได้สร้างวัฒนธรรมแห่งบริโภคนิยมและวัตถุนิยมให้เกิดขึ้นในชุมชนด้วยการสร้างผ่านความสะดวกสบายจากระบบแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา สร้างความฟุ้งเฟ้อในการใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในการดำรงชีพซึ่งไม่เคยมีอยู่ในสังคมอดีต เป้าหมายของทุนนิยมก็เพื่อกระตุ้นให้ชุมชนกลายเป็นตลาดขนาดใหญ่ที่จะรองรับผลผลิตหรือสินค้าจากระบบอุตสาหกรรมด้วยทุนนิยมนั้นเน้นการแบ่งงานกันทำในระดับมหภาคได้พยายามให้ชุมชนมีความสามารถเฉพาะด้านในการผลิตวัตถุดิบต้นน้ำเพียงไม่กี่ชนิดให้แก่กระบวนการผลิตสินค้าในระบบอุตสาหกรรม และเน้นให้ชุมชนละเลยต่อการผลิตแบบหลากหลายที่จะใช้สำหรับการบริโภคในชุมชนได้อย่างพอเพียง จึงทำให้ผลผลิตจำเริญต่อการบริโภคหลายชนิดต้องนำเข้าสู่ชุมชนด้วยระบบแลกเปลี่ยนของเงินตรา ทุนเงินตราจึงกลายเป็นสิ่งจำเป็นต่อทั้งวิถีการดำเนินชีวิตและวิถีการผลิตของชุมชนภายใต้ระบบทุนนิยมและยังกลายเป็นสิ่งบ่งบอกฐานะของคนในชุมชนให้เกิดความแตกต่างกัน

ที่ดิน และ น้ำ : ทุนกายภาพของชุมชนที่ถูกรัฐเข้ามายึดครอง

ทุนแรกที่ชุมชนถูกกระทำจากรัฐเป็นทุนปัจจัยการผลิตที่สำคัญยิ่งต่อวิถีการผลิตของชุมชน นั่นคือที่ดินทำกิน ด้วยในอดีตที่ดินทำกินเป็นเสมือนที่สาธารณะที่ชาวบ้านเข้าจับจองทำกินโดยผ่านความเป็นสมาชิกของชุมชน แต่เมื่อรัฐประกาศเขตป่าสงวนซึ่งไปซ้อนทับกับที่ดินที่ชาวบ้านเข้าไปบุกเบิกที่ป่าให้กลายเป็นที่ดินทำกิน โดยเฉพาะที่ดินที่ใช้ในการทำพืชไร่เพราะที่บนเขาอยู่ไกลน้ำไม่สามารถทำนาและสวนได้ ในระยะแรกรัฐไม่ได้หวงห้ามการเข้าไปทำกินในป่า บางครอบครัวที่มีลูกหลานมากขึ้นที่ดินเดิมไม่พอแบ่ง ลูกหลานเมื่อแยกครอบครัวออกไปก็ต้องไปหาที่ดินทำกินใหม่ ก็มักจะไปจับจองเอาที่ดินในป่าแล้วหักร้างถางพงเอาเอง และยังมีการเรียกเก็บค่าใช้ที่ดินที่ชาวบ้านเรียกว่า “ค่าดอกหญ้า” ทำให้ป่าไม้ใกล้ ๆ ชุมชนบ้านบัวถูกทำลายไปมาก และเลยไปถึงเขตที่เป็นป่าไม้สมบูรณ์ก็มีชาวบ้านเข้าไปทำกิน ต่อมาเมื่อรัฐประกาศให้ที่ป่าแถบนั้นเป็นเขตป่าสงวน มีการยกเลิกการให้ทำกินและยึดเอาที่ดินคืนทำให้ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยมีปัญหาเรื่องที่ทำกิน ต่อมาในบริเวณใกล้ ๆ ชุมชนบ้านบัวได้มีการจัดตั้งเรือนจำขึ้น รัฐได้ประกาศเวนคืนที่ดินในบริเวณนั้นและที่ดินสาธารณะบางส่วนชาวบ้านเข้าไปจับจองทำกินมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายายก็ถูกประกาศว่าเป็นที่ของรัฐซ้อนทับกับเอกสารสิทธิ์เหนือที่ดินที่ชาวบ้านมีอยู่

ชาวบ้านส่วนใหญ่ยอมให้รัฐนำที่ดินคืนไปหรือยอมรับค่าเวนคืนเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อไม่ให้เกิดปัญหากับรัฐ จึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านบางส่วนต้องสูญเสียที่ดินทำกินให้แก่รัฐไป จนบางส่วนกลายเป็นคนไม่มีที่ดินทำกินจึงต้องกลายเป็นแรงงานรับจ้าง ลูกอัตรและลูกควรเล่าถึงตอนที่รัฐเข้ามาจัดการต่อที่ดินของชุมชนว่า

“.....แต่ก่อนป่าไม้ไผ่ก็ไม่หวงนะ พอเราไปถางเสร็จแล้ว ไฟฟ้ามันเข้าไปถึง เขาไล่เราลงหมดเลย ที่แรกเราไปบุกเบิกผาพันป่านี้ก็ไม่เห็นค่าอะไรแล้วเราก็กู้ยืมค่าดอกหญ้าเป็นประจำไรละ 50 สตางค์นะสมัยก่อนนั้น แต่พอตอนหลังนี้เค้าเรียกคืนหมดเลยบอกว่าเป็นเขตป่าสงวน”

“.....ที่ของผมนั้นเหลือแค่ 9 ไร่ ที่สวนอีก 4 ไร่ อีก 50 ไร่มันเป็นของป่าไผ่ ที่นี้พอหลุดจากที่ป่า ทางเรือนจำเค้าก็อ้างว่าเป็นของเค้าอีก คลุมที่ถึงโน่น ขนาดว่าที่ของผมนได้ นส.3 แล้วนะ เค้ายกให้แล้วก็ยังโดนอ้างสิทธิ์ เลยขาย ๆ ไปเสียดีกว่า ตอนนั้นขายได้ไร่ละสามพันถูกมากเลย.....”

การที่รัฐเข้ามายึดครองสิทธิเหนือที่ดินของชุมชนนั้น ทำให้ทุนปัจจัยการผลิตที่เคยเป็นทุนส่วนรวมของชุมชนกลายเป็นทุนของปัจเจก เพราะผู้ที่เข้าทำกินในที่ดินได้ต้องได้รับสิทธิครอบครองจากรัฐบาลและเป็นสิทธิเฉพาะของปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดแห่งทุนนิยมที่สนับสนุนความเป็นปัจเจกนิยม ที่ดินทำกินจึงถูกตีมูลค่าการแลกเปลี่ยนเพิ่มขึ้นนอกเหนือจากมูลค่าใช้สอยในอดีต การซื้อขายที่ดินเกิดมากขึ้นในชุมชนบ้านบัว การปล่อยให้ที่ดินว่างเปล่าลดน้อยลงด้วยที่ดินถูกใช้อย่างเข้มข้นในการสร้างผลผลิตทั้งเพื่อการค้าและเพื่อการบริโภค ผู้มีที่ดินมากกลายเป็นผู้ได้เปรียบทางสังคมเพราะสามารถสร้างผลผลิตได้มากกว่า หรือนำที่ดินออกให้เช่าเพื่อหารายได้ในรูปค่าเช่า หรือนำที่ดินออกขายเพื่อเปลี่ยนเป็นทุนเงินตราเก็บสะสมไว้ โดยเฉพาะในส่วนของที่ดินที่เป็นส่วนเกินจากแรงงานในครัวเรือนที่จะสร้างผลผลิตได้ ในที่สุดที่ดินจึงกลายเป็นตัวบ่งบอกถึงฐานะที่แตกต่างกันของคนในชุมชนเวลาต่อมา

สำหรับทุนกายภาพอีกประเภทหนึ่งที่รัฐเข้ามายึดครองไปจากความเป็นทุนทรัพยากรส่วนรวมของชุมชน นั่นคือการที่รัฐเข้ามาจัดการต่อระบบการใช้น้ำของชุมชนด้วยการสร้างระบบชลประทาน การสร้างเขื่อนลำตะคองและการจัดระบบการส่งน้ำให้แก่พื้นที่ทำกินในบริเวณรอบ ๆ รวมถึงลำตะคองยังเป็นแหล่งน้ำสำหรับชุมชนเมืองของจังหวัดนครราชสีมาและบริเวณรอบ ๆ รัฐได้เข้ามามีการจัดการส่งน้ำเพื่อสนองตอบต่อความต้องการของทั้งเมืองและชนบท โดยออกประกาศให้ชาวนาในลุ่มลำตะคองทั้งหมดเลิกใช้ระหัดวิดน้ำ เพราะการใช้ระหัดวิดน้ำของชาวนานั้นถูกมองว่าจะทำให้รัฐไม่สามารถจัดการเรื่องน้ำได้เต็มที่เพราะชาวนามีได้มีกำหนดเวลาการใช้น้ำอย่างชัดเจน ความเป็นอิสระของชาวนาจึงถูกจำกัดจากการกำหนดให้มีเวลาการเปิด-ปิดน้ำที่แน่นอน รัฐได้ใช้ความเป็นเจ้าของอำนาจผ่านทางกฎระเบียบของ

สังคมโดยกำหนดให้ชาวนาทุกครัวเรือนต้องรื้อถอนกระท่ออกไป หากฝ่าฝืนก็จะมีบทลงโทษเพราะถือว่าหน้าที่ในการจัดสรรน้ำนั้นรัฐได้ยึดครองอย่างชอบธรรมตามกฎหมายที่รองรับไว้ แต่การเข้าครอบงำอำนาจในการจัดการเรื่องน้ำนั้น รัฐได้ชดเชยให้แก่ชาวนาที่ต้องรื้อถอนกระท่ออกด้วยการทำคลองส่งน้ำให้ผ่านที่ดินในระบบชลประทาน มีการนำเอาเครื่องสูบน้ำเข้ามาให้ใช้ทดแทนกระท่ออกน้ำเพื่อให้ชาวนาสามารถนำน้ำเข้าสู่พื้นที่ห่างไกลได้สะดวกขึ้น ในเรื่องของการรื้อถอนกระท่ออกน้ำและการจัดการเรื่องน้ำของรัฐมิได้รับการต่อต้านจากชาวบ้านบวในยุคนั้นมากนัก ประการหนึ่งเป็นเพราะชาวนาเองได้รับประโยชน์จากการมีเครื่องสูบน้ำเข้ามาทดแทนกระท่ออกน้ำที่หายไป อีกประการหนึ่งคือในช่วงของการสร้างเขื่อนลำตะคองและคลองชลประทานนั้นทำให้เกิดการสร้างงานให้แก่ชาวบ้านในชุมชนที่ได้รับผลกระทบให้มีรายได้มากขึ้นจากการรับจ้างเป็นคณงานสร้างเขื่อน ซึ่งเป็นโครงการที่ค่อนข้างยาวนานทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าได้มากกว่าเสียในช่วงเวลาดังกล่าว

การเข้ามาจัดการระบบน้ำของรัฐนั้น ทำให้ชาวบ้านบวต้องเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของตนให้สอดคล้องกับการจัดการน้ำของรัฐ วิถีการผลิตของชาวนาในอดีตที่เป็นแบบเกื้อกูลกัน มีการจัดระบบการผลิตภายในชุมชนเพื่อที่จะแลกเปลี่ยนแรงงานกันได้ โดยชาวนาแต่ละครัวเรือนจะไม่ลงมือปลูกข้าวพร้อม ๆ กัน เพื่อจะได้ทยอยช่วยกันปักดำเมื่อเสร็จทีหนึ่งจึงจะไปลงแรงช่วยกันปักดำอีกแปลงหนึ่งไปเรื่อย ๆ จนครบทุกครัวเรือน ทำให้ข้าวสุกเก็บเกี่ยวในเวลาที่แตกต่างกัน ทำให้ชาวนาสามารถเอาแรงในการเก็บเกี่ยวได้อีกรอบหนึ่ง แต่ระบบการจัดการน้ำของรัฐที่มีเวลาเปิด-ปิดน้ำ ทำให้ชาวนาต้องลงมือทำนาให้ทันต่อเวลาที่ถูกรัฐจัดสรรให้ หากไม่ทำตามเวลาที่จัดสรรน้ำให้แก่ชุมชนก็จะทำให้ผลผลิตในคราวนั้นเกิดความเสียหายขึ้นได้ วิถีการผลิตแบบช่วยเหลือกันด้านแรงงานจึงต้องเปลี่ยนเป็นต่างคนต่างทำเพื่อให้ทันเวลาจึงไม่สามารถช่วยเหลือกันได้เช่นแต่ก่อน และชาวนายังต้องอาศัยเครื่องจักรสมัยใหม่ ได้แก่ รถไถนา เข้ามาช่วยงานเพื่อลดการใช้แรงงานคนและทำให้การทำงานรวดเร็วทันต่อเวลาในการจัดสรรน้ำของรัฐอีกด้วย สิ่งที่ยากไปพร้อมกับการเข้ามาจัดระบบชลประทานของรัฐ คือ ภูมิปัญญาในการทำระหัดกระเดื่องของชาวบ้านบว และวัฒนธรรมของการเอาแรงในการทำระหัดและการจัดระบบการผลิตให้สอดคล้องกับการใช้น้ำในยุคสังคมประเพณีที่ต้องลุ่มลึกไป นอกจากนี้ยังทำให้การทำนาของชาวบ้านมีต้นทุนสูงขึ้น เพราะต้องซื้อน้ำมันเพื่อเติมเครื่องสูบน้ำ และนำไปสู่การจ่ายค่าน้ำที่ชาวบ้านใช้เพื่อการอุปโภคบริโภค จากในอดีตที่ชาวบ้านไม่มีต้นทุนในการผลิตและการดำรงชีพในส่วนนี้มาก่อน

แรงงาน : ทุนปัจจัยการผลิตถูกดึงออกจากครัวเรือนไปสู่การเป็นแรงงานรับจ้าง

เมื่อวิถีการผลิตเพื่อการค้าเข้มข้นมากขึ้นทั้งในชุมชนบ้านบวและบริเวณใกล้เคียง แรงงานจึงกลายเป็นปัจจัยการผลิตสำคัญที่จะช่วยเพิ่มผลผลิตทางการค้าให้มากขึ้น เกิดระบบการจ้างแรงงานเพื่อ

สร้างผลผลิตทางการเกษตรขึ้นมาแทนที่ระบบความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูล หรือการพึ่งพากันตาม ประเพณีการเอาแรงเช่นในอดีต จากในอดีตที่แรงงานไม่ถูกตีมูลค่าด้วยเงินตรา ระบบทุนนิยมทำให้แรงงานกลายเป็นสินค้าที่ผู้เป็นเจ้าของแรงงานสามารถขายเพื่อสร้างรายได้ให้กับตนเองได้ ทำให้วัฒนธรรมของการเอาแรงถูกจำกัดให้แคบลงเป็นเพียงครั้งคราวเฉพาะในส่วนของการทำนาเพื่อการบริโภค แต่หากเป็นการผลิตเพื่อการค้าแล้วระบบความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับแรงงานจะแปรเปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์แบบนายจ้างกับลูกจ้าง ประกอบกับชาวบ้านบัวที่ถูกยึดที่ดินทำกินคืนได้กลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรที่ต้องดำรงชีพอยู่ด้วยการขายแรงงานให้แก่เจ้าของที่ดิน และยังมีครัวเรือนที่เกิดขึ้นใหม่ในชุมชนบ้านบัวที่มีอาชีพรับจ้าง ทำให้รายได้จากการรับจ้างเป็นรายได้หลักในการดำรงชีพ การจ้างแรงงานที่เกิดขึ้นมักจะออกมาในรูปของแรงงานรายวันที่ทำงานตั้งแต่เช้าถึงเย็น โดยผู้ใช้แรงงานจะต้องเตรียมอาหารกลางวันไปกินเอง ไม่มีการเลี้ยงอาหารเหมือนสมัยที่เอาแรงกัน และถ้าหากทำงานเกินเวลาก็จะมีการจ่ายค่าแรงเพิ่มขึ้นด้วยหรือบางครั้งอาจจะเหมาค่าแรงเป็นงาน ๆ ไป งานในชุมชนที่มักจะมีการจ้างแรงงาน ได้แก่ งานปลูกพืชไร่ และงานในสวนลำไย เพราะเป็นการผลิตเพื่อการค้าอย่างแท้จริง ชาวบ้านที่ทำงานเป็นแรงงานรับจ้างมีอยู่สองประเภท ได้แก่ ชาวนาที่เสร็จจากงานนา งานสวน หรืองานไร่ของตนเองแล้ว จึงออกมารับจ้างทำงานในภาคเกษตรของชุมชนหรือหมู่บ้านใกล้เคียงและบางครั้งก็ออกไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมระหว่างรอผลผลิตในภาคเกษตรถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว กับแรงงานรับจ้างอีกประเภทหนึ่งที่กลายเป็นแรงงานรับจ้างแบบถาวร เพราะเป็นกลุ่มคนไม่มีที่ดินทำกินของตนเองต้องดำรงชีพด้วยการรับจ้างทำงานทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร ชาวบ้านที่อยู่ในฐานะของแรงงานรับจ้างเพียงอย่างเดียวโดยไม่มีอาชีพอื่นรองรับ จะกลายเป็นคนที่มีฐานะยากจนของชุมชนด้วยเป็นอาชีพแบบหาเช้ากินค่ำ ทั้งยังไม่มีความมั่นคงในอาชีพการงาน เพราะบางเดือนหรือบางช่วงเวลาที่ไม่ใช่ฤดูกาลทำนาหรือทำไร่ก็จะไม่มีงานให้ทำ ต้องออกไปหางานทำข้างนอกชุมชนหรือหากเป็นแรงงานชายก็จะไปรับเหมาก่อสร้างกันเป็นกลุ่ม ๆ ตามต่างจังหวัด

นอกจากระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วยระบบการจ้างงานภายในชุมชน อันเกิดจากวิถีการผลิตแบบทุนนิยมแล้ว ทุนแรงงานของครัวเรือนในชุมชนบ้านบัวได้ถูกดูดซับออกสู่ภายนอกชุมชนเมื่อมีนโยบายของรัฐที่จะขยายพื้นที่อุตสาหกรรมออกสู่ชนบท ด้วยเหตุผลของรัฐว่าเป็นการกระจายรายได้และสร้างงานในชนบท การตั้งโรงงานอุตสาหกรรมในชนบทถือเป็นการเข้าถึงแหล่งวัตถุดิบเพื่อลดค่าใช้จ่ายในการขนส่งวัตถุดิบ ทั้งชุมชนท้องถิ่นถูกมองเป็นแหล่งสนับสนุนแรงงานราคาถูกให้แก่ระบบอุตสาหกรรม ดังนั้นเมื่อมีโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาตั้งในพื้นที่ของอำเภอสีคิ้ว จึงทำให้แรงงานในภาคเกษตรของชุมชนบ้านบัว โดยเฉพาะคนรุ่นหนุ่มสาวที่เคยเป็นแรงงานสำคัญของครัวเรือน เมื่อผ่านระบบการศึกษาในภาคบังคับแล้ว ก็จะต้องเข้าสู่การเป็นแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม โรงงานที่เข้ามาตั้งในย่านนี้ เช่น โรงสีข้าว โรงบรรจุข้าวถุง โรงงานปุ๋ย โรงงานสิ่งทอ และโรงงานทำพลาสติก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการใช้แรงงานไร้ทักษะและเป็นการใช้แรงงานอย่างเข้มข้น แรงงานที่ถูกดูดซับจากชุมชนใน

กลุ่มนี้กลายเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูกที่ไร้ฝีมือ และไม่ได้มีการพัฒนาความรู้ใหม่เพิ่มเติม อีกทั้งยังไม่สามารถดำรงชีพได้จากค่าแรงที่ได้จากภาคอุตสาหกรรมหากยังต้องพึ่งพาอาศัยอยู่กับครอบครัวที่ทำงานในภาคเกษตรควบคู่ไปด้วย โรงงานที่เข้ามาตั้งอยู่ใกล้ชุมชนมิได้สร้างประโยชน์ในด้านการรองรับผลผลิตจากชุมชนมากนัก เพราะวัตถุดิบส่วนใหญ่นำมาจากภายนอกชุมชน แต่สิ่งที่ตามจากการมีโรงงานคือการดึงเอาแรงงานในภาคเกษตรออกไป นอกจากแรงงานของคนหนุ่มสาวที่ก้าวออกจากวิถีการผลิตเพื่อการเกษตรของครัวเรือนแล้ว ยังมีแรงงานของเด็กที่แม้จะอยู่ภายในชุมชนแต่แรงงานในส่วนนี้กลับถูกดึงออกจากวิถีการผลิตทางการเกษตรด้วยเนื่องจากต้องเข้าไปอยู่ภายใต้ระบบการศึกษาภาคบังคับที่รัฐกำหนดขึ้นมาอย่างน้อยหกปี ซึ่งทำให้กลุ่มของเด็กและหนุ่มสาวที่ไม่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในวิถีการผลิตทางการเกษตรจึงกลายเป็นแรงงานที่ไร้ทักษะสำหรับการผลิตในภาคเกษตรโดยเฉพาะในเรื่องของการทำนา

ทุนเงินตรา : การผลิตที่ต้องลงทุนด้วยการพึ่งพิงแหล่งทุนจากภายนอก

ครัวเรือนชาวบ้านต้องเพิ่มกำลังการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้นเรื่อย ๆ วิถีการผลิตกลายเป็นวิถีแห่งการลงทุน ด้วยเป็นการผลิตขนาดใหญ่เพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก ๆ ในระยะเวลาสั้น ๆ ก่อให้เกิดความต้องการใช้เงินทุนสำหรับการลงทุนผลิตเช่นเดียวกับการผลิตในกระบวนการอุตสาหกรรม ความต้องการเงินทุนเพื่อนำมาซื้อปัจจัยการผลิตมีสูงมากขึ้น ปัจจัยการผลิตพื้นฐานของชาวบ้านมีเพียงที่ดินทำกิน แรงงาน พืชพันธุ์พื้นเมือง และเทคโนโลยีการผลิตอย่างง่ายที่จัดทำขึ้นเอง แต่วิถีการผลิตเพื่อการค้านั้นต้องเป็นไปตามความต้องการของตลาดภายนอกชุมชน ทั้งการกำหนดพันธุ์พืช วิธีการผลิต และเทคโนโลยีการผลิตได้ถูกนำเข้ามาจากภายนอก เพื่อให้เกิดความรวดเร็วทันต่อเวลาและได้ปริมาณมาก ๆ ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องใช้เงินทุนเพื่อแสวงหาปัจจัยการผลิตที่ต้องนำเข้ามาจากภายนอกชุมชน แต่เพราะวัฒนธรรมของชุมชนชาวนาไทยมิได้มีการสะสมทุนเงินตราไว้ในครัวเรือนจำนวนมาก ๆ เนื่องจากในสังคมประเพณีมุ่งเน้นการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน การแลกเปลี่ยนมิได้เน้นการใช้เงินตรา การสะสมทุนส่วนใหญ่จึงเป็นไปเพื่อการสะสมให้เกิดความมั่นคงในการดำรงชีพประจำวัน ความมั่นคงด้านปัจจัยสี่ แม้การสะสมเงินตราจะมีอยู่บ้างแต่ก็ไม่มากนักเพราะการแลกเปลี่ยนเชิงการค้ายังไม่มากนัก ลงทุนพูดถึงการสะสมทุนในอดีตว่า

“.....แต่ก่อนมีวัวมีควาย พอขาดเงินเมื่อไร ก็ขายวัว ก็ได้เงินใช้ไปตั้งหลายเดือน อย่างลงทุนทำนาเนี่ย สมัยก่อนเราก็ขายวัวสักตัวหนึ่งเราก็พอเกี่ยวแล้ว ไม่ต้องเดือดร้อนไปกู้ใคร พอขายข้าวได้ถ้าเงินเหลือก็เอาไปซื้อวัวมาเลี้ยงไว้อีก ถ้าไม่จำเป็นก็ไม่ต้องขาย เลี้ยงไว้เอาลูกมัน หรือขายเป็นวัวเนื้อก็จะได้อาณา อย่างคุณนี่ก็ยกวัวให้ลูกเป็นสมบัติ.....”

เมื่อชุมชนถูกผนวกวิถีการผลิตให้ตอบสนองต่อทุนนิยมมากขึ้น จึงทำให้ครัวเรือนในชุมชนที่ไม่ได้สะสมทุนเงินตราไว้มากพอ ต้องหาแหล่งเงินทุนจากภายนอกเข้ามาใช้ก่อนเพื่อซื้อปัจจัยการผลิตเริ่มต้น เมื่อขายผลผลิตได้จึงจะนำไปชำระคืนเงินกู้ยืม และเมื่อต้องสร้างผลผลิตในรอบใหม่ก็เกิดการกู้ยืมขึ้นใหม่อีกครั้งเพราะเงินสะสมนั้นยังไม่เพียงพอเป็นเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ แต่เพราะการลงทุนเพิ่มมากขึ้นโดยตลอดจึงทำให้การสะสมทุนของชาวบ้านไม่ทันต่อความต้องการใช้เงินทุนที่เพิ่มขึ้น แหล่งเงินทุนจากภายนอกแรก ๆ มาจากการกู้ยืมพันธบัตรพืชบ้าง ปุ๋ยเคมีบ้าง ยาฆ่าแมลงบ้างจากพ่อค้าคนกลาง ดังนั้นต้นทุนของปัจจัยการผลิตเหล่านี้ได้บวกเพิ่มค่าดอกเบี้ยเข้าไปโดยชาวบ้านมิได้เข้าใจถึงกลไกการกู้ยืมที่แอบแฝงอยู่เพียงแต่ชาวบ้านมองว่าเป็นการยืมเอาวัตถุดิบมาใช้ก่อนแล้วค่อยนำเงินไปจ่ายเมื่อขายผลผลิตได้ ในรูปแบบดังกล่าวชาวบ้านจึงไม่คิดว่าเป็นการกู้ยืมเงินหรือถูกเอาเปรียบจากพ่อค้านายทุน ต่อมาเมื่อชาวบ้านต้องการใช้ทุนเงินตราเพื่อการอื่นที่นอกเหนือจากการลงทุนในภาคเกษตร เช่น การสร้างบ้าน การซื้อเครื่องจักรกลต่าง ๆ ชาวบ้านได้เริ่มกู้ยืมเงินจากนายทุนเงินกู้ยืมอย่างแท้จริง ทั้งที่เป็นนายทุนในตลาดนอกชุมชนและนายทุนในชุมชนที่พัฒนามาจากเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ การกู้ยืมเงินจากนายทุนเงินกู้ยืมนี้ดอกเบี้ยสูงมาก ส่วนใหญ่คิดเป็นอัตราต่อเดือนอยู่ในระหว่างร้อยละ 5-20 ต่อเดือน การกู้ยืมมีทั้งที่ชาวบ้านเรียกว่า “กู้สั้นและกู้ยาว” การกู้ยืมระยะสั้นมักจะเป็นการหยิบยืมเพียงช่วงฤดูกาลทำนาหรือทำไร่ เมื่อผลผลิตออกก็นำเงินไปชำระคืนพร้อมดอกเบี้ย ซึ่งการกู้ยืมแบบนี้มักจะไม่มียอะไรค้ำประกันนอกจากบุคคลผู้กู้หรือญาติพี่น้อง แต่ถ้าหากเป็นการกู้ยืมระยะยาวมักจะเป็นเงินจำนวนมาก ๆ จะต้องนำเอาทรัพย์สินไปประกันไว้ เช่น ถ้ากู้ยืมเพื่อซื้อเครื่องจักรก็ต้องเอาเครื่องจักรค้ำประกันไว้ หรือเอาที่ดินไปเป็นหลักประกันหรือเอาโฉนดไปจำนองไว้ เป็นต้น ชาวบ้านที่ไม่มีทางเลือกก็จำเป็นต้องแบกรับภาระดอกเบี้ย บางครั้งเมื่อขายผลผลิตแล้วเงินที่ได้มาเพียงพอต่อการชำระดอกเบี้ยเท่านั้นแต่ไม่พอชำระเงินต้น ภาระของเงินกู้และดอกเบี้ยทำให้ชาวบ้านรู้ถึงการถูกเอาเปรียบของนายทุนเงินกู้ จึงควรบอกว่า

“..... กู้เจ้าในตลาด ดอกร้อยละ 5 ต่อเดือนใช่ไหม ถ้าคิดเป็นปีก็ร้อยละ 60 ใช่ไหม มันถูกเมื่อไหร่ ถ้าไม่คิดให้ตัวอย่างนี้ก็ไม่รู้ว่าถูกขูดรีดนะ แล้วถ้าไม่ส่งตรงเวลาก็ไม่ได้ เดี่ยวถูกยึดถูกอะไรอย่างนี้ ในหมู่บ้านก็มีให้เหินอยู่หลายรายที่กู้มาแล้วไม่มีปัญญาใช้คืน ผลที่สุดก็โดนยึดที่ดินไปก็มี ตอนหลัง ๆ นี้พอมีกู้มากขึ้นมา ก็ขอให้กลุ่มไปช่วยเอาโฉนดออกมาไว้กับกลุ่มแทนเพราะดอกถูกกว่าเยอะ”

ในราว พ.ศ. 2524 จึงมีแหล่งเงินทุนแหล่งใหม่เข้ามาสู่ชุมชน ในรูปของสหกรณ์การเกษตรที่เป็นตัวแทนของรัฐ เข้ามาเพื่อให้การสนับสนุนแก่ชาวนาในการขายเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช และเครื่องจักรให้แก่ชาวบ้าน โดยมีระบบการให้เงินกู้ยืม ระบบการผ่อน และการให้ยืมปัจจัยการผลิตไปใช้ก่อนแล้วจึงมาชำระเงินพร้อมดอกเบี้ยซึ่งทำงานคล้าย ๆ กับระบบพ่อค้านายทุนในอดีตแต่คิดอัตรา

ดอกเบี้ยถูกว่ามาก คืออยู่ในราวร้อยละ 10-15 ต่อปี แต่ความยุ่งยากในการกู้ยืมก็มีมากกว่า เช่น การใช้หลักทรัพย์และบุคคลในการค้ำประกัน การกำหนดวงเงินให้กู้ยืม และการจัดทำเอกสาร รวมถึงการรอเวลาอนุมัติ ซึ่งระยะแรกชาวบ้านที่กลัวหรือไม่คุ้นเคยกับระบบราชการมักจะเลี่ยงที่จะกู้ตามระบบที่รัฐเสนอให้ แต่ระยะหลังชาวบ้านก็นิยมใช้แหล่งเงินกู้จากรัฐมากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะต้นทุนของเงินที่ถูกกว่านายทุนค่อนข้างมาก ต่อมาจึงมีการเพิ่มแหล่งเงินทุนของรัฐเข้ามาสนับสนุนการกู้ยืมในภาคเกษตรอีกแหล่ง คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ หรือ ธกส. ซึ่งมีรูปแบบของธนาคารอย่างเด่นชัดแตกต่างกับสหกรณ์การเกษตรที่เข้ามาเพื่อสนับสนุนการผลิตแบบทุนนิยมเท่านั้น แต่ ธกส. ให้กู้ยืมในเรื่องอื่น ๆ เพื่อดำรงชีพของชาวบ้านด้วย เช่น การปลูกสร้างบ้าน การซื้อที่ดินทำกินเพิ่มเติม หรือการซื้อปัจจัยการผลิตต่าง ๆ อีกทั้ง ธกส. ยังถือเป็นแหล่งเงินทุนของรัฐที่เน้นส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนเพราะเงื่อนไขในการกู้ยืมกำหนดให้มีการรวมกลุ่มและค้ำประกันกันเองภายในกลุ่มสมาชิก อีกทั้งยังมีการสร้างหลักประกันความมั่นคงในกลุ่มสมาชิก เช่น มีการค้ำประกันเงินกู้ มีการผ่อนปรนเงื่อนไขการชำระคืนในบางกรณีที่รัฐมีนโยบายออกมาชัดเจน อาทิ การพักชำระหนี้ให้แก่เกษตรกร การยกเลิกหนี้สินเกษตรกรอันเกิดจากการส่งเสริมของภาครัฐแล้วล้มเหลว ต้นทุนของเงินที่ชาวบ้านกู้ยืมจากแหล่งเงินทุนรัฐทั้งสองแห่งนั้นใกล้เคียงกัน แต่ ธกส. มีภาพลักษณ์ของความเป็นสถาบันการเงินชัดเจนกว่าสหกรณ์การเกษตร จึงทำให้ระยะหลังชาวบ้านหันมานิยมกู้เงินจาก ธกส. มากกว่าการกู้ยืมเงินจากพ่อค้า นายทุน หรือสหกรณ์การเกษตรมากขึ้น และชาวบ้านมักจะมีทัศนคติที่ดีต่อ ธกส. ว่าเป็นแหล่งเงินทุนที่รัฐบาลนำเข้ามาเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านให้มีเงินราคาถูกเข้ามาใช้ลงทุน ในช่วงเวลานั้นชาวบ้านบางส่วนใหญ่จึงตกอยู่ในภาวะของหนี้สินกันอยู่เป็นเรื่องปกติและเป็นภาระหนี้สินที่เกิดขึ้นกับบุคคลหรือองค์กรภายนอกชุมชนแทบทั้งสิ้น

ระบบความรู้แบบทุนนิยม : การครอบงำอุดมการณ์แห่งทุนของชุมชนดั้งเดิม

การสร้างการเปลี่ยนแปลงต่อโครงสร้างทางสังคมใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับระบบอุดมการณ์ใหม่ที่ต้องการให้เกิดขึ้นในสังคมนั้น ๆ จำเป็นที่จะต้องใช้เครื่องมือที่ทรงอำนาจต่อการเข้าครอบงำและเปลี่ยนแปลงความคิด ความเชื่อ และความรู้ที่ดำรงอยู่ในสังคม ทุนนิยมได้นำเอาระบบความรู้ใหม่เข้ามาเป็นเครื่องมืออันสำคัญยิ่งต่อการเข้าแทรกแซงกระบวนการสะสมทุนของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นระบบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวิถีการผลิตของชุมชน ระบบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีพของคนในชุมชน และระบบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงปลอดภัยของคนในชุมชน กระบวนการสร้างระบบความรู้ใหม่ของทุนนิยมนี้รัฐได้เป็นผู้นำเข้าสู่ชุมชนโดยผ่านกระบวนการพัฒนาชนบทไปสู่ความทันสมัยเช่นเดียวกับพิมพ์

เขียวที่ประเทศทุนนิยมแม่แบบได้นำลงมาใช้กับประเทศชายขอบทั้งหลาย เพื่อให้เห็นพ้องต้องกันว่าการพัฒนาไปสู่ความเจริญได้นั้นต้องผ่านขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาทั้งห้าของรอสทาวน์

การนำเอาวิธีการผลิตของชุมชนเข้าไปยึดโยงกับระบบทุนนิยมเพื่อการค้าที่เกิดขึ้นในช่วงต้น ๆ ของชุมชนเป็นไปอย่างเชื่องช้า ด้วยการเพิ่มผลผลิตเป็นเพียงการสร้างผลผลิตมากขึ้นจากการขยายที่ดินเพาะปลูก และการใช้แรงงานในครัวเรือนอย่างหนักหน่วงมากขึ้น หากชาวบ้านยังดำรงอยู่ด้วยวิธีการผลิตแบบประเพณีประสาชนั้นคือการผลิตเพื่อยังชีพเป็นหลัก และการผลิตเพื่อการค้าเฉพาะผลผลิตที่เกินกว่าความต้องการบริโภคในครัวเรือน ในระบบการผลิตดังกล่าวชาวบ้านยังคงเป็นเจ้าของความรู้ที่ใช้ในการผลิต เป็นผู้คัดสรรผลผลิตที่ต้องการเพาะปลูกเอง เป็นผู้สร้างเครื่องมือเครื่องมือในการผลิตเอง การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ การกำหนดระยะเวลาในการเพาะปลูก ระบบความรู้ในการผลิตยังคงอยู่ในมือของชาวบ้านไม่ต้องพึ่งพาอาศัยคนอื่น ดังนั้นแม้ชุมชนจะถูกเชื่อมโยงกับระบบเศรษฐกิจในมหภาคด้วยการคมนาคมขนส่งทางรถไฟ แต่ก็มิได้ทำให้ชุมชนขาดความเป็นอิสระในการวิธีการผลิตของตนเอง ด้วยระบบตลาดในยุคแรกเป็นตลาดที่เข้ามาเพียงเพื่อดูดซับเอาผลผลิตส่วนเกินที่ครัวเรือนทำได้อย่างไม่จำกัดเท่านั้น แต่มิได้เข้ามากำหนดวิธีการผลิตของครัวเรือนแต่อย่างใด

เมื่อรัฐได้ผนวกเอาชุมชนเข้าสู่กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของประเทศแล้วนั้น ชุมชนกลายเป็นแหล่งสร้างผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญสองประการ นั่นคือ ประการแรกผลผลิตของชุมชนกลายเป็นวัตถุดิบของภาคอุตสาหกรรม และประการที่สองผลผลิตของชุมชนเป็นอาหารสำหรับแรงงานที่ทำงานในภาคอุตสาหกรรม การนำเอาระบบเศรษฐกิจของประเทศเข้าสู่ทุนนิยมในระดับโลกในช่วงต้น ฐานะของประเทศไทยถูกกำหนดให้เป็นแหล่งสร้างวัตถุดิบต้นน้ำราคาถูกของระบบอุตสาหกรรมโลก และเป็นแหล่งแรงงานไร้ฝีมือราคาถูกสำหรับภาคอุตสาหกรรมอีกด้วย และเพื่อให้ตำแหน่งทางเศรษฐกิจของประเทศตอบสนองต่อความต้องการของระบบทุนนิยม รัฐจึงต้องเข้าไปกำหนดผลผลิตของชุมชนที่จะออกสู่ตลาด การเข้ามาแย่งชิงอำนาจในการจัดการต่อวิธีการผลิตของชุมชนได้กระทำผ่านกระบวนการสร้างความรู้ในการผลิตของชุมชน เริ่มจากการกำหนดความต้องการต่อผลผลิตอย่างเฉพาะเจาะจง ที่เห็นได้ชัดเจนสำหรับชุมชนบ้านบัวนั้นคือผลผลิตเรื่องข้าว ซึ่งเป็นผลผลิตหลักของชุมชน ด้วยความเป็นชุมชนชาวนาดั้งเดิม ที่มีภูมิความรู้ในกระบวนการปลูกข้าวสะสมมานานนับร้อยปี ชาวบ้านซึ่งเคยปลูกข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน กำหนดพันธุ์ที่จะปลูกเองว่าชอบข้าวประเภทใดก็จะปลูกข้าวประเภทนั้น แต่ละครัวเรือนจึงไม่จำเป็นต้องปลูกข้าวพันธุ์เดียวกัน รอบของการปลูกข้าวจะขึ้นอยู่กับดินฟ้าอากาศ น้ำ และการกำหนดช่วงเวลาให้เลื่อมกันของชาวนาในละแวกเดียวกันเพื่อประโยชน์ในการเอาแรงกันทำนา แต่เมื่อวิธีการผลิตหนึ่งเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อระบบตลาดภายนอกที่เริ่มกำหนดว่าต้องการอะไรและไม่ต้องการอะไร ข้าวพันธุ์พื้นเมืองของชาวบ้านมีความไม่สม่ำเสมอในเรื่องของผลผลิต รสชาติ ความนุ่ม ขนาดและสีสันของเมล็ด การเข้ามาจัดการต่อผลผลิตของชุมชนเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของระบบตลาดที่อยู่เหนือขึ้นไปนั้น หน่วยงานของรัฐเป็นกลไกสำคัญในการสร้างการ

ยอมรับการครอบงำของทุนนิยมที่มีผลต่อการสร้างผลผลิตของชุมชน ด้วยการนำเอาศูนย์ขยายพันธุ์พืชเข้ามาตั้งอยู่ใกล้ชุมชน และเป็นสถาบันที่นำเอาพันธุ์พืชใหม่ ๆ เข้าสู่ชุมชน เช่น ได้นำเอาข้าวพันธุ์กข. เข้ามาเผยแพร่ให้ชาวบ้านบัวและชุมชนใกล้เคียงได้ทดลองปลูก ปรากฏว่าข้าวพันธุ์ใหม่ให้ผลผลิตสูงกว่าข้าวพันธุ์พื้นเมืองมาก อีกทั้งยังเป็นที่ต้องการของตลาดมากกว่า ขายได้ราคาดีกว่า ระยะแรก ๆ เมื่อปลูกได้เท่าไรศูนย์ขยายพันธุ์ก็จะรับซื้อไว้หมดและให้ราคาดีกว่าข้าวพันธุ์อื่น ๆ ชาวบ้านจึงหันมาปลูกข้าวพันธุ์กข. กันมากขึ้น นอกจากเรื่องของพันธุ์ข้าวแล้ว ศูนย์ขยายพันธุ์พืชยังให้ชุมชนบ้านบัวและชุมชนใกล้เคียงเป็นพื้นที่ทดลองพันธุ์พืชใหม่ ๆ และส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกขายให้แก่ศูนย์ขยายพันธุ์พืชนำไปเผยแพร่ต่อในพื้นที่อื่น ๆ ทั่วภาคอีสาน การเข้ามาของศูนย์ขยายพันธุ์พืชนี้เองที่ทำให้พันธุ์พืชดั้งเดิม เช่น พันธุ์ข้าว พันธุ์ข้าวโพด พันธุ์ถั่ว สูญหายไปจนไม่สามารถสอบถามจากชาวบ้านได้ว่าในอดีตมีพันธุ์ใดบ้าง เพราะศูนย์ขยายพันธุ์พืชได้เข้ามาตั้งอยู่ในชุมชนเป็นเวลานานแล้ว และชาวบ้านได้เข้าไปเป็นเครื่องมือในการทดลองผลิตพันธุ์พืชให้แก่รัฐ ชาวบ้านเองก็ต้องซื้อพันธุ์พืชมาใช้เพื่อสร้างผลผลิตของชุมชนเกือบทั้งหมดมิฉะนั้นจะขายคืนให้แก่ศูนย์ขยายพันธุ์ไม่ได้ หรือถ้าไม่สามารถทำได้ตามเกณฑ์ที่ศูนย์ฯ กำหนดก็ต้องเอาไปขายตลาดซึ่งจะได้รับราคาถูกกว่าการขายให้ศูนย์ขยายพันธุ์พืช การครอบงำของศูนย์ขยายพันธุ์พืชเข้ามามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชาวบ้านค่อนข้างสูงแต่เป็นไปในลักษณะให้ประโยชน์ในเรื่องราคาให้แก่ชาวบ้าน ดังนั้นชาวบ้านจึงไม่เกิดการขัดแย้งหรือปฏิเสธต่อบทบาทดังกล่าว อย่างไรก็ตามระบบความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์ขยายพันธุ์พืชกับชาวบ้านเป็นระบบความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียม เพราะชาวบ้านไม่สามารถกำหนดได้ว่าจะขายผลผลิตให้แก่ศูนย์ขยายพันธุ์ได้หรือไม่ ด้วยเกณฑ์ที่ศูนย์ขยายพันธุ์พืชกำหนดไว้ค่อนข้างสูงจนบางครั้งชาวบ้านไม่สามารถทำได้ ลงนงเล่ถึงวิธีการผลิตที่ต้องเป็นไปตามเงื่อนไขของศูนย์ขยายพันธุ์ว่าแม้จะได้ราคาดีแต่ก็มีเงื่อนไขหลายประการ

“..... ถ้าเราปลูกข้าวขายศูนย์ ฯ นี้ เค้าจะกำหนดเลยว่าเราต้องซื้อพันธุ์เค้ามาปลูก เวลาเราตกกล้า เราต้องจดไว้ให้เค้า เวลาเกี่ยวนี้เค้าจะนับมาเลย ถ้าเราบอกเค้าวันถูกนะ วันที่ตกกล้ากับวันเกี่ยวเค้าจะรู้วันเกี่ยวเลย เค้าจะมาตรวจ 3-4 ครั้ง มาตรวจตอนเป็นกล้า แล้วก็ตอนปักดำ แล้วก็ตรวจอีกที่ตอนที่ข้าวพอเป็นต้นแล้วว่าต้นไหนสูงให้ถอนออก แล้วก็ถอนข้าวออกตอนนี้ก็ต้องมาตรวจอีก รวงผอมต้องถอนทิ้ง ทำยากครับข้าวของเกษตรกรนี้ บางรายปลูกแล้วก็ขายให้เขาไม่ได้ เพราะไม่ผ่านเกณฑ์ ปีนั่นก็ขาดทุน.....”

ชาวบ้านบัวหันมารับเอาเมล็ดพันธุ์จากศูนย์ขยายพันธุ์ไปปลูกตามกรรมวิธีที่ศูนย์ฯ กำหนดไว้ เพื่อนำเอามาขายคืนให้กับศูนย์ซึ่งจะได้รับราคาที่สูงกว่าท้องตลาดถ้าหากผลผลิตที่ปลูกได้ผ่านการคัดเลือกตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ บางส่วนชาวบ้านจะเก็บไว้กินเองหรือนำไปขายให้กับตลาดในราคาที่ต่ำกว่าที่ศูนย์ขยายพันธุ์พืชให้ เนื่องจากผลผลิตบางส่วนเกินกว่าความต้องการของศูนย์ขยายพันธุ์ หรือไม่

ผ่านการคัดเลือกตามมาตรฐานที่ศูนย์กำหนด เช่น มีเมล็ดพันธุ์อื่นเข้ามาผสม มีขนาดไม่ได้ตามมาตรฐาน มีการปนเปื้อนสารเคมีอื่นในระหว่างการปลูก พันธุ์ข้าวที่ชาวบ้านบัวปลุกนั้นจะเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ ชาวบ้านไม่สามารถเก็บเมล็ดพันธุ์เดิมไว้ทำพันธุ์ในปีถัดไปได้ เพราะชาวบ้านได้รับการบอกเล่าจากหน่วยงานของรัฐว่าถ้าเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ปลูกเองมันจะกลายพันธุ์ไม่สามารถขายได้ราคา พันธุ์ข้าวถ้าปลูกซ้ำ ๆ บนที่ดินเดิมบ่อย ๆ จะอ่อนแอ ชาวบ้านจึงต้องพึ่งพิงต่อศูนย์ขยายพันธุ์มาอย่างต่อเนื่อง

นอกจากระบบความรู้ในวิถีการผลิตที่ชุมชนถูกทุนนิยมเข้าแทรกแซงแล้ว ระบบความรู้ในการดำรงชีพของชุมชนในยุคสังคมประเพณีก็ถูกแทรกแซงจากระบบความรู้ที่มาพร้อมกับทุนนิยมด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อชาวบ้านให้ความสำคัญต่อการศึกษาในระบบโรงเรียนมากขึ้น ความรู้ที่คนรุ่นใหม่ได้รับจากโรงเรียนเป็นความรู้คนละชุดที่จะใช้เพื่อการดำรงชีพอย่างปกติสุขในชุมชน แต่เป็นความรู้ชุดใหม่ที่ทำให้คนรุ่นถัดมารู้สึกแปลกแยกต่อการดำรงชีวิตในชุมชน เพราะเป็นความรู้ที่ถูกกำหนดจากส่วนกลาง เป็นชุดความรู้ที่ต้องการสร้างคนให้เหมาะสมกับการเข้าสู่สังคมภาคอุตสาหกรรมและสังคมเมือง พ่อแม่ไม่สามารถทำความเข้าใจต่อสิ่งที่ลูกหลานเรียนรู้ออกจากโรงเรียนได้ คนรุ่นเก่าของชุมชนรู้สึกว่าความรู้ของตนเองเป็นสิ่งล้ำสมัย ไม่เป็นประโยชน์ต่อคนรุ่นถัดมา และรู้สึกว่าตนไม่สามารถสอนลูกหลานได้อีกต่อไป ลูกหลานเองก็ไม่ต้องการเรียนรู้ในสิ่งที่พ่อแม่ใช้สำหรับการดำรงอยู่ในชุมชน แต่มุ่งแสวงหาความรู้ชุดใหม่ เทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่ทำให้ตนเองสามารถนำไปประกอบอาชีพนอกชุมชนได้เป็นส่วนใหญ่ ลงทุนพูดถึงลูกหลานที่ผ่านระบบการศึกษาสมัยใหม่ว่า

“..... คนมันชอบไปทางนั้น ให้ออกมาทำนาเขาก็ไม่ทำหрок เราไม่ส่งก็ได้ ไม่ส่งก็ไม่ทำงาน อยู่แต่บ้านอย่างเดียว ใช้ให้ไปไร่ไปนาก็ไม่ไป เค้าว้าอายุเพื่อนลูกมันเรียนสูงแล้วสอนมันยากนะ มันรู้ดี ดีไม่ดีก็สอนพ่อ เวลาเราบอกอะไรไปนี่ มันบอกเราเลยนะสอนเราเลย...แต่อย่างเรื่องทางเกษตรนี่เค้าไม่รู้หрокนะ”

พิชเชิงเดียว กับการทำลายความหลากหลายของผลผลิตในชุมชน

วิถีการผลิตของทุนนิยมมุ่งเน้นการแบ่งงานกันทำอย่างชัดเจน ด้วยการแบ่งงานกันทำนั้นจะก่อให้เกิดความชำนาญเฉพาะด้าน ลดต้นทุนการผลิตในกระบวนการอุตสาหกรรม การสร้างผลผลิตจำนวนมาก ๆ นั้นเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของระบบตลาด ด้วยวิถีการผลิตแบบทุนนิยมได้เกิดการจำแนกเอาผู้ผลิตกับผู้บริโภคออกจากกัน ดังนั้นเป้าหมายแห่งการผลิตของชุมชนภายใต้อุดมการณ์ของทุนนิยมจึงมิได้เกิดขึ้นเพื่อการยังชีพของคนในชุมชนหรือของครัวเรือนผู้ผลิต หากแต่เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตลาดที่ไม่มีตัวตนอยู่ในชุมชน แต่มีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนด้วยกลไกการแลกเปลี่ยนด้วย

เงินตรา ผลผลิตทางการเกษตรที่ชาวบ้านบัวปลูกเพื่อกินในอดีตหลายอย่างกลายเป็นพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าว ข้าวโพด ถั่ว การผลิตอย่างเข้มข้นในพืชเหล่านี้จึงเกิดขึ้นส่วนหนึ่งเพื่อตอบสนองต่อการบริโภคในชุมชน อีกส่วนหนึ่งก็เพื่อตอบสนองต่อการค้าในระบบตลาด ผลผลิตบางอย่างที่ชาวบ้านบัวปลูกเพื่อกินยังคงอยู่และบางอย่างเลิกปลูกไปเพราะชาวบ้านสามารถหาซื้อได้จากตลาด หรือบางครั้งก็ด้วยเหตุผลว่าขายไม่ได้ราคา นอกจากผลผลิตทางการเกษตรที่ชาวบ้านเลิกปลูกไปก็ยังมีผลผลิตทางหัตถกรรมในครัวเรือนหลายอย่างที่ชาวบ้านเลิกทำไปเพราะหาซื้อจากตลาดได้สะดวกกว่า มีราคาต่ำกว่าผลิตเอง เช่น เสื้อผ้า กระบุง ตะกร้า เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เป็นต้น ผลผลิตบางอย่างเป็นสิ่งใหม่ที่ไม่ใช่ผลผลิตพื้นบ้านของชุมชนกลับกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่ชาวบ้านปลูกกันอย่างมากโดยมีเป้าหมายเพื่อการค้าเพียงอย่างเดียวมิใช่ผลผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน เช่น มันสำปะหลัง ปอ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น การปลูกพืชเพื่อการค้ามีวิธีการผลิตที่แตกต่างไปจากการปลูกพืชเพื่อบริโภค ด้วยการปลูกพืชเชิงพาณิชย์มักเป็นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวคราวละมาก ๆ เพื่อให้ได้ปริมาณมาก การดูแลง่าย ไม่มีการประปรน เพราะจะทำให้คุณภาพต่ำไม่เป็นที่ต้องการของตลาด และมักจะมีต้นทุนในการเพาะปลูกสูงเนื่องจากต้องอาศัยปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง การจ้างแรงงาน และเครื่องจักรเข้ามาช่วยในการทำงานมากขึ้น การส่งเสริมให้ปลูกพืชเชิงพาณิชย์หรือพืชเชิงเดี่ยวเกิดขึ้นจากรัฐ โดยเฉพาะเมื่อมีการจัดตั้งสถาบันวิจัยและส่งเสริมให้มีการคิดค้น เผยแพร่ และขยายพันธุ์พืชที่ถือว่ามีความสูง ผลผลิตสูง และเป็นที่ต้องการของตลาดมากกว่าพืชพันธุ์พื้นเมืองของชาวบ้าน

พืชไร่ : พืชเศรษฐกิจที่ต้องพึ่งพิงระบบตลาดมหภาค

กรณีการเข้ามาของพืชเศรษฐกิจ อันหมายถึงพืชที่ปลูกเพื่อการค้าเพียงอย่างเดียว มิใช่พืชที่ปลูกเพื่อบริโภค ในรุ่นแรก ๆ ได้แก่ ละหุ่ง ข้าวโพด และถั่ว ซึ่งเป็นพืชไร่ที่เข้าสู่ชุมชนเป็นเวลานานแล้ว ประมาณ 50-60 ปีนั้น ในครั้งแรกเข้ามาตามความต้องการของพ่อค้านายทุนที่ต้องการส่งออกไปยังต่างประเทศ เข้ามาพร้อมกับการขนส่งทางรถไฟ โดยความต้องการของตลาดมีมากกว่าผลผลิตที่ชุมชนผลิตในอดีต แต่ในระยะหลังเมื่อรัฐส่งเสริมให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจเหล่านี้มากขึ้นและขยายพื้นที่ผลิตออกไปมากจนทำให้ผลผลิตมากเกินความต้องการของตลาด กลไกตลาดจึงเข้ามาเป็นตัวกำหนดราคาผลผลิตให้ต่ำลง ชาวบ้านที่ปลูกพืชเศรษฐกิจเหล่านี้จึงตกอยู่ในฐานะของการพึ่งพิงตลาดมหภาค ไร่ซึ่งอำนาจต่อรองทางการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชเศรษฐกิจที่เข้ามาในยุคหลัง ๆ เช่น มันสำปะหลัง เข้ามาสู่หมู่บ้านประมาณสิบกว่าปี ซึ่งการเข้ามาของพืชเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านเน้นในการสร้างผลผลิตส่วนเพิ่มจำนวนมหาศาลเพื่อแลกเปลี่ยนให้เป็นทุนเงินตรามากขึ้น ลุงควรพูดถึงการเปลี่ยนมาผลิตเพื่อการค้าว่า

“ปลูกถั่วมันดีกว่าข้าว ดีกว่าข้าวโพดด้วย พี่อะไรนี่บางทีเราปลูกกระสอบหนึ่ง มันออกที่ 12 กระสอบ สมัยก่อนขายได้ราคาดี ปลูกก็ไม่ต้องใส่ เวลาปลูกก็จะจ้างเค้า จ้างคนไปขุด คนหยอด คนว่างงานเยอะแยะ พอทำนาเสร็จก็ว่างมารับจ้างปลูกถั่วกัน.....”

ความต้องการปลูกพืชเพื่อการค้าของชาวบ้าน ทำให้บางครั้งชาวบ้านละเลยต่อการพิจารณาการใช้ที่ดินและการรู้เท่าทันต่อความต้องการของตลาด เช่น การปลูกมันสำปะหลังในที่ป่าบนภูเขา บางปีเกิดความแห้งแล้งทำให้มันตาย บางครั้งปลูกแล้วก็ไม่มีรถขึ้นไปลากลงมาเพราะคนปลูกมันกันมากต้องรอเข้าคิวรถพ้อค้ำขึ้นไปขนลงมา พอฝนตกลงมามันก็เสียหาย บางครั้งผลผลิตออกมาพร้อม ๆ กันทำให้ราคามันตกต่ำพ้อค้ำคนกลางไม่รับซื้อ หรือถูกกดราคาด้วยมาตรฐานของสินค้า เช่น เบอร์เซ็นต์แบ่งไม่ถึงมีความชื้นมากทำให้มันขึ้นรา เป็นต้น ทำให้ชาวบ้านขาดทุนจากการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่เป็นพืชไร่อยู่เสมอ การปลูกพืชเชิงการค้าถือเป็นการลงทุนขนาดใหญ่ ใช้พื้นที่ดินจำนวนมาก และใช้ที่ดินอย่างเข้มข้นเพื่อให้ได้มาซึ่งกำไรส่วนเพิ่มที่สูงสุดในการลงทุนแต่ละครั้ง โดยละเลยการคำนึงถึงผลตอบแทนทางสภาพแวดล้อมหรือทุนธรรมชาติที่ถูกบั่นทอนไปกับการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ทำลายความสมบูรณ์ของดิน อีกทั้งชาวบ้านเองไม่สามารถคาดการณ์ถึงผลตอบแทนที่จะได้จากการลงทุนแต่ละครั้ง จึงทำให้สภาพของชาวบ้านตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบต่อระบบตลาดอยู่บ่อยครั้ง ลุงควรเล่าถึงผลที่เกิดจากการผลิตพืชเชิงเดี่ยวว่า

“.....ตอนนั้นผมทำไร่มัน ขาดทุนปนปีเลย ราคาไม่ดี จะหาซื้อกังสดาลตัวยังไม่ได้เลย เค้าขายบาทหนึ่ง เราขายได้ห้าสิบลสตางค์ จะทนอยู่ได้อย่างไร ไหนจะค่าชุด ไหนจะค่ารถเข้าไปขนออกมา เราอยู่ไกลถนนก็ต้องรอ บางทีปลูกกันมาก ๆ ก็ต้องรอคิวรถขน แต่มันน่าเสียก่อน มันรอไม่ได้”

ลำไย : พืชเศรษฐกิจที่สร้างความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบให้แก่ชุมชน

นอกจากพืชไร่ที่กลายเป็นพืชทางเศรษฐกิจที่เข้าสู่ชุมชนบ้านบัวในยุควิถีการผลิตแบบทุนนิยมแล้ว ยังมีผลผลิตทางการเกษตรด้านพืชสวนที่เข้ามามีบทบาทต่อวิถีการผลิตเพื่อการค้าของชุมชนบ้านบัวมากอีกผลผลิตหนึ่ง นั่นคือ “ลำไย” ก่อนหน้าที่ลำไยจะกลายเป็นพืชเศรษฐกิจตัวหนึ่งของชุมชนบ้านบัวนั้น ภายในท้องถิ่นก็มีลำไยพันธุ์พื้นเมืองอยู่แล้วชาวบ้านบัวเรียกว่า “ลำไยขี้นก” เป็นลำไยลูกเล็ก ๆ รสชาติไม่หวานมากนัก ชาวบ้านจะปลูกไว้กินเองตามหัวไร่ปลายนา ไม่ได้ปลูกไว้ขายเนื่องจากไม่เป็นที่ต้องการของตลาด แต่เมื่อราว พ.ศ. 2524 มีการนำเอาพันธุ์ลำไยจากภาคเหนือมาปลูกในบ้านบัว ปลูกแล้วได้ผลดี คือ ลูกโต เนื้อหนานหวาน และออกผลก่อนลำไยทางภาคเหนือ ต่อมาจึงมีการปลูกกันอย่าง

แพร่หลายหลังจากนั้นมาอีกประมาณ 3-5 ปี การเข้ามาของลำไยพันธุ์อีดอ ถือเป็นกรณีที่น่าสนใจสำหรับการสร้างสำนึกแห่งชุมชน (sense of community) ของชาวบ้านในชุมชนบ้านบัว เนื่องจากพันธุ์ลำไยอีดอนั้นเริ่มแรกเป็นการนำเข้ามาโดยนายทุนเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ภายในชุมชนเมื่อได้ผลผลิตดี ขายได้ราคาสูง อีกทั้งยังไม่มีคู่แข่งในแถบนี้จึงทำให้ผลผลิตที่ออกมาเป็นที่ต้องการของตลาดเป็นอย่างมาก แต่การปลูกถูกผูกขาดอยู่เพียงรายเดียว เพราะเจ้าของสวนไม่ยอมขายต้นพันธุ์ให้แก่ชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ด้วยเกรงว่าหากมีคนปลูกมากแล้วจะทำให้ราคาลำไยตกต่ำ ปีจำปีเล่าถึงตอนที่ลำไยพันธุ์อีดอเข้ามาว่า

“เมื่อก่อนบ้านบัวไม่ได้ทำสวนลำไยหรอก มีลำไยพื้นบ้านก็ปลูกเล็ก ๆ กินไม่อร่อย ก็ มีแต่ของ...(สวนขนาดใหญ่)....ปลูก เค้เอาพันธุ์มาจากภาคเหนือ ปลูกแล้วได้ผลดี แต่เค้ไม่มีใครให้เข้าสวนเลยนะ คนอย่างพวกเรานี้แบบว่าฐานะไม่ดี เค้ไม่ให้เข้าสวนนะ เก็บที่ หล่นเค้ก็ไม่ให้เก็บ หวงมาก เราอยากกินก็ไม่ได้กินนะ ได้แต่มอง.....”

แต่ต่อมาลุงอัตรได้นำเอาพันธุ์ลำไยจากภาคเหนือเข้ามาปลูกเช่นกัน รวบรวมถึงห้าปีจึงได้ผลผลิตออกมา ในช่วงแรกที่ปลูกลุงอัตรเล่าว่าลำบากเพราะไม่เหมือนปลูกข้าวที่มีกินทุกปี แต่ลำไยต้องรอให้โตและออกผลใช้เวลาหลายปี ในช่วงที่ลุงอัตรจะออกไปรับจ้างเพื่อให้มีรายได้มาลงทุนในสวนลำไย และให้พอมีกินไปวัน ๆ อย่างอดทน เพราะเห็นว่านายทุนเจ้าของสวนลำไยปลูกแล้วขายได้ราคาดีมาก เมื่อลำไยติดผลและให้ผลผลิตอย่างน่าพอใจแล้ว ลุงอัตรก็เริ่มเผยแพร่พันธุ์ลำไยให้แก่เพื่อนบ้านปลูกต่อ ๆ กัน ไม่หวงแหนไว้ ลุงอัตรให้เหตุผลว่า “..อยากเห็นลำไยเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านบัว..” ด้วยสำนึกของความเป็นสมาชิกของชุมชนและความเป็นผู้นำของชุมชนที่ต้องการสร้างให้ลำไยของบ้านบัวเป็นที่รู้จักของตลาด และจะได้สร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านอย่างถ้วนหน้า ต่อมาจึงเป็นที่รู้กันว่าบ้านบัวกลายเป็นแหล่งลำไยภาคอีสานที่สำคัญและเป็นที่รู้จักตามที่ลุงอัตรตั้งใจไว้ ถือเป็นกรณีของการมองโลกของลุงอัตรที่มีต่อการสร้างความมั่นคงด้านรายได้ให้แก่คนในชุมชน ลุงอัตรพูดถึงตอนที่ตัดสินใจเปลี่ยนแปลงที่นามาทำสวนลำไยว่า

“.....ทำนามาตั้งแต่ครั้งปู่ย่าตายายทำมา ก็ยังไม่เคยเห็นเงินแสนเลย แต่พอทำสวนลำไยแล้วมันได้เห็นเงินแสน เราก็เลยทยอยเปลี่ยนที่นามาเป็นที่สวน พอเราปลูกได้แล้วเราก็ไม่หวงนะ ขยายกิ่งพันธุ์ให้ชาวบ้านเอาไปปลูกกัน แบบว่าเราอยากให้อำเภอสักตัวของเรานี้มีลำไยมาก ๆ พ่อด้าเค้จะได้รู้จักว่าเรามีของดี ๆ มีลำไยอร่อย ๆ พ่อด้าเค้อยากเข้ามาซื้อ เพราะไม่ต้องไปไกล แล้วของเราออกก่อน.....”

การเปลี่ยนที่นาเป็นที่สวนลำไยนั้น ต้องมีการลงทุนปรับที่ดินให้เป็นผืนเดียวกัน เพื่อการส่งน้ำไปทั่วที่ดิน หากมีคันนาขวางอยู่จะทำให้ที่ดินบางส่วนไม่ได้รับน้ำ นอกจากนั้นยังต้องทำระบบการรดน้ำ วางท่อส่งน้ำให้ทั่วถึง และลงต้นพันธุ์ ในระหว่างที่รอลำไยโต ก็จะไปปลูกถั่วบ้าง พริกบ้าง หรือพืชชนิดอื่นบ้างแซมในที่ดินเพื่อเป็นรายได้เฉีจุนครอบครัว หรือแรงงานในครัวเรือนบางส่วนที่กลายเป็นแรงงานส่วนเกินเนื่องจากการทำสวนไม่ต้องใช้แรงงานดูแลมากเหมือนกับการทำไร่และนา แรงงานส่วนเกินนั้นก็ได้ออกไปรับจ้างจนกว่าจะถึงฤดูการเก็บผลและตกแต่งกิ่งหลังเก็บผล แต่การปลูกลำไยในชุมชนบ้านบัวมิใช่จะสามารถทำกันได้ทุกครัวเรือน ขึ้นอยู่กับลักษณะของที่ดินว่าเหมาะสมหรือไม่ ลุงอัครมภ์จะให้คำแนะนำต่อชาวบ้านที่เข้ามาขอพันธุ์ลำไยไปปลูกว่าจะต้องเป็นที่ดินใกล้น้ำ ถ้าไม่มีน้ำลำไยจะไม่ออกผลไม่คุ้มที่จะลงทุน เพราะลำไยเป็นพืชเศรษฐกิจผลิตเพื่อขาย ดังนั้นจึงต้องมีการลงทุนทั้งค่าปุ๋ย ค่าน้ำ ค่าไฟ และค่าแรงงานในการดูแล ตกแต่งกิ่ง และเก็บผล ในช่วงฤดูที่ลำไยเก็บผลได้จะทำให้เกิดการจ้างแรงงานคึกคักมากขึ้นในชุมชน เพราะต้องรีบเก็บให้ทันตลาด ผู้ขายจะถูกจ้างให้ขึ้นไปตัดลำไยบนต้น ในขณะที่ผู้หญิงจะถูกจ้างให้ตัดตกแต่งกิ่ง คัดขนาด และจัดเรียงลงกล่องหรือกระบะเพื่อรอให้รถของพ่อค้าเข้ามารับถึงที่ ฤดูกาลเก็บลำไยจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมเรื่อยไปจนถึงสิงหาคม โดยลำไยในแต่ละสวนจะออกไม่พร้อมกัน ททยอยกันออกขึ้นอยู่กับอายุของต้นลำไย ในแต่ละปีจะมีลำไยออกจากชุมชนบ้านบัวไม่น้อยกว่าพันต้น ทำให้ในช่วงนั้นชาวบ้านที่ว่างเว้นจากการทำนาและไร่จะมีงานรับจ้างในสวนทำกัน นอกจากสวนลำไยขนาดใหญ่ที่ปลูกเพื่อการค้า ชาวบ้านที่มีที่ดินขนาดเล็กส่วนมากก็จะปลูกลำไยไว้ในพื้นที่ด้วย 10-20 ต้น เพื่อบริโภคกันเองและมีเหลือขายบ้างโดยจะนำออกไปวางขายที่ตลาดอำเภอได้ราคาดีกว่าขายส่งให้พ่อค้าคนกลาง และตลาดจะเชื่อถือว่าไม่ได้ใช้สารเคมีเหมือนกับการปลูกขายส่ง

อย่างไรก็ตามการเข้ามาของสวนลำไย ทำให้พื้นที่ทำนาที่อุดมสมบูรณ์ของบ้านบัวลดน้อยลงมากเพราะชาวนาเปลี่ยนที่นาเป็นสวนลำไยกันมากขึ้นโดยเฉพาะที่ดินที่อยู่ริมลำตะคองเพราะลำไยต้องการน้ำมาก จึงเหมาะที่จะปลูกริมน้ำ นอกจากนี้ยังทำให้ไม้สวนหลาย ๆ อย่างถูกเบียดแทนด้วยลำไย เช่น มะม่วง น้อยหน่า ซึ่งเคยเป็นไม้พื้นบ้านที่ปลูกเพื่อกินในชุมชนบ้านบัวลดน้อยลงเพราะขายได้ราคาไม่ดีเท่าที่ลำไยและบางปีก็ขายไม่ได้เลย แต่ลำไยจะขายได้ราคาดีทุกปี

โครงการหมู่บ้านดีเด่น : รัฐในบทบาทของเครื่องมือแห่งทุนนิยมเพื่อครอบงำทุนชุมชน

ก่อนหน้านี้ที่แนวทางการพัฒนาชนบทของรัฐจะเข้าสู่ชุมชนบ้านบัวภายใต้ชื่อโครงการว่า “โคราชพัฒนา” นั้น บ้านบัวถูกจัดเป็นชุมชนห่างไกลเนื่องจากยังไม่มีถนนเข้าสู่หมู่บ้าน คนของรัฐมองว่าบ้านบัวเป็นหมู่บ้านล้าหลัง หน่วยงานราชการและตัวแทนของรัฐเข้าไม่ถึง การจะทำให้ชุมชนเจริญขึ้นได้ ตามแนวทางการพัฒนานั้นคือการมีถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านกับถนนมิตรภาพซึ่งเป็นถนนสายหลักเข้าสู่

เมือง การเพิกเฉยของรัฐทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาตนเองในการทำถนนเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านกับถนนมิตรภาพเอง มีการระดมแรงงานภายในหมู่บ้านช่วยกันทำถนน ขุดหิน ถางหญ้า ขุดต่อไม้ ขนดินมาถมเพื่อปรับพื้นดินให้ใช้ในการคมนาคมได้ ใช้แรงงานคนร่วมแรงร่วมใจกันผลัดเปลี่ยนกันมาทำงาน มีการจัดเลี้ยงข้าวปลาอาหารกันเอง การร่วมมือกันครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปจนได้ถนนรอบหมู่บ้านและถนนเชื่อมต่อระหว่างชุมชน ลุงควรเล่าถึงตอนที่ระดมชาวบ้านออกมาทำถนนว่า

“ตอนทำถนนรอบ ๆ หมู่บ้านสมัยที่ผมเป็นผู้ใหญ่บ้านนะ ต้องใช้แรงงานคนนี่ละขุดดินเอา แต่ก่อนมันเป็นทางเกวียน พอหลาย ๆ ปีเขาน้ำเซาะถนนจนเป็นเหว ก็ต้องพาเอาชาวบ้านมาช่วยกันถม ก็ขอมาครว้เรือนละคน แต่พอทำจริงก็เห็นมาทุกหลังคาเรือน มากันที่สองสามร้อยคน”

การมีส่วนร่วมในการพัฒนาของชาวบ้านบ่งบอกว่าที่โครงการของรัฐจะเข้ามานั้น ถือได้ว่าเป็นการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ชาวบ้านบักทุกว่าเรือนมีจิตสำนึกในการเสียสละร่วมกันเพื่องานที่เป็นสาธารณประโยชน์ นั่นคืองานที่ให้ประโยชน์ต่อส่วนรวมมิใช่การหวังประโยชน์ของปัจเจกตามแนวคิดของทุนนิยม การระดมความร่วมมือนี้เกิดจากผู้นำชุมชนซึ่งได้รับความเชื่อถือจากชาวบ้านสามารถระดมความร่วมมือจากชาวบ้านขึ้นมาพัฒนาสาธารณูปโภคภายในหมู่บ้าน ได้แก่ การทำถนนดินเข้าสู่หมู่บ้าน การขุดบ่อน้ำเพื่อเก็บน้ำไว้บริโภคในชุมชน สำหรับการเข้ามาของรัฐนั้นก็ดูราวกับว่าเข้ามาสนับสนุนต่อชุมชนที่แสดงให้เห็นแล้วว่ามีความพร้อมในการพัฒนาด้วยตัวเอง มากกว่าที่จะเข้ามาช่วยเหลือชุมชนที่อ่อนแอ เพราะจะเลือกชุมชนที่ผู้นำสามารถระดมความร่วมมือจากชาวบ้านได้ และช่วยเหลือตนเองในการพัฒนาในระดับหนึ่ง เพื่อนำไปเป็นผลงานให้กับหน่วยงานที่เข้ามาให้การสนับสนุน เมื่อโครงการโครงสร้างพัฒนาเข้ามาตามแนวทางการพัฒนาชนบท บ้านบักถูกนำเข้าประกวดหมู่บ้านดีเด่น ตามเกณฑ์ที่รัฐกำหนดว่าชุมชนที่ได้รับการพัฒนาแล้วจะต้องมีเกณฑ์อย่างไรบ้าง อาทิ มีถนนทางเข้าหมู่บ้าน หมู่บ้านมีความสะอาดน่าอยู่ ชาวบ้านทุกคนมีงานทำไม่อดอยาก ไม่เป็นโรคขาดสารอาหาร ไม่มีโจรผู้ร้ายชุกชุม เป็นต้น ซึ่งเป็นการวัดความเจริญด้านวัตถุเป็นสำคัญ การจัดการที่รัฐเข้ามากระทำต่อชุมชนเพื่อให้เป็นไปตามแนวทางการพัฒนาของรัฐ ได้แก่ การจัดตั้งกรรมการหมู่บ้าน และจัดการปกครองภายในหมู่บ้าน แบ่งเป็นคุ้มและมีหัวหน้าคุ้มคอยดูแลและนำนโยบายของรัฐลงไปขยายในระดับท้องถิ่น การจัดตั้งกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เพื่อให้ชาวบ้านทำงานเป็นกลุ่มง่ายต่อการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับคนของรัฐ และการส่งเสริมให้คนในชุมชนมีอาชีพเสริมต่าง ๆ เช่น การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร การสร้างงานนอกภาคเกษตร เพราะรัฐคิดว่างานในภาคเกษตรไม่สามารถสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านเพื่อการหลุดพ้นจากความยากจนตามสายตาของรัฐได้นั่นเอง

“..... นายอำเภอเข้ามาหานะ เคื่อบอกว่าบ้านบั่วนี้ทำอะไรก็ไม่ขึ้นหรอก เป็นหมู่บ้าน
ล้าหลัง คำนี้ล่ะที่ผมเจ็บใจที่สุด ผมบอกมันจะเป็นอะไรถึงจะทำไมได้ ชาวบ้านทุกคนก็บอก
ว่าทำได้ แล้วเคื่อก็ทำกัน พอทำเสร็จเรียบร้อยไม่กี่วัน นายอำเภอมารว่าทำไมถึงเปลี่ยนได้
อย่างนี้ บ้านนี้ให้เปลี่ยนชื่อเถอะ เปลี่ยนชื่อเป็นบ้านเนรมิตเสีย บ้านบั่วไม่เอาแล้ว แต่
กรรมการเคื่อบอกว่าเอาชื่อบ้านบั่วก็ดื้ออยู่แล้ว.....จากนั้นพอจะทำอะไรก็เลือกเอาบ้านเรา
เป็นหมู่บ้านนำร่องมาตลอด ได้รางวัลมาเยอะ.....อย่างกองทุนหมู่บ้านนี้ก็ได้เป็นที่แรก.....”

การได้รางวัลหมู่บ้านดีเด่นของบ้านบั่วถือเป็นกระบวนการของวาทกรรมว่าด้วยการพัฒนา
อย่างชัดเจน เป็นกระบวนการสร้างการยอมรับเพื่อให้ชาวบ้านยินยอมทำตามแนวนโยบายของรัฐ และ
ละทิ้งแนวทางการพัฒนาของตนเองที่สร้างขึ้นก่อนที่รัฐจะเข้ามากระทำ เมื่อได้รับรางวัลแล้วรัฐได้ระดม
งบประมาณเข้าสู่บ้านบั่ว เพื่อพัฒนาถนน ไฟฟ้า ประปา และสาธารณูปโภคต่าง ๆ ทำให้กระแสแห่งการ
ผนวกชุมชนกับระบบทุนนิยมมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม ชำราชกรซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐได้เข้ามาดูแลให้ชุมชน
ถูกจัดการให้สอดคล้องกับแนวนโยบายในระดับมหภาค การมีความสัมพันธ์ที่ดีกับรัฐทำให้ชุมชนได้รับ
ประโยชน์จากการจัดสรรงบประมาณ และการได้รับความช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ เพราะรัฐต้องการให้
ชุมชนเป็นเครื่องมือแสดงถึงความสำเร็จของนโยบายอันเป็นการเอื้อประโยชน์ต่อกัน แต่ในส่วนลึก ๆ
แล้วชาวบ้านมิได้คิดว่าถูกรัฐจัดการหรือครอบงำ เพราะชาวบ้านบั่วยังถือว่าชุมชนของตนนั้นพัฒนาขึ้นได้
แม้จะไม่มีโครงการโคราชพัฒนาเข้ามาก็ตาม เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นเป็นสิ่งที่ชาวบ้านร่วมมือกันทำก่อนที่
จะเข้าประกวดและยังเป็นจุดกำเนิดของการร่วมกันทำงานเพื่อประโยชน์ของชุมชน แนวคิดนี้ถือเป็น
กระบวนการของการไม่พึ่งพารัฐหรือแนวคิดแบบอนาธิปัตย์ที่ถูกแสดงออกมาอย่างชัดเจน แต่การได้หมู่บ้าน
ดีเด่นและได้รับงบประมาณเข้ามาเพิ่มเติมเป็นเพียงผลพลอยได้และเป็นความชอบธรรมที่รัฐจะต้อง
ให้ความเกื้อกูลต่อชุมชนบ้านบั่ว อย่างไรก็ตามสิ่งที่รัฐหยิบยื่นเข้ามาสู่ชุมชนบ้านหลาย ๆ โครงการกลับ
มิได้สร้างประโยชน์ต่อชุมชน เพราะไม่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน เช่น ชุมชนต้องการบ
ประมาณจัดทำถนน แต่กลับได้รับงบประมาณจัดสร้างสะพานข้ามคลอง เมื่อสร้างสะพานเสร็จก็ใช้งาน
ไม่ได้ด้วยไม่มีถนนเชื่อมต่อไปยังสะพาน

กระบวนการสะสมทุนชุมชนที่ถูกทำลายจากระบบทุนนิยม

เมื่อมีแนวคิดในการพัฒนาทางเศรษฐกิจเกิดขึ้น โดยการนำพาเอาการผลิตแบบอุตสาหกรรม
เข้ามา กิจกรรมทางเศรษฐกิจได้ถูกแยกออกจากหน้าที่ของครอบครัวและชุมชน ชุมชนในชนบทได้รับ
การจำแนกแจกแจงให้ทำหน้าที่ในการผลิตผลผลิตภาคเกษตร เน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขาย ก่อให้

เกิดการแยกหน่วยผลิติดูออกจากการบริโภคของครอบครัวและชุมชนอย่างชัดเจน การผลิตเพื่อการค้าทำให้ครอบครัวและชุมชนต้องอาศัยระบบตลาดในการแลกเปลี่ยนสินค้า และใช้เงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน ครอบครัวและชุมชนต้องอาศัยระบบตลาดเพื่อขายผลผลิต (สินค้า) ที่ตนเองผลิตได้ในจำนวนที่มากเกินกว่าการบริโภค หรือบางครั้งก็เป็นการผลิตสินค้าที่ตนเองไม่ต้องการบริโภคแต่ผลิตเพื่อขายเพียงประการเดียว ในขณะที่เดียวกันครอบครัวและชุมชนก็ต้องพึ่งพาอาศัยระบบตลาดเพื่อซื้อผลผลิต (สินค้า) ที่ตนเองไม่สามารถผลิตได้ หรือไม่ได้ผลิตแต่ต้องการบริโภค การจำแนกแจกแจงหน้าที่ใหม่นี้เองทำให้ชุมชนขาดความเป็นอิสระและอยู่ในฐานะที่ต้องพึ่งพิงต่อระบบตลาดภายนอกชุมชนตลอดเวลา เมื่อการแลกเปลี่ยนของครอบครัวและชุมชนต้องผ่านกลไกตลาด จึงจำเป็นจะต้องอาศัยระบบเงินตราเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน การสะสมทุนในชุมชนจึงกลายมาเป็นการสะสมเงินตราเพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยน แทนการสะสมอาหาร และสิ่งดำรงชีพเช่นในสังคมดั้งเดิม

จากชุมชนผู้ผลิตไปสู่การเป็นผู้รับจ้างที่ต้องพึ่งพิงต่อระบบทุนนิยม

เมื่อการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างในระดับมหภาคเกิดขึ้น ได้กำหนดให้ชุมชนกลายเป็นผู้สร้างผลผลิตในภาคเกษตรเพื่อส่งต่อยังภาคอุตสาหกรรมและภาคเมืองโดยผ่านกลไกทางเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่งของทุนนิยมนั้นคือระบบตลาด และชุมชนได้กลายเป็นผู้บริโภคนสินค้าในภาคอุตสาหกรรมที่ถูกส่งออกไปจำหน่ายเพื่อดูดซับเอากำไรออกจากชุมชน การจำแนกแจกแจงบทบาทนี้ได้ลดทอนอำนาจการพึ่งพาตนเองของชุมชนลงไป ด้วยการพาชุมชนเข้าสู่การพึ่งพิงตลาดทั้งในด้านการขายผลผลิตและการซื้อสินค้าเพื่อบริโภค แม้ชาวบ้านบวยังคงยึดฐานมั่นอยู่ที่เป็นผู้เชี่ยวชาญในการสร้างผลผลิตทางภาคเกษตรไว้ได้ แต่ชาวบ้านบวก็ได้สูญเสียความเป็นอิสระในการผลิตตามความต้องการต่อผลผลิตที่กำหนดได้เอง ชุมชนต้องเข้าสู่การพึ่งพิงในเรื่องของเทคโนโลยีการผลิต เมล็ดพันธุ์ รวมถึงปัจจัยการผลิตอื่น ๆ ที่ต้องเป็นไปตามการครอบงำของทุนนิยม รวมถึงหัตถกรรมต่าง ๆ ที่ชาวบ้านบวเคยผลิตขึ้นใช้เองก็กลายมาเป็นการซื้อหามาจากตลาดภายนอกชุมชน ชาวบ้านบวได้มุ่งเน้นการผลิตเฉพาะด้านมากขึ้นทำให้มีเวลาน้อยลงสำหรับจะสร้างผลผลิตที่หลากหลาย อีกทั้งความเชี่ยวชาญด้านอื่นที่มีใช้งานภาคเกษตรได้เสื่อมถอยลงไปเพราะขาดการสืบทอดจากลูกหลาน งานหลายอย่างที่ชาวบ้านบวเคยทำได้ในอดีต เช่น การจักสาน การทอผ้า การสร้างระหัดวิดน้ำ กลายเป็นงานที่มีมูลค่าต่ำ เสียเวลาทำสูง เมื่อเทียบกับสินค้าจากภาคอุตสาหกรรมที่มีราคาต่ำกว่ามาก สะดวกรวดเร็ว และดูทันสมัยกว่าด้วย

การดำรงอยู่ของครัวเรือนภายใต้ระบบทุนนิยม กลายเป็นวิถีการผลิตแบบแบ่งงานกันทำอย่างเด่นชัดมากขึ้น เด็กถูกดึงเข้าสู่ระบบการศึกษาในโรงเรียนและลดทอนบทบาทในวิถีการผลิตของครัวเรือน และชุมชนไปเกือบสิ้นเชิง ในขณะที่ผู้ขายถูกกำหนดบทบาทให้ทำอาชีพหลักของครัวเรือน โดยงานนั้นมีทั้งงานในภาคเกษตร (ทำนา ทำสวน ทำไร่) และงานนอกภาคเกษตร (รับราชการ ทำการค้า) ที่สามารถ

หารายได้หลักเข้าสู่ครัวเรือน ในขณะที่ผู้หญิงถูกกำหนดบทบาทให้เป็นแรงงานเสริมในภาคเกษตร งานดูแลบ้านและสมาชิกในครอบครัว รวมถึงงานที่ชุมชนเรียกว่า “งานสังคม” ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นงานของการรวมกลุ่ม การทำอาชีพเสริม และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน สำหรับคนชราในภาคเกษตรถือว่าแรงงานเข้าสู่วัยชราช้ามากเมื่อเทียบกับในภาคอุตสาหกรรมหรือระบบราชการที่ใช้เกณฑ์อายุ แต่ในภาคเกษตรคนชราที่ยังสามารถไปสวนไปนาได้ยังคงเป็นแรงงานของการผลิตในภาคเกษตรได้อยู่ แต่มักจะไม่ได้ลงไปทำงานอะไรเนื่องจากเป็นงานที่ต้องใช้แรงมากเกินกว่าวัย คนชราที่ไม่สามารถเข้าสู่ระบบทุนทางเศรษฐกิจได้ส่วนใหญ่จะเป็นคนชราที่ไม่สามารถเดินเหินได้คล่องตัวหรือเจ็บป่วยส่วนใหญ่จะอายุเกินกว่า 80 ปีขึ้นไป จะอยู่บ้านคอยดูแลบ้านและเด็ก ในชุมชนบ้านบัวเรายังคงเห็นลูกหลานที่เลี้ยงดูพ่อแก่แม่เฒ่าในบ้านจำนวนมาก ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ที่สืบทอดมาจากสังคมประเพณี แต่ก็มีคนชราบางคนที่ถูกหลานออกไปทำงานต่างถิ่นและทิ้งให้อยู่ตามลำพัง ซึ่งกลายเป็นปัญหาร่วมของชุมชนที่ช่วยกันให้ความช่วยเหลือ มิได้ปล่อยปละละเลยหรือทิ้งให้เป็นภาระแก่เครือญาติตามลำพังดังจะได้กล่าวต่อไป

สำหรับบทบาทของผู้ผลิตเพื่อการยังชีพในครัวเรือน ความเป็นผู้รู้ในกระบวนการผลิตอย่างลึกซึ้งของชาวบ้านนั้น ถูกระบบทุนนิยมดึงออกไปสู่หน่วยทางสังคมใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ได้แก่ โรงเรียน โรงงาน และหน่วยงานของรัฐที่เข้ามาทำงานแทน เช่น ศูนย์ขยายพันธุ์ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐที่เข้ามาเพื่อพัฒนาเมล็ดพันธุ์ต่าง ๆ ขึ้นมาใหม่ให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตแบบทุนนิยม นั่นคือ มุ่งเน้นการวิจัยและขยายพันธุ์พืชที่มีคุณภาพในการปลูกสูงขึ้น ใช้ระยะเวลาปลูกน้อยลง และเป็นที่ต้องการของตลาด การทำนาสมัยใหม่จึงกลายเป็นการทำนาที่ต้องใช้ทุนเงินตราสูงขึ้น เพราะต้องซื้อทั้งเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย การจ้างแรงงานคน ค่าน้ำมันสำหรับเครื่องจักร หรือการจ้างเครื่องจักรใหญ่ ชาวบ้านบัวกลายเป็นผู้ผลิตตามคำสั่งซื้อหรือตามความต้องการของตลาด ฐานะของชาวนาเองย่อมไม่ต่างกับผู้ขายแรงงานเพื่อสร้างผลผลิตให้แก่นายทุนและตัวแทนรัฐที่สนับสนุนการผลิตแบบทุนนิยมบนที่ดินของตนเอง ดังนั้นผลตอบแทนที่ได้จากการขายพืชผลทางการเกษตรจึงเป็นเพียงผลตอบแทนของค่าเช่าที่ดินและค่าจ้างแรงงานที่ชาวบ้านบัวลงทุนลงแรงไป โดยไม่มีการรับประกันว่าผลผลิตที่สร้างขึ้นนั้นจะสามารถสร้างรายได้ให้กับครอบครัวได้เท่าไร นั่นเป็นเพราะอำนาจการต่อรองมิได้ตกอยู่ในมือของชาวบ้านหากแต่อยู่ในมือของนายทุนแท้และรัฐที่กลายเป็นร่างทรงของนายทุนแห่งทุนนิยมไป ลุงนงบอกว่า

“.....เดี๋ยวนี้ทำนาต้องขายเอาทุนคืน อย่างปีกลายหมดไป 5 หมื่นกว่านะ ทั้งค่าปุ๋ย ค่าแรง ค่าถอนกล้า ค่าเกี่ยว ค่ามัด วันละ 100-120 บาท อยู่แค่สองคนตายายทำเองไม่ไหวหรอก อะไรก็ต้องจ้างหมด ขายพอใช้หนี้แล้วก็ไม่มีเหลืออะไร ปีหน้าก็ต้องกู้ใหม่.....”

อาชีพแรงงานรับจ้างในชุมชน ถือเป็นอาชีพที่เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับระบบทุนนิยมที่เข้าสู่ชุมชนก็ได้ ด้วยในวิถีการผลิตของสังคมประเพณีนั้นไม่มีการจ้างแรงงาน หากมีแต่การเอาแรงกันในเครือญาติ

หรือแลกเปลี่ยนแรงงานกับข้าวของเพื่อใช้กินใช้อยู่ แต่เมื่อแรงงานในภาคเกษตรบางส่วนได้ถูกดึงเข้าสู่ระบบการศึกษา และบางส่วนได้ถูกดึงออกไปสู่วิถีการผลิตในภาคอุตสาหกรรม และการขยายที่ดินทำกินให้กว้างขวางมากขึ้นทำให้ความต้องการแรงงานเพื่อเพิ่มปริมาณผลผลิตด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการค้ามากขึ้น ทำให้ชาวบ้านที่ว่างเว้นจากการทำไร่นาของตนเองไปรับจ้างแรงงานในภาคเกษตร เริ่มจากการรับจ้างในหมู่เครือญาติและภายในชุมชนก่อนที่จะขยายออกไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรแต่นอกชุมชน งานรับจ้างในภาคเกษตรส่วนใหญ่ที่ปรากฏในชุมชน ได้แก่ งานเกี่ยวหญ้า ถากหญ้า ถอนมัน เก็บข้าวโพด เกี่ยวข้าว เก็บลำไย ตัดแต่งกิ่งลำไย เป็นต้น แรงงานรับจ้างในภาคเกษตรมักจะถูกมองว่าเป็นแรงงานไร้ทักษะจึงมีค่าแรงที่ต่ำกว่าค่าแรงในภาคอุตสาหกรรม หรือบางส่วนก็เกิดจากการว่าจ้างกันเองภายในเครือญาติและภายในชุมชน จึงทำให้ค่าแรงงานต่ำ หากมีการให้ประโยชน์ตอบแทนอย่างอื่นพ่วงมาด้วย เช่น สามารถเก็บถั่วเก็บข้าวมากินได้ไม่ต้องซื้อ หรือถ้าเป็นแรงงานในสวนเจ้าของสวนก็จะแบ่งผักหรือผลไม้มาให้กินบ้างนำไปขายได้บ้าง

อาชีพแรงงานรับจ้างอีกประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านบัวเมื่อก้าวเข้าสู่ระบบทุนนิยม นั่นคือ เป็นแรงงานรับจ้างที่ออกไปรับงานในภาคอุตสาหกรรมกลับเข้ามาทำในครัวเรือน เช่น กลุ่มอาชีพทอพรหมเช็ดเท้า ชาวบ้านจะออกไปรับวัตถุดิบในการผลิต และเครื่องมือในการผลิตมาไว้ที่บ้านโดยไม่ต้องลงทุนเอง แต่เป็นการรับงานกลับมาทำที่บ้านเมื่อทำเสร็จจึงนำออกไปส่งให้แก่โรงงานแล้วจึงได้รับค่าจ้าง โดยค่าแรงงานจะได้ตามจำนวนชิ้นงานและความยากง่ายของงาน ซึ่งแรงงานในส่วนนี้จะเป็นแรงงานที่มีทักษะเฉพาะด้านแต่ยังคงเป็นทักษะขั้นต่ำทำให้ค่าแรงงานที่ได้ต่ำตามไปด้วย เช่น ค่าแรงทอพรหมเช็ดเท้าจะได้ฝืนละ 10-15 บาทตามขนาดของพรหมที่รับมาทำ ค่าแรงเย็บขอบพรหมจะได้ขึ้นละ 1-2 บาท เป็นต้น ในแต่ละวันชาวบ้านจะทำได้ตั้งแต่ 5-20 ชิ้น ขึ้นอยู่กับเวลาที่ชาวบ้านว่างจะทำหรือหากบางคนทำเป็นอาชีพหลักก็จะได้จำนวนที่มากกว่าคนอื่น งานทอพรหมบางส่วนเป็นงานที่เด็กและคนแก่สามารถทำได้ เช่น งานเย็บขอบ งานตัดด้าย การรับงานกลับมาทำที่บ้านนี้ชาวบ้านเองไม่ได้รู้สึกถึงความกดดันจากค่าแรงที่ต่ำ เพราะคิดว่าถ้าไม่ได้รับงานมาทำก็จะมีงานทำหรือต้องออกไปทำงานนอกชุมชนซึ่งมีค่าใช้จ่ายที่สูงกว่า และงานประเภทนี้ยังถือเป็นงานเบาหรืองานสบายกว่าการออกไปรับจ้างในภาคเกษตรที่ต้องทำงานหนักและต้องตากแดดตากลม แต่ถ้าหากนำการเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมมาเปรียบเทียบการรับงานกลับมาทำที่บ้านเช่นนี้ชาวบ้านขาดซึ่งหลักประกันในเรื่องความสม่ำเสมอของรายได้และสวัสดิการตามที่แรงงานรับจ้างในโรงงานพึงจะได้รับจากนายจ้าง ชาวบ้านตกอยู่ในฐานะการถูกเอาเปรียบและต้องพึ่งพิงผู้ผลิตขนาดใหญ่ เพราะชาวบ้านที่ยึดอาชีพนี้มักจะเป็นผู้ไม่มีทุนรอน ไม่มีที่ดินทำกิน แม้จะมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มอาชีพแต่การรวมกลุ่มกันเป็นไปเพื่อความสะดวกในการรับงาน และกลายเป็นเงื่อนไขของนายทุนในการกระจายงานและการควบคุมคุณภาพงานมากกว่าที่กลุ่มจะมีอำนาจต่อรองในเรื่องของค่าแรงหรือสวัสดิการต่าง ๆ ได้

ชุมชนภายใต้ระบบความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันของระบบทุนนิยม

การเข้ามาของวิธีการผลิตเพื่อการค้าและระบบทุนนิยมทำให้ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนแปรเปลี่ยนไปทั้งระบบความสัมพันธ์ในครัวเรือนและระบบความสัมพันธ์ในชุมชน แม้สังคมไทยในชนบทจะปรากฏให้เห็นความสัมพันธ์แบบเครือญาติอันเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนไทยอยู่ทั่วไปก็ตาม แต่ระบบความสัมพันธ์เครือญาติแบบเท่าเทียมนั้น บางส่วนได้แปรเปลี่ยนเป็นระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในหมู่เครือญาติที่มีฐานะแตกต่างกันมากขึ้น โดยความสัมพันธ์ตกอยู่ในสภาพของการพึ่งพิงจึงมีผู้ได้เปรียบและเสียเปรียบ และอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรที่แตกต่างกันกว่าในอดีต อาทิ ชาวบ้านที่มีที่ดินทำกินมากก็ยังแบ่งปันที่ดินว่างเปล่าให้แก่เครือญาติหรือคนในชุมชนด้วยกันเข้าทำกินได้ เนื่องจากชาวบ้านบางส่วนที่มีที่ดินทำกินจะมีทั้งที่สวน ที่นา และที่ไร่ ซึ่งมีแรงงานในครัวเรือนไม่พอสำหรับการทำกิน บางครัวเรือนลูกหลานรุ่นใหม่ ๆ ออกไปทำงานข้างนอกทำให้ที่ดินโดยเฉพาะที่นาว่างเปล่า จึงมีการให้ผู้ไม่มีที่ดินในชุมชนซึ่งอาจจะเป็นญาติให้เข้าทำกินโดยไม่คิดค่าเช่าแต่ขอข้าวเป็นสิ่งตอบแทนให้เพียงพอกินทั้งปี หรือถ้าเป็นที่ไร่ก็เป็นการแบ่งสัดส่วนผลผลิตโดยผู้เข้าทำกินจะได้มากกว่าผู้เป็นเจ้าของที่ดินเพราะถือว่าเจ้าของที่ดินอยู่เฉย ๆ แต่ผู้เข้าทำกินต้องลงทุนค่าพันธุ์ ปุ๋ย และแรงงานจึงควรจะได้มากกว่า สำหรับที่สวนมักจะไม่วางจ้างหรือยืมเพราะที่สวนไม่ต้องใช้แรงงานในการดูแลมากนักเจ้าของที่ดินมักจะเก็บไว้เพื่อเก็บกินผลประโยชน์เอง นอกจากการปรับเปลี่ยนไปของความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติในชุมชนบ้านบัวแล้ว ยังมีระบบความสัมพันธ์แบบใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านบัวเนื่องจากการเข้ามาของระบบทุนนิยม นั่นคือระบบความสัมพันธ์แบบชนชั้น เป็นความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง เป็นระบบความสัมพันธ์อันเกิดจากการเกิดแรงงานรับจ้างขึ้นในชุมชน ด้วยบางครัวเรือนมีแรงงานไม่เพียงพอในการผลิตจึงต้องมีการจ้างงานเข้ามาเกี่ยวข้อง ระบบความสัมพันธ์แบบนายทุนกับแรงงานรับจ้างชัดเจนมากสำหรับชาวบ้านที่มีฐานะแตกต่างกันมาก เช่น เจ้าของสวนลำไยขนาดใหญ่กับชาวบ้านที่มีอาชีพรับจ้างเก็บลำไย มีการจ่ายค่าแรงงานเป็นรายวัน ถ้าเป็นผู้ชายจะขึ้นเก็บลำไยบนต้นได้วันละสองร้อยบาท สำหรับผู้หญิงจะรับจ้างตัดแต่งกิ่งและบรรจุกล่องจะได้ค่าจ้างวันละร้อยบาท ระบบการจ้างงานของนายทุนกับแรงงานรับจ้างจะไม่มีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติเข้ามาให้ความเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันซึ่งแตกต่างกับชาวบ้านที่มีระดับฐานะเท่าเทียมกันที่แม้จะมีการจ้างแรงงานกันแต่ก็ยังมิมีระบบเครือญาติและการเอื้อเพื่อเกื้อกูลกันให้เห็นอยู่ ปีจำปีเล่าถึงระบบความสัมพันธ์แบบชนชั้นที่เกิดขึ้นในชุมชนว่า

“...อย่างสวน... (สวนลำไยขนาดใหญ่)... เค้าก็จะมาหาแรงงานจากชาวบ้าน มาจ้างชาวบ้านไปทำลำไย แต่ว่าเค้ามีสตางค์ เค้าเค็ม ให้ทำงาน แต่ไม่ให้เก็บกิน ต้องซื้อมากิน เค้าไม่ยอมให้เลยนะ ...เค้าทำตัวเหินห่างกับเรานะ แต่เวลาเค้าต้องการให้เราช่วย เค้าก็จะมาหาเราเอง

กลุ่มคนที่พ่ายแพ้ต่อระบบทุนนิยมส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านไร้ที่ดิน ส่วนหนึ่งเป็นคนที่ย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ในชุมชนภายหลังที่มีการจับจองที่ดินไปแล้ว และมีกฎหมายออกมาควบคุมเรื่องของการจับจองที่ดินสาธารณะ ชาวบ้านกลุ่มนี้จึงเข้ามาอยู่ในชุมชนในฐานะของผู้เช่าที่ดินและเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตร และอีกส่วนหนึ่งของชาวบ้านไร้ที่ดินเป็นกลุ่มคนที่เคยเป็นเจ้าของที่ดินมาในอดีต แต่เมื่อชุมชนเข้าสู่กระแสของเศรษฐกิจยุคฟองสบู่ราว พ.ศ. 2529-2532 มีนายทุนจากภายนอกชุมชนเข้ามากว้านซื้อที่ดินในชุมชนบ้านบัวและชุมชนใกล้เคียงเพื่อนำไปทำเป็นรีสอร์ทบ้าง ทำสวนขนาดใหญ่บ้าง หรือทำเป็นบ้านพักตากอากาศสำหรับคนเมืองบ้าง ชาวบ้านกลุ่มนี้ขายที่ดินทำกินทางการเกษตรออกไปและได้เงินมาจำนวนมาก บางครัวเรือนขายไปเพียงบางส่วน แต่บางครอบครัวก็ขายที่ดินไปจนหมด แต่ด้วยกระแสแห่งวัตถุนิยมและบริโภคนิยมทำให้ชาวบ้านที่เคยเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน เมื่อมีเงินจำนวนมากก็ใช้เงินที่ได้จากการขายที่ดินจำนวนมากไปซื้อสิ่งบริโภคฟุ่มเฟือยจนหมดและกลายเป็นผู้ไร้ที่ดินทำกิน เมื่อต้องทำมาหากินจึงต้องกลายเป็นแรงงานรับจ้าง แต่เพราะขาดทักษะในการเข้าสู่กระบวนการคัดเลือกแรงงานในระบบอุตสาหกรรม จึงทำให้คนกลุ่มนี้กลายเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเกษตรบ้าง ในภาคการก่อสร้างที่ไร้ฝีมือบ้าง ค่าแรงงานที่ได้รับเป็นค่าแรงงานราคาถูก รายได้ที่ได้รับเพียงพอเพื่อการยังชีพเท่านั้นและยังเป็นวิถีชีวิตที่ด้อยกว่าชาวบ้านที่ยังคงมีที่ดินทำกินในภาคเกษตรเหลืออยู่ เมื่อชาวบ้านบัวหันไปรากฎการณ์ของการขาดที่ดินทำกินเป็นทุนเดิมทำให้เกิดความยากจนขึ้น จึงกลายเป็นสิ่งที่ชาวบ้านบัวนำกลับมาเตือนตนเองและลูกหลานให้เห็นถึงคุณค่าของการมีที่ดินทำกิน ดังที่ลุงอัครบอกว่า “..ชาวบ้านถ้าไม่มีที่ดิน ก็ไม่มีอาชีพ ก็ไม่มีกิน...” ในระยะหลัง ๆ จึงไม่ค่อยเห็นการขายที่ดินทำกินขนาดใหญ่ ๆ ในชุมชนบ้านบัวอีก

กลุ่มชาวบ้านที่ดำรงชีพด้วยการเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร ถือเป็นกลุ่มคนยากจนในชุมชน เพราะขาดซึ่งทุนอันเป็นปัจจัยการผลิตพื้นฐานที่สำคัญ คือ ที่ดินทำกิน หากมีเพียงแรงงานในครัวเรือน และยังขาดซึ่งทุนเงินตราที่จะใช้ในการหาซื้อที่ดินมาเป็นเจ้าของ ด้วยที่ดินส่วนใหญ่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษและมักจะไม่มีการขายออก เว้นแต่การขายให้แก่นายทุนขนาดใหญ่ช่วงที่ราคาที่ดินสูง ทำให้ชาวบ้านไร้ที่ดินไม่สามารถเป็นเจ้าของที่ดินได้ กลุ่มชาวบ้านที่เป็นแรงงานรับจ้างมักจะได้รับผลกระทบจากสภาพเศรษฐกิจและปัจจัยจากภายนอกชุมชนมากกว่ากลุ่มชาวบ้านที่มีที่ดินทำกิน เพราะเมื่อสภาพเศรษฐกิจในระดับมหภาคตกต่ำ งานรับจ้างจะน้อยลง อีกทั้งจำนวนแรงงานมากขึ้นทั้งในส่วนที่กลับจากเมืองสู่ชุมชน และจากต่างชุมชนที่เข้ามา ทำให้งานรับจ้างลดลง งานในภาคเกษตรบางส่วนมีเครื่องจักรเทคโนโลยีสูงเข้ามาทดแทนการใช้แรงงานคน จึงทำให้ช่องทางอาชีพของแรงงานรับจ้างไร้ทักษะลดน้อยลงไป การเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมได้กำหนดคุณสมบัติของแรงงานไว้สูงกว่าที่ชาวบ้านทั่วไปจะเข้าไปได้ เช่น เรื่องของระดับการศึกษาต้องไม่ต่ำกว่ามัธยมศึกษาปีที่หก อายุที่เข้าทำงานต้องไม่เกิน 30 ปี เป็นต้น ทำให้แรงงานรับจ้างที่หลุดออกจากภาคเกษตรไม่สามารถ

เข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมได้อย่างสิ้นเชิง จำเป็นต้องหางานอื่นทำซึ่งให้ผลตอบแทนต่ำ หรือกลายเป็นการว่างงานแบบแฝงอยู่ในภาคเกษตร

ระบบความรู้เดิมที่กลายเป็นสิ่งล้าสมัยและสูญหาย

ระบบความรู้ใหม่ที่เข้ามาพร้อมกับการจัดการของรัฐและภายใต้อุดมการณ์แห่งทุนนิยม ทำให้ระบบความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายอย่างที่สูญหายไปจากชุมชนบ้านบัว ความรู้บางอย่างขาดหายไปจนไม่สามารถสืบค้นรายละเอียดได้จากชาวบ้านที่อยู่ในปัจจุบัน แต่บางส่วนก็ยังคงเหลืออยู่ให้เห็นแต่มีใช้ภูมิปัญญาหลักของชุมชนอีกต่อไป ตัวอย่างของภูมิปัญญาที่สูญหายไปจากวิถีชีวิตของชุมชนบ้านบัวแล้ว อาทิ การทอผ้าใช้เองในครัวเรือน การทำเครื่องจักสานต่าง ๆ การทำเครื่องมือเครื่องใช้ในภาคเกษตร สำหรับภูมิปัญญาในวิถีการผลิตที่ยังคงหลงเหลือให้เห็นอยู่ แต่ถูกวาทกรรมแห่งการพัฒนาทำให้ภูมิปัญญานั้นกลายเป็นทุนทางวัฒนธรรมทางสัญลักษณ์ไปแล้ว คือ การทำระหัดกระเดื่องหรือระหัดวิดน้ำ ซึ่งในอดีตเป็นภูมิปัญญาสำคัญสำหรับวิถีการผลิตในลุ่มน้ำลำตะคอง แต่ปัจจุบันการทำระหัดวิดน้ำกลายเป็นเครื่องประดับบ้าน หรือเป็นของที่ระลึกของชุมชนที่ทำรายได้แก่คนเพียงไม่กี่คนของชุมชน หรือภูมิปัญญาในการรักษาแบบพื้นบ้าน กลายเป็นทางเลือกสุดท้ายของการรักษาตัวของชาวบ้านที่คาดว่าจะสูญหายไปไม่ช้าด้วยไม่มีการสืบทอดต่อยังคนรุ่นถัดไปและไม่สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับระบบความเชื่อชุดใหม่ของสังคมได้

หลายครั้งที่การเข้ามาของความรู้ใหม่ ๆ ในวิถีการผลิตแบบทุนนิยม ทำให้ชาวบ้านตามไม่ทันเทคโนโลยีใหม่ ๆ เหล่านั้น หากหลงเชื่อด้วยคิดว่าดีกว่าความรู้เดิม เพราะเป็นสิ่งที่รัฐหยิบยื่นให้ พร้อมกับคำว่าวิชาการ และความทันสมัย จะทำให้ผลผลิตที่เคยทำได้แต่น้อยกลับมากขึ้นอย่างไม่เคยมีมาก่อน แต่ไม่ได้สะท้อนถึงผลเสียที่จะเกิดตามมา เมื่อชาวบ้านรับเอาความรู้ใหม่นั้นมาใช้แล้วก็ตกอยู่ในหลุมพรางของทุนนิยมที่จะต้องซื้อหามาใช้อย่างต่อเนื่องมิฉะนั้นจะทำให้ผลผลิตตกต่ำลง ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนมีอยู่สองกรณี กรณีแรกเป็นเรื่องของการใช้ปุ๋ยเคมีกับการปลูกพืชไร่ ซึ่งดั้งเดิมชาวบ้านเชื่อว่าที่ดินในชุมชนนั้นมีความอุดมสมบูรณ์สูงไม่เคยต้องใช้ปุ๋ย การปลูกพืชหมุนเวียนและพืชตระกูลถั่วช่วยบำรุงดินเรื่อยมา แต่เมื่อต้องการเพิ่มผลผลิตเพื่อการค้าจึงมีการนำเอาปุ๋ยเคมีเข้ามาใช้เมื่อแรกก็ได้ผลผลิตสูง แต่เมื่อล่วงเลยมา 4-5 ปี ผลที่ตามมาทำให้ดินเสื่อมคุณภาพลงอย่างรวดเร็ว ดินแข็ง ผลผลิตลดลงหากไม่ใช้ปุ๋ยเคมีมากขึ้นเรื่อย ๆ ชาวบ้านจึงต้องแสวงหาทางแก้ไขโดยลำพัง อีกกรณีหนึ่งเป็นเรื่องของการใช้สารเร่งผลผลิตในสวนลำไย (สารโปรแตสเซียม) แม้ชาวบ้านจะได้ข่าวผลเสียของสารเร่งนี้แต่ด้วยกระแสแห่งทุนนิยม ชาวบ้านหลายรายที่ปลูกลำไยรายใหม่ ๆ ยังคงนิยมใช้สารเร่งนี้อยู่เพื่อเพิ่มผลผลิต แต่ชาวบ้านที่ปลูกลำไยมานานได้เรียนรู้ถึงการเพิ่มผลผลิตโดยไม่ใช้สารเคมี และหันมาพึ่งพาวิธีการทางธรรมชาติและการดูแลมากขึ้นกว่าการพึ่งพาสารเคมี

ระบบความรู้ที่เสื่อมถอยลงไปมากจากวิธีการดำรงชีพของคนในชุมชนอีกส่วนหนึ่งอันเกิดจากการเข้ามาของระบบการแพทย์แผนใหม่ ที่เน้นการรักษาด้วยแบบวิทยาศาสตร์ การพึ่งพาแพทย์สมัยใหม่ และยาที่ผลิตจากระบบอุตสาหกรรม การรักษาด้วยแพทย์แผนปัจจุบันได้รับความเชื่อถือจากชาวบ้านอย่างรวดเร็ว เพราะเป็นนโยบายหลักของรัฐในการส่งเสริมด้านสุขภาพ มีการเข้ามาตั้งสถานอนามัยในชุมชนเพื่อให้บริการด้านสาธารณสุข ทำให้ชาวบ้านเกิดความสับสนและวิตกกังวลมากขึ้นจากสมัยก่อนที่ต้องเดินทางด้วยเกวียนบ้างด้วยเท้าบ้างไปหาหมอที่โรงพยาบาลอำเภอ การรักษาที่ได้ผลดีกว่าการรักษาพื้นบ้านจึงได้เบียดขับให้การรักษาโรคด้วยสมุนไพรหรือการรักษาด้วยแบบดั้งเดิมของชุมชนที่อาศัยความเชื่อคือ ศรัทธา และทรัพยากรที่อยู่รอบ ๆ ตัวถูกด้วยคุณค่าลง ประกอบกับการสืบทอดของระบบความรู้เกี่ยวกับการรักษาด้วยแบบพื้นบ้านมีอยู่น้อย ด้วยเห็นเป็นเรื่องที่ยากบ้าง ไม่มีลูกหลานหรือผู้สนใจสืบทอดอย่างจริงจังบ้าง และสมุนไพรหลาย ๆ อย่างเริ่มหายากขึ้น จึงทำให้ระบบความรู้ในการรักษาโรคแผนใหม่เข้ามาแทนที่ระบบความรู้เดิมเสียเกือบทั้งสิ้น

ความรู้ใหม่ที่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านว่าเป็นความรู้ที่แตกต่างจากความรู้เดิมที่เคยมีอยู่ในท้องถิ่น และกลายเป็นความรู้ที่ทันสมัยเป็นความรู้ที่จำเป็นนั่นคือความรู้ที่ได้จากระบบโรงเรียน ซึ่งเริ่มจากระดับการศึกษาภาคบังคับ จนกระทั่งถึงการศึกษาในระบบที่สูงขึ้นไป พ่อแม่ถือเป็นภาระความรับผิดชอบที่จะต้องส่งลูกหลานให้เรียนสูงกว่าตนเอง เพื่อให้สามารถหางานที่สบายกว่างานในภาคเกษตรทำได้ ชาวบ้านที่ผ่านกระบวนการศึกษาในระบบโรงเรียน เมื่อเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในภาคอุตสาหกรรมจะต้องเริ่มจากอายุน้อย ๆ เป็นเงื่อนไขของโรงงานอุตสาหกรรมที่จะรับคนหนุ่มสาวเข้าทำงาน หากอายุต่ำกว่า 30 ปีขึ้นไปแล้วจะเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมทำได้ยากขึ้น บางส่วนก็จะเข้าสู่การเป็นแรงงานรับจ้างในกรุงเทพฯ ซึ่งคนกลุ่มนี้มักมีเครือข่ายความสัมพันธ์ในกรุงเทพฯ อยู่บ้าง เช่น มีญาติพี่น้องอยู่กรุงเทพฯ การเข้าไปทำงานในเมืองหลวงแม้จะได้ค่าแรงสูงกว่างานรับจ้างในท้องถิ่น แต่ค่าครองชีพก็จะสูงกว่าเช่นเดียวกัน ทำให้คนกลุ่มนี้เมื่ออายุถึงวัยกลางคนหรือเหนื่อยล้าจากการเป็นแรงงานรับจ้างหรือตกงานเนื่องจากสภาพเศรษฐกิจ ก็จะกลับเข้าสู่การเป็นแรงงานในภาคเกษตรภายในชุมชนอีกครั้งหนึ่ง และบางคนก็ยังพอมีที่ดินทำกินของบรรพบุรุษเหลือตกทอดไว้ให้ การกลับเข้ามาทำมาหากินในวิถีทางเกษตรต้องอาศัยการปรับตัวกับการทำงานในภาคเกษตร เพราะภูมิความรู้ที่มีอยู่ไม่สอดคล้องการวิถีการผลิตในภาคเกษตร แต่ชาวบ้านก็มักจะปรับตัวได้ด้วยสมัยเด็ก ๆ เคยช่วยพ่อแม่ทำหรือเคยเห็นพ่อแม่ทำมาบ้างแล้ว กลุ่มคนที่กลับเข้าสู่ชุมชนมีจำนวนไม่น้อยที่กลายเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในการเป็นผู้นำชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ เพราะสามารถนำเอาประสบการณ์ที่ได้รับจากการทำงานด้านต่าง ๆ มาปรับใช้กับงานภายในชุมชนได้ แต่สำหรับคนที่กลับเข้าแล้วไม่สามารถปรับตัวกลับเข้าสู่วิถีการผลิตดั้งเดิมได้ ก็มักจะกลับไปเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเมืองหรือภาคอุตสาหกรรมอีกเมื่อเศรษฐกิจดีขึ้น

ระบบการศึกษาสมัยใหม่กลายเป็นภาระของทุนในครัวเรือนภาคเกษตรที่สำคัญ เนื่องจากระบบการศึกษาได้แยกส่วนออกจากวิถีชีวิตปกติของชาวบ้าน และเป็นความรู้ที่ต้องนำเข้ามาจากภาย

นอกชุมชนที่ต้องอาศัยทุนเงินตราในการแสวงหาความรู้ให้แก่ลูกหลานในครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาที่รัฐบาลบังคับไว้หรือการศึกษาในระดับที่สูงกว่าภาคบังคับก็ตาม ชาวบ้านต้องสร้างผลผลิตมากขึ้นเพื่อเปลี่ยนเป็นเงินทุนมาส่งเสียให้ลูกหลานเล่าเรียน และกลายเป็นเงื่อนไขของการก้าวเข้าสู่สังคมแห่งความทันสมัยของคนในรุ่นถัดมา และได้ผนวกเอาระบบความรู้ของชุมชนเข้าสู่กระบวนการทุนนิยม ชุมชนกลายเป็นผู้พึ่งพิงระบบความรู้ที่มากับสังคมทุนนิยมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อีกทั้งระบบการศึกษาในสังคมทันสมัยกลายเป็นช่องทางดูดซับทุนออกจากชุมชนอย่างมากอีกช่องทางหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นการดูดซับทุนเงินตรา หรือทุนแรงงานของชุมชนก็ตาม ลงจนถึงการส่งเสียลูกให้เรียนว่า

“.....ต้องกู้เงินเอาไปส่งลูกเรียนด้วย เอามาทำอะไรทำสวนด้วย ถ้ามลแต่ก่อนมีแต่เขา มายืมเงินบ้านลุง ยังเคยคุยกันว่าถ้าลูกไม่เรียนก็ไม่จนหรอกเค้าว่าอย่างนั้น คือมันยังงั้นละ ลูกมันชอบทางนี้ ให้ออกมาทำนาเขาก็ไม่ทำหรอกนะ คนใหญ่ (ลูกคนโต) ไปเรียนได้คน ที่เหลือเราก็ต้องส่งให้เรียนจนหมดรุ่นหลังนี้ละ....แบบว่าเขาเรียนแล้วก็จะมาทำอะไรทำนาอยู่ มันก็อายเพื่อนเขาอะ พอเราชวนไปไร่ไปนา มันก็ไม่ไปหรอก นอนดูโทรทัศน์วิทยุเฉย.....”

นอกจากนี้การส่งลูกหลานออกไปเรียนในเมืองหรือโรงเรียนนอกชุมชน กลายเป็นค่านิยมใหม่ของชาวบ้าน ทิศนคติของชาวบ้านต่อโรงเรียนในชุมชนมักจะเห็นว่ามีคุณภาพในการสอนต่ำกว่าโรงเรียนในเมืองหรือโรงเรียนเอกชนขนาดใหญ่ เกณฑ์ที่ใช้เปรียบเทียบส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของจำนวนเด็กที่ได้เรียนต่อหรือสอบเข้าในชั้นที่สูงกว่า มีจำนวนครูมากกว่า และมีเครื่องมือการเรียนการสอนที่ดีกว่า เป็นต้น อีกทั้งการแบ่งชนชั้นของชาวบ้านที่เกิดความแตกต่างกันของฐานะทางเศรษฐกิจที่ต่างกันมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านที่มีฐานะทางการเงินดีมักจะไม้อยากให้ลูกหลานเรียนในชุมชน เพราะรู้สึกว่าการเรียนในชุมชนเป็นลูกชาวบ้านที่ยากจน ทั้ง ๆ ที่ในอดีตชาวบ้านต่างจบจากโรงเรียนเดียวกันทั้งสิ้น ดังนั้นระบบการเรียนที่ผ่านโรงเรียนจึงกลายเป็นเครื่องมือในการแบ่งชนชั้นของคนในชุมชนและเป็นสิ่งบ่งบอกฐานะของคนในชุมชนด้วย

บริโภคนิยมและวัตถุนิยมกลายเป็นวัฒนธรรมใหม่ในชุมชน

การเข้ามาของสินค้าโรงงานที่ผลิตทีละมาก ๆ เพื่อให้เกิดต้นทุนการผลิตต่ำ และสามารถขายได้ในราคาถูก ผลผลิตเหล่านี้ได้แพร่กระจายเข้าสู่ชุมชนภายหลังที่ชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กับระบบการค้าของทุนนิยมในด้านที่เป็นผู้ผลิตเพื่อการส่งออกในระยะแรก แต่เมื่อการเดินทางเข้าสู่ชุมชนง่ายขึ้นด้วยระบบการคมนาคมที่ดีขึ้น มีพ่อค้าจากภายนอกชุมชนนำเอาสินค้าเข้ามาขายในรูปแบบของพ่อค้าเร่ จนกระทั่งเข้าไปตั้งเป็นร้านขายของชำในชุมชน ผลผลิตที่นำเข้าไปจำหน่ายเริ่มจากสินค้าเพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน อาทิ สบู่ ยาสีฟัน ผงซักฟอก และเกลือ ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านไม่สามารถผลิตได้เองจึงมีความจำเป็น

ต้องซื้อหาผ่านระบบแลกเปลี่ยนเชิงการค้า การเติบโตของผลผลิตที่นำเข้าจากภายนอกชุมชนมีมากขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อชาวบ้านมุ่งเน้นการผลิตเฉพาะอย่างมากขึ้นและละเลยต่อการสร้างผลผลิตอย่างหลากหลาย จึงทำให้ประเภทของสินค้าที่ชาวบ้านต้องหาซื้อมากขึ้นรวมไปถึงผลผลิตในด้านอาหาร เช่น เนื้อหมู ปลา และพืชผักผลไม้บางอย่าง แม้กระทั่งบางครั้งเรือยนต์จะต้องซื้อข้าวจากตลาดมาบริโภคก็มี ผลผลิตทางด้านหัตถกรรมกลายเป็นผลผลิตที่สูญหายไปอย่างรวดเร็ว เพราะเป็นงานฝีมือที่ใช้เวลาในการผลิตมาก เช่น ผ้าทอ เสื้อผ้า กระบุง ตะกร้า มีดพร้า กลายเป็นสินค้าที่ต้องนำเข้าเช่นกันด้วยครุเรือยนต์ในยุคถัดมาไม่สามารถสร้างผลผลิตเหล่านี้ได้เองเพราะถือเป็นงานที่เสียเวลาไม่คุ้มค่าและสามารถหาซื้อได้ในราคาที่ถูกกว่าจัดทำขึ้นเอง จากนั้นสินค้าอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ก็ทยอยกันเข้าสู่ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำรงชีพ เช่น วิทยุ ตู้เย็น พัดลม โทรทัศน์ ที่เข้ามาพร้อมกับการเข้ามาของไฟฟ้า การสื่อสารที่นำเอาข่าวสารจากเมืองเข้าสู่ชุมชนโดยผ่านทางสื่อทั้งวิทยุและโทรทัศน์ ทำให้ชาวบ้านมีความต้องการในสินค้าเหล่านี้มากขึ้น หลาย ๆ ครุเรือยนต์เลือกใช้การกู้หนี้ยืมสินเพื่อนำไปซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกเหล่านี้ เมื่อบริโภคนิยมและวัตถุนิยมกลายเป็นวัฒนธรรมใหม่ของชุมชน สิ่งซึ่งวัฒนธรรมของคนในชุมชนจึงถูกกำหนดด้วยวัตถุนิยมของมากกว่าระบบคุณค่าเช่นในอดีต

นอกจากนี้กระแสแห่งการบริโภคนิยมทำให้พฤติกรรมของคนในชุมชนบางส่วนเปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านบางกลุ่มมีพฤติกรรมของความฟุ้งเฟ้อด้วยการสะสมสิ่งของที่ต้องการบ่งบอกฐานะที่ต่างจากคนอื่น ๆ เช่น การซื้อรถกระบะ รถมอเตอร์ไซด์ ชาวบ้านบางกลุ่มก็มีการเสพเหล้ายา และเล่นการพนันเกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ไม่เคยมีมาก่อนในชุมชนบ้านบัวเมื่อครั้งอดีต ลูกหยีบอกว่าสิ่งเหล่านี้มาเกิดขึ้นภายหลังที่คนบ้านบัวมีรายได้ที่เป็นเงินตรามากขึ้น มีการใช้จ่ายเงินตราอย่างฟุ้งเฟ้อมากขึ้น จนบางครั้งกลายเป็นการแข่งขันอวดร่ำอวดรวย

“ แต่ก่อนไม่มีนะ พวกซื้อเหล้าเมายา ติดพนันนี่ แต่เดี๋ยวนี้นะพวกไม่มีจะกิน หาเข้ากินค่า พอหาได้ก็กินเหล้า เล่นพนัน ไม่เหลือเก็บ...ก็เงินรับจ้างวันต่อวัน พวกนี้ติดแล้วเลิกลำบาก บางคนขายที่ดินไปแล้วใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย ที่ดินหมดก็หมดอาชีพ กลายเป็นรับจ้างที่นี้แกตัวก็ลำบาก ก็รับจ้างวันละร้อย บางทีก็ไม่มีคนจ้าง”

ระบบคุณค่าที่ทำให้คนแตกต่างกันด้วยความดี-ความเลวของสังคมในอดีต ได้ถูกแทนที่ด้วยระบบคุณค่าใหม่ที่วัดคนด้วยฐานะทางการเงิน มีนิยามของคำว่าคนรวย-คนจนขึ้นมาแทนที่ ชาวบ้านให้ความสำคัญต่อการสะสมทุนเงินตรา การสะสมวัตถุ และการบริโภคความสะดวกสบาย แทนความเป็นอยู่อย่างพอเพียงซึ่งถูกมองว่าเป็นความยากจน

อุดมการณ์แห่งทุนของชุมชนถูกเปลี่ยนแปลงไปเมื่อระบบทุนนิยมเข้าครอบงำต่อระบบเศรษฐกิจของชุมชน อันนำไปสู่วิถีการผลิตเพื่อการค้าซึ่งเป้าหมายหลักของระบบทุนนิยม ปัจจัยการผลิตถูกเปลี่ยนมือไปสู่ความเป็นเจ้าของแบบปัจเจกบุคคล และการเข้ามามีบทบาทของทุนสาธารณะโดยรัฐเกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมภายในชุมชน มีการแบ่งงานกันทำแบบเฉพาะอย่างมากขึ้น โดยผ่านการสร้างองค์กรทางสังคมใหม่ ๆ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมถูกผนวกเข้ากับการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรามากขึ้น ชุมชนได้ผันตนเองไปสู่การพึ่งพิงระบบตลาดทั้งในด้านการขายผลผลิตทางการเกษตรและการซื้อสินค้าเพื่อบริโภคทดแทนผลผลิตที่ชุมชนไม่สามารถผลิตเองได้หรือเลิกผลิตไป แต่หันมาซื้อสินค้าในภาคอุตสาหกรรมหรือผลผลิตนอกชุมชนมากขึ้น อีกทั้งชุมชนยังต้องพึ่งพิงแหล่งเงินทุนจากภายนอกชุมชนเพื่อการสร้างผลผลิตเพื่อการค้าและการบริโภคมากขึ้น เพราะการผลิตในสังคมแห่งทุนนิยมเกื้อหนุนทุนการผลิตที่สูงขึ้น และต้นทุนส่วนใหญ่เป็นการนำเข้าจากภายนอกชุมชนแทบทั้งสิ้น โดยการเข้ามาของระบบทุนนิยมได้รับแรงสนับสนุนจากรัฐทั้งทางด้านนโยบายที่ถูกระบุกำหนดมาจากส่วนกลาง และการนำเอาหน่วยงานของรัฐต่าง ๆ เข้ามาเผยแพร่อุดมการณ์แห่งทุนนิยมในชุมชนได้อย่างแยบยล

บทที่ 7

การปรับตัวของทุนชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม

การดำรงอยู่อย่างยาวนานนับร้อยปีของชุมชนในยุคสังคมประเพณีก่อนที่จะถูกทุนนิยมเข้าแทรกแซงเป็นเครื่องชี้วัดได้ว่าทุนชุมชนในอดีตมีจุดดีที่สอดคล้องกับระบบอุดมการณ์และวิถีชีวิตของคนในชุมชน อีกทั้งกระบวนการสะสมทุนชุมชนดั้งเดิมนั้นได้ผ่านกระบวนการผลิตซ้ำจนกระทั่งกลายเป็นวัฒนธรรมของชุมชนที่กำหนดภาพลักษณ์ของความเป็นชุมชนนั้น ต่อเมื่อระบบทุนนิยมซึ่งถือได้ว่าเป็นระบบอุดมการณ์ที่ก่อกำเนิดจากภายนอกชุมชนเข้าแทรกแซงต่อกระบวนการสะสมทุนชุมชนโดยใช้ระยะเวลาไม่นานนักเมื่อเทียบกับการก่อกำเนิดของกระบวนการสะสมทุนในอดีต ดังนั้นการครอบงำของทุนนิยมจึงไม่สามารถที่จะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับระบบความคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรมของชุมชนได้ แม้ชัยชนะของทุนนิยมจะปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปทั้งในระดับมหภาคและในระดับชุมชนก็ตาม หากแต่การดำรงอยู่ของทุนชุมชนก็ยังแสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งของกระบวนการสะสมทุนเดิม และการปรับตัวของชุมชนที่จะนำไปสู่การผสมเอาทุนชุมชนเดิมที่สอดคล้องกับระบบแนวคิดของชุมชนกับระบบทุนนิยมที่ถือเป็นระบบโลกและชุมชนจะต้องดำรงอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้น ด้วยแนวคิดของการปะทะประสานของสองแนวคิดที่แตกต่างกันแต่ดำรงอยู่ร่วมกัน (articulation) การปรับตัวของทุนชุมชนจึงเป็นการผสมผสานระหว่างสองแนวคิด สองวิถีการผลิต และระบบคุณค่าต่าง ๆ โดยมีได้หมายความว่า การปรับตัวของทุนชุมชนจะต้องเป็นการคัดค้านหรือการรื้อรากถอนโคนหรือต่อต้านระบบทุนนิยมอย่างสิ้นเชิง หรือเป็นการนำเอาทุนชุมชนชุดใหม่เข้ามาสวมแทนทุนชุมชนเดิมจนหมดสิ้น หากความเข้มแข็งของทุนชุมชนเดิมที่มีมาแต่ในอดีตก็ยังคงดำรงอยู่และถูกหยิบขึ้นมาใช้อย่างเหมาะสมโดยการปรับตัวของชุมชนเพื่อสอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป และให้สอดคล้องกับการนำเอาแนวคิดของการเลือกเอาความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ (comparative advantage) ของชุมชนต่อบริบทภายนอกมาทำให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน มิใช่การสยบยอมต่ออำนาจการครอบงำของระบบตลาดของทุนนิยมเช่นในอดีตที่ผ่านมา อีกทั้งการปรับตัวของทุนชุมชนก็มีใช้ที่จะหวนกลับไปหยิบเอากระบวนการสะสมทุนในอดีตมาใช้ได้เสียทั้งหมด ด้วยชุมชนได้ผ่านกระบวนการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างทางสังคมไปมากแล้ว การพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปของชุมชนทำให้ชาวบ้านคุ้นเคยกับความสะดวกสบายที่ได้รับจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ใช้เงินตราเพื่อการแลกเปลี่ยนมากกว่าการผลิตเพื่อใช้เองไปเสียทุกอย่างเช่นในอดีต ดังนั้นทุนชุมชนดั้งเดิมหลายอย่างก็ได้เสื่อมสลายไปหรือไม่เหมาะสมกับการนำกลับมาใช้ได้อีก หากชุมชนต้องปรับตัวเพื่อแสวงหาทุนชุมชนชุดใหม่ที่สอดคล้องกับบริบทในปัจจุบัน โดยเฉพาะในเรื่องของทุนทางสังคมชุดใหม่ที่สอดคล้องกับระบบความคิด ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกในชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้มีอำนาจการต่อรองกับระบบทุนนิยมได้อย่างเท่าเทียมกัน มีการสร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันโดยไม่ต้องผ่านระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติเช่นในอดีต มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันโดยผ่าน

การสร้างบรรทัดฐานของการพึ่งพากันเช่นชุมชนในอดีต หรือการสร้างจิตสำนึกของความเป็นชุมชนให้เข้มแข็งขึ้นด้วยชุมชนมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นภาพที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านบัวที่สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการปรับตัวของทุนชุมชนที่ต้องดำรงอยู่ภายใต้เงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ผลงานของวิถีการผลิตร่วมกัน : กลไกที่บูรณาการขึ้นเพื่อสร้างอุดมการณ์ใหม่ให้แก่ชุมชน

ความอ่อนแอของวิถีการผลิตที่ถูกกำหนดโดยระบบทุนนิยมนั้นเกิดขึ้นเนื่องจากครัวเรือนและชุมชนไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ในเรื่องของการบริโภคเป็นเพราะครัวเรือนได้หันมามุ่งเน้นเฉพาะการผลิตเพื่อการค้า หันมาปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวและละเลยต่อความต้องการบริโภคในครัวเรือนหรือในชุมชนของตนเอง ทำให้ผลผลิตที่ต้องการบริโภคต้องซื้อหามาจากที่อื่น เพราะวิถีการผลิตเพื่อการค้าทำให้ชาวบ้านลดความหลากหลายของผลผลิตลง เป้าหมายแห่งวิถีการผลิตแบบทุนนิยมกำหนดให้ผลิตแต่สิ่งที่สร้างมูลค่าในการแลกเปลี่ยนและก่อให้เกิดกำไร ดังนั้นหากชาวบ้านสามารถสร้างความหลากหลายของผลผลิตเพื่อการบริโภคได้เช่นในอดีต การพึ่งพาตนเองในการยังชีพเพื่อการบริโภคอย่างพอเพียงในครัวเรือนย่อมจะกลับมาสู่ชุมชนได้อีก สำหรับครัวเรือนของชาวบ้านบัวส่วนใหญ่ยังมีวิถีการผลิตแบบผสมผสานทั้งไร่-นา-สวนด้วยลักษณะของที่ดินทำกินแตกต่างกันไป ในแต่ละครัวเรือนมักจะมีที่ดินทำกินมากกว่าหนึ่งแปลง การจัดสัดส่วนการผลิตที่ปรากฏจึงมีทั้งการทำนาและสวน ทำนาและทำไร่ หรือทำไร่ นาและสวนภายในครัวเรือนเดียวกัน แนวคิดเบื้องหลังการจัดสรรผลผลิตในครัวเรือนของชาวบ้านบัวได้ผสมเอาอุดมการณ์แห่งวิถีการผลิตเพื่อยังชีพเข้ากับอุดมการณ์แห่งวิถีการผลิตเพื่อการค้า กล่าวคือหากเป็นเรื่องของการทำนาจะมุ่งเน้นผลิตเอาไว้กินเป็นหลักเพราะข้าวขายไม่ค่อยได้ราคามากเมื่อเทียบกับผลผลิตอื่น ๆ อีกทั้งการทำนาเพื่อการค้าต้องลงทุนสูงทั้งค่าปุ๋ยค่ายาแต่ถ้าผลิตแค่พอกินไม่ต้องลงทุนมาก การปลูกข้าวจึงเป็นวัฒนธรรมชาวนาที่สืบทอดมาโดยมีเป้าหมายเพื่อการบริโภค สำหรับการทำไร่ตามฤดูกาลของชุมชนมีเป้าหมายเพื่อการแลกเปลี่ยนเชิงการค้าเป็นหลัก และในกรณีทำสวนก็จะมีทั้งการทำสวนเพื่อกินก็จะปลูกพืชยืนต้นที่นิยมกินผลไว้ เช่น มะม่วง มะปราง ฝรั่ง น้อยหน่า ปลูกหลาย ๆ อย่าง ปล่อยให้กินได้กินตลอดทั้งปี สำหรับสวนเพื่อการค้าหากเป็นสวนผลไม้เชิงเดี่ยว เช่น สวนลำไย สวนองุ่น ก็มุ่งเน้นปลูกจำนวนมากเฉพาะในพื้นที่ที่เหมาะสม นอกจากนี้ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังปลูกผักสวนครัวได้แก่ พริก ข่า ตะไคร้ หรือผักต่าง ๆ เอาไว้กินเองมักไม่ค่อยได้ซื้อจากตลาด นอกจากนี้เนื้อสัตว์ที่ต้องอาศัยการซื้ออยู่เป็นประจำ การผลิตแบบสองวิถีการผลิตภายในครัวเรือน มีทั้งการปลูกพืชพื้นบ้าน เช่น ข้าวหลัก สะเดา และพืชสมุนไพรที่หายากอื่น ๆ ไว้สำหรับการตัดยอดขายได้ทั้งปี และเนื่องจากผลผลิตมีจำกัดเป็นที่ต้องการของตลาด แต่การปลูกต้องอาศัยความขยันในการดูแลสม่ำเสมอ และสามารถสร้างรายได้ให้

กับครอบครัวตลอดปี โดยการเกษตรพื้นบ้านจะไม่ถูกวัดคุณค่าว่ากำไรหรือขาดทุน ในสายตาของชาวนาแล้วถือเป็นการผลิตที่ไม่ต้องลงทุน เพราะไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี และไม่ต้องดูแลมาก แต่เก็บกินเก็บขายได้ตลอดเวลา การทำเกษตรพื้นบ้านจะต้องปลูกหลายอย่างแต่ละอย่างต้องไม่มากจนกลายเป็นการปลูกเพื่อการค้า เพราะการปลูกพืชหลาย ๆ อย่างทำให้ลดการพึ่งพิงตลาดให้กลับมาอยู่ในระดับพึ่งพาตนเองสำหรับการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าวโพด มันสำปะหลัง จะทำเป็นฤดูกาลและทำทีละมาก ๆ ไม่ต้องขยันตลอดทั้งปี แต่ผลผลิตที่ได้จะก่อให้เกิดผลกำไรขาดทุนอย่างชัดเจน เพราะเกษตรกรรมเพื่อการค้าเป็นการผลิตต้องลงทุนสูงทั้งค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย ค่าแรงงาน และค่าเช่าที่ดิน

การปรับเปลี่ยนความหลากหลายของผลผลิตจากยุคสังคมประเพณีที่ผลิตทุกอย่างแต่อย่างละไม่มากเพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคภายในครัวเรือน ไปสู่การสร้างผลผลิตหลาย ๆ อย่างที่ต้องการตอบสนองทั้งเพื่อการบริโภคและเพื่อการค้าไปพร้อมกัน โดยยึดเอาความเหมาะสมของที่ดินทำกิน แหล่งน้ำทำเลที่ตั้ง และความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบเข้ามาเป็นตัวกำหนดความหลากหลายของผลผลิตภายในชุมชน ชาวบ้านบัวหลาย ๆ ครัวเรือนได้เปลี่ยนแปลงที่นาให้เป็นที่ดินสวนมากขึ้น เพราะการทำนาในยุคใหม่ต้องใช้เงินลงทุนสูงกว่าในสังคมประเพณีมากขึ้น เพราะต้องซื้อทั้งเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยา และการจ้างแรงงาน รวมถึงการเช่าเครื่องจักรเพื่อให้การทำงานรวดเร็วขึ้นลดการใช้แรงงานคนลง จนบางครัวเรือนเลิกทำนาเพราะมองว่าซื้อข้าวกินถูกกว่าทำนาเอง มีการเปลี่ยนที่นาเป็นที่ดินที่ลงทุนน้อยกว่า ดูแลง่ายกว่า และให้ผลผลิตที่มูลค่าสูงกว่าหรือแบ่งที่ดินออกไปให้เช่าแทน การทำนาจึงมีวิถีการผลิตหลักของชุมชนบ้านบัวเพียงลำพัง แต่เป็นหนึ่งในวิถีการผลิตที่หลากหลายขึ้นของชุมชน การปรับตัวของชาวนาต่อวิถีการผลิตที่อยู่ภายใต้ทุนนิยม ชาวบ้านบัวที่มีที่ดินเหมาะสมหรืออยู่ริมน้ำก็จะทำเป็นสวนลำไย อันถือเป็นความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบที่บ้านบัวสามารถปลูกลำไยได้ดีและออกผลก่อนลำไยในภาคเหนือ จึงทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างรายได้จากการทำสวนลำไย นอกจากนี้ยังมีการทำสวนผลไม้อื่น ๆ ทั้งที่เป็นผลไม้ดั้งเดิมของชุมชน ได้แก่ มะม่วง ขนุน มะปราง และผลไม้ชนิดใหม่ ๆ เช่น ลำไย องุ่น น้อยหน่า เพื่อให้เกิดความหลากหลายในผลผลิตที่จะนำออกไปสู่ตลาดเพื่อการค้า มิได้พึ่งพิงอยู่กับพืชเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว รวมไปถึงการทำพืชไร่ ซึ่งชาวบ้านได้ตระหนักถึงการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของที่ดินเมื่อนำมาปลูกพืชไร่เพียงอย่างเดียวซ้ำๆ กันทุกปี ชาวบ้านได้นำเอาภูมิปัญญาดั้งเดิมในการปลูกพืชหมุนเวียนมาใช้ในการทำพืชไร่ นั่นคือ การปลูกถั่วดินสลับกับพืชไร่อื่น ๆ เพื่อสร้างความอุดมสมบูรณ์ของที่ดิน ลดการใช้สารเคมี หันมาใช้สารชีวภาพ ปุ๋ยหมัก และสมุนไพรมากขึ้น เป็นการลดต้นทุนการผลิตและฟื้นฟูสภาพดินให้ดีขึ้น แม้จะต้องใช้เวลาแต่ชาวบ้านได้ตระหนักถึงผลเสียที่ได้รับจากการใช้ปุ๋ยเคมีมาเป็นเวลากว่าสิบปี อีกทั้งชาวบ้านหลาย ๆ ครัวเรือนเลิกปลูกมันสำปะหลังซึ่งเป็นพืชไร่ที่สร้างความเสียหายให้กับความอุดมของดินเป็นอย่างมาก เนื่องจากการผลิตภายใต้วิถีการผลิตแบบทุนนิยม ความต้องการของตลาดกลายเป็นกลไกสำคัญที่ส่งผลต่อการตัดสินใจผลิตของชาวบ้านในยุคปัจจุบัน ในส่วนของการผลิตเพื่อขาย เช่น การทำไร่พืชเชิงเดี่ยวและการทำสวนผลไม้เชิงเดี่ยว ชาวบ้าน

จะหาข้อมูลจากสื่อต่าง ๆ เพื่อใช้ในการตัดสินใจมากกว่าการผลิตเพื่อบริโภคที่เน้นความต้องการในครัวเรือนและชุมชนเป็นหลัก

การจัดการที่ดินให้เหมาะสมกับผลผลิตแต่ละประเภทของชุมชน โดยชาวบ้านตระหนักถึงการให้ประโยชน์ของที่ดินให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น มีการจัดเขตที่ดิน (zoning) ของพื้นที่ทางการเกษตรขึ้นภายในชุมชนอย่างไม่เป็นทางการ ขึ้นอยู่กับภูมิประเทศและความเหมาะสมของสภาพน้ำและดินของที่ดินแต่ละครัวเรือน ที่ดินที่ติดริมลำตะคองส่วนใหญ่กลายเป็นสวนลำไย และสวนผลไม้เชิงเดี่ยวอื่น ๆ ซึ่งถือเป็นพืชเศรษฐกิจของครัวเรือนและชุมชน และยังเป็นพื้นที่ที่มีทัศนียภาพสวยงามสามารถจัดการเป็นแหล่งท่องเที่ยวได้ จึงมีการจัดทำสวนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวหรือจุดแวะพักผ่อนของนักท่องเที่ยวเพื่อหารายได้เพิ่มเข้าสู่ชุมชนได้อีกทางหนึ่ง ส่วนที่ดินที่เป็นที่ลุ่มซึ่งมีระบบชลประทานส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่ได้ทั้งหมด ยังคงเป็นที่ดินสำหรับการทำนาและทำสวนแบบผสมผสานที่เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนและมีส่วนเกินที่ไว้สำหรับขายบางส่วน สำหรับที่ดินในที่ดอนหรือที่บนเนินเขาซึ่งอยู่ไกลน้ำจะใช้เป็นที่ทำไร่สำหรับปลูกข้าวโพด ถั่ว และมันสำปะหลัง เนื่องจากเป็นพืชที่ต้องการน้ำน้อย ไม่ต้องดูแลมากและทำปีละครั้งเพื่อมิให้เป็นการทำลายที่ดินโดยทั่วไปของชุมชน ภูมิปัญญาของชาวบ้านบวในเรื่องของการทำเกษตร ยังดำรงอยู่อย่างเข้มแข็ง และรู้สึกได้ถึงความภาคภูมิใจในความรู้ชุดเดิม มากกว่าความรู้ชุดใหม่ที่ถูกหยิบยืมเข้ามาจากภายนอก เช่น การทำนา ทำไร่ จะต้องดูสภาพดิน สภาพน้ำ และอากาศ ว่าเป็นอย่างไร ซึ่งไม่มีการสอนกันเป็นทฤษฎี แต่อาศัยการสังเกตรู้ได้เองของชาวบ้านและมักจะไม่ผิดพลาด ชาวบ้านบวมักจะมีคำกล่าวว่า “.... งานในด้านเกษตรไม่มีคนจากข้างนอกมาสอน แม้แต่คนของรัฐก็ไม่เข้ามาให้ความรู้ เพราะดู ๆ แล้วบ้านบวช่วยตัวเองได้เขาไปช่วยที่อื่นดีกว่า....” ดังนั้นอาชีพเกษตรกรรมจึงกลายเป็นความรู้ขั้นพื้นฐานของคนในชุมชนบ้านบว

ความหลากหลายของผลผลิตที่ชาวบ้านบวสร้างขึ้นอีกส่วนหนึ่งที่สร้างมูลค่าส่วนเพิ่มให้แก่ผลผลิตในทางเกษตรของชุมชน คือการนำเอาผลผลิตทางการเกษตรมาแปรรูปในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การดอง การเชื่อม การกวน การอบ หรือการตากแห้ง เพื่อให้ผลผลิตนั้นเก็บไว้ได้นานไม่จำเป็นต้องออกขายในช่วงที่ผลผลิตมากล้นตลาด ถือเป็นการสร้างความหลากหลายของผลผลิตในชุมชนที่เอื้อประโยชน์ให้แก่คนหลาย ๆ กลุ่ม ได้แก่ ในส่วนของชาวบ้านผู้สร้างผลผลิตในภาคเกษตรอันเป็นวัตถุดิบหลักของการแปรรูป ด้วยผลผลิตที่ออกมาขายในฤดูกาลทำให้ขายไม่ได้ราคา เช่น มะม่วง มะยม ถั่ว ข้าวโพด กลุ่มแปรรูปจึงกลายเป็นตลาดหนึ่งภายในชุมชนที่ช่วยระบายผลผลิตอีกทั้งไม่ต้องเสียค่าขนส่งไปไกล ๆ และยังสามารถแปรรูปขึ้นต้นเก็บไว้ขายได้นานขึ้น สำหรับกลุ่มผู้แปรรูปของบ้านบวนั้นมีทั้งที่ทำในนามของกลุ่มและทำภายในครัวเรือนแบบปัจเจก สำหรับประโยชน์ของกลุ่มผู้แปรรูปได้รับจากความหลากหลายของผลผลิตในชุมชนคือผู้แปรรูปสามารถหาซื้อวัตถุดิบจากในชุมชนได้ในราคาถูก หรือบางครั้งผลผลิตบางอย่างก็ได้ฟรีเพราะถ้าขายไม่ได้ราคาเจ้าของสวนก็จะให้ไปเก็บเอาเองไม่คิดเงิน ความหลากหลายของพืชผลทางการเกษตรนี้เองที่ทำให้งานแปรรูปมีตลอดทั้งปีหมุนเวียนไปตามผลผลิตทางการเกษตรที่มี

ตามฤดูกาลนั้น ๆ จึงทำให้ชาวบ้านที่มีอาชีพแปรรูปมีงานทำตลอดปีเช่นเดียวกัน ผลผลิตที่แปรรูปแล้วนั้นสร้างรายได้สูงกว่าผลผลิตที่ยังไม่แปรรูป แต่ต้องอาศัยความขยันขันแข็งของผู้ประกอบอาชีพ ความคิดที่จะประยุกต์ทำผลผลิตแปรรูปใหม่ ๆ กลุ่มชาวบ้านที่ยึดงานแปรรูปผลผลิตเป็นอาชีพหลักมักจะอยู่ในกลุ่มของชาวบ้านผู้ไร้ที่ดินทำกิน หรือมีทุนทำกินค่อนข้างจำกัด และส่วนใหญ่อาศัยแรงงานในครัวเรือนเป็นสำคัญ แต่เนื่องจากมีตลาดรองรับค่อนข้างแน่นอน จึงทำให้สามารถผลิตออกจำหน่ายได้ตลอดปี แต่ถ้าเป็นชาวบ้านที่มีที่ดินทำกินอยู่แล้วมักจะเลือกเอางานแปรรูปเป็นอาชีพเสริมและทำบางช่วงเวลา เช่น เมื่อว่างเว้นจากการทำนา หรือในช่วงที่มีผลไม้มาก ๆ ถ้าไม่แปรรูปก็จะทำให้ผลไม้ที่กินไม่หมดหรือขายไม่ได้ราคาต้องทิ้งให้เน่าเสียไปนับว่าน่าเสียดายมาก ซึ่งชาวบ้านที่ยึดเป็นอาชีพเสริมมักจะทำเฉพาะงานแปรรูปผลผลิตที่สร้างมูลค่าส่วนเพิ่มให้สูงกว่ากลุ่มที่ทำเป็นอาชีพที่ต้องทำเกือบทุกอย่างเพื่อยังชีพ งานแปรรูปที่มีในชุมชนบ้านบัวเน้นการสร้างประโยชน์ส่วนเพิ่มที่เกื้อกูลกันเองภายในชุมชน น้ำทองประธานกลุ่มแปรรูปเล่าว่า

“อย่างวัตถุดิบนี้เราก็ซื้อเอาในหมู่บ้านเราเอง มาขายแบบถูก ๆ ให้ แล้วก็มารวมกลุ่มกันซื้อ แล้วก็ไปทำของใครของมัน พอได้ผลผลิตก็เอามารวมกันขาย อย่างราคาตลาดเท่าไรก็รับมาขายให้ ส่วนแม่บ้านที่มารวมกลุ่มกันทำจะทำอาทิตย์ละ 1 ครั้ง แล้วก็ไปขายได้หมดเลย พอถึงสิ้นเดือน เราก็มาแบ่งกัน ทุนเท่าไร กำไรเท่าไร ก็มาแบ่งให้แม่บ้านที่มาช่วยกันทำ แล้วส่วนเวลาที่ว่าง ๆ แม่บ้านเค้าไปทำส่วนตัวที่บ้านเค้าเองก็ได้ เพราะว่าเราเปิดโอกาสให้เค้าทำเองก็ได้.....”

การเลือกเอาแนวทางการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรมาเป็นอาชีพเสริมในชุมชน ซึ่งนับว่าประสบความสำเร็จค่อนข้างสูงนั้นเป็นการปรับตัวของชุมชนที่ยึดเอาวิถีการผลิตทางการเกษตรเป็นวิถีชีวิตหลักแต่ยอมรับว่าชุมชนนั้นได้ผนวกเข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้นแนวคิดจึงอยู่ที่ว่าทำอย่างไรให้ชุมชนสามารถมีปฏิสัมพันธ์กับระบบตลาดในทุนนิยมได้โดยไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบ เมื่อผลผลิตในภาคเกษตรมีราคาถูก วิถีทางที่ชุมชนจะได้รับมูลค่าส่วนเพิ่ม (marginal value) จากผลผลิตในภาคเกษตรที่เหมาะสมจึงออกมาในทางเลือกของการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร

การรวมทุน : ปัญหาที่นำไปสู่การแก้ปัญหาการสะสมทุนเศรษฐกิจในชุมชน

การเข้ามาของระบบทุนนิยมและวิถีการผลิตเพื่อการค้าได้นำพาเอานายทุนและทุนเงินตราภายนอกชุมชนเข้ามาครอบงำวิถีการผลิตและวิถีการดำรงชีพของชาวบ้านบัวด้วยการสร้างภาระหนี้สินเพื่อการแข่งขันทางการค้าและความเป็นอยู่ที่ต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกมากขึ้น ชาวบ้านบัวในยุคที่

ต้องพึ่งพิงเงินทุนจากภายนอกทั้งจากพ่อค้าคนกลางในตลาด นายทุนเจ้าของปัจจัยการผลิต และสถาบันทางการเงิน รวมถึงเงินจากหน่วยงานของรัฐในรูปของโครงการต่าง ๆ ที่รัฐให้การสนับสนุน ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องใช้ที่ดินและแรงงานอย่างเข้มข้นเพื่อแลกเปลี่ยนให้ได้เป็นทุนเงินตราสำหรับการชำระหนี้สินและจ่ายดอกเบี้ยเงินกู้ ทั้งลุงควงและลุงนงซึ่งมีประสบการณ์ของชาวนาทั้งในยุคสมัยสังคมประเพณีและยุคทุนนิยมต่างกล่าวเหมือนกันว่า “...ทำนาไม่พอกิน บางทีจ่ายดอกเบี้ยก็หมดแล้ว ไม่พอคืนเงินต้น” ทำให้นี้สินพอกพูนขึ้นมาเรื่อย ๆ ชาวนาบางรายต้องขายที่ดินออกไปบางส่วนเพื่อนำไปใช้หนี้ ลุงควงบอกว่า “...เป็นหนี้แล้วเป็นทุกข์...” แต่ชาวบ้านก็ไม่สามารถหลุดจากวงจรแห่งหนี้ของนายทุนได้ เพราะไม่สามารถสะสมทุนของครัวเรือนให้เพียงพอต่อการลงทุนสร้างผลผลิตเพื่อการค้าได้เช่นเดียวกับวิธีการผลิตแบบอุตสาหกรรมของนายทุน ชาวนาที่มีฐานะได้เปรียบกว่าชาวนาอื่น ๆ มักจะเป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่และมักจะมีความสัมพันธ์กับเครือข่ายของระบบตลาดหรือทำตัวเป็นพ่อค้าคนกลางหรือนายทุนขนาดย่อมภายในชุมชนเสียเอง การสะสมทุนภายในครัวเรือนแบบปัจเจกของชาวนาไม่สามารถต่อสู้กับทุนของนายทุนได้ด้วยขนาดของทุนที่แตกต่างกันอย่างมาก แต่ถ้าหากนำเอาทุนเล็กทุนน้อยของชาวนามารวมกันเพื่อช่วยเหลือกันเองภายในชุมชน มิให้ต้องไปพึ่งพาทุนจากภายนอกก็จะทำให้ขนาดของทุนเศรษฐกิจของชุมชนมีขนาดที่เข้มแข็งขึ้นพอที่จะคัดค้านอำนาจของทุนจากภายนอกได้ แนวคิดดังกล่าวจึงเป็นแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนบ้านบัว การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตเกิดขึ้นเมื่อ พ.ศ.2529 แม้ในขั้นแรกจะเกิดขึ้นตามกระบวนการพัฒนาไปสู่ความเจริญภายใต้แนวนโยบายของรัฐที่ต่อเนื่องมาจากการประกวดหมู่บ้านดีเด่นในโครงการโคราชพัฒนา โดยมีเจ้าหน้าที่เกษตรอำเภอเข้ามาขอให้จัดตั้งกลุ่มตามนโยบายของรัฐว่าจะพัฒนาชนบทได้ต้องมีการรวมกลุ่มของชาวนา โดยเอาหนังสือมาให้ดูว่ามีกฎระเบียบอย่างไรมาชี้แจงให้ชาวบ้านฟัง เริ่มแรกจัดตั้งมีสมาชิกก่อตั้งกว่าสามสิบคน แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังไม่เข้าใจถึงเป้าหมายของกลุ่มมากนัก และการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการเช่นนี้ก็ยังไม่เคยเกิดขึ้นในหมู่บ้านมาก่อน แต่เดิมหากจะทำอะไรก็จะร่วมแรงร่วมใจกันทำเป็นครั้งคราว ไม่ต้องจัดตั้งเป็นกลุ่มแต่อย่างใด ดังนั้นชาวบ้านจึงไม่ได้ให้ความสนใจมากนัก อีกทั้งการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์จะต้องมีการระดมเงินทุนจากชาวบ้านซึ่งเป็นเรื่องใหม่สำหรับชุมชนบ้านบัวที่จะนำเอาเงินในส่วนของปัจเจกมารวมกันให้คนอื่นดูแลจัดการ หากต้องการใช้ก็ต้องผ่านระบบกู้ยืมจ่ายดอกเบี้ย ผลตอบแทนก็ยังไม่ชัดเจน จึงทำให้มีสมาชิกบางส่วนลาออกและถอนทุนออกไปเรื่อย ๆ จนทำให้เหลือสมาชิกเพียง 12 คน เงินกองทุนสะสมเหลือเพียงสองพันกว่าบาท ทำให้กรรมการก่อตั้งที่เหลืออยู่มาปรึกษาหารือว่าจะคงกลุ่มไว้หรือล้มเลิกไป สาเหตุที่ค้นพบว่ากลุ่มไม่ได้รับความเชื่อถือจากชาวบ้านด้วยไม่เห็นประโยชน์ในการรวมกลุ่มรวมเงินเช่นนี้ และเมื่อรัฐจัดตั้งแล้วก็มิได้เข้ามาติดตามผลหรือส่งเสริมให้กลุ่มดำเนินต่อไปได้ แต่บ้านบัวมีกลุ่มผู้นำชาวบ้านที่ตระหนักถึงประโยชน์ของการรวมทุนภายในชุมชนให้คัดค้านทุนจากภายนอกที่เอารัดเอาเปรียบชาวบ้านอยู่ในช่วงนั้น ผู้ใหญ่บ้านได้นำเอากรรมการหมู่บ้านที่ได้รับเงินเดือนจากกองทุนประปาหมู่บ้านเดือนละ 50 บาทอีกจำนวน 7 คนมาเข้าเป็นสมาชิก

กลุ่มโดยให้ละเงินเดือนทุก ๆ เดือนสะสมเข้าไปเป็นเงินสัจจะออมทรัพย์ ทำเป็นตัวอย่างให้ชาวบ้านเห็นว่าเงินที่นำมารวมกันนั้นไม่ได้หายไปไหน หากใครเดือดร้อนก็สามารถมาหยิบยืมไปใช้ก่อนได้ กรรมการหมู่บ้านชุดนี้ทุกคนก็เป็นที่เชื่อถือของชาวบ้านบัว ต่อมาเมื่อเงินออมสะสมมากขึ้นจึงมีการจัดระบบให้กู้ยืมในกลุ่มสมาชิกโดยให้ค้ำประกันกันเอง เมื่อชาวบ้านบัวเห็นถึงความเข้มแข็งของกลุ่มออมทรัพย์ ความซื่อสัตย์ของกรรมการ และประโยชน์จากการเป็นสมาชิกกลุ่มอันสอดคล้องกับประโยชน์ส่วนตัวที่จะได้รับ นั่นคือการเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ ชาวบ้านจะได้ประโยชน์ในส่วนปัจเจกบุคคลในด้านการสะสมเงินออมและเป็นแหล่งเงินกู้ยืมในยามขาดแคลนซึ่งมีต้นทุนหรือดอกเบี้ยต่ำกว่าการกู้ยืมเงิน หรือไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันเช่นการกู้กับสถาบันการเงิน เมื่อถึงสิ้นปียังมีเงินปันผลที่เกิดจากดอกเบี้ยเงินกู้ที่ชาวบ้านจ่ายไป ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านได้ถูกสร้างให้เห็นถึงประโยชน์ของกลุ่มออมทรัพย์ที่มีต่อชุมชนด้วย นั่นคือการสะสมเงินของปัจเจกบุคคลมารวมกันเป็นกลุ่มก้อนนั้นจะสามารถช่วยเหลือคนในชุมชนเดียวกันเองได้ในยามที่คนหนึ่งขาดอีกคนหนึ่งเกิน เป็นการพึ่งพากันโดยที่อีกฝ่ายหนึ่งมิได้เสียประโยชน์ กลุ่มออมทรัพย์จึงกลายเป็นกลุ่มที่เข้มแข็งขึ้นมาเรื่อย ๆ และมีเงินทุนหมุนเวียนให้ชาวบ้านกู้ยืมถึง 4 ล้านบาทในปัจจุบัน อีกทั้งมีสมาชิกกลุ่มถึง 600 กว่าคน หากนับเป็นหลังคาเรือนแล้ว จะพบว่าทุกหลังคาเรือนในบ้านบัวเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์ อีกทั้งยังสามารถรับสมาชิกจากนอกชุมชนได้อีกด้วย ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากคนในชุมชนย้ายถิ่นออกไปตั้งรกรากในชุมชนอื่น หรือคนที่ออกไปทำงานนอกท้องถิ่นแต่ยังคงเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์บ้านบัวอยู่ ทั้งยังนำเอาลูกหลานหรือญาติพี่น้องอันเกิดจากการแต่งงานกลับเข้ามาเป็นสมาชิกของกลุ่มอีกด้วย

การหลุดพ้นจากวงจรแห่งหนี้ : อำนาจอิสระที่เกิดขึ้นเป็นทุนของชุมชน

การสะสมทุนเงินตราตนเองภายในชุมชน ทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงความเป็นอิสระจากการกู้ยืม เพราะการกู้ยืมภายนอกเป็นภาระที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคยจึงทำให้ตกอยู่ในสถานะที่เสียเปรียบต่อนายทุนเงินกู้ ในขณะที่การกู้ยืมจากกลุ่มออมทรัพย์ชาวบ้านไม่รู้สึกว่าเป็นหนี้ เพราะถือเป็นการกู้เงินของตนเอง และได้ผลตอบแทนจากเงินปันผลหมุนเวียนอยู่ภายในชุมชน เงินสะสมในกลุ่มออมทรัพย์เปรียบเสมือนที่เก็บเงินส่วนเกินของตนเองแล้วยังสามารถช่วยเหลือเจ้าหนี้แก่ญาติพี่น้องในชุมชนได้ จึงไม่ถือว่าการกู้เงินจากกลุ่มออมทรัพย์เป็นเรื่องของหนี้สินเช่นการกู้เงินจากภายนอกชุมชน บางคนแม้จะมีเงินเก็บในกลุ่มออมทรัพย์อยู่แล้ว แต่เมื่อมีภาระที่ต้องใช้เงิน ชาวบ้านก็มักจะไม่ต้องถอนเอาเงินออมออกมาใช้ แต่จะใช้วิธีการกู้ยืมจากกลุ่มโดยการเอาสมุดเงินออมมาค้ำประกัน โดยยอมเสียดอกเบี้ยให้กับกลุ่มออมทรัพย์ เพราะชาวบ้านถือว่าจำนวนเงินออมนั้นเปรียบเสมือนสิ่งแสดงฐานะอย่างหนึ่งและถือเป็นทุนในระยะยาวของครอบครัว แต่การกู้ยืมเงินเป็นเพียงความต้องการใช้เงินในระยะสั้น ๆ เท่านั้น ที่ชาวบ้านมีความสามารถในการชำระคืนได้ ปีจำปีพูดถึงความเข้มแข็งและประโยชน์ของการสร้างกลุ่มทุนของชุมชนว่า

“... บ้านเรามีคนอยู่ 600 กว่าคน ก็เป็นสมาชิก 600 กว่าคน ลูกเล็กเด็กแดงเกิดใหม่ ๆ ได้ 2 เดือนก็มาเป็นสมาชิกแล้ว คือ เห็นความสำคัญว่าเวลาเค้าจำเป็น ถ้าไปธนาคารเค้าก็ไม่มีหลักทรัพย์ ก็กู้ยากใช่ไหม ถึงมีหลักทรัพย์ก็ต้องหลายเดือนถึงจะได้ ต้องทำเอกสารสารพัด ส่วนของเราก็พูดกันง่าย พูดกันด้วยเหตุผล ถ้าคนไหนส่งสัจจะตลอดไม่ขาด ก็ให้กู้เงินมันเหลือ เค้ามาขอเท่าไรเราก็ให้เค้าไป.....”

ชาวบ้านหลายรายที่เคยกู้เงินรายทุนนอกชุมชนโดยเฉพาะพ่อค้าคนกลางในตลาด ที่ชาวบ้านเรียกว่า “กู๋เจ็กในตลาด” วิธีการกู้ของชาวบ้านส่วนมากจะเป็นการนำเอาเมล็ดพันธุ์บ้าง ปุ๋ยบ้าง หรือยาฆ่าแมลงบ้าง รวมถึงเงินทุนบางส่วนมาใช้ในการลงทุนทำเกษตรในฤดูกาล แล้วนำเงินที่ได้จากการขายผลผลิตไปชำระคืนภายหลัง ซึ่งการกู๋เช่นนี้ดอกเบี้ยค่อนข้างสูง หากปีใดกู๋มาแล้วผลผลิตไม่ดีหรือขายไม่ได้ราคา ชาวบ้านก็จะขาดทุนซึ่งกู๋ได้จากมีเงินไม่พอไปจ่ายทั้งต้นและดอกเบี้ยทำให้ต้องเป็นหนี้ต่อเนื่องไปอีก และเป็นหนี้พอกพูนขึ้นอีกเมื่อถึงฤดูกาลถัดไป ดังนั้นชาวบ้านกลุ่มนี้จึงต้องแบกรับดอกเบี้ยเงินกู๋ที่สูงและยังต้องนำเอาทรัพย์สินไปค้ำประกันไว้จนเกิดความเสี่ยงต่อการสูญเสียที่ดินหรือทรัพย์สินที่ค้ำประกันไป แต่เมื่อมีกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาและชาวบ้านมองเห็นว่าเป็นแหล่งเงินทุนที่มีต้นทุนต่ำกว่า มีความยืดหยุ่นในการต่อรองผ่อนชำระได้มากกว่านายทุนพ่อค้าคนกลาง อีกทั้งระบบความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันในหมู่ญาติได้ช่วยให้ชาวบ้านสามารถเปลี่ยนหนี้สินที่เป็นกับนายทุนมาเป็นหนี้สินที่ขึ้นกับกลุ่มออมทรัพย์ได้ การเข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์แล้วขอความช่วยเหลือจากกลุ่มเพื่อกู้เงินไปปลดหนี้จากนายทุนนอกชุมชนแล้วโอนภาระหนี้ที่เหลือนมาเป็นหนี้กับกลุ่มออมทรัพย์แทน นอกจากจะมีดอกเบี้ยต่ำกว่าแล้ว หากเดือนใดเงินไม่พอก็สามารถขอยืมเฉพาะดอกเบี้ยแล้วผ่อนต้นไปก่อนได้ ทำให้ชาวบ้านหลุดพ้นจากความเป็นหนี้ได้ในที่สุด แต่อย่างไรก็ตามการกู้ยืมเงินจากแหล่งเงินทุนภายนอกก็ยังคงมีอยู่ แต่มักจะเป็นเงินก้อนใหญ่ ๆ เป็นหลักแสน เพราะกลุ่มออมทรัพย์จะให้กู้ยืมได้ตามสัดส่วนของเงินออม หากต้องการกู๋จำนวนมากโดยใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันจึงมักจะต้องกู้ยืมจากสถาบันการเงินเช่นกัน ซึ่งเป็นการลดความเสี่ยงของกลุ่มที่จะให้เงินกู้ยืมติดอยู่กับสมาชิกคนใดคนหนึ่งมากเกินไป ป้ามาลาเล่าถึงสมาชิกของกลุ่มที่หลุดพ้นจากวงจรแห่งหนี้ด้วยความช่วยเหลือของกลุ่มออมทรัพย์ว่า

“..... เมื่อก่อนที่เรา还没有มีออมทรัพย์นะ ชาวบ้านเค้าจะเอาที่ไปไว้กับพวกนายทุน พวกเจ๊กที่สี่คิ้ว ที่ปากช่อง ดอกก็ร้อยละห้ามั้ง ร้อยละสามมั้งต่อเดือนนะ บางคนไม่ได้ใช้เลย 3-4 ปี ดอกขึ้นถึง 5-6 พัน ถึงหมื่นก็มี ...ทีนี้ก็มาขอให้เราช่วย เค้ามาขอร้องให้ไปไถ่ถอนที่ออกมา เค้าว่าเค้าจะเอามาผ่อนทางนี้ เงินกลุ่มเราก็เหลืออยู่ ป้าก็บอกให้เจ้าของเงินเค้าถือโฉนดมาให้เรา แล้วเราก็จ่ายเงินให้เค้าไป แล้วก็ทำสัญญากับเจ้าของที่ เอาโฉนดไว้กับเรา เค้าต้องผ่อนเรา บางคนก็หมดไปแล้วนะ บางคนก็ยังเพราะว่าค่าใช้จายมันเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แล้วก็มีหนี้

อื่นอีก บางคนก็มาแค่ส่งดอก แล้วก็ส่งสัจจะบ้าง คื่นทุนเรานิดหน่อย แค่ว่าขอไว้ว่าเค้าต้องเอาไว้กินไว้ใช้บ้าง เราก็ยอมให้ช่วย ๆ กันไป

การจัดการกลุ่มออมทรัพย์ : ฆसानภูมิปัญญาเก่ากับระบบความรู้ใหม่

ระบบการจัดการและการบริหารกลุ่มออมทรัพย์ของบ้านบัว ถือเป็นการฆसानภูมิปัญญาเก่ากับระบบความรู้ใหม่เข้าด้วยกันได้เป็นอย่างดี ด้วยอาศัยผู้มีความรู้และเป็นที่นับถือของคนในชุมชนเป็นคนจัดการ อาทิ ป้ามาลาเป็นคนที่ชาวบ้านบัวนับถือ เป็นคนซื่อสัตย์และสามารถเข้ากับชาวบ้านทุกคนได้ รับตำแหน่งเป็นประธานกลุ่มออมทรัพย์ ลุงควรรซึ่งมีความรู้สูงรับหน้าที่ในการทำบัญชี ดูแลเรื่องเงินทองของกลุ่ม ลุงอัครเป็นคนดีและซื่อสัตย์เข้ามาเป็นกรรมการของกลุ่ม สำหรับบ้านบัวแล้ว ป้ามาลา ลุงควรร ลุงอัคร ถือเป็นหลักของผู้ใหญ่รุ่นเก่าที่ได้รับการยอมรับนับถือว่าเป็นคนทำงาน จริงใจ ซื่อสัตย์ เมื่อกลุ่มเติบโตขึ้นและต้องเกี่ยวข้องกับภายนอกมากขึ้น เงินทุนสะสมมากขึ้น มีการให้กู้ยืมเงินและจัดสรรประโยชน์ของกลุ่มที่ซับซ้อนมากขึ้น การได้คนรุ่นใหม่ เช่น พี่จำปี น้ำหมาย น้ำทอง มาจัดระบบการจัดการใหม่ จึงทำให้การเติบโตของกลุ่มเป็นไปด้วยความมั่นคงมากขึ้นกว่าเดิม อาทิ พี่จำปี มีความรู้เรื่องของการจัดการระบบบัญชีสมัยใหม่และมีความคิดก้าวหน้าในการขยายขอบเขตการทำงานของกลุ่มให้กว้างขวางขึ้น รวมถึงการสร้างเครือข่ายกับกลุ่มออมทรัพย์อื่น ๆ ภายนอกชุมชน ดังนั้นในการสืบทอดของกลุ่มจึงเกิดจากการมีคนเก่าเป็นที่นับถืออยู่เป็นหลักให้ส่วนหนึ่ง และอีกส่วนหนึ่งก็คือการมีคนรุ่นใหม่มีความรู้ชุดใหม่ซึ่งสอดคล้องกับการจัดการกลุ่มเพื่อให้งานเกิดความชัดเจน ความโปร่งใสในการทำงาน จึงทำให้การทำงานของกลุ่มมีพัฒนาการไม่อยู่กับที่ ความเข้มแข็งของกลุ่มส่วนหนึ่งจึงอยู่ที่การมีคนทุกช่วงวัยสืบทอดการทำงานของกลุ่มอย่างต่อเนื่องและกลมกลืนกัน ลุงรววยเป็นคนหนึ่งที่มองเห็นความเติบโตอย่างต่อเนื่องของกลุ่มออมทรัพย์ และกล่าวอย่างภูมิใจ

“...อย่างกลุ่มของบ้านเราเนี่ย ถึงว่าคนเก่าจะหมดสภาพทำงานไม่ได้ ก็มีคนรุ่นใหม่ขึ้นมาแทน เพราะคนรุ่นก่อนเขามีแนวทางจะทำเอาไว้ให้แล้ว.....คนใหม่ที่เข้ามาสานต่อก็เก่ง มีความรู้ ความคิดใหม่ ๆ เข้ามาช่วยกันดูแลกลุ่ม

นอกจากนี้ความไว้วางใจของสมาชิกในกลุ่มออมทรัพย์เกิดขึ้นจากระบบการตรวจสอบได้ (accountability) ที่ชาวบ้านรู้สึกว่าการทำงานของกรรมการกลุ่มโปร่งใส เปิดเผย และให้ผลตอบแทนต่อสมาชิกอย่างชัดเจน มีการจัดการด้วยระบบเอกสารที่สามารถแสดงให้เห็นว่าบ้านผู้เป็นเจ้าของเงินทุนทราบได้ตลอดว่าเงินที่สะสมไว้ไม่สูญหายไป อีกทั้งเมื่อต้องการขอคืนหรือขอกู้ยืมก็ไม่มีการผลัดผ่อน เมื่อมีการนำเงินผลประโยชน์ออกไปใช้ก็จะมีการขอความคิดเห็นจากที่ประชุมเสมอ อีกทั้งเมื่อกลุ่มได้รับการยอมรับจากรัฐยังทำให้ชาวบ้านให้ความเชื่อถือมากขึ้นอีก

ระบบการออมของกลุ่มออมทรัพย์ จะแบ่งเงินออมออกเป็นสองส่วน คือ เงินออมสัจจะ และ เงินออมพิเศษ ผู้เป็นสมาชิกจะต้องให้สัจจะว่าจะมีเงินมาออมทุกเดือนอย่างน้อยเดือนละเท่าไรแน่นอน แล้วจะต้องทำให้ได้ทุกเดือน ถ้าไม่สามารถทำได้จะต้องมาขอลดสัจจะลง แต่จะไม่ส่งไม่ได้ ในส่วนของเงินสัจจะนี้จะคล้ายกับการให้ค้ำประกันสัญญาว่าจะออมทรัพย์ หากไม่ทำตามสัจจะชาวบ้านจะรู้สึกถึงการลดศักดิ์ศรีหรือพื้นที่ที่ดำรงอยู่ของตนในชุมชน ทุกคนที่ให้สัจจะแล้วจะต้องทำให้ได้ หากงวดใดไม่มีก็จะพยายามหยิบยืมเพื่อนบ้านมาส่งสัจจะก่อน แต่เงินสัจจะนั้นไม่จำเป็นต้องเท่ากันทุกคน ขึ้นอยู่กับฐานะทางการเงินหรือรายได้ของแต่ละคนจะไม่มีใครบังคับว่าเป็นเท่าไร สำหรับเงินออมในส่วนที่สองเรียกว่า เงินออมพิเศษ ซึ่งถ้าชาวบ้านมีเงินเหลือมากกว่าเงินสัจจะที่จะสะสมก็สามารถนำมาออมกับกลุ่มออมทรัพย์ได้เพราะจะได้ประโยชน์ในเรื่องของเงินปันผลตอนปลายปี และยังเป็นเงินพื้นฐานที่จะใช้ค้าประกันการกู้ยืมได้อีกด้วย การคิดดอกเบี้ยจากเงินที่ให้ออมในสมัยที่เงินออยังน้อยอยู่นั้นได้คิดในอัตราร้อยละสองบาทต่อเดือน ต่อมาเมื่อมีเงินสะสมมากขึ้นจึงมีการลดดอกเบี้ยเงินกู้ยืมลงมาเหลือในอัตราร้อยละหกสลึงต่อเดือน เป็นการตกลงร่วมกันของกรรมการและชาวบ้านที่มาประชุมปรึกษารื้อกัน เพราะดอกเบี้ยที่เก็บได้ก็กลายเป็นเงินปันผลแก่สมาชิกตอนปลายปี มีบางปีที่กรรมการเสนอให้ลดดอกเบี้ยเงินกู้ลง เพราะมีเงินออมเหลือมากและจะได้ลดภาระดอกเบี้ยให้แก่ชาวบ้านที่กู้ยืมให้เหลือร้อยละบาทต่อเดือน แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยจึงไม่มีการลดดอกเบี้ยลงอีก ส่วนหนึ่งเป็นเพราะถ้าลดอัตราดอกเบี้ยลงแล้ว เงินปันผลปลายปีจะลดน้อยลงมีผลทำให้เงินที่จะปันส่วนไว้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อสังคมน้อยลงด้วย

เงินปันผลที่ชาวบ้านได้รับจากการสะสมเงินออมของชุมชนบ้านบัว สูงกว่าอัตราดอกเบี้ยเงินฝากของสถาบันการเงินปัจจุบันมาก โดยใน 3-5 ปีที่ผ่านมากลุ่มออมทรัพย์สามารถจ่ายเงินปันผลให้แก่สมาชิกได้ถึงร้อยละ 10 นอกเหนือจากเงินที่ปันไว้สำหรับการทำประโยชน์ต่อสังคมแล้ว แสดงให้เห็นว่าการสร้างประโยชน์จากการหมุนเวียนเงินออมในชุมชนให้ผลประโยชน์สูงมาก สร้างให้ชาวบ้านเห็นถึงประโยชน์ของกลุ่มและประโยชน์ของปัจเจกบุคคลที่เกี่ยวเนื่องกัน จึงทำให้กลุ่มออมทรัพย์เข้มแข็งกว่ากลุ่มอื่น ๆ ที่ไม่สามารถแสดงถึงประโยชน์ร่วมกันระหว่างปัจเจกกับส่วนรวมได้ เช่น กลุ่มชาวนา กลุ่มปศุสัตว์ที่ยังไม่สามารถสร้างความเข้มแข็งได้ นอกจากเงินปันผลที่ดินสู่สมาชิกกลุ่มแล้วยังมีการแบ่งปันผลประโยชน์ของกลุ่มเพื่อการจัดสรรคืนให้แก่ชุมชนในรูปของการให้ทุนการศึกษาและทุนอาหารกลางวันให้แก่ลูกหลานที่เรียนอยู่ในโรงเรียนประจำชุมชนบ้านบัว การให้ทุนสงเคราะห์แก่คนชราที่ไม่มีลูกหลานเลี้ยงดูและให้แก่ครอบครัวที่มีคนพิการต้องเลี้ยงดู การสงเคราะห์ให้ทั้งที่เป็นเงินทุนและการให้เป็นสิ่งของ เช่น ข้าวสาร อาหารแห้ง ก็จะมีให้ทุกเดือน และทุกปีจะมีการพิจารณาว่าจะให้ใครบ้าง โดยให้คนในชุมชนเป็นผู้เลือกที่จะสงเคราะห์คนใดเนื่องจากทุกคนในชุมชนจะรู้จักกันหมดและรู้ว่าใครเดือดร้อนจริง มีการแบ่งเงินบางส่วนเพื่อเป็นค่าฌาปนกิจศพภายในหมู่บ้าน และเป็นกองทุนเพื่อซื้อสิ่งของแจกผู้ยากไร้ในชุมชน

การออมสัจจะ : จารีตใหม่ภายใต้อุดมการณ์แห่งทุนชุมชนชุดใหม่

ระบบอุดมการณ์ที่เกิดกับกระบวนการสร้างวาทกรรมให้แก่การออมสัจจะ คือ สัจจะเป็นเรื่องของคนดี คนที่ชุมชนให้การยอมรับว่าเป็นสมาชิกของชุมชน และเป็นผู้มีศักดิ์ศรี มีพื้นที่ยืนในชุมชน ทุกคนจึงพยายามอย่างยิ่งที่จะรักษาสัจจะด้วยการออมเงินตามที่ให้สัญญาเอาไว้ จึงถือเป็นจารีตใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นในชุมชน หากมองลึกลงไปแล้วกระบวนการวาทกรรมนี้เกิดขึ้นจากรัฐเป็นผู้ริเริ่มแล้วสานต่อด้วยผู้นำของชุมชน หากการสร้างวาทกรรมของสัจจะนี้ได้ส่งผลต่อการดำรงอยู่ของชุมชนภายใต้ทุนนิยมได้อย่างยั่งยืน เป็นการสร้างทุนทางเศรษฐกิจที่ชุมชนระดมขึ้นเองและตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเองมากกว่าพึ่งพาทุนจากภายนอก ด้านหนึ่งก็เป็นผลดีต่อชุมชน แต่อีกด้านหนึ่งก็เป็นผลดีต่อรัฐที่ไม่ต้องระดมทุนจากภาครัฐมาให้ความช่วยเหลือแก่ชุมชนอย่างไม่มีสิ้นสุด รัฐสามารถปลีกตัวออกจากภาระการให้ความร่วมมือแก่ชุมชนได้ด้วยการพยายามสร้างให้ชุมชนเห็นว่าการพึ่งพาตนเองนั้นเป็นเป้าหมายสำคัญในการพัฒนาประเทศ การดึงทุนของชุมชนออกไปสู่ระบบทุนนิยมในระดับมหภาคจึงมิใช่การดึงเงินออมออกไปสู่ระบบการเงินของประเทศแต่จะเป็นการดูดซับออกไปด้วยระบบบริโภคนิยมและวัตถุนิยมซึ่งชาวบ้านได้ถูกครอบงำไปเกือบสมบูรณ์แล้ว

การออมสัจจะเป็นสิ่งที่ยึดโยงให้ชาวบ้านในชุมชนมีแนวคิดเดียวกัน แม้แต่คนที่ถือว่ายากจนที่สุดของชุมชนและได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐและจากกลุ่มออมทรัพย์เพื่อยังชีพ ก็ยังถือว่าต้องมีเงินสัจจะสะสมอยู่ในกลุ่มออมทรัพย์เพื่อดำรงไว้ซึ่งความเป็นสมาชิกของกลุ่มและการยอมรับของชุมชน อีกทั้งยังเป็นแหล่งเงินทุนสำรองของครัวเรือนหากไม่จำเป็นจะไม่นำออกมาใช้ แต่จะใช้วิธีการกู้ยืมระยะสั้นและยอมเสียดอกเบี้ยแทน เพื่อให้ได้รับเงินปันผลอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยตอนสิ้นปี ตัวอย่างของครอบครัวที่ประไพที่มีอาชีพรับจ้างหาเช่ากินค่าเพื่อเลี้ยงลูกสองคนและไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง แต่ทุกเดือนที่ประไพต้องเก็บเงินไว้สำหรับส่งสัจจะให้ได้ทุกเดือน แม้ว่าบางเดือนจะขัดสนก็ต้องหยิบยืมญาติหรือเพื่อนบ้านเพื่อส่งสัจจะแล้วหามาคืนภายหลังแต่จะไม่ยอมให้เสียสัจจะ ครอบครัวของพี่ประไพได้รับเงินช่วยเหลือจากกลุ่มด้วยเพราะลูกคนโตเป็นเด็กพิการ พี่ประไพถือว่าการส่งสัจจะเป็นศักดิ์ศรีของความเป็นสมาชิกของชุมชนบ้านบัวและความเป็นสมาชิกส่งผลให้ได้รับการยอมรับในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ หรือแม้แต่คนที่ชาวบ้านถือว่าเป็นคนรวยที่สุดของชุมชนและถือเป็นนายทุนที่มีที่ดินขนาดใหญ่ก็ยังมีเงินสัจจะสะสมอยู่กับกลุ่มออมทรัพย์ หากมองโดยผลตอบแทนและจำนวนเงินแล้วถือว่าน้อยมากกับฐานะทางการเงิน แต่การเป็นสมาชิกของกลุ่มทำให้เกิดการยอมรับว่าเป็นสมาชิกของชุมชนด้วย แม้โดยทั่วไปชาวบ้านจะไม่ค่อยพอใจกับการมีฐานะที่แตกต่างจากชาวบ้านทั่วไปมากและมักแสวงหาประโยชน์จากการเอาเปรียบผู้อื่นอยู่บ้าง แต่เมื่อมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมของกลุ่มย่อมได้รับการยอมรับในสถานภาพบางด้านทำให้สามารถดำรงอยู่ในชุมชนได้โดยไม่เกิดความขัดแย้งกันมากนัก

การรวมทุนเป็นกลุ่มก้อนขึ้นภายในชุมชนนั้น ถือได้ว่าเป็นการสร้างแหล่งทุนทางเศรษฐกิจให้แก่ผู้ผลิตรายย่อยซึ่งเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตอันประกอบด้วยที่ดินและแรงงานภายในครัวเรือนตามแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ด้วยผู้ผลิตรายย่อยของชุมชนนั้นไม่สามารถระดมทุนเงินตราได้อย่างปัจเจกบุคคล เพราะล้วนเป็นทุนขนาดเล็กที่ไม่อาจจะทำการแข่งขันหรือขยายการลงทุนเช่นทุนขนาดใหญ่ของนายทุนในระบบทุนนิยมได้ ดังนั้นการสร้างขนาดของทุนให้ทัดเทียมกันกับนายทุนในระบบทุนนิยมจึงต้องเกิดจากการรวมทุนเป็นกลุ่มก้อนแล้วกระจายทุนนั้นให้หมุนเวียนอยู่ภายในกลุ่มเพื่อให้เกิดเป็นวัฏจักรแห่งทุนเช่นเดียวกับทุนนิยม หากเป้าหมายแห่งการหมุนเวียนทุนมิได้ไปในทิศทางเดียวกันกับทุนนิยม ด้วยทุนนิยมมุ่งเน้นการแสวงหากำไรสูงสุดต่อผู้เป็นเจ้าของทุนเพียงไม่กี่รายและถือเป็นคนกลุ่มเล็ก ๆ ในสังคมและการแสวงหาประโยชน์ของนายทุนกลับกลายเป็นการเอาเปรียบต่อคนส่วนมากของสังคม แต่การหมุนเวียนของทุนในชุมชนเป็นการสร้างประโยชน์สูงสุดให้แก่ผู้เป็นเจ้าของทุนรายย่อย ๆ มากมายในชุมชนที่เป็นสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคม ซึ่งจะประกอบขึ้นเป็นความเข้มแข็งของสังคมนั้น ๆ ได้

จากการทำงานมาของกลุ่มออมทรัพย์ตั้งแต่เริ่มจนถึงปัจจุบัน ยังไม่ปรากฏว่าจะเก็บเงินคืนไม่ได้สักราย ถือเป็นการสร้างพันธะสัญญากันในชุมชนว่าเมื่อกู้แล้วจะต้องคืน หากคดโกงจะถูกการลงโทษทางสังคม (social sanction) ซึ่งถือเป็นการลงโทษที่รุนแรงกว่าการลงโทษทางกฎหมาย หรือแม้แต่การส่งเงินสั่งจะ ชาวบ้านก็จะไม่ยอมเสียสัจจะในการส่งเงินแต่ละครั้ง เสมือนการสร้างพันธะสัญญาไว้กับชุมชนเช่นเดียวกัน

“.....เพราะกลุ่มเกิดขึ้นมานานแล้ว มันค่อย ๆ โตทีละน้อย เลยมีความมั่นคง แล้วก็คนได้ประโยชน์จากกลุ่ม บางคนเมื่อก่อนไม่ค่อยมีเงินเท่าไร ได้ทุนจากตรงนี้ไป ทุกคนเห็นคุณค่าของเงินตัวนี้ มันเลยกลายเป็นสมบัติของส่วนรวม เพราะว่าถ้าไม่ส่งเงิน ไม่ใช่ว่ามีใจทักแค้นรายเดียวใช่ไหม แต่มันทั้งหมู่บ้าน แล้วมันก็เป็นสังคมเครือญาติ เพราะฉะนั้นถ้าเกิดมีใครทำแบบนั้น ลูกใครหลานใคร คนอาวโสก็จะเสียหน้า เค้าจะไม่ชอบ มันเป็นมาตรการทางสังคม เป็นความรู้สึกโดยธรรมชาติที่เกิดขึ้นเอง...”

กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตจัดเป็นการรวมกลุ่มที่เข้มแข็งที่สุดของชุมชนบ้านบัว และถือเป็นรากฐานสำคัญของกิจกรรมอื่นๆ ที่เกิดขึ้นตามมาภายหลังในชุมชน ด้วยความมีฐานของทุนทางเศรษฐกิจที่สำคัญสามารถช่วยเหลือให้เกิดกิจกรรมต่อเนื่องได้จนกลายเป็นเครือข่ายทุนของชุมชนจนถึงปัจจุบัน อาทิ การจัดสรรเงินเพื่อจัดตั้งกลุ่มแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร กลุ่มแม่บ้านเกษตร การจัดสรรเงินไปเป็นกองทุนเพื่อการศึกษาของเด็กนักเรียนในโรงเรียนประจำหมู่บ้าน การจัดสรรเงินให้เป็นทุนสำหรับคนชราและคนพิการ นอกจากนี้รูปแบบของการจัดการกลุ่มออมทรัพย์ยังถูกใช้ในระบบการบริหารของกลุ่ม

อื่น ๆ โดยเกือบทุกกลุ่มจะมีการระดมทุนจากชาวบ้านเพื่อให้มีเงินหมุนเวียนให้กู้ยืมเพื่อนำดอกผลมาใช้ประโยชน์ต่อชุมชนและมีเงินปันผลให้แก่สมาชิกกลุ่มต่างๆ เพื่อให้เกิดกำลังใจในการออมภายในชุมชน ทำให้ชาวบ้านเกือบทุกคนในหมู่บ้านมีการออมทรัพย์และเป็นสมาชิกของกลุ่มมากกว่ากลุ่มเดียว และมีทุนเงินตราเพียงพอที่จะใช้จ่ายภายในชุมชน ไม่ต้องพึ่งพาอาศัยทุนเงินตราจากภายนอกซึ่งมีต้นทุนสูงกว่าอีกทั้งยังดูดซับทุนเงินตราออกจากชุมชนด้วย

นอกจากนี้กลุ่มออมทรัพย์บ้านบัวยังเป็นจุดกำเนิดของการร่วมมือกันทำกิจกรรมในด้านต่าง ๆ ที่ไม่สามารถจัดทำได้ในรูปของปัจเจกบุคคล อีกทั้งยังเป็นศูนย์การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน เช่น การทดลองทำน้ำปลาขึ้นมารับประทานเองภายในชุมชน อีกกิจกรรมหนึ่งที่เกิดขึ้นจากเครือข่ายของกลุ่มออมทรัพย์ คือ การจัดตั้งศูนย์สาธิตทางการตลาดขึ้น เพื่อใช้เป็นแหล่งในการจัดซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคที่ชุมชนไม่สามารถผลิตได้เองหรือสินค้าในระบบอุตสาหกรรมมาจำหน่ายให้แก่ชาวบ้านในราคาถูกกว่าร้านค้าในชุมชน และยังเป็นแหล่งในการรับซื้อผลผลิตจากชาวบ้านในชุมชนเพื่อขายให้แก่คนภายนอกชุมชนด้วย แต่เนื่องจากศูนย์สาธิตการตลาดยังถูกจัดตั้งขึ้นมาไม่นานจึงยังไม่มีบทบาทในการเป็นตัวกลางจำหน่ายผลผลิตแทนชาวบ้านมากนัก

ความเข้มแข็งของกลุ่มออมทรัพย์ได้สร้างอำนาจต่อรองให้แก่ชุมชนต่อการดึงเอาความสนับสนุนจากรัฐมาใช้ให้เกิดประโยชน์ตามความต้องการของชุมชน มากกว่าจะต้องทำตามนโยบายของรัฐอย่างครอบงำ เช่น การดึงเอาเงินจากงบประมาณเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) และโครงการโคราชพัฒนาเข้ามาเพื่อสร้างถนนเข้าหมู่บ้านให้เป็นถนนลาดยางที่ดีขึ้นกว่าถนนลูกรังที่มักจะต้องซ่อมแซมประจำ หรือการดึงเอาเงินกองทุนเมนูห้าจากโครงการกองทุนชุมชน (SIF) เข้ามาเพื่อจัดสร้างที่ทำการของกลุ่มออมทรัพย์และศูนย์สาธิตการตลาดเพื่อให้ชาวบ้านได้มีที่ประชุมและทำการอย่างเป็นหลักแหล่ง นอกจากนี้กลุ่มออมทรัพย์บ้านบัวเข้าไปสร้างเครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ในระดับอำเภอและระดับจังหวัด โดยการเชื่อมโยงผ่านทางระบบการเรียนรู้ที่มีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน รวมถึงการโยกโยกให้เกิดการหมุนเวียนขึ้นในเครือข่าย ด้วยการให้กลุ่มออมทรัพย์ที่มีเงินออมน้อยสามารถกู้ยืมกลุ่มออมทรัพย์ที่มีเงินออมมากกว่าไปหมุนเวียนให้กู้ยืมแก่สมาชิกได้ เพราะบางกลุ่มก็มีเงินออมสะสมมากเกินไปจนความต้องการใช้เงินทุนภายในชุมชนของตนเองรวมทั้งกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนบ้านบัวด้วย หากให้เงินทุนของกลุ่มสะสมไว้เฉย ๆ อาจไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ส่วนเกิน การสร้างเครือข่ายทุนให้กว้างขวางขึ้นจึงมีประโยชน์ในภาพรวมทั้งสำหรับชุมชนที่ขาดแคลนเงินทุนและกลุ่มที่มีเงินทุนเกิน เป็นการหมุนเวียนทุนและสร้างมูลค่าทุนส่วนเพิ่มให้เกิดเป็นวงจรทุนที่กว้างขวางขึ้น นอกจากนี้เครือข่ายกลุ่มออมทรัพย์ที่เข้มแข็งยังได้ขยายตัวออกไปมีปฏิสัมพันธ์กับเครือข่ายนอกจังหวัด เช่น การแลกเปลี่ยนข่าวสารความรู้กับกลุ่มของพ่อฮัมพร ด้วงปาน นอกจากนี้แนวคิดของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตนี้เป็นการ ปูพื้นฐานของการจัดตั้งธนาคารประชาชนหรือธนาคารหมู่บ้าน ที่ต้องการให้ชาวบ้านจัดการเงินของตนเอง แทนการนำ

เงินเข้าสู่ส่วนกลาง หรือเข้าสู่ระบบทุนนิยมในระดับมหภาค ซึ่งผู้ได้รับประโยชน์จะไม่ใช้คนในท้องถิ่น แต่เป็นบริษัทข้ามชาติ หรือบริษัทขนาดใหญ่

การรวมกลุ่มทางสังคม : ระบบความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลแนวใหม่

แม้จุดเริ่มต้นของแนวคิดในการรวมกลุ่มอย่างเป็นทางการมิได้เกิดขึ้นจากชาวบ้านบัวเองก็ตาม หากย้อนกลับไปในอดีตแล้วเราจะพบว่า ชาวบ้านบัวมีการรวมตัวกันอยู่โดยผ่านระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ มีการรวมกลุ่มกันอย่างหลวม ๆ เพื่อทำงานสาธารณประโยชน์ร่วมกัน เช่น ร่วมมือกันซ่อมแซมถนนภายในหมู่บ้าน ร่วมกันดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชนในช่วงที่มีโจรผู้ร้ายชุกชุม ร่วมมือกันในงานบุญงานประเพณีต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งวัฒนธรรมการเอาแรงทำนากันก็ถือได้ว่าเป็นแนวคิดของการรวมกลุ่มทางสังคมที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน แต่การรวมกลุ่มทางสังคมในอดีตนั้นมิได้ดำรงอยู่แบบถาวร หากเป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อการใดการหนึ่งชั่วคราว เมื่อหมดภาระนั้นแล้วการรวมกลุ่มก็จะสลายไป กลายเป็นระบบความสัมพันธ์ตามปกติหรือเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มย่อยของชาวบ้านในหมู่บ้านหรือคุ้มเดียวกัน ต่อมาเมื่อรัฐได้นำเอาแนวทางการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (participation) เข้ามาใช้ในการพัฒนาชุมชนนั้น รัฐได้พยายามที่จะสร้างภาพของการทำงานร่วมกันของคนในชุมชนจึงให้ชุมชนก่อตั้งกลุ่มต่าง ๆ ขึ้นมามากมายในชุมชน อาทิ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มชาวนา กลุ่มผู้เลี้ยงวัว กลุ่มอาชีพต่าง ๆ โดยมีฐานคิดว่าหากชาวบ้านไม่รวมตัวกันทำงานแล้วจะทำให้กิจกรรมต่าง ๆ ที่รัฐต้องการหยิบยื่นเข้าสู่ชุมชนนั้นจะไม่บรรลุผล ด้วยพลังของชาวบ้านที่เป็นปัจเจกนั้นย่อมไม่เพียงพอต่อการทำตามแผนงานของรัฐ หรืออีกนัยหนึ่งการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านย่อมทำให้รัฐทำงานได้ง่ายขึ้นด้วยนั่นเอง

อย่างไรก็ตามคุณูปการของการจัดตั้งกลุ่ม ก่อให้เกิดกระแสของการรวมกลุ่มทางสังคมแม้ว่ากลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมากมายจะไม่ประสบความสำเร็จเสียทั้งหมด หากในชุมชนบ้านบัวแล้วแนวคิดในเรื่องของการรวมกลุ่มทางสังคมยังประโยชน์ต่อการสร้างทุนทางสังคมที่เข้มแข็งในเวลาต่อมาได้เป็นอย่างดี อาทิ การรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเป็นแนวคิดที่น่าสนใจยิ่ง เพราะเป็นการร่วมกันทำงานบางส่วนเพื่อก่อให้เกิดการสร้างเงินทุนหมุนเวียนของกลุ่ม เกิดการเรียนรู้เมื่อรวมกลุ่มกันทำงาน และการแยกไปทำตามครัวเรือนเพื่อเป็นทุนของปัจเจกไม่ได้มารวมกันเป็นกลุ่ม แต่ไม่ก่อให้เกิดปัญหาของการแย่งตลาด หรือการแข่งขันด้านราคาขึ้นแต่อย่างใด ด้วยกรอบคิดในเรื่องของการเกื้อกูลกันมิใช่การแข่งขันกันตามแนวคิดของทุนนิยม งานที่กลุ่มริเริ่มทำเป็นเสมือนเวทีแห่งการเรียนรู้ของชุมชนมิได้มุ่งเน้นว่ากลุ่มจะต้องทำกำไรหรือหารายได้มาก ๆ แล้วแข่งขันทำลายผู้ผลิตรายย่อยให้หมดไปเช่นที่

กระทำกันในกลไกของระบบบริษัทเอกชน (private corporation) นำทองประธานกลุ่มมีความคิดเห็นในเรื่องกลุ่มว่า

“..... อย่างที่เราวมกลุ่มกันทำนี้ จะมีความรู้มากขึ้น แล้วก็มีของใหม่ ๆ แปลก ๆ ออกมาหลายอย่าง เราก็ไปหาศึกษาบ้าง ไปดูงานข้างนอกมาบ้าง ก็ทำให้ชาวบ้านเราฉลาดขึ้น รวมกลุ่มทำให้สามัคคีกัน เอื้ออาทรกัน ชุมชนเราก็เข้มแข็งถ้าต่างคนต่างทำกันแล้วก็ไปขาย พ่อค้าเค้าก็กดราคา ไม่สวยเค้าก็ไม่เอา ต้องหอบหิ้วกันไปขาย นั่งรถไปขายได้เงินก็พอแค่นั้นก๊วยเตี๋ยขามนี่ กลับมาก็ไม่มีเงินเหลือ แล้วเราก็กังต้องไปจ้อเขาอีกด้วย.....”

การรวมตัวของกลุ่มแปรรูปมีเป้าหมายเพื่อร่วมกันเรียนรู้ หาความรู้ใหม่ ๆ ที่นำเข้ามาจากภายนอกชุมชน หรือการหยิบยื่นของรัฐตามแนวนโยบายการพัฒนาอาชีพเสริม และการแสวงหาความรู้ใหม่ของคนในชุมชนเอง เมื่อเรียนรู้แล้วจะทำร่วมกันหรือแยกตัวออกไปทำเป็นครัวเรือนแล้วแต่ความถนัดก็ได้ สำหรับในเรื่องของตลาดมีทั้งที่จัดการโดยกลุ่ม และโดยครัวเรือนเอง กลุ่มแปรรูปผลผลิตเป็นกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มแม่บ้านด้วยส่วนใหญ่สมาชิกเป็นคนกลุ่มเดียวกันและมีอยู่ประมาณ 30 ครัวเรือน มีการสะสมเงินออมตามแนวคิดของเงินสัจจะของกลุ่มออมทรัพย์ แต่ใช้กลยุทธ์ที่แตกต่างกัน นั่นคือให้สมาชิกออมวันละ 1 บาท เมื่อครบเดือนจะตกประมาณ 30 บาทจึงจะนำเข้ามาเป็นเงินออมของกลุ่ม เพื่อไว้สำหรับการให้กู้ยืมแก่สมาชิกเพื่อเสริมในอาชีพด้านเกษตรและการแปรรูปเกษตร แต่จะไม่ให้กู้ยืมไปทำกิจกรรมอื่น และเพื่อใช้เป็นเงินทุนสำหรับการแปรรูปผลผลิตในนามของกลุ่ม ซึ่งจะให้สมาชิกสละเวลาว่างมารวมกลุ่มกันทำงานแปรรูปในนามกลุ่มสัปดาห์ละครั้ง เมื่อได้ผลผลิตในนามกลุ่มก็จะนำออกจำหน่าย แล้วนำผลกำไรมารวมกันปันส่วนให้แก่สมาชิกเป็นรายเดือน ทำให้สมาชิกมีรายได้เพิ่มขึ้นเดือนละ 600-800 บาทต่อคน ส่วนใหญ่สมาชิกที่มารวมกลุ่มแปรรูปจะเป็นผู้หญิงเพราะเป็นงานที่ทำอยู่ภายในชุมชนหรือภายในครัวเรือน และใช้เวลาว่างจากการทำงานบ้านบ้าง การเลี้ยงลูกบ้าง และการทำสวน ทำไร่ จึงจะมารวมกันทำ ผู้นำของกลุ่มแปรรูปผลผลิตเกษตรจัดเป็นผู้นำรุ่นใหม่ของชุมชน ที่ได้ประยุกต์เอาความรู้ที่ได้มาจากภายนอกชุมชนเข้ามาใช้กับบริบทของชุมชนได้อย่างเหมาะสม ทำให้เกิดมูลค่าส่วนเพิ่มจากผลผลิตเกษตรที่มีอยู่มากมายในท้องถิ่น ด้วยภูมิหลังของผู้นำกลุ่มที่ออกไปทำงานนอกชุมชน (ไปเป็นช่างตัดเสื้ออยู่กรุงเทพฯ) แต่ความรู้และประสบการณ์นั้นสามารถประยุกต์ได้ เช่น การประดิษฐ์มะม่วงกวนเป็นรูปต่าง ๆ เพื่อเพิ่มราคาและขยายตลาด ทำให้ผลผลิตแตกต่างจากผลผลิตของที่อื่น หรือการระดมให้ความรู้แก่ชาวบ้านเรื่องของปุ๋ยชีวภาพ การปลูกผักปลอดสารพิษ อีกทั้งผู้นำของกลุ่มแปรรูปยังเป็นผู้มีความคิดริเริ่มที่แตกต่างไปจากชาวบ้านทั่วไป เมื่อมีความคิดที่แปลกใหม่แรก ๆ มักจะไม่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้าน หากผู้นำกลุ่มเลือกที่จะทำให้เห็นผลเพื่อให้เกิดการยอมรับมากกว่าที่จะล้มเลิกไป ชาวบ้าน

ส่วนใหญ่มักจะรอดูผลที่ได้ก่อนที่จะทำตามและเมื่อเห็นผลเป็นที่น่าพอใจแล้วก็จะให้ความเชื่อถือแก่ผู้นำและยินดีให้ความร่วมมือ

อย่างไรก็ตามแนวคิดของการรวมกลุ่มอันเกิดจากนโยบายของรัฐในส่วนกลางที่ถ่ายทอดมายังชุมชนที่มีลักษณะของพิมพ์เขียว (blueprint) ที่ต้องปฏิบัติเหมือนกันไปหมดทั่วประเทศ แต่ไม่ได้สอดคล้องกับความต้องการหรือบริบทของชุมชนที่แตกต่างกันออกไป ทำให้การรวมกลุ่มบางกลุ่มในชุมชนบ้านบัวไม่ประสบความสำเร็จเหมือนกับกลุ่มออมทรัพย์ที่กล่าวมาข้างต้น อาทิ กลุ่มชาวนา กลุ่มปศุสัตว์ ซึ่งถือเป็นการจัดกลุ่มตามแนวคิดของรัฐเพื่อให้เกิดกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ขึ้นในชุมชน เนื่องจากชุมชนบ้านบัวเป็นชุมชนชาวนาแต่ดั้งเดิม แต่กลุ่มชาวนาที่ถูกจัดตั้งขึ้นโดยนโยบายของรัฐนั้นกลับไม่ประสบความสำเร็จตามสายตาของชาวนา เพราะมีปัญหาในเรื่องของนโยบายกับการปฏิบัติจริงของกลุ่ม ดังจะเห็นได้จากปัญหาเรื่องของงบประมาณที่จัดสรรให้กลุ่มนำออกไปซื้อข้าวจากชาวนาในราคาที่สูงกว่าพ่อค้าโรงสี แต่จะต้องจัดเก็บคืนภายในหกเดือน ซึ่งกรรมการบริหารกลุ่มชาวนามองว่าไม่สามารถจะทำได้เพราะจะทำให้ต้องซื้อข้าวราคาแพงมาขายถูกเพื่อรีบคืนเงินเข้ารัฐ อีกทั้งราคาข้าวได้ถูกกำหนดจากกลไกตลาดทั้งในระดับประเทศและตลาดโลก ซึ่งชาวนายอมรับสภาพในการขาดซึ่งอำนาจต่อรองมาช้านาน และประการสุดท้ายคือ ความเป็นสังคมชาวนาได้ถูกแทนที่ด้วยพืชเศรษฐกิจใหม่ ๆ ที่เข้ามา ทำให้ชาวมิโซผลผลิตหลักของชุมชนเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป จึงทำให้กลุ่มชาวนามีได้เป็นการรวมกลุ่มที่ชาวบ้านจะให้ความสนใจ และมีได้เข้ามาแก้ไขปัญหของชาวบ้านได้ ด้วยการปลูกข้าวส่วนใหญ่ของผู้มีที่ดินอย่างหลากหลายเป็นไปเพื่อการปลูกบริโภคเป็นสำคัญหากเหลือจึงจะขายออกไป จึงทำให้ชาวบ้านไม่ได้พึ่งพาข้าวในฐานะของพืชเศรษฐกิจเช่นในอดีต ความไม่สอดคล้องกันระหว่างประโยชน์ของปัจเจกกับแนวทางของกลุ่มชาวนาที่ถูกจัดตั้งขึ้นโดยรัฐนั้น จึงทำให้กลุ่มชาวนาไม่ประสบความสำเร็จเหมือนที่เกิดขึ้นกับกลุ่มออมทรัพย์ ดังที่ยกบอกว่า

“กลุ่มชาวนานี้มันไปไม่ไหวหรอก คนออกนโยบายไม่ได้ลงมาดูว่า เวลาข้าวออกใหม่ ๆ ราคามันจะสูงใช่ไหม พอหยุดไปพักนึง ราคาก็จะลงแล้วเพราะข้าวมันเต็ม ต้องรอให้ข้าวมันหมดระยะสักปีนึง ต้นปีข้าวเยอะแล้วปลายปีข้าวไม่ค่อยมีแล้ว ราคามันก็จะขึ้น แต่ให้กู้แค่ 6 เดือนมันยังไม่ทันครบรอบ เดียวมันก็เป็นปัญหาอีก ผมบอกไปที่จังหวัดหลายครั้งแล้วก็ไม่แก้ไขให้ ผมก็บอกขอพักก่อนนะไปไม่รอดหรอกอย่างนี้ เค้าให้กู้มาอีก แต่ก็ไม่เอา ถ้าเกิดส่งไม่ได้ ผมก็ต้องรับผิดชอบ อีกอย่างเราไม่พร้อมที่จะเอาด้วย..... ”

กลุ่มปศุสัตว์หรือกลุ่มเลี้ยงวัวก็เป็นอีกกลุ่มอาชีพหนึ่งที่มีอยู่ในชุมชนที่ถูกจัดตั้งขึ้นตามแนวทางของรัฐ แต่การรวมตัวกันก็เป็นการรวมกันแบบหลวม ๆ จะช่วยเหลือกันเฉพาะในส่วนของการฉีดวัคซีนป้องกันโรคสัตว์ แต่ไม่ปรากฏการรวมตัวกันในเรื่องการเงินทุนและความช่วยเหลือทางการตลาด

ซึ่งอาจจะเกิดจากกลุ่มมีสมาชิกจำนวนไม่มากนัก มีตลาดค้าวัวควายที่เป็นเครือข่ายติดต่อกันทั้งในระดับท้องถิ่นและจังหวัด ผู้เลี้ยงวัวมีขนาดของทุนที่แตกต่างกันมาก ทั้งที่เป็นผู้เลี้ยงวัวรายย่อย 3-4 ตัวเป็นอาชีพเสริม กับผู้เลี้ยงวัวรายใหญ่ 30-40 ตัวเป็นอาชีพหลัก จึงมีอำนาจต่อรองที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน และมีขนาดของตลาดที่แตกต่างกันด้วย การช่วยเหลือกันอยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์เชิงวัตถุประสงค์แบบนายทุน นอกจากนี้การรวมกลุ่มตามอาชีพที่ถือเป็นอาชีพที่สร้างทุนทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชน อาทิ การทำไร่ การทำสวนลำไย สวนมะม่วง มิได้ปรากฏภาพของการรวมตัวกันอย่างจริงจังเช่นกลุ่มออมทรัพย์ เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ผนวกตนเองเข้ากับกลไกตลาดอย่างชัดเจน และยอมตกอยู่ภายใต้การครอบงำด้านผลผลิตและราคาจากตลาดภายนอก

การเสียสละส่วนตัวเพื่อส่วนรวม : ทุนชุมชนที่ไม่มุ่งเน้นความเป็นปัจเจกบุคคล

การปรับตัวของทุนชุมชนภายใต้ระบบทุนนิยมที่เข้ามาแทรกแซงต่อวิถีการผลิตและวิถีชีวิตของชุมชนนั้นได้แสดงออกมาให้เห็นในหลาย ๆ ส่วน ซึ่งมักจะผจญสอคล้องกันหรือเกิดขึ้นในช่วงเวลาใกล้เคียงกันแล้วส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของกระบวนการสะสมทุนชุมชนขึ้น ทุนทางสังคมที่ปรับตัวขึ้นมาคัดค้านกับอำนาจของทุนนิยมอันเป็นจุดเด่นของชาวบ้านบ้วนนั้นคือการมีกลุ่มผู้นำของชุมชนที่มีความคิดริเริ่มและยอมเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนส่วนรวม อันเป็นแบบอย่างไปยังลูกบ้านในชุมชนที่ยอมเสียสละประโยชน์หรือทรัพย์สินส่วนตัวเพื่อส่วนรวมด้วยเช่นกัน ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนและยังเป็นจุดกำเนิดของความเข้มแข็งในการรวมกลุ่มทางสังคมของชุมชนบ้านบัวคือเรื่องของการจัดระบบประปาหมู่บ้าน ด้วยชุมชนบ้านบัวตั้งอยู่ริมลำตะคองมาตั้งแต่เริ่มต้นดังนั้นการใช้น้ำของชาวบ้านบัวจึงเป็นไปอย่างอิสระก่อนที่จะถูกควบคุมด้วยระบบชลประทานของรัฐ แม้กระนั้นการให้น้ำของชาวบ้านก็ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ เพราะถือว่าน้ำเป็นทรัพย์สินของสาธารณะ ชาวบ้านสามารถนำขึ้นมาใช้อุปโภคบริโภคได้ตลอดเวลา แต่เมื่อมีการจัดระบบประปาหมู่บ้านขึ้นโดยรัฐให้งบประมาณเข้ามาจัดสร้างระบบส่งน้ำภายในชุมชนเพื่อนำน้ำจากลำตะคองมาส่งเข้ายังครัวเรือนให้สามารถใช้น้ำได้อย่างสะดวกและสะอาดขึ้น การจัดการต่อระบบประปาหมู่บ้านนี้ต้องมีค่าใช้จ่ายส่วนกลางของชุมชนส่วนหนึ่ง ได้แก่ ค่าดูแลการเปิด-ปิดน้ำ ค่าน้ำมันในการสูบน้ำ และค่าซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ให้ใช้งานได้ตลอดเวลา แต่กลุ่มกรรมการหมู่บ้านเห็นว่าสามารถหารายได้จากการจัดระบบประปาหมู่บ้านได้โดยการเรียกเก็บเงินการใช้น้ำจากชาวบ้านเพื่อจะได้นำเงินส่วนนี้มาใช้เป็นเงินกองกลางของชุมชน นอกเหนือจากจะนำเงินส่วนนี้ไปใช้เพื่อรองรับการจัดการระบบประปาหมู่บ้านแล้ว เงินส่วนที่ได้จากการเก็บค่าน้ำตามปริมาณการใช้ของครัวเรือนเช่นเดียวกับระบบน้ำประปาในเมือง ชุมชนก็จะได้เงินส่วนหนึ่งไว้เป็นกองทุนของหมู่บ้านเพื่อใช้ในการพัฒนาหมู่บ้านด้านต่าง ๆ โดยไม่ต้องรอนงบประมาณจากรัฐ เช่น เอาไว้

ซ่อมแซมถนนหนทาง ซ่อมแซมสาธารณูปโภคที่เสียหาย เป็นทุนการศึกษาแก่เด็กนักเรียน และใช้ในงานบุญของหมู่บ้าน เป็นต้น ระบบประปาหมู่บ้านนับเป็นจุดเริ่มต้นของความคิดแบบประชาธิปไตย นั่นคือชุมชนช่วยตนเองในการแก้ปัญหาร่วมของชุมชน ไม่ต้องรอให้รัฐหรือองค์กรภายนอกชุมชนเข้ามาจัดการ ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองได้ในเรื่องพื้นฐานของชุมชน ลุงทยอติดีผู้ใหญ่บ้านได้เล่าเรื่องของการพึ่งตนเองในเรื่องประปาหมู่บ้านว่า

“ตอนผมเป็นผู้ใหญ่ ระบบน้ำประปาเข้ามา ผมก็ลงมือทำ ผมพูดทุกครั้งทีประชุมว่าใครทำน้ำขาดทุน คนนั้นใช้ไม่ได้ เพราะน้ำก็ไม่ได้ซื้อ ของทุกอย่างเค้าให้มาหมด จัดการจนได้ระบบประปาหมู่บ้าน ขาดเหลืออะไรผมซื้อให้ทุกอย่าง เดือนหนึ่งได้กำไร 3-4 พันถึงหมื่นบาท ก็เอาเงินตัวนี้มาใช้พัฒนาหมู่บ้าน ขาดเหลืออะไรบ้างก็เอาเงินตรงนั้นมาช่วยได้บ้าง ตอนผมเกษียณมีเงินเหลือในกองทุนแสนกว่าบาท”

การบริหารจัดการระบบประปาหมู่บ้าน มีการตั้งคณะกรรมการประปาหมู่บ้านขึ้นซึ่งในครั้งแรกนั้นเป็นชุดเดียวกับกรรมการหมู่บ้าน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน กรรมการจำนวน 7 คน ได้เงินเดือนคนละ 50 บาทเพื่อดูแลการเปิด-ปิดน้ำ จัดการใช้น้ำ และเก็บค่าน้ำ ซึ่งทุกคนบอกว่าเงินเดือนเพียง 50 บาทนั้นไม่พอแม้ค่าน้ำมันในรถที่ต้องใช้เพื่อวิ่งไปเปิด-ปิดน้ำและวิ่งตามบ้านเพื่อจดและเก็บค่าน้ำ แต่ทุกคนก็ยินดีที่จะทำเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนของตนเองและเพื่อนบ้าน ชาวบ้านบัวทุกครัวเรือนยินยอมจ่ายเงินค่าใช้น้ำเพิ่มขึ้นเพราะเห็นว่าค่าน้ำที่จ่ายออกไปนั้นมีได้ตกแก่ผู้ใดหากเป็นการสร้างประโยชน์คืนให้แก่ส่วนรวมในที่สุด และทุกคนก็มักจะพูดคุยกันถึงความสำเร็จของการจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านจากเงินค่าน้ำของชุมชน และเมื่อมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมา เงินเดือนของกรรมการประปาหมู่บ้านได้กลายเป็นเงินสะสมในช่วงเริ่มแรกของกลุ่มออมทรัพย์ที่ทุกคนยอมเสียสละเพื่อนำไปเป็นเงินสะสม เพื่อให้กลุ่มออมทรัพย์สามารถจัดตั้งอยู่ได้ เพื่อให้ชาวบ้านเห็นว่ากลุ่มออมทรัพย์มีความจำเป็นและมีประโยชน์ต่อชุมชน กรรมการหมู่บ้านเป็นผู้นำที่จะสร้างความเชื่อถือให้แก่ชาวบ้านและในที่สุดก็ประสบความสำเร็จ ชาวบ้านเริ่มนำเงินเข้ามาสะสมในกลุ่มออมทรัพย์ ดังนั้นจุดกำเนิดของการทำงานรวมกลุ่มของชาวบ้านบัวจึงเกิดจากฐานคิดของการจัดการเรื่องประปาหมู่บ้านไปสู่การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตจนกลายเป็นเครือข่ายการทำงานแบบรวมกลุ่มด้านอื่น ๆ ในหมู่บ้านอีกมากมาย

ความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งของชุมชนบ้านบัว มิได้เกิดจากการมีผู้นำที่เก่งหรือเข้มแข็งแต่เพียงคนเดียว หากชาวบ้านบัวมีกลุ่มผู้นำชุมชนจำนวนไม่น้อยที่มีความหลากหลายในความสามารถ แต่ละคนต่างมีคุณสมบัติที่แตกต่างกันหากผสานกันเข้ามาเพื่อทำงานร่วมกันได้เป็นอย่างดี สิ่งหนึ่งที่กลุ่มผู้นำของชุมชนเหล่านี้มีคล้าย ๆ กันนั่นคือ จิตสำนึกของความเป็นชาวบ้านบัวที่ยอมเสียสละเวลาและประโยชน์ส่วนตัวเพื่องานของส่วนรวมเสมอมา แม้บางครั้งจะไม่ได้ได้รับความร่วมมือหรือเห็นด้วยจากชาวบ้านใน

เบื้องต้น หากเมื่อมานะพยายามทำไปจนประสบความสำเร็จก็จะได้รับการยอมรับและเป็นที่เชื่อถือของชาวบ้านเรื่อยมา อาทิ ป้ามาลาและลุงควรบอกเล่าคล้าย ๆ กันว่า “.... งานของหมู่บ้านต้องมาก่อน บางที่กำลังกินข้าวอยู่ เขามาตามเราก็กินให้เขาก่อน ทำให้เสร็จแล้วค่อยมากินต่อ....” หรือลุงทวยพูดถึงการทำงานในสมัยที่เป็นผู้ใหญ่บ้านว่า

“....ผมต้องขโมยเมียชายไร่ไป 20 ไร่ แล้วก็เอาเงินมาพัฒนาถนนตรงนี้ แต่ก่อนไม่มีใครมาช่วยหรือออก อยากได้อะไรก็ทำกันเอง ก็เค้าเลือกให้เราเป็นผู้นำ ก็ต้องเป็นผู้นำ สมที่ตั้งใจ..... ทางวัดทางวาเราก็กินเงินมาสร้างโบสถ์จนเสร็จ พระไม่ต้องออกอะไรเลย....”

นอกจากคนรุ่นเก่าที่เป็นตัวอย่างของการเสียสละเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมแล้ว เรายังคงเห็นกระบวนการผลิตซ้ำแห่งการสร้างจิตสำนึกเช่นนี้กับคนรุ่นถัด ๆ มาของชุมชนบ้านบัว ไม่ว่าจะเป็นน้ำทองซึ่งกลับเข้ามาดำรงชีพอยู่ในชุมชนเพื่อเลี้ยงดูมารดาและครอบครัวก็ยังเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการสร้างงานและนำเอาความรู้ใหม่ ๆ เข้าสู่ชุมชน แม้แรกเริ่มจะไม่ได้รับการยอมรับแต่ก็พยายามจนประสบความสำเร็จอย่างไม่ย่อท้อ

“.....ตอนแรก ๆ เราไปชวนเค้าทำปุ๋ยชีวภาพนี่เค้าก็ไม่เอากันหรอก เราก็บอกให้คอยดูเราเรียนมาแล้วทำไมเราจะทำไม่ได้ ของนี้ลดต้นทุนไปได้เยอะเลย ข้าวเราก็ได้น้ำหนักดี ถั่วเราก็เต็มเม็ด ไม่ลีบ พอเค้าเห็นว่าได้ผลเค้าก็เอาไปทำตาม ที่นี้ก็ทำตามกันหมดทำกันเกือบทุกบ้านแล้ว เราเห็นเราก็นายเหนื่อย ดีใจที่เค้าทำได้....”

การมีส่วนร่วม (Participation) : จิตสำนึกของความเป็นชุมชน

ภายใต้การปกครองที่รัฐบาลศูนย์กลางมีอำนาจเบ็ดเสร็จต่อการกำหนดแผนการพัฒนาชุมชน รัฐย่อมต้องการชาวบ้านที่อ่านออกเขียนได้หรือยินยอมที่จะปฏิบัติตามสิ่งที่รัฐกำหนด เพื่อให้การปกครองดูแลเป็นไปโดยง่าย หากชุมชนใดดำรงอยู่แบบชุมชนอนาธิปัตย์ย่อมก่อให้เกิดความยุ่งยากต่อการดูแลของรัฐที่จะต้องเข้ามาจัดการ ชุมชนบ้านบัวในยุคก่อนถูกแทรกแซงด้วยกระบวนการพัฒนาของรัฐนั้นได้ดำรงอยู่ในสภาพที่ใกล้เคียงกับชุมชนอนาธิปัตย์ นั่นคือการพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญด้วยการอยู่ห่างไกลจากรัฐที่จะเดินทางเข้ามาถึงโดยสะดวก จึงทำให้ไม่ได้รับความสนใจ หากเมื่อบ้านบัวเจริญขึ้นด้วยการร่วมแรงร่วมใจของชาวบ้านบัวปรับปรุงถนนหนทางที่จะติดต่อกับภายนอกชุมชนให้ดีขึ้นและมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐมากขึ้น จนชุมชนบ้านบัวเป็นที่รู้จักและได้รับการใส่ใจจากคนของรัฐที่จะเข้ามาครอบงำต่อกระบวนการ

การพัฒนาชุมชนให้เป็นไปตามทิศทางแห่งความทันสมัย ชาวบ้านบัวมิได้ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของรัฐ หากแต่มีการตอบโต้กับรัฐเพื่อสร้างอำนาจต่อรองที่จะได้มาซึ่งงบประมาณและการสนับสนุนจากรัฐ ให้เป็นไปตามความต้องการของชุมชนมากกว่าที่จะเป็นไปตามความต้องการของรัฐเสมอไป แต่ชาวบ้านบัวก็ได้ปฏิเสธรัฐอย่างเด็ดขาดหากโอนอ่อนผ่อนตามในโครงการที่เอื้อประโยชน์หรือบางครั้งก็เป็นการลองผิดลองถูกร่วมกันด้วยเป็นสิ่งที่ชุมชนไม่มีความรู้ นั่น ๆ มาก่อน การร่วมมือกันของชาวบ้าน มิได้แสดงออกด้วยการคิดอะไรเหมือน ๆ กัน หรือเชื่อฟังผู้นำทำตามกันไปหมด หากแต่บ้านบัวมีการแสดงความคิดเห็นของชาวบ้านที่ขัดแย้งกัน มีการโต้แย้งกันในการประชุมของหมู่บ้าน แต่เมื่อลงมติแล้วว่าคนส่วนใหญ่เห็นด้วยตามแนวทางใดแล้ว ทุกคนก็จะร่วมไม้ร่วมมือกันทำงานตามมติของชุมชน แม้จะไม่เห็นด้วยในครั้งแรกก็ตาม เพราะถือว่าเป็นความต้องการของส่วนรวม ลุงควรบอกว่า

“....บ้านนี้เป็นหมู่บ้านที่ดีนะ คนปกครองง่าย แต่เวลาประชุมนี้ มีเสียงไม่ค่อยเข้ากันเท่าไร มีฝ่ายค้าน มีฝ่ายสนับสนุน แต่เวลาทำ ผมนึกว่าพวกฝ่ายค้านจะไม่ไปกัน แต่ก็ไปช่วยกันทั้งหมดนะ อย่างเรื่องของที่โรงเรียนนี่ตอนตกลงกันว่าเอาอย่างไร เห็นทะเลาะกันยกใหญ่ แต่พอลงคะแนนแล้วว่าจะยกให้โรงเรียน พวกฝ่ายค้านก็ไม่ว่าอะไร ขอแรงก็มาช่วยกันเต็มที่

การแก้ปัญหาของชุมชนโดยยึดเอาประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ดังกรณีของที่ดินสาธารณะภายในชุมชน ก่อนหน้านี้นี้จะมีความคิดแตกแยกกันที่จะนำที่ดินสาธารณะนั้นไปใช้ประโยชน์อย่างไร หากยกให้บุคคลใดก็จะมีปัญหากับคนอื่น ๆ ดังนั้นจึงยกให้เป็นที่ยของโรงเรียน ซึ่งถือว่าโรงเรียนเป็นองค์กรที่มีประโยชน์ร่วมกันของคนในชุมชน และเมื่อจะใช้สร้างที่ทำการของกลุ่มออมทรัพย์ก็ไปขอยืมใช้ที่โรงเรียน ทำให้ทุกคนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างเต็มที่ และยังช่วยลดความแตกแยกในชุมชนลงอีกด้วย ชาวบ้านมีจิตสำนึกว่า งานของชุมชนเป็นงานที่ต้องช่วยกันทำ แม้จะมีปัญหาหรือเรื่องส่วนตัวก็ต้องละไว้เพื่อมาช่วยงานที่เรียกว่างานชุมชนเสียก่อน

“เขาไปหาให้ทำนั่นทำนี่ให้หน่อย ถ้าเราไม่ว่างก็จะส่งลูกหลานออกไปช่วยเทนหรือบางเรื่องเขาว่าเราต้องไปทำเอง แม้ว่ากำลังกินข้าวอยู่ ก็ต้องไปทำให้ก่อน บางทีก็ออกตัวแล้วว่าไม่เอา ไม่ทำ แต่ก็อดรอนทนไม่ได้ ก็เลยต้องไปช่วย ๆ กันจนเสร็จ แล้วค่อยกลับมากินข้าวต่อก็มีนะ

ชาวบ้านที่พร้อมจะขึ้นมาเป็นผู้นำ ไม่ว่าจะเป็นทางการหรือไม่ก็ตาม ส่วนใหญ่จะมองว่าตนเองต้องมีความพร้อมในด้านความเป็นอยู่แล้ว นั่นคือไม่เดือดร้อนเรื่องเงินทองของครุบครว หรือไม่มี

ภาระที่จะต้องเลี้ยงดูลูกหลาน และสามารถเสียสละเวลาที่จะต้องทำมาหากินมาทำงานให้แก่ส่วนรวมได้ จึงพร้อมที่จะมาเป็นผู้นำ หากยังเป็นผู้ไม่พร้อมจะทำให้เกิดความไม่สุจริต หรือไม่สามารถทำงานได้อย่างเต็มที่ บางคนเมื่อเข้ามาทำงานให้กับส่วนรวมแล้วทำให้ครอบครัวเดือดร้อน เช่น ขาดแรงงานในภาคเกษตร ขาดผู้หารายได้เข้าสู่ครัวเรือนก็จะถอนตัวออกไป ดังนั้นคนที่เข้ามาทำงานอย่างเต็มตัวให้กับส่วนรวมจึงมักจะเป็นคนที่มีฐานะค่อนข้างดี มีสมาชิกในครอบครัวที่จะทำมาหากินแทนได้ และยังเป็นที่พักพิงแก่เพื่อนบ้านได้ด้วย การทำงานให้แก่ชุมชนส่วนใหญ่จะได้รับผลตอบแทนเป็นเงินตราค่อนข้างจำกัด เช่น ผู้ใหญ่บ้านมีเงินเดือนเพียงเดือนละสองพันบาท ประธานกลุ่มออมทรัพย์ได้รับปันผลปีละสามพันบาท เป็นต้น ซึ่งไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพอยู่แล้ว แต่การทำงานให้แก่ชุมชนเสมือนกับการทำกุศล ทำความดี หรือการทำบุญตามความเชื่อทางศาสนา จึงทำให้ชาวบ้านมีได้คำนึงถึงผลตอบแทนที่เป็นตัวเงิน แต่ถ้าหากใครทำเพราะหวังผลตอบแทนเป็นเงินตราจะไม่ได้ได้รับความไว้วางใจจากชาวบ้าน เพราะจะถูกมองว่าไม่สุจริต และ ถูกถอดถอนออกไปในที่สุด

การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน : วัฒนธรรมแห่งการพึ่งพาที่ดำรงอยู่และปรับตัวไปตามยุคสมัย

สำหรับทุนทางสังคมอย่างหนึ่งที่ชุมชนบ้านบัวสร้างขึ้นมาใหม่ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดนั้นได้ถ่ายทอดความเกื้อกูลกันในสังคมประเพณีเข้ามาปรับใช้ หากแต่เมื่อบริบทของสังคมเปลี่ยนแปลงไป วัฒนธรรมที่เป็นทุนทางสังคมก็จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนไปด้วย นั่นคือ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันหรือการพึ่งพากันของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นประเพณีของการเอแรงที่ยังมีให้เห็นอยู่ทั้งในวิถีการผลิต และประเพณีของการทำบุญของชาวบ้านในโอกาสต่าง ๆ เช่น งานศพ งานบุญขึ้นบ้านใหม่ งานบวช หรือการทำบุญต่าง ๆ เจ้าภาพของงานจะนำเงินทำบุญทั้งในส่วนของผู้มาช่วยงานและของเจ้าภาพเองมาจัดสรรแบ่งเป็นสามส่วน ส่วนหนึ่งเป็นการทำบุญกับวัด อีกส่วนหนึ่งเป็นการทำบุญกับโรงเรียน และอีกส่วนหนึ่งทำบุญกับชุมชนเป็นการบริจาคให้แก่คนแก่และคนด้อยโอกาสในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของการอยู่ร่วมกันขององค์กรทั้งสามในชุมชน ได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน (บวร) การช่วยเหลือกันในเรื่องอาชีพ หากเป็นอาชีพหลักจะออกมาในรูปของการปรึกษารื้อกันมากกว่าการรวมกลุ่ม เช่น การเลี้ยงวัว ทำนา ทำไร่ ทำสวน แต่การรวมตัวกันของอาชีพเสริมจะมีให้เห็นอยู่มากมายภายในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มพรมเช็ดเท้า กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางเกษตร เป็นต้น ความคิดเห็นของชาวบ้านส่วนใหญ่ ยังเห็นว่าการช่วยเหลือกันภายในชุมชนยังดำรงอยู่เช่นเดียวกับในอดีต แม้ความเจริญจะเข้ามามากขึ้น การพึ่งพากันลดน้อยลง แต่เมื่อใดที่มีการไ้วว่กันหรือขอความร่วมมือกันก็จะมาครบทุกครัวเรือน แต่ก็ขึ้นอยู่กับผู้นำชุมชนนั้นจะต้องเป็นคนดี เป็นคนที่ชาวบ้านนับถือจึงจะให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีขึ้น

บ้านบัวมีการจัดแบ่งเงินบางส่วนจากการดอกผลของกลุ่มออมทรัพย์และเงินจากกองทุนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน เช่น กองทุนเมนูห้า กองทุนประปาหมู่บ้าน มาเป็นทุนสวัสดิการให้แก่คนเฒ่าคนแก่ที่ไม่มีคนดูแลบ้าง ครอบครัวที่ต้องรับผิดชอบต่อคนพิการบ้าง หรือคนที่มีฐานะยากจนมากของชุมชน โดยแจกเป็นเงินดำรงชีพเดือนละ 200-300 บาทต่อคนตลอดทั้งปี ซึ่งการจัดตั้งสวัสดิการชุมชนนี้เกิดขึ้นมาเป็นระยะเวลา 3 ปีแล้ว ถือเป็นแนวคิดประชาสังคมที่ไม่เคยมีมาก่อนในสังคมประเพณี ที่ถือว่าเป็นเรื่องในครัวเรือนที่จะต้องอุปถัมภ์ดูแลกันเอง แต่ชุมชนได้นำขึ้นมาเป็นปัญหาร่วมของชุมชนที่จะต้องช่วยกันดูแลคนที่ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ เมื่อครบปีก็จะมาพิจารณากันใหม่ว่าจะให้ใครต่อไปหรือจะเป็นรายเดิมที่ยังช่วยเหลือตนเองไม่ได้ต่อไป หรือจะเพิ่มจำนวนขึ้น

“..... ผมว่าเค้าดีใจนะ คล้าย ๆ กับสวรรค์มาโปรด ในหมู่บ้านก็มีหลายรายเหมือนกัน บางคนผัวตาย บางคนแก่แล้วลูกเต้าก็ไม่อยู่ด้วย มีแต่ส่งหลานมาให้เลี้ยง พอมีเงินตรงนี้ช่วยเค้าก็อยู่ได้.....”

นอกจากนี้ชาวบ้านบัวยังมีความคิดเห็นร่วมกันว่าจะกันเงินในส่วนหนึ่งของเงินปันผลของกลุ่มออมทรัพย์ในปีถัดไป ไปออกมาเป็นทุนสวัสดิการมากขึ้น และลดผลประโยชน์ที่จะปันส่วนคืนให้แก่สมาชิกลง เงินสวัสดิการทางสังคมนี้จะได้นำไปช่วยเหลือผู้ที่เดือดร้อนมากขึ้น ขยายขอบเขตการให้ความช่วยเหลือจากชุมชนมากขึ้น เช่น เด็กที่ถูกทอดทิ้งจากพ่อแม่ แม่หม้ายที่ต้องรับผิดชอบเลี้ยงลูกตามลำพัง ควรจะเป็นความดูแลของชุมชนด้วยเช่นกัน ซึ่งชุมชนมีการร่วมคิดกันว่าสมาชิกที่มีเงินสะสมมาก ๆ ก็คือคนที่ได้รับเงินปันผลมากด้วยเช่นกันและมักจะเป็นคนที่ไม่ได้เดือดร้อนเรื่องทุนทางเศรษฐกิจ มีความพร้อมที่จะช่วยเหลือตนเองได้ ในขณะที่สมาชิกที่มีเงินสะสมน้อย ได้เงินปันผลน้อย ส่วนใหญ่เป็นผู้ยากจนที่ควรจะได้รับความช่วยเหลือดูแลจากคนในชุมชนด้วยตนเองมากกว่าจะทิ้งให้แก่ปัญหาแบบปัจเจกบุคคลต่อไป

การมีกลุ่มออมทรัพย์ให้กู้ยืมกันเองภายในชุมชนก็ถือได้ว่าเป็นสวัสดิการทางสังคมอย่างหนึ่งที่ชุมชนมีให้แก่สมาชิกในชุมชน เนื่องจากทุกครัวเรือนเป็นสมาชิกของกลุ่มออมทรัพย์และสามารถกู้ยืมได้ จึงทำให้ทุกครัวเรือนมีแหล่งเงินทุนใช้ในยามขาดสน อีกทั้งยังมีต้นทุนของเงินตราที่ต่ำกว่าการกู้จากนายทุนภายนอก เป็นการเปลี่ยนภาระหนี้สินจากการเป็นหนี้ภายนอกมาเป็นหนี้กันเองภายในชุมชน ซึ่งสามารถยืดหยุ่นกันได้ในการกู้ยืมและการใช้คืน ความรู้สึกของชาวบ้านต่อการกู้ยืมกลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนนั้นมีใช้ภาระหนี้สิน หากแต่เป็นการนำเงินที่ออมไว้ออกมาใช้ก่อน หากต้องใช้เงินมากกว่าที่เก็บออมไว้ก็ยังมีเครดิตที่จะหยิบยืมได้ไม่ถือเป็นภาระที่น่ากังวลเพราะเมื่อครบกำหนดชาวบ้านก็สามารถจัดหาคืนได้ตรงตามเวลาและไม่เบียดเบียนต่อชีวิตประจำวันเช่นการกู้ยืมจากที่อื่น ๆ

ชุมชนบ้านบัวมีการรวมทุนที่เรียกว่า เงินฉาปนกิจหมู่บ้าน ทุกครั้งที่มีคนตายขึ้นในหมู่บ้าน ทุกครัวเรือนจะต้องบริจาคเงินฉาปนกิจครัวเรือนละ 50 บาท เพื่อมอบให้แก่ครอบครัวผู้เสียชีวิตนำไปจัดงานศพและทำบุญเพื่อเป็นการลดภาระในการจัดการให้แก่ครอบครัวนั้น ๆ และถือเป็นการช่วยเหลือกันภายในชุมชน ซึ่งประเพณีของการให้เงินฉาปนกิจนี้เกิดขึ้นมาในระบบทุนนิยม เนื่องจากชาวบ้านต้องมีค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพมากกว่าในอดีต ต้องมีการสวดศพ มีการเลี้ยงคนไปงาน และต้องทำบุญทำทานเพื่อส่งส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย บางครั้งงานศพกลายเป็นภาระใหญ่ของครอบครัวที่ยากจน การจัดเก็บเงินฉาปนกิจแต่ละครั้งจะได้เงินประมาณสองหมื่นบาท รวมกับเงินทำบุญที่คนไปร่วมงานช่วยอีกรายหนึ่ง ๆ ไม่น้อยกว่า 50-100 บาท และยังมีเงินช่วยเหลือจากกลุ่มออมทรัพย์ด้วย เจ้าภาพจะมีเงินเพียงพอต่อการจัดงานศพและเหลือพอทำบุญ

กระบวนการผลิตซ้ำอุดมการณ์แห่งทุนชุมชน

การปรับตัวของกระบวนการสะสมทุนชุมชนภายใต้การแทรกแซงของระบบทุนนิยมนั้น เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป เป็นการปรับตัวเพื่อให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้สืบต่อไป และชุมชนยังคงทำหน้าที่ตอบสนองต่อความต้องการขั้นพื้นฐานของสมาชิกในสังคมได้ด้วย หากไม่เช่นนั้นแล้วความล่มสลายของชุมชนจะเกิดขึ้นเช่นที่พบในชุมชนชนบทอื่น ๆ จำนวนไม่น้อย การปรับตัวของทุนชุมชนเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ การลองผิดลองถูกของชาวบ้านบัวที่ช่วยกันคัดสรรเอาทุนชุมชนที่เหมาะสมนำมาใช้ตามการเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคม ทุนชุมชนที่เหมาะสมย่อมจะถูกกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อให้กลายเป็นอุดมการณ์แห่งทุนชุมชนชุดใหม่ที่เข้ามาทดแทนอุดมการณ์ชุดเดิมที่ไม่เหมาะสมกับบริบทในปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตามกระบวนการปรับเปลี่ยนทุนชุมชนนั้นมิได้หยุดนิ่งหากมีพลวัตอย่างต่อเนื่อง อุดมการณ์แห่งทุนชุมชนใหม่นี้ได้สร้างให้เกิดอำนาจในการคัดค้านต่ออำนาจครอบงำของระบบทุนนิยมได้อย่างเท่าเทียม เช่น การสร้างผลผลิตที่ชุมชนมีความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบจากระบบการค้า หรือบางส่วนอาจจะเกิดขึ้นเพื่อบรรเทาการเอารัดเอาเปรียบลงได้บ้างเท่านั้น เช่น การลดภาระหนี้และดอกเบี้ยของชุมชน การลดการถูกดูดซับทุนออกจากชุมชน เป็นต้น การผสมผสานสอดคล้องกันระหว่างประโยชน์ของปัจเจกบุคคลกับประโยชน์ของส่วนรวมย่อมมีผลผลักดันให้ทุนชุมชนนั้นสัมฤทธิ์ผล เช่นในกรณีของกลุ่มออมทรัพย์ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนทำให้ชาวบ้านเกิดอำนาจอิสระในการจัดการต่อการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกันภายในชุมชนได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงการจัดการจากรัฐ ซึ่งในที่สุดย่อมก่อให้เกิดอำนาจการต่อรองระหว่างชุมชนกับรัฐให้มากขึ้น และการสร้างระบบคุณค่าและบรรทัดฐานทางสังคมขึ้นมาให้สอดคล้องกับอุดมการณ์แห่งทุนชุมชนนี้จะช่วยให้เกิดความเข้มแข็งต่อทั้งชุมชนและกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ผสานความรู้ใหม่กับความรู้เดิม : การปรับตัวของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชนที่ถูกทุนนิยมเข้าแทรกแซง นั่นคือระบบความรู้ของชุมชน เพราะระบบความรู้ดั้งเดิมนั้นถูกทำให้เสื่อมคุณค่าลงด้วยนิยามของความล้ำสมัย การไม่สามารถปรับความรู้ให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป และการไม่มีผู้สืบทอดภูมิความรู้เดิมจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นหลายอย่างต้องสูญหายไป อาทิ พันธุ์ข้าวพื้นเมือง การทำระหัดกระเดื่อง การทอผ้า การจักสาน การรักษาโรคแผนโบราณ เป็นต้น แต่ก็ยังมีองค์ความรู้เดิมบางส่วนที่ยังดำรงอยู่เพราะเป็นชุดความรู้ที่ชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตและการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป หรืออาจเป็นเพราะองค์ความรู้เดิมเหล่านั้นสอดคล้องกับองค์ความรู้ใหม่ที่เข้ามาได้อย่างเหมาะสม อาทิ ความรู้ในวิถีการผลิตภาคเกษตรกรรมมักจะเป็นการผสานความรู้เดิมกับความรู้ใหม่ ชาวบ้านบัวยังคงใช้ภูมิปัญญาเดิมในการทำนา เช่น การสังเกตดินฟ้าอากาศ การสังเกตความเติบโตของต้นข้าว ลักษณะของดิน และน้ำ ผสานกับการใช้เครื่องมือเครื่องจักรสมัยใหม่ การใช้เมล็ดพันธุ์ตามความต้องการของตลาด การใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง การเข้าหาองค์ความรู้ใหม่ของชาวบ้านที่ไม่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนนั้น มีช่องทางการเรียนรู้หลายทาง ได้แก่ การออกไปดูงานจากชุมชนอื่นที่ประสบความสำเร็จในเรื่องต่าง ๆ การเข้าอบรมจากองค์กรที่ให้การสนับสนุนในเรื่องต่าง ๆ ทั้งที่เป็นของรัฐและเอกชน การแสวงหาความรู้จากสื่อมวลชนที่เข้าถึงได้ง่าย เช่น โทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ เมื่อได้รับความรู้จากช่องทางต่างๆ ข้างต้นแล้ว ชาวบ้านบัวจะนำมาพูดจาท้าทายกันในกลุ่มทางสังคมของตนเอง หากเป็นกลุ่มของผู้หญิงก็จะเป็นกลุ่มแม่บ้านเกษตรและกลุ่มออมทรัพย์ที่ได้พบปะกันอยู่เสมอ สำหรับผู้ชายก็จะเป็นการจับกลุ่มกันเมื่อกลับจากงานไร่งานนา การปรึกษาหารือมักจะมีผู้นำกลุ่มที่มีความคิดริเริ่ม และนำเอาความรู้ใหม่ ๆ ไปทดลองทำแล้วเอามาเล่าสู่กันฟัง ถกเถียงและแก้ไข หากผลที่ได้ยังไม่สำเร็จ และมีการกระจายกันออกไปทำกันเองในครัวเรือน เมื่อประสบความสำเร็จก็มักจะทำตาม ๆ กันจนกระทั่งทั่วทั้งชุมชน ความรู้อันเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนนั้นอาจจะแตกต่างจากความรู้เริ่มต้นที่ได้รับถ่ายทอดมาจากภายนอก แต่ความรู้ใหม่นี้ได้กลายเป็นองค์ความรู้ที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนบ้านบัว องค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นให้เห็นได้ในปัจจุบัน อาทิ การทำปุ๋ยหมัก การทำผักปลอดสารพิษ การทำผลผลิตแปรรูป เป็นต้น

“..... อย่งไปดูการทำปุ๋ยหมักมาว่าเค้าทำกันอย่างไร ทำอะไรก่อนอะไรหลัง เค้าผักอะไรมาใช้ได้บ้าง ก็ซักถามกันในกลุ่ม คนที่ไปมาก็ต้องเล่าให้ฟัง เล่าเสร็จก็ลองเอาไปทำกันทำได้แล้วก็มาวิพากษ์วิจารณ์กัน เออ ทำแล้วมีกลิ่นอย่างนี้ มันขาดอะไร ใส่อะไรเพิ่มไหม หรือเปลี่ยนอะไรบ้าง ซักถามกันในกลุ่ม แล้วก็เอาไปทำใหม่อีก จนได้ที่พอใจก็ต่างคนต่างเอาสูตรไปใช้กัน....”

ความรู้ชุดใหม่ในวิถีการผลิตทางเกษตรที่ชาวบ้านบ้วยอมรับเข้ามาใช้ในวิถีการผลิตเมื่อไม่นานมานี้ เกิดจากการตระหนักถึงผลที่ตามมาของการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงมากเกินไปในช่วง 5-10 ปีที่ผ่านมา ซึ่งทำให้คุณภาพของที่ดินทำกินเสื่อมโทรมลงไป นั่นคือดินแข็งขึ้นไม่ร่วนซุยเหมือนสมัยก่อน การปลูกพืชครั้งต่อ ๆ ไปต้องใช้ปุ๋ยเคมีในปริมาณที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แต่กลับได้ผลผลิตลดลงอย่างชัดเจน อีกทั้งยังมีโทษภัยต่อสุขภาพของชาวบ้านเอง เช่น มีคนตายเนื่องจากการฉีดพ่นยาฆ่าแมลง การกินผลผลิตที่มีสารตกค้างทำให้เกิดโรคมะเร็งแปลก ๆ ส่งผลให้สุขภาพของชาวบ้านเสื่อมโทรมลงมาก มีชาวบ้านบวที่หันมาใช้ปุ๋ยหมักและปุ๋ยชีวภาพมากขึ้นจากการแสวงหาความรู้จากภายนอกชุมชน

“..... มีคนที่ตายเพราะสารเคมีให้เราเห็นเราเลยกลัวกัน คนนี้เมื่อก่อนแกฉีดสารเคมีฉีดยาฆ่าหญ้า แล้วแกไม่ได้ใส่ให้มันติด ร่องเท้าบูทก็ไม่ใช้ แกใส่กางเกงขาสั้นอย่างนี้ เสรีแล้วมันจะขึ้นขา ขาบวมเป่งเลย เสรีแล้วก็ขึ้นแขน ผสมกับเป็นเลือดออกในกระเพาะไม่หยุด แรกตอนพิษบาดแผลไม่ไหว แกบอกว่าเหนื่อยมาก ๆ ต้องใช้ออกซิเจนช่วยหายใจ.....”

ความรู้เรื่องของการทำปุ๋ยชีวภาพและปุ๋ยหมักนั้นได้รับการยอมรับอย่างรวดเร็วอาจเนื่องมาจากเป็นชุดความรู้ที่สอดคล้องกับความรู้เดิมของชุมชน แต่ในอดีตไม่ได้ถูกจัดเก็บและสืบทอดกันอย่างเป็นระบบ จนกระทั่งมีองค์กรภายนอกนำมาอบรมอย่างเป็นระบบ มีการสาธิตและพาไปดูงานจนกระทั่งชาวบ้านแน่ใจว่าชุดความรู้ที่นั้นเหมาะสมกับวิถีการผลิตของชุมชน และชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ให้ความสนใจที่จะนำมาใช้ ด้วยเห็นว่าสอดคล้องกับความรู้เดิมที่ชาวบ้านสามารถเข้าถึงได้ และมีประโยชน์ที่เห็นได้จากการทดลองทำจริง ซึ่งแตกต่างจากการใช้ปุ๋ยเคมีที่ชาวบ้านมิได้เข้าใจ หากการยอมรับเกิดจากการผลักดันของรัฐและพ่อค้า นักมลเล่มาถึงความตื่นตัวของชาวบ้านที่ให้ความสนใจต่อการใช้ปุ๋ยชีวภาพว่า

“ก็พยายามลดการใช้สารเคมีลง เดี่ยวนี้มีคนทำหลายคนแล้ว ปีที่แล้วก็มีคนเอาไปใส่ในนาข้าว ก็พบว่าข้าวที่ได้จากนาที่ใช้ปุ๋ยชีวภาพนี้ หุงแล้วไม่ค่อยบูด จะมีอายุการเก็บได้นานกว่า แต่ถ้าข้าวที่เมื่อก่อนใช้ปุ๋ยเคมี บางทีครึ่งวันก็บูดแล้ว นี่เป็นความสังเกตของแม่บ้านเค้า ตอนนั้นก็มีคนทำปุ๋ยชีวภาพใช้กันเองแล้ว..... ”

กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนอันเกิดจากการที่ชุมชนถูกผนวกอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยมนั้น เมื่อชุมชนเกิดความเข้มแข็งในทางเศรษฐกิจและสังคม จึงทำให้ชาวบ้านหันกลับมาองดูความได้เปรียบเสียเปรียบระหว่างชุมชนกับระบบตลาดภายนอกแล้วเกิดการเรียนรู้ขึ้น ตัวอย่างของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนกับกรณีการทำน้ำปลาใช้เอง ชาวบ้านได้ปรึกษารื้อกันในห้องสมาชิกพบว่าสินค้าที่ต้องซื้อบริโภคทุกครัวเรือนคือน้ำปลา ทำให้เงินตราของครัวเรือนต้องจ่ายออกไปภายนอกชุมชนจำนวนไม่น้อย และ

บางครั้งชาวบ้านซื้อน้ำปลาที่ไม่ได้คุณภาพมารับประทาน ชุมชนไม่สามารถผลิตได้เองจากวัตถุดิบที่มีในชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ซึ่งมีทุนรอนเพียงพอจึงได้ลงความเห็นกันว่า จะทดลองทำน้ำปลาขึ้นมาบริโภคภายในชุมชนเอง มีการออกไปศึกษาดูงาน สิ่งซื้อปลาที่เป็นวัตถุดิบหลักเข้ามา และจัดทำโองเพื่อใช้ในการบรรจุน้ำปลา และมีการจัดเวรในการทำงานของกลุ่มแม่บ้าน จนได้น้ำปลาออกมาบริโภคและเป็นที่นิยมของชาวบ้านบัว ทั้งยังสามารถขายให้ชุมชนใกล้เคียงอีกด้วย แต่ด้วยต้นทุนที่สูงและการผลิตที่ไม่ได้อยู่ในเชิงอุตสาหกรรมทำให้ผลผลิตที่ได้ต้องจำหน่ายในราคาที่สูงกว่าราคาน้ำปลาที่หาซื้อได้ในตลาด จึงทำให้ไม่ประสบความสำเร็จในด้านการตลาด ทั้งชุมชนไม่สามารถผลักดันให้น้ำปลาที่ผลิตกลายเป็นสินค้าได้เพราะไม่ได้รับการรับรองจากองค์การอาหารและยา(อ.ย.) ด้วยขั้นตอนการผลิตไม่ได้เป็นไปตามเกณฑ์การผลิตเพื่อการค้า จึงทำให้น้ำปลาไม่สามารถส่งขายในตลาดนอกชุมชนได้ จากโครงการทดลองผลิตน้ำปลานี้เอง ได้สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้แก่กลุ่มสมาชิกในชุมชนได้มากแม้ว่าจะไม่ประสบความสำเร็จในแง่การตลาดก็ตาม แต่ชาวบ้านเองได้ตระหนักถึงผลที่ได้จากการลองผิดลองถูก และรู้ว่าควรจะต้องเลือกผลิตสินค้าใดจากความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ จากวัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชนมากกว่าการนำวัตถุดิบเข้ามาจากภายนอกที่ทำให้เงินทุนออกสู่ภายนอกชุมชน และจะต้องเลือกผลิตในส่วนที่ชุมชนมีความเชี่ยวชาญและเป็นภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับท้องถิ่นตนเองมากกว่า นำหมายเล่าถึงประสบการณ์ที่ได้จากการทำน้ำปลาของกลุ่มแล้วไม่ประสบความสำเร็จ แต่กลายเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญว่า

“อย่างทำน้ำปลาเนี่ย มันไปไม่ไหวเพราะมันเหนียว แล้วเค้าไม่ติด เค้าติดของตลาดมากกว่า ทำไปก็ต้นทุนสิ้นแล้วนะ แต่มันขาดทุนแรงงาน เพราะเวลาทำเราไม่ได้คิดค่าแรงนะ วันไหนจะทำน้ำปลาก็ระดมกันมาช่วยกัน.....”

นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ในสังคมยุคใหม่ของชาวบ้าน ยังเกิดขึ้นจากการมีเครื่องมือสื่อสารต่าง ๆ ล้วนมีผลต่อการรับรู้ข่าวสารของชาวบ้านมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีการผลิตตามคำโฆษณาที่ได้จากสื่อ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ มากกว่าการเข้ามาแนะนำของหน่วยงานราชการและพ่อค้าเช่นในอดีต แต่ชาวบ้านจะเลือกลองผิดลองถูกจากข่าวสารที่ได้รับฟังมาบ้าง ไปดูงานตามสถานที่ต่าง ๆ ที่สื่อแนะนำบ้าง นอกจากนี้การเข้ามาของระบบสื่อสารยังทำให้ระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านในชุมชนลดลงด้วย เพราะเมื่อในอดีตหากชาวบ้านต้องการความรู้หรือติดขัดปัญหาใด ๆ ก็มักจะมานั่งปรึกษาหารือกัน แต่ในปัจจุบันชาวบ้านสามารถแสวงหาความรู้ได้โดยลำพังจากสื่อหรือจากองค์กรภายนอกชุมชน จึงทำให้ชาวบ้านปรึกษาหารือกันเรื่องการแลกเปลี่ยนความรู้กันน้อยลง อีกทั้งการมีหอกระจายข่าวเป็นสื่อที่รัฐกำหนดให้ทุกหมู่บ้านต้องมีเพื่อเผยแพร่ข่าวสารจากรัฐบาลไปสู่ชาวบ้าน ซึ่งในอดีตจะใช้วิธีให้ผู้ใหญ่บ้านเข้าไปประชุมเพื่อรับทราบข่าวสารแล้วมาประชุมลูกบ้านเพื่อ

บอกเล่าต่อ หรือมีการประชุมเพื่อปรึกษาหารือกันภายในชุมชน แต่เมื่อมีหออกระจายข่าวมาใช้เป็นเครื่องมือ การประชุมเพื่อปรึกษาและรับทราบข่าวสารต่าง ๆ ก็ลดน้อยลงไปด้วย

การสร้างกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่ : เพื่อการสานอุดมการณ์แห่งทุนชุมชนให้ต่อเนื่อง

รอยต่อของคนระหว่างรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง หรือการส่งผ่านอุดมการณ์จากรุ่นสู่รุ่นมักจะเป็นปัญหาของกระบวนการทางสังคมที่อาจทำให้งานต่าง ๆ หยุดชะงักหรือล้มเลิกไป ด้วยไม่สามารถสานต่อกิจกรรมของชุมชนได้ การสร้างกลุ่มผู้นำรุ่นใหม่เป็นส่วนหนึ่งของปรากฏการณ์ที่พบได้ในชุมชนบ้านบัว ตัวอย่างของกลุ่มออมทรัพย์ ที่มีผู้นำทั้งรุ่นก่อตั้ง เช่น ป้ามาลา ลุงควร ลุงอัคร ลุงทัย เป็นผู้นำกลุ่มที่ได้รับการยอมรับนับถือในความเป็นคนดี ซื่อสัตย์ และเสียสละ จึงทำให้กลุ่มออมทรัพย์เป็นที่ไว้วางใจของสมาชิก นอกจากนี้ยังได้มีการนำเอาคนรุ่นใหม่ ๆ เช่น พี่จำปี ซึ่งมีความรู้สมัยใหม่ในการจัดการและการทำบัญชีเข้ามาช่วยดูแลให้งานของกลุ่มเป็นที่น่าเชื่อถือ โปร่งใส สามารถสร้างการยอมรับจากหน่วยงานของรัฐ และสร้างเครือข่ายของกลุ่มให้ขยายตัวออกไป หรือนำทองที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้วยประสบการณ์การเข้าไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมมาแล้ว สามารถนำเอาความรู้นั้นมาสร้างความคิดริเริ่มสร้างสรรค์งานภายในชุมชนได้อย่างมากมาย หรือนำกมลก็เป็นผู้นำชุมชนรุ่นใหม่อีกคนหนึ่งที่มาช่วยบทบาทในวิถีการเมืองการปกครองภายในชุมชน และเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านว่าเป็นผู้นำชุมชนรุ่นใหม่ที่สามารถสร้างอำนาจต่อรองกับรัฐให้เกิดกับชุมชนบ้านบัวได้ จึงทำให้ชุมชนบ้านบัวเป็นชุมชนที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐอย่างต่อเนื่อง และถูกใช้เป็นต้นแบบในการนำเอานโยบายของรัฐลงมาปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสำเร็จเป็นการสานแนวคิดความร่วมมือระหว่างชุมชนกับรัฐได้อย่างลงตัว การสร้างและให้โอกาสต่อกลุ่มคนรุ่นใหม่ ๆ ของชุมชนขึ้นมาสานงานต่อในมิติต่าง ๆ อย่างรอบด้านเช่นนี้ ทำให้ชุมชนบ้านบัวสามารถปรับตัวให้เท่าทันต่อบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปได้โดยไม่ชะงักงันหรือถูกเอารัดเอาเปรียบจากบริบทในระดับมหภาคที่มีอำนาจเหนือกว่า

ความต่อเนื่องที่เกิดขึ้นในกระบวนการสะสมทุนชุมชนนั้น เกิดขึ้นจากการไม่เพิกเฉยของคนรุ่นเก่าของชุมชนที่ยังช่วยเหลืองานของชุมชนเท่าที่กำลังความสามารถจะทำได้ หรือบางครั้งก็อยู่ในรูปของการเอากำลังใจเข้าช่วย การให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ หรือการร่วมกันคิดเพื่อแก้ปัญหา คนรุ่นเก๋ามากจะถูกเชิญให้เป็นประธานกลุ่มหรือเป็นกรรมการของกลุ่มสังคมต่าง ๆ เพื่อให้กลุ่มสังคมนั้น ๆ น่าเชื่อถือ เช่น กลุ่มกองทุนหมู่บ้านละ 1 ล้านบาท ก็เลือกเอาลุงควรเป็นประธานเพราะทุกคนลงความเห็นว่างลุงควรเป็นผู้ใหญ่ที่นับถือและเกรงใจของคนทั้งชุมชน จะช่วยยึดโยงสมาชิกของกลุ่มให้ทำตามบรรทัดฐานของกลุ่มที่วางไว้ได้ เช่น การไม่ผิดสัญญาชำระคืน การไม่กู้เงินไปใช้ในทางที่ผิด เป็นต้น ในขณะที่กลุ่มผู้นำที่เป็นคนรุ่นใหม่ของชุมชนเป็นกลุ่มที่มีกำลังกาย มีความรู้ชุดใหม่ ๆ และมีกำลังทรัพย์เพียงพอที่จะเข้า

ช่วยเหลืองานของกลุ่มและงานของชุมชนได้มากกว่าก็จะเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการสร้างและทำกิจกรรมนั้น ๆ ให้ประสบความสำเร็จ

ระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่รองรับอุดมการณ์แห่งทุนชุมชน

ความเข้มแข็งของชุมชนบ้านบัวที่สืบเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบันส่วนหนึ่งมีเงื่อนไขมาจากระบบคุณค่าที่ดำรงอยู่ในชุมชน นั่นคือ การให้คุณค่าต่อความดีและคนดีของชุมชน การยอมรับนับถือคนที่กระทำความดี และการยกย่องให้เป็นผู้นำของชุมชน ให้เป็นตัวอย่างแก่ลูกหลาน อีกทั้งยังมีวัฒนธรรมแห่งการเชิดชูคุณงามความดีนั้นให้คนรุ่นต่อมาได้รับรู้และเอาเป็นตัวอย่าง รวมถึงการที่ลูกหลานทำตามต้นแบบของพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ที่ประพฤติปฏิบัติ ย่อมทำให้ระบบคุณค่าของการนับถือคนดีและการทำความดีนั้นยั่งยืน ระบบการให้คุณค่าต่อการกระทำดีได้ถูกปรับใช้เพื่อรองรับการผลิตซ้ำอุดมการณ์แห่งทุนชุมชน การสร้างระบบคุณค่าของการออมสัจจะขึ้นเป็นการบรรทัดฐานของชุมชนใหม่ การออมสัจจะถือเป็นหน้าที่ซึ่งผู้ให้สัจจะไว้ต้องกระทำตาม การผิดสัจจะจะทำให้กลายเป็นคนไม่น่าเชื่อถือในสายตาของสมาชิก หรือการผิดนัดชำระหนี้ก็เป็นการผิดสัจจะและเป็นการทำผิดบรรทัดฐานของกลุ่มที่กำหนดไว้ ซึ่งจะถูกลงโทษทางสังคมอย่างรุนแรง เช่น การไม่ได้รับความเชื่อถือในคำพูด การตัดสิทธิของความเป็นสมาชิก การไม่ชำระหนี้จะทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าคุณนั้นเป็นคนไม่ดีเพราะโกงเงินของชาวบ้านที่ออมร่วมกันไว้ซึ่งถือเป็นการลงโทษที่รุนแรง ดังนั้นระบบคุณค่าของการออมสัจจะและบรรทัดฐานของกลุ่มออมทรัพย์จึงได้รับการปฏิบัติจากสมาชิกของกลุ่มอย่างเคร่งครัด แสดงให้เห็นได้จากกลุ่มออมทรัพย์ยังไม่เคยมีปัญหาของการให้กู้ยืมแล้วไม่ชำระคืนเลยตั้งแต่ก่อตั้งมา หากมีบางคนที่ขัดสนก็จะพยายามหยิบยืมคนอื่นมาชำระก่อนหรือขอผ่อนผันจากกรรมการกลุ่มเป็นครั้งคราวตามความจำเป็น

นอกจากนี้ยังมีการกำหนดบรรทัดฐานของการเลือกผู้นำของชุมชนที่ปรับเปลี่ยนไปบ้าง แต่ที่ยึดถือว่า ผู้นำชุมชนจะต้องเป็นคนดี เป็นคนมีคุณธรรม แต่ไม่จำเป็นต้องผ่านวัดหรือการบวชเรียนเช่นในอดีต หากต้องเป็นคนที่บ้านให้การยอมรับ และเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้โดยไม่ทำให้ครอบครัวของตนเองเดือดร้อน ผสานกับผู้นำรุ่นใหม่จะต้องมีความรู้ที่ทันต่อเหตุการณ์ และสามารถปรับตัวได้อย่างรวดเร็ว เป็นผู้นำที่ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานของรัฐมากพอสมควร เพราะจะเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนมากกว่าผู้นำที่ไม่สามารถสนองตอบนโยบายของรัฐได้ บรรทัดฐานของความเป็นผู้นำชุมชนได้ถูกปรับเปลี่ยนไปค่อนข้างมากจากยุคสังคมนิยม แต่อย่างไรก็ตามบรรทัดฐานของความดีก็ยังเป็นตัวกำกับว่าผู้นำนั้นจะดำรงอยู่ได้นานหรือไม่ เพราะชาวบ้านจะถือว่าความดีเป็นสิ่งสำคัญ หากผู้นำที่ตั้งขึ้นมาเป็นคนไม่ดีในสายตาของชาวบ้านก็จะถูกลดบทบาทลงหรือไม่ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านในที่สุด

อย่างไรก็ตามชุมชนบ้านบัวก็มีพลวัตที่คล้ายคลึงกับชุมชนชนบททั่วไปที่ถูกกระทำจากลัทธิบริโภคนิยมและวัตถุนิยมที่ถาโถมเข้าสู่ชุมชนภายใต้ระบบเศรษฐกิจของทุนนิยม การกลับคืนสู่ความเป็น

อยู่แบบพอเพียงโดยละทิ้งซึ่งความสวดสบายจากสิ่งอำนวยความสะดวกที่ได้จากสินค้าอุตสาหกรรม และสินค้าฟุ่มเฟือยอันเกิดจากการแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา นั้นเป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องแสวงหาทุนเงินตราให้มากเพียงพอต่อการสนองตอบความต้องการดังกล่าว ระบบอุดมการณ์แห่งการดำรงอยู่อย่างพอเพียงจึงต้องตั้งอยู่บนความสวดสบายอย่างพอเหมาะ กับฐานะของชาวบ้านด้วยเช่นกัน มิใช่ความเป็นอยู่อย่างพอมีพอกินเช่นในสังคมประเพณี ระบบคุณค่าบางอย่างจึงถูกละเลยไป เพราะถูกบริโภคนิยมเข้าครอบงำ อาทิ การพึ่งพาตนเองได้ในการบริโภค การพึ่งพากันเองของคนภายในชุมชน การให้ค่าต่อเงินตรามากกว่าคุณค่าของความดี เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีคนบางพวกบางกลุ่มที่ตกอยู่ภายใต้การบริโภคนิยมที่ผิดพลาด อาทิ ติดการพนัน ติดเหล้า เสพยาเสพติด และการใช้เงินอย่างฟุ่มเฟือยจนกลายเป็นคนยากจนและไร้ที่ทำกิน เด็ก ๆ รุ่นใหม่ของชุมชนบางกลุ่มกลายเป็นคนที่ไม่มีความสามารถหางานทำในเมืองหรือภาคอุตสาหกรรมได้ในยุคเศรษฐกิจตกต่ำ และยังไม่สามารถทำงานในภาคเกษตรได้ด้วยเนื่องจากไม่ได้สืบทอดระบบความรู้จากพ่อแม่ อีกทั้งยังไม่พอใจที่จะทำงานในภาคเกษตรเพราะเห็นว่าเป็นงานหนักและไม่มีศักดิ์ศรีเมื่อเปรียบเทียบกับงานที่ใช้ระบบความรู้สมัยใหม่ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากระบบการศึกษาในโรงเรียน สิ่งเหล่านี้ล้วนมาบั่นทอนระบบคุณค่าที่ดีงามของชุมชนซึ่งสะสมมาตั้งแต่ในอดีตให้ลดทอนลง กระนั้นชาวบ้านในกลุ่มของผู้หลักผู้ใหญ่ของชุมชนก็ได้ตระหนักถึงโทษภัยของสิ่งเหล่านี้และพยายามสั่งสอนลูกหลานที่ใกล้ชิดให้รู้เท่าทันต่อบริโภคนิยมที่เป็นภัยเท่าที่จะกระทำได้

ดังนั้น การปรับตัวของชุมชนภายใต้ระบบทุนนิยมของชุมชนบ้านบัว แสดงให้เห็นกระบวนการปรับตัวที่ต่อเนื่อง มีการคัดสรรทุนชุมชนชุดใหม่ที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนมากกว่าการยึดเอาทุนชุมชนดั้งเดิม หรือการยอมให้ทุนนิยมครอบงำเสียทั้งหมด มีการปรับเปลี่ยนและผลิตซ้ำอุดมการณ์ ระบบคุณค่า ระบบความรู้ และระบบความสัมพันธ์อย่างใหม่ ๆ ที่จะทำให้ชุมชนยังสามารถตอบสนองต่อความต้องการของสมาชิกในชุมชนได้ การปรับตัวของทุนชุมชนนั้นไม่มีจุดสิ้นสุด แม้ในเวลาที่ผู้วิจัยได้เข้าไปเก็บข้อมูล ก็ยังปรากฏภาพของการปรับตัว มีการทดลองปฏิบัติตามระบบความรู้ใหม่ ๆ ที่ชุมชนเพิ่งได้รับเข้ามา มีการสร้างบรรทัดฐานใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้น มีการขัดแย้งกันในแนวคิดต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายในชุมชน รวมถึงมีระบบอุดมการณ์ของทุนนิยมบางอย่างที่ดำรงอยู่อย่างเข้มแข็งในชุมชนและทำให้ทุนทางสังคมของชุมชนบ้านบัวในอดีตบางอย่างที่เป็นสิ่งดีงามได้ลดทอนหรือเสื่อมลง อย่างไรก็ตามปรากฏการณ์ที่ได้พบในชุมชนบ้านบัวได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการสะสมทุนชุมชนที่ต่อเนื่องยาวนาน การปรับตัวของชุมชนเพื่อให้อยู่รอดภายใต้ภาวะการณ์ที่คับขัน และการปรับตัวให้เกิดความเข้มแข็งภายใต้เงื่อนไขหรือข้อจำกัดของระบบเศรษฐกิจและสังคมในมหภาคที่ชุมชนจะต้องมีปฏิสัมพันธ์ด้วย ชุมชนบ้านบัวจึงเป็นตัวอย่างหนึ่งของชุมชนในชนบทที่สามารถสร้างความเข้มแข็งด้วยการปรับเปลี่ยนกระบวนการสะสมทุนชุมชนให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

บทที่ 8

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอเชิงทฤษฎีจากการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง “ทุนชุมชน : เงื่อนไขในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม” เกิดขึ้นจากการเล็งเห็นปัญหาของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ที่มุ่งเน้นให้ทุก ๆ หน่วยของสังคมทั้งในระดับมหภาคและระดับชุมชนท้องถิ่นมีการพัฒนาไปในทิศทางเดียวกัน นั่นคือการมุ่งไปสู่ความเป็นสังคมแห่งทุนนิยม กระบวนการพัฒนาดังกล่าวก่อให้เกิดการดูดซับเอาผลผลิตและมูลค่าส่วนเกินของชุมชนเข้าไปสร้างความเจริญเติบโตให้กับศูนย์กลางแห่งการพัฒนาประเทศ โดยคาดหวังว่าเมื่อศูนย์กลางเติบโตแล้วจะส่งผลต่อไปยังหน่วยของสังคมรอบ ๆ ข้างในที่สุด เมื่อระยะเวลาในการทดสอบสมมติฐานของรัฐได้ผ่านมาอย่างเนิ่นนานกว่า 50 ปีแล้วนั้น ได้เป็นสิ่งพิสูจน์ให้เห็นว่าแนวทางการพัฒนาดังกล่าวมิได้ประสบความสำเร็จดังที่คาดหวังไว้ ชุมชนท้องถิ่นที่ถูกนำไปยึดโยงกับระบบเศรษฐกิจทุนนิยมในระดับมหภาคภายใต้ระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงนั้น ทำให้ชุมชนกลายเป็นผู้อ่อนแอที่ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ทั้งในวิถีการผลิตและวิถีการดำรงชีพ แม้การพึ่งพาตนเองในเรื่องของการบริโภคภายในครัวเรือนก็เสื่อมสลายไปด้วย ในขณะที่เดียวกันเมื่อใดก็ตามที่ระบบเศรษฐกิจและสังคมในระดับมหภาคเกิดความคลอนแคลนจากการพึ่งพิงต่อระบบทุนนิยมและกลไกตลาดโลก ได้ส่งผลให้ชุมชนพลอยได้รับความกระทบกระเทือนอย่างรุนแรงด้วยเช่นกัน แต่สำหรับชุมชนบางชุมชนแล้วนั้นกลับได้แสดงให้เห็นถึงสิ่งซึ่งดำรงอยู่ในชุมชนซึ่งสามารถเรียกได้ว่าเป็น “ทุนชุมชน” ที่มีกระบวนการสะสมทุนยาวนานต่อเนื่อง ผ่านการแทรกแซงของรัฐและระบบเศรษฐกิจและสังคมภายนอกชุมชน และสามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป อีกทั้งยังไม่ทำลายคุณค่าของความเป็นชุมชนให้เสื่อมถอยลงไป หากการปรับตัวของทุนชุมชนจากยุคสมัยหนึ่งไปสู่อีกยุคสมัยหนึ่งนั้น ได้สร้างอำนาจการต่อรองให้แก่ชุมชนและทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง

การวิจัยนี้จึงให้ความสนใจต่อกระบวนการสะสมทุนชุมชนที่แตกต่างไปจากการสะสมทุนในนิยามของระบบทุนนิยม เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการพัฒนาแบบทางเลือกให้แก่ชุมชนและสังคมไทยมิให้ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของระบบทุนนิยม ดังนั้นในการศึกษาวิจัยนี้จึงได้เข้าไปศึกษาปรากฏการณ์ของกระบวนการสะสมทุนของชุมชนแห่งหนึ่ง โดยใช้นามสมมติว่า ชุมชนบ้านบัว เป็นชุมชนชาวนาดั้งเดิมที่มีอายุกว่าร้อยปี มีกระบวนการสะสมทุนที่ยาวนานนับตั้งแต่ชุมชนดำรงอยู่ในวิถีการผลิตเพื่อการยังชีพหรือสังคมประเพณี จวบจนกระทั่งชุมชนได้ผ่านกระบวนการปรับตัวเพื่อสร้างความเข้มแข็งต่อการสะสมทุนชุมชนที่ต้องอยู่ร่วมกับทุนนิยมในปัจจุบัน โดยการศึกษาปรากฏการณ์ดังกล่าวของชุมชนบ้านบัวนี้ ได้ใช้วิธีวิทยาของการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อนำเอาข้อมูลและปรากฏการณ์ที่ดำรงอยู่ในชุมชนมาสร้างเป็นทฤษฎีฐานราก (grounded theory) โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก 24 ราย ได้แก่ ผู้นำชุมชน คนเฒ่าคนแก่ ผู้นำและตัวแทนองค์กรทางสังคมที่อยู่ในชุมชน และชาวบ้านทั่วไปที่มีฐานะทาง

สังคมที่แตกต่างกันออกไป เพื่อมุ่งเน้นที่จะหาคำตอบสำหรับปัญหาการวิจัยใน 3 ส่วนได้แก่ 1) ความหมายของทุนชุมชนและกระบวนการสะสมทุนที่ดำรงอยู่ในสังคมประเพณีอันเป็นสังคมของชุมชนท้องถิ่นก่อนที่จะถูกแทรกแซงด้วยระบบทุนนิยม โดยอาศัยแนวคิดของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเท่าเทียมกัน แนวคิดของวิถีการผลิตแบบเอเชียของมาร์กซ์ และแนวคิดเกี่ยวกับอุดมการณ์และการผลิตซ้ำของอุดมการณ์ เป็นกรอบสำหรับการศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชนในอดีต 2) การแทรกแซงของระบบทุนนิยมต่อระบบเศรษฐกิจชุมชนซึ่งจะส่งผลต่อกระบวนการสะสมทุนในชุมชนให้เกิดความอ่อนแอ ลง โดยใช้แนวคิดของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของสเมลเซอร์ ที่กล่าวถึงเรื่องการจำแนกแจกแจงโครงสร้างทางสังคม แนวคิดเกี่ยวกับระบบทุนนิยมที่เข้ามากำหนดบทบาทหน้าที่ของชุมชนภายใต้ระบบการแบ่งงานกันทำในระดับมหภาค และระบบความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียมหรือแบบพึ่งพิง (dependent) ที่ทำให้ชุมชนกลายเป็นทุนนิยมแบบชายขอบ และ 3) การปรับตัวของทุนชุมชนและกระบวนการสะสมทุนในชุมชนเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ในระบบทุนนิยมระดับมหภาคได้อย่างไม่ถูกเอาเปรียบหรือมีอำนาจการต่อรองอย่างเท่าเทียม โดยอาศัยแนวคิดเรื่องการปะทะประสานด้วยวิถีแห่งการผลิต แนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่จะก่อให้เกิดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบช่วยเหลือเกื้อกูล (mutual aid) และการสร้างอำนาจต่อรองอย่างเท่าเทียม (balance of bargaining power) ต่อระบบทุนนิยมในระดับมหภาค

นัยของทุนชุมชนและการสะสมทุนในสังคมประเพณี

การวิจัยนี้ได้สืบค้นถึงนัยของทุนชุมชนในยุคของสังคมประเพณีซึ่งเป็นสังคมดั้งเดิมของชุมชนชาวนาไทยก่อนที่จะถูกระบบทุนนิยมเข้าแทรกแซง ผ่านการเล่าย้อนถึงประสบการณ์ของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนอย่างยาวนาน นิยามของทุนชุมชนในอดีตนั้นหมายถึงสิ่งที่ทำให้ชุมชนสามารถทำหน้าที่ของตนเองในการตอบสนองต่อความต้องการขั้นพื้นฐานของสมาชิกในชุมชนได้อย่างพอเพียง ทำให้ชุมชนมีความมั่นคงปลอดภัยสำหรับการอาศัยอยู่ร่วมกันของสมาชิกในชุมชนนั้น และมีการสืบทอดความเป็นชุมชนมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ดังนั้นข้อเสนอเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับการให้ความหมายของทุนชุมชนในสังคมประเพณีประกอบไปด้วย 4 ส่วนสำคัญ ได้แก่

1. ทุนชุมชนที่มีนัยหมายถึงความเป็นเจ้าของทุนปัจจัยการผลิตที่ดำรงอยู่ในชุมชนอย่างเพียงพอต่อการสร้างผลผลิตเพื่อการบริโภคภายในชุมชน ด้วยสังคมประเพณีนั้นชุมชนดำรงอยู่ภายใต้วิถีการผลิตเพื่อการยังชีพและต้องอาศัยผลผลิตภายในชุมชนนั้นเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชนเป็นหลัก ชุมชนที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์และเพียงพอต่อการสร้างผลผลิตให้แก่สมาชิกในชุมชน ย่อมทำให้ชุมชนนั้นเกิดความพอเพียงในการบริโภค ไม่ต้องดำรงอยู่ด้วยการพึ่งพาผู้อื่นหรือรอการช่วยเหลือจากรัฐ ทุนปัจจัยการผลิตของสังคมประเพณีประกอบไปด้วยสองส่วนสำคัญ คือ ทุน

ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ที่ดินทำกิน แหล่งน้ำ และป่าไม้ ซึ่งถือเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชนที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกันผ่านความเป็นสมาชิกของชุมชน ดังนั้นจึงต้องมีระบบการจัดสรร การใช้ประโยชน์และการรักษาสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติไว้เพื่อสืบต่อไปยังลูกหลานรุ่นถัดไปของชุมชน และทุนปัจจัยการผลิตส่วนที่สอง คือ ทุนแรงงานซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่ดำรงอยู่ในทุกครัวเรือนของชาวนา เป็นปัจจัยการผลิตขั้นพื้นฐานที่ไม่ต้องซื้อหาหรืออาศัยระบบแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา หากการสร้างผลผลิตขึ้นอยู่กับความเข้มข้นในการใช้แรงงานและความต้องการบริโภคของครัวเรือน ดังนั้นทั้งทรัพยากรธรรมชาติและแรงงานจึงเป็นทุนปัจจัยการผลิตสำคัญที่มีอยู่ในชุมชนนั่นเอง ชุมชนมีอำนาจการจัดการได้อย่างอิสระและมีเป้าหมายเพื่อความเป็นอยู่ของคนในชุมชนเป็นสำคัญ

2. ทุนชุมชนตามนัยของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของคนภายในชุมชนที่มีอยู่อย่างเสมอภาค ชาวบ้านในชุมชนดำรงอยู่ในระบบความสัมพันธ์อันเครือญาติ และมีการอุปถัมภ์กันภายในชุมชนแบบผู้ใหญ่กับผู้น้อย เด็กกับผู้ใหญ่ในชุมชน ชาวบ้านอยู่ร่วมกันด้วยการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันและตั้งอยู่บนระบบการแลกเปลี่ยนแบบแบ่งปันช่วยเหลือเกื้อกูลกันเองภายในชุมชน ฐานะความเป็นอยู่ของชาวบ้านมักไม่แตกต่างกันมากนักด้วยความพออยู่พอกิน แม้มีการสะสมบ้างก็เป็นไปเพื่อความมั่นคงปลอดภัยในการบริโภคมากกว่าการสะสมทางด้านวัตถุเพื่อเลื่อนฐานะทางสังคม การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนมีไม่มากนักเพราะแต่ละชุมชนมีความพอเพียงในการผลิตและการบริโภคของตนเอง

3. ทุนชุมชนตามนัยที่หมายถึง ระบบความรู้ดั้งเดิมของชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นและดำรงอยู่ในชุมชนนั้น ๆ อันประกอบไปด้วยระบบความรู้ในสองส่วนสำคัญ ได้แก่

3.1. ระบบความรู้ในวิถีการผลิตเพื่อการยังชีพ ซึ่งเกิดขึ้นจากการสั่งสมความรู้ของชาวบ้านผ่านกระบวนการเรียนรู้และประสบการณ์ที่อยู่ในกิจกรรมการผลิตของชาวนา อาทิ ความรู้ในการปลูกข้าว การเลือกพันธุ์ข้าว การสังเกตดินฟ้าอากาศ การพิจารณาลักษณะที่ดินเพื่อเลือกใช้งานให้เหมาะสม การสร้างงานหัตถกรรมในครัวเรือน และการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพและการใช้งานในชีวิตประจำวันต่าง ๆ ภายในชุมชน เป็นระบบความรู้ที่แตกต่างกันออกไปตามกระบวนการผลิต การประกอบอาชีพของคนในชุมชน และสภาพดินฟ้าอากาศของชุมชน ดังนั้นจึงเป็นระบบความรู้ที่ไม่ตายตัว หากต้องปรับเปลี่ยนไปตามธรรมชาติที่แปรผันและทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ๆ เป็นระบบความรู้ที่ถูกถ่ายทอดผ่านการทำกิจกรรมการผลิตร่วมกันของคนในครอบครัว ซึ่งกิจกรรมการผลิตนี้เกิดขึ้นเป็นวัฏจักรในรอบปีและกลายเป็นอาชีพหลักของทุกครอบครัวในชุมชน

3.2. ระบบความรู้ในวิถีการดำรงชีพภายในชุมชน เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเพื่อให้การดำเนินชีวิตในชุมชนเป็นไปอย่างปกติสุข ได้แก่ ความรู้ในการหาอาหาร ความรู้ในการหาสมุนไพรและของป่า ความรู้ในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ความรู้ในการครองเรือน การเลี้ยงดูเด็ก และการดำเนินชีวิตทั่วไปในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นความรู้ที่สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติที่เป็นบริบทรอบ ๆ ตัวของชุมชน ระบบความรู้เหล่านี้สมาชิกภายในชุมชนเป็นผู้ผลิตขึ้นและสืบทอดความรู้ดังกล่าวผ่านไปยังลูกหลานด้วยการ

สั่งสอนกันภายในครอบครัว การสืบทอดผ่านการอบรมจากวัด และผู้หลักผู้ใหญ่ภายในชุมชนถ่ายทอดสู่คนรุ่นถัดไป ให้สามารถเรียนรู้การดำรงชีพอยู่ในชุมชน การแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยอิสระ ไม่ต้องรอพึ่งพาองค์กรภายนอกชุมชนเข้ามาช่วยเหลือ

4. ทุนชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของระบบคุณค่าและบรรทัดฐานของชุมชนอันเป็นแรงเกาะเกี่ยวของคนในสังคมให้อยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ได้แก่ การเชื่อในการกระทำความดี และการให้นิยามของความเป็นคนดีที่ชาวบ้านให้การยกย่องนับถือ การสร้างบรรทัดฐานแห่งการนับถือผู้ใหญ่และผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชนด้วยเป็นผู้สร้างประโยชน์ให้แก่ลูกหลานและทำคุณค่าให้แก่สังคม และบรรทัดฐานของครอบครัวที่จะต้องเลี้ยงดูลูกหลานเพื่อเป็นคนดีเพื่อสืบทอดชุมชนต่อไป และครอบครัวยังมีหน้าที่ในการดูแลผู้สูงอายุในครอบครัวให้ได้รับความสุขในบ้านปลายของชีวิต

กระบวนการสะสมทุนชุมชนในอดีตทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ชุมชนมีความเป็นอยู่อย่างพอเพียงในการดำรงชีพและดำรงวิถีการผลิตได้ด้วยตนเองนั้น เป็นเพราะชุมชนนั้นมีปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญสองประการ ได้แก่ *ประการแรก* คือ ชุมชนนั้นมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะการมีที่ดินทำกินที่เพียงพอสำหรับสมาชิกในชุมชนได้ทำกินและมีลักษณะของที่ดินทำกินที่สามารถสร้างผลผลิตได้อย่างหลากหลาย เช่น มีทั้งที่ราบลุ่มสำหรับทำนา ที่ราบสำหรับทำสวน และที่เนินหรือที่สูงสำหรับทำไร่ และมีแหล่งน้ำใกล้ที่ตั้งของชุมชนเพราะน้ำเป็นปัจจัยการผลิตทางธรรมชาติที่สำคัญจะทำให้เกิดผลผลิตที่เพียงพอตลอดทั้งปี และ *ปัจจัยประการที่สอง* ที่ทำให้กระบวนการสะสมทุนชุมชนทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ คือ การที่ชุมชนอยู่ห่างไกลจากการครอบงำของกลไกรัฐและกลไกตลาดนั้น จึงทำให้ชุมชนมีความเป็นอิสระในการบริหารจัดการต่อทุนภายในชุมชนให้เป็นไปตามความต้องการของชุมชนและไม่ถูกดูดซับเอาไปสู่ภายนอกชุมชนเช่นในสังคมแห่งทุนนิยม

กระบวนการแทรกแซงของทุนนิยมต่อระบบเศรษฐกิจชุมชน

การเปลี่ยนแปลงของทุนชุมชนที่เกิดขึ้นในช่วงของการเปลี่ยนผ่านจากสังคมประเพณีไปสู่สังคมแห่งทุนนิยมนั้นมีเงื่อนไขสำคัญสองประการ คือ

1. ความพยายามเชื่อมโยงชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม โดยปัจจัยกายภาพที่ปรากฏชัดเจนในการเชื่อมโยงให้นายทุน รัฐ และกลไกตลาดเข้าสู่ชุมชนได้สะดวกรวดเร็วมากขึ้น นั่นคือการสร้างเส้นทางคมนาคมเพื่อเชื่อมโยงชุมชนกับเมืองและระหว่างชุมชนกับชุมชน และระบบการสื่อสารต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการกระจายข่าวสารข้อมูลในสังคมต่าง ๆ ไปสู่กันอย่างทั่วถึงและรวดเร็วขึ้น การเข้ามาของสาธารณูปโภค (infrastructure) ทั้งหลายเป็นสิ่งที่กระตุ้นให้ชุมชนเข้าสู่ระบบทุนนิยมอย่างรวดเร็วไม่ว่าจะเป็น การนำเอาทุนเงินตราและนายทุนจากภายนอกเข้าสู่ชุมชน การนำเข้าเทคโนโลยีการผลิต

ใหม่ ๆ เข้าสู่ชุมชน การสร้างระบบชลประทาน และการนำความต้องการของตลาดเข้ามาสู่ชุมชน ทำให้ชุมชนถูกยึดโยงกับระบบทุนนิยมอย่างไม่สามารถถอนตัวได้

2. การเชื่อมโยงชุมชนกับกลไกของรัฐ โดยลักษณะของการเชื่อมโยงนั้นแสดงออกมาในรูปของการเข้าครอบงำชุมชนด้วยการกำหนดนโยบายจากมหากลไญ์ชุมชน เริ่มจากการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติให้เป็นแนวนโยบายหลักสำหรับการพัฒนาประเทศให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน นั่นคือการพัฒนาไปสู่ความเป็นสังคมทันสมัยภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เครื่องมือที่รัฐใช้ในการเผยแพร่อุดมการณ์แห่งการพัฒนากลไกรัฐผ่านโครงการพัฒนาท้องถิ่น โครงการโครงสร้างพื้นฐาน การประกวดหมู่บ้านดีเด่น และการทุ่มเทงบประมาณจากส่วนกลางเข้าสู่ชุมชน เพื่อพลิกผันให้ชุมชนเป็นผู้ตอบสนองต่อความต้องการของรัฐที่กลายเป็นเครื่องมือของทุนนิยมอีกทอดหนึ่ง

การเชื่อมโยงเอาชุมชนเข้าสู่กลไกของระบบทุนนิยม และกลไกของรัฐ มีกระบวนการแทรกแซงทั้งในส่วนของการผลิต วิธีการดำรงชีพ การจัดระเบียบทางสังคม และระบบความรู้ของชุมชน ดังนี้

1. เกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงการผลิตของชุมชนจากวิธีการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่วิธีการผลิตเพื่อการค้า โดยมีเป้าหมายแห่งการผลิตเพื่อตอบสนองต่อความต้องการจากภายนอกชุมชน ลดความหลากหลายของผลผลิตหันไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่ให้ผลผลิตคราวละมาก ๆ มีการลงทุนในการสร้างผลผลิตมากขึ้นเพื่อเร่งการผลิต และทำให้ราคาของผลผลิตลดต่ำลง

2. เกิดการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างของสังคมตั้งแต่ระดับมหากลไญ์จนถึงระดับชุมชน เพื่อให้สอดคล้องกับแนวคิดสำคัญของสังคมทุนนิยมที่ต้องการให้เกิดการแบ่งงานกันทำ มีการสร้างความเชี่ยวชาญเฉพาะอย่างขึ้น มีหน่วยทางสังคมใหม่ ๆ เกิดขึ้นเพื่อรองรับหน้าที่เฉพาะอย่างมากขึ้น และลดบทบาทหน้าที่ของครัวเรือนและชุมชนลงให้กลายเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะในการผลิตสินค้าในภาคเกษตรเท่านั้น

3. เกิดกระบวนการแผ่ขยายตลาดผู้บริโภคสินค้าอุตสาหกรรมเข้าสู่ชุมชน ด้วยชุมชนกลายเป็นผู้ผลิตเฉพาะสินค้าทางการเกษตรเพียงบางอย่าง ชุมชนจึงไม่สามารถพึ่งพาตนเองในเรื่องการบริโภคได้ตามลำพังอีกต่อไป หากต้องอาศัยระบบการแลกเปลี่ยนโดยผ่านกลไกตลาด โดยชุมชนถูกกำหนดให้ทำหน้าที่เป็นผู้บริโภคสำหรับสินค้าที่ชุมชนไม่ได้ผลิตอีกต่อไปด้วยเหตุผลหลาย ๆ ประการ อาทิ ชุมชนไม่มีความถนัดในการผลิตสินค้าบางอย่าง ชุมชนมีต้นทุนการผลิตที่สูงกว่าการผลิตคราวละมาก ๆ จากระบบอุตสาหกรรม เมื่อสินค้าอุตสาหกรรมถูกผลิตออกมาเป็นจำนวนมาก ชุมชนจึงเป็นเป้าหมายหนึ่งของระบบอุตสาหกรรมที่ต้องการแผ่ขยายตลาดลูกค้าเข้าสู่ชุมชน เพื่อดูดซับเอาทุนเงินตราออกจากชุมชนกลับคืนสู่ระบบอุตสาหกรรมหรือระบบนายทุนอีกด้านหนึ่ง

กระบวนการแทรกแซงของระบบทุนนิยมต่อการสะสมทุนของชุมชน ยังผลให้ทุนชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปเพื่อสนับสนุนต่ออุดมการณ์แห่งทุนนิยมที่ถูกสร้างขึ้นให้เกิดการยอมรับและกลายเป็น

บรรทัดฐานใหม่ของชุมชน โดยข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่ค้นพบจากนัยของทุนชุมชนภายใต้ระบบทุนนิยมที่เปลี่ยนแปลงไป มีดังนี้

1. ทุนชุมชนที่หมายถึงความเป็นเจ้าของทุนปัจจัยการผลิตนั้นถูกโยกย้ายจากชุมชนไปสู่ความเป็นเจ้าของทุนโดยปัจเจกบุคคลที่สำคัญคือ ความเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน และความเป็นเจ้าของแรงงานของตนเอง ซึ่งปัจจัยการผลิตเหล่านี้สามารถนำออกมาซื้อขายแลกเปลี่ยนได้ด้วยทุนเงินตรา ในส่วนของทุนทรัพยากรธรรมชาติหรือทุนสาธารณะนั้น ถูกจัดการโดยรัฐซึ่งแสดงตนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตของชุมชน ทำให้ชุมชนไร้ซึ่งอำนาจในการจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่อยู่ในชุมชนได้อย่างอิสระเช่นในอดีต

2. ทุนชุมชนตามนัยของระบบความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น ทุนนิยมได้ทำให้ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวกลายเป็นระบบความสัมพันธ์แบบไม่เสมอภาค ด้วยชุมชนได้ตกอยู่ในฐานะของการพึ่งพิงต่อระบบตลาดทั้งในด้านการผลิตและการบริโภค นอกจากนี้ชุมชนยังตกอยู่ภายใต้การครอบงำของรัฐ โดยรัฐได้เข้ามาจัดการต่อการใช้ทรัพยากรทั้งปวงของชุมชน การกำหนดทิศทางการพัฒนาของชุมชน และการสร้างสภาวะให้ชุมชนต้องพึ่งพิงงบประมาณและการแก้ปัญหาจากรัฐ สำหรับระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนก็แปรเปลี่ยนไปจากระบบความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกัน ไปสู่ระบบความสัมพันธ์ที่ถูกตีค่าด้วยมูลค่าแลกเปลี่ยนระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง และระบบแลกเปลี่ยนเชิงการค้าเข้ามาทดแทนการแลกเปลี่ยนแบบแบ่งปันเกื้อกูลกันของคนในชุมชนให้ลดน้อยลง

3. ทุนชุมชนตามนัยของระบบความรู้ดั้งเดิมของชุมชนถูกทำให้ล้าสมัยและถูกแทนที่ด้วยระบบความรู้ชุดใหม่ที่สอดคล้องกับอุดมการณ์แห่งทุนนิยม โดยเฉพาะระบบความรู้เดิมในวิถีการผลิตที่ชาวบ้านเคยสร้างขึ้นเองและสามารถควบคุมการใช้งานได้ หันไปสู่การใช้เทคโนโลยีการผลิตที่นำเข้าจากภายนอกชุมชนซึ่งเป็นระบบความรู้ที่ระบบอุตสาหกรรมเป็นผู้ผลิตนำเข้ามาทดแทนระบบความรู้เดิม นอกจากนี้ระบบความรู้ในการดำรงชีพของชุมชนได้ถูกจัดเข้าสู่ระบบการศึกษาในโรงเรียน ซึ่งไม่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน หากเป็นชุดความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นจากบริบทของสังคมเมืองและสังคมอุตสาหกรรม จึงทำให้เกิดความแปลกแยกจากระบบความรู้ชุดเดิม ชาวบ้านถูกกระทำให้รู้สึกว่าคุณค่าความรู้เดิมของตนเองนั้นล้าสมัยและไม่มีคุณค่าเพียงพอที่จะสืบทอดต่อไป ในขณะที่คนรุ่นใหม่ของชุมชนที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้จากระบบโรงเรียนก็ไม่สามารถปรับตัวให้ดำรงอยู่ในชุมชนได้ด้วยความรู้ชุดใหม่ที่ได้รับมา

4. ทุนชุมชนที่หมายถึงระบบคุณค่าและบรรทัดฐานของชุมชนที่ยึดเอาความดีความชั่วเป็นเกณฑ์ในการกำหนดการยอมรับของผู้คนในชุมชน ได้ถูกเบียดขับด้วยการให้คุณค่าต่อการสะสมทุนเงินตรา การสะสมวัตถุ และการครอบครองที่ดิน การกำหนดฐานะของคนในสังคมให้เกิดความเหลื่อมล้ำกันด้วยระบบการให้ค่าแก่วัตถุนิยม มีการสร้างกระแสแห่งการบริโภคนิยมให้เกิดขึ้นภายในชุมชนเพื่อให้เกิดวัฏจักรแห่งการหมุนเวียนทุนและดูดซับทุนกลับคืนสู่ระบบตลาด การบริโภคอย่างฟุ่มเฟือยเพื่อความ

เป็นอยู่ที่สะดวกสบายขึ้นกว่าในอดีตทำให้สภาวะของความเป็นอยู่อย่างพอเพียงเจือจางไปจากชุมชนเป็นอย่างมาก

กระบวนการปรับตัวของทุนชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งในบริบทของทุนนิยม

ชุมชนที่ผ่านกระบวนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ผ่านการจำแนกแจกแจงเชิงโครงสร้างทางสังคม และชุมชนยังต้องดำรงอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยมในระดับมหภาคนั้น ทำให้กระบวนการสะสมทุนชุมชนต้องมีการปรับตัว ซึ่งกระบวนการปรับตัวของทุนชุมชนเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทใหม่นั้นมีอยู่ในสามมิติ ได้แก่

1. การดำรงอยู่ของทุนชุมชนเดิมที่ยังคงเหมาะสมกับบริบทของชุมชนในปัจจุบัน ด้วยทุนชุมชนเดิมนั้นสอดคล้องกับอุดมการณ์แห่งทุนของชุมชนที่ฝังรากลึกอยู่ในชุมชนมาช้านาน ได้แก่ การสร้างความหลากหลายของผลผลิตในชุมชนเพื่อให้ชุมชนยังคงพึ่งพาตนเองได้ในส่วนของการบริโภคภายในชุมชน การใช้ภูมิความรู้เดิมในการจัดสรรที่ดินทำกินให้เกิดประโยชน์ตามลักษณะของที่ดิน ระบบคุณค่าอันเป็นบรรทัดฐานดั้งเดิมของชุมชนที่ทำให้ชุมชนสืบต่อมาอย่างยาวนานนั้น เป็นสิ่งยืนยันว่าบรรทัดฐานนั้นสอดคล้องกับทุนชุมชนที่เกิดขึ้นจากชุมชนนั่นเอง ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่อยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกันยังคงปรากฏให้เห็นในชุมชนไทยแม้จะมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปก็ตาม

2. การบูรณาการระหว่างทุนชุมชนเดิมจากสังคมประเพณีกับทุนชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นจากการปรับตัวเข้าสู่อุดมการณ์แห่งทุนนิยมที่เข้ามาสู่ชุมชน ได้แก่ การคิดสรรที่จะสร้างผลผลิตเพื่อการค้าจากความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบที่ชุมชนมีต่อภายนอกชุมชน เพื่อให้ชุมชนไม่เสียเปรียบต่อกลไกตลาด และระบบการแลกเปลี่ยนในระดับมหภาค มีการผสมผสานเอาความรู้เดิมในวิถีการผลิตกับระบบความรู้ใหม่ที่ถูกนำเข้ามาจากภายนอกชุมชน การผสมผสานเอาระบบความรู้ในการดำรงชีพภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไปกับการให้คุณค่าต่อระบบครอบครัวเพื่อให้ชุมชนสืบต่อไป

3. การสร้างทุนชุมชนชุดใหม่ที่สอดคล้องกับชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป เป็นการปรับตัวอีกรูปแบบหนึ่งของชุมชนที่เกิดขึ้น ชุมชนจำเป็นต้องสร้างทุนชุมชนใหม่ที่ไม่เคยมีอยู่เลยในชุมชน เพื่อให้ทุนชุมชนชุดใหม่นี้เข้ามาแก้ปัญหาให้แก่ชุมชน และสามารถผสมผสานให้ทุนชุมชนกับทุนนิยมอยู่ร่วมกันได้ตามแนวทางของการประทะประสานของสองแนวคิด ได้แก่ การสร้างกลุ่มทุนทางสังคมขึ้นมาในชุมชน ด้วยความกระจัดกระจายของทุนแบบปัจเจกที่ดำรงอยู่ในชุมชนเป็นทุนเล็กทุนน้อยที่ไม่สามารถคัดค้านต่ออำนาจของนายทุนได้ หากมีการรวมตัวกันของทุนย่อย ๆ เป็นกลุ่มก้อน เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ กลุ่มแปรรูปผลผลิต กลุ่มเกษตรกร หรือกลุ่มอาชีพต่าง ๆ จะทำให้เกิดพลังในการต้านทานต่ออำนาจของ

ระบบทุนนิยม และสร้างอำนาจต่อรองกับกลไกรัฐและกลไกตลาดให้เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มได้ดีกว่าการต่อรองของเจ้าของทุนรายย่อย ๆ ในชุมชนตามลำพัง

นัยของทุนชุมชนชุดใหม่ภายใต้การบูรณาการของทุนชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ในระบบทุนนิยมอย่างไม่เสียเปรียบ และก่อให้เกิดอำนาจการต่อรองที่เป็นธรรมต่อชุมชน ทำให้ชุมชนมีอำนาจอิสระในการจัดการต่อทุนชุมชนที่ดำรงอยู่เพื่อประโยชน์ของชุมชน ชุมชนที่เข้มแข็งได้เลือกสรรเอาทั้งทุนชุมชนเดิม ทุนชุมชนใหม่ และการผสานทุนชุมชนทั้งสองเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดชุดของทุนชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป นัยของทุนชุมชนชุดใหม่ที่ค้นพบเป็นข้อเสนอเชิงทฤษฎีตามนัยของทุนชุมชนทั้งสี่ส่วนประกอบด้วย

1. ความเป็นเจ้าของทุนปัจจัยการผลิตได้ถูกกระจายไปสู่ปัจเจกบุคคลรายย่อย ๆ ภายในชุมชนโดยไม่ถูกจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มของนายทุนเช่นในระบบทุนนิยม ความเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตรายย่อย ๆ นี้เองที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความเป็นอิสระในการจัดสรรและใช้ประโยชน์จากปัจจัยทำกินของตนเองเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของครัวเรือน รวมถึงการสร้างผลผลิตส่วนเกินเพื่อการค้าและสร้างการสะสมภายในครัวเรือนตามความต้องการของผู้เป็นเจ้าของทุนทำกิน หากแต่การเป็นทุนเล็กทุนน้อยนี้จึงไม่เกิดการผูกขาดจากนายทุนกลุ่มเล็ก ๆ หรือเกิดการเอาเปรียบกันภายในชุมชนเช่นที่ปรากฏในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม นอกจากนี้แล้วแม้ความเป็นเจ้าของทุนสาธารณะหรือทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนจะถูกรัฐเข้ามาประกาศความเป็นเจ้าของ แต่ชุมชนก็ยังจัดการและจัดสรรการใช้ประโยชน์ภายในชุมชนได้เอง ด้วยการแสดงให้เห็นว่าชุมชนมีความเข้มแข็งที่จะจัดการต่อทรัพยากรของชุมชนให้เกิดประโยชน์ส่วนรวมและไม่ไปขัดขวางต่อแนวนโยบายของรัฐ เป็นการสร้างการยอมรับให้เกิดแก่รัฐเพื่อผสานประโยชน์ร่วมและดึงทุนนั้นมาอยู่ภายใต้การจัดการของชุมชนได้

2. ทุนชุมชนชุดใหม่นี้อยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกันภายในชุมชนผ่านการบูรณาการกลุ่มทางสังคม การช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างคนในชุมชน และระหว่างชุมชนกับชุมชนนั้นไม่จำเป็นจะต้องดำรงอยู่บนระบบความสัมพันธ์อันที่เครือข่ายเช่นในสังคมประเพณี หากระบบความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูลกันผ่านกลุ่มทางสังคมนั้นเกิดขึ้นจากการสร้างจิตสำนึกแห่งชุมชน การนำเอาปัญหาปัจเจกมาสู่การเป็นปัญหาสาธารณะที่จะต้องร่วมมือกันแก้ปัญหา หรือการรวมกลุ่มกันเพื่อให้เกิดอำนาจต่อรองอย่างเป็นธรรมต่อชุมชนที่จะต้องมิปฏิสัมพันธ์กับองค์กรภายนอกชุมชน มีการรวมกลุ่มทุนทางเศรษฐกิจหรือการรวมทุนเงินตราให้เป็นกลุ่มก้อนเพื่อให้เกิดวงจรทุนหมุนเวียนภายในชุมชน มีการสร้างกลุ่มทางสังคมเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้และการแก้ปัญหา ร่วมกันในการประกอบอาชีพ และการสร้างกลุ่มทางสังคมเพื่อช่วยเหลือสมาชิกของชุมชนที่ด้อยโอกาสทางสังคมมากกว่าคนอื่น ๆ

3. ระบบความรู้ของชุมชนที่เกิดจากการผสานระบบความรู้เดิมกับระบบความรู้ชุดใหม่ให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนมากขึ้น ด้วยชุมชนมีระบบความรู้เดิมที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ การลองผิดลองถูกมาช้านานและสอดคล้องกับบริบทของชุมชน ดังนั้นความรู้ดั้งเดิมจึงมีคุณค่าต่อการดำรง

อยู่ของชุมชน แต่ด้วยการพัฒนาของระบบความรู้ใหม่ที่มีเทคโนโลยีทันสมัย มีความสะดวกรวดเร็ว ช่วยในการผ่อนแรง ประหยัดเวลา และสร้างคุณค่าส่วนเกินได้มากกว่าเทคโนโลยีการผลิตเดิม การผสานเอาสองชุดความรู้เข้าด้วยกันเพื่อสร้างวิธีการผลิตสองวิถีขึ้นในชุมชนนั้นคือผลิตเพื่อการบริโภคควบคู่ไปกับการผลิตเพื่อการค้า และในวิธีการดำรงชีพอยู่ในชุมชน ก็มีทั้งระบบความรู้ดั้งเดิมที่ถูกสืบทอดมาผสานกับระบบความรู้ใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นและสืบทอดให้กลายเป็นระบบความรู้ชุดใหม่ของชุมชน ได้แก่ ความรู้ในการรักษาโรคภัยด้วยสมุนไพรควบคู่ไปกับการรักษาแบบแพทย์แผนใหม่ ระบบความรู้ในการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม ระบบความรู้ในการจัดการต่อองค์กรทางสังคมแบบใหม่ซึ่งยังไม่เคยมีมาก่อนในสังคมประเพณี และเป็นรูปแบบขององค์กรที่สลับซับซ้อนเกินกว่าความรู้จักของคนในสังคมเดิม

4. ทุนชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ผ่านกลไกอุดมการณ์และระบบคุณค่าของชุมชน นั่นคือความมีจิตสำนึกแห่งชุมชนที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้บริบทของชุมชนที่ยังต้องดำรงอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยมประกอบด้วย การมีจิตสำนึกในการแก้ปัญหาาร่วมกันของคนในชุมชน ปัญหาบางปัญหาซึ่งเคยเป็นปัญหาของครัวเรือนได้ถูกแปรให้เป็นปัญหาร่วมของชุมชน เช่น การเลี้ยงดูคนแก่ที่ไม่มีลูกหลาน การดูแลครอบครัวที่มีคนพิการ คนยากจนไร้ที่ดินทำกินในชุมชน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้กลายเป็นปัญหาร่วมของชุมชนสมาชิกของชุมชนรู้สึกว่าจะต้องแก้ไขปัญหานั้นร่วมกัน มีการสร้างบรรทัดฐานแห่งการเสียสละประโยชน์ของปัจเจกให้แก่ประโยชน์ของส่วนรวม มีการสร้างจิตสำนึกของการมีส่วนร่วมของสมาชิกต่อกิจกรรมของชุมชน โดยมีระบบการให้คุณค่าของความเป็นสมาชิกของกลุ่มและความมีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่กำหนดคุณค่านั้น นอกจากนี้ระบบคุณค่าเดิมที่ยังคงดำรงอยู่และถูกฟื้นฟูให้คนรุ่นใหม่เห็นความสำคัญมากขึ้นนั่นคือการให้คุณค่าต่อการกระทำความดีและให้นิยามของความดีกว้างขวางมากขึ้นเพื่อเป็นสิ่งยึดโยงให้คนในชุมชนอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข การยกย่องนับถือคนดีและคนเฒ่าคนแก่ที่สร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชน และการสร้างระบบของการช่วยเหลือกันเองภายในชุมชนให้กลายเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญของชุมชน

ดังนั้นการให้ความหมายต่อทุนชุมชนที่ปรากฏในงานวิจัยนี้ จึงเป็นการสร้างนิยามของทุนขึ้นจากวิถีการผลิต ระบบเศรษฐกิจ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบความรู้ และระบบคุณค่าที่ดำรงอยู่ในชุมชน และมีพลวัตเมื่อบริบทรอบตัวปรับเปลี่ยนไปหรือถูกกระทำจากบริบทภายนอกชุมชน เพื่อให้ทุนชุมชนนั้นเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการดำรงอยู่ของชุมชนและการทำหน้าที่ของชุมชนได้อย่างสมบูรณ์ หากทุนชุมชนมีการปรับเปลี่ยนอย่างเหมาะสมย่อมทำให้ชุมชนนั้น ๆ ดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง มีอำนาจต่อรอง และไม่ตกอยู่ในภาวะพึ่งพิงต่ออำนาจแห่งทุนนิยม กระบวนการสร้างและการสะสมทุนชุมชนไม่สามารถเกิดขึ้นได้จากการกระทำหรือสั่งการจากบุคคลหรือหน่วยงานจากภายนอกชุมชน แต่จะต้องเกิดขึ้นจากการสร้างระบบอุดมการณ์ และการผลิตซ้ำจนกลายเป็นจิตสำนึกแห่งชุมชนที่จะทำให้คนในชุมชนเห็นถึงคุณค่าของทุนที่ดำรงอยู่ในชุมชนของตนเอง รู้สึกถึงศักดิ์ศรีแห่งการพึ่งพาตนเอง การร่วมแรงร่วม

ใจกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนร่วมกัน และท้ายสุดคือการสืบทอดระบบอุดมการณ์และคุณค่าของทุนชุมชนสู่คนรุ่นถัดไป

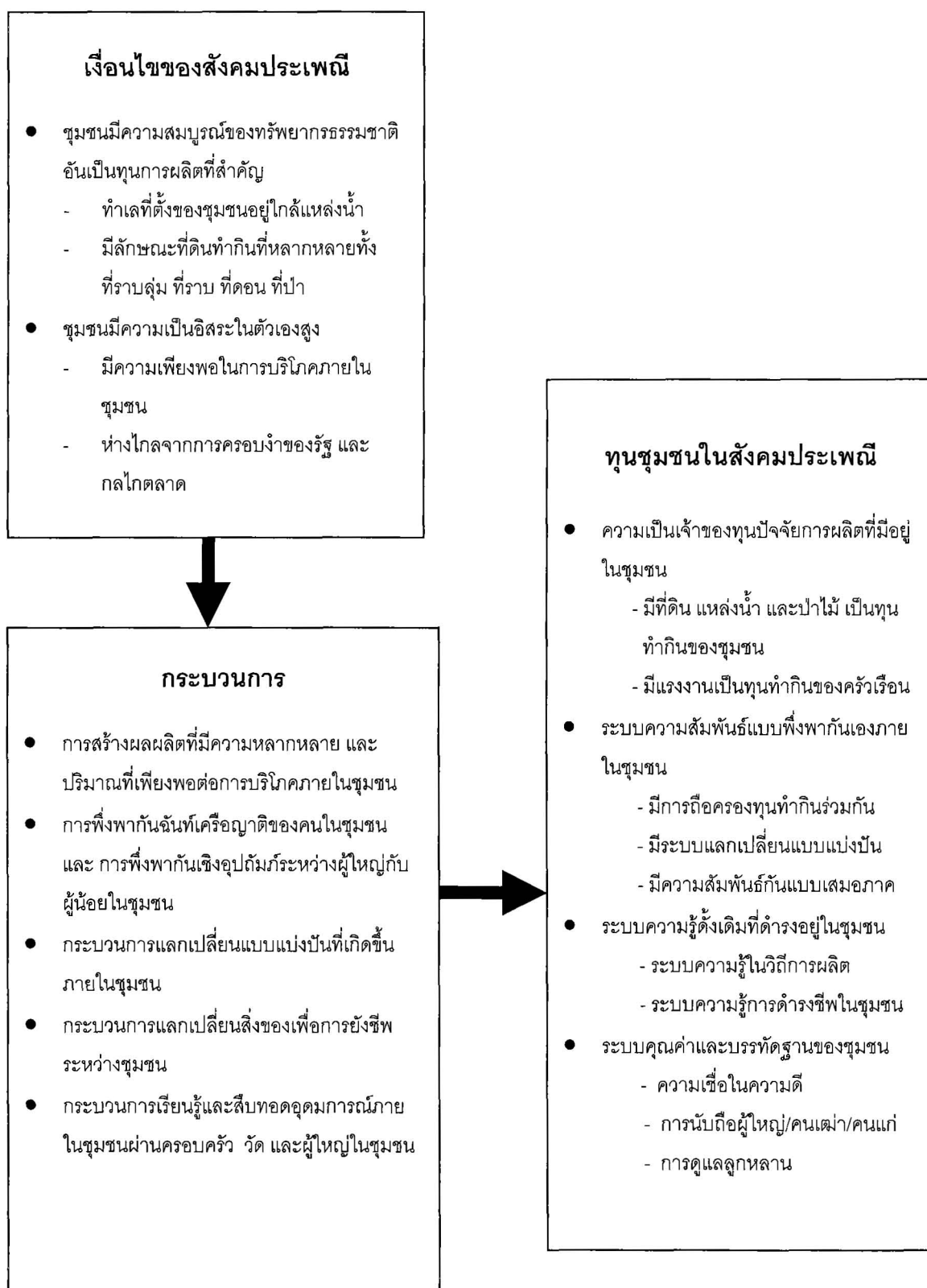
ข้อเสนอที่เกี่ยวข้องกับชุมชนจากการวิจัย

จากผลของงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการสะสมทุน และระบบเศรษฐกิจแบบทางเลือกที่ชุมชนสามารถสร้างขึ้นเพื่อเป็นแนวทางการพัฒนาของตนเองได้อย่างเข้มแข็ง ซึ่งชุมชนหลาย ๆ แห่งมีศักยภาพเพียงพอต่อการแก้ปัญหาของตนเองร่วมกันและสามารถพึ่งพาตนเองได้ แม้จะอยู่ภายใต้ระบบทุนนิยมในระดับที่เหนือกว่าก็ได้หมายความว่าชุมชนนั้นจะไม่มีทางออกหรือต้องยอมจำนนต่อระบบทุนนิยมอย่างไรอำนาจต่อรอง หากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนจะได้สร้างกรอบแนวคิดของงานขึ้นมาจากบริบทชุมชนหรือปรากฏการณ์ที่ดำรงอยู่จริงในชุมชน มิใช่การนำเอาแนวคิดของทุนนิยมเข้าไปเป็นกรอบในการมองพัฒนาการต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนอย่างที่หน่วยงานของรัฐได้พยายามสร้างกรอบแนวคิดในการพัฒนาให้กับชุมชนโดยการจำลองเอาแผนการพัฒนาประเทศหรือเมืองไปสู่แผนการพัฒนาชนบท หรืองานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในอดีตที่ผ่านมามักจะสรุปว่าชุมชนชนบทนั้นยากจน ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ในเชิงทุน และจะต้องนำเอาระบบผลิตแบบอุตสาหกรรมเข้าไปเพื่อทำให้ชุมชนนั้นกลายเป็นแหล่งสนับสนุนแรงงานที่ไร้ทักษะให้แก่โรงงานและอธิบายว่านั่นคือการสร้างงานในชนบท การมองว่าชุมชนไร้ซึ่งทุนเงินตราสำหรับการพัฒนาความเจริญ และแก้ปัญหาด้วยการนำเอาเงินงบประมาณทุ่มเทลงไปเพื่อสร้างสาธารณูปการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการจ้างงาน และเพื่อนำไปสู่การเพิ่มรายได้ต่อหัวให้กับคนในชุมชนด้วยคำอธิบายว่าเมื่อคนในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้นก็จะมีเงินตราเพียงพอสำหรับการซื้อเพื่อบริโภคต่อไป แนวคิดเช่นนี้จึงถือเป็นการมองชุมชนอย่างผิดฝาผิดตัว เพราะเป็นการนำเอาชุมชนไปอธิบายด้วยกรอบคิดของทุนนิยมที่มีบริบทแตกต่างจากบริบทของชุมชนไทยเป็นอย่างมากทั้งอุดมการณ์ที่อยู่เบื้องหลัง ระบบความคิด ความเชื่อ ความรู้ และระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ที่สร้างขึ้นเป็นนัยของทุนชุมชนนั้นเป็นคนละชุดกับการอธิบายด้วยนัยของทุนนิยม ดังเช่นที่งานวิจัยนี้ได้พยายามเสนอให้เห็นถึงกระบวนการสะสมทุนของชุมชนและการให้ความหมายของทุนชุมชนตามวิธีการสร้างทฤษฎีฐานรากจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนจึงทำให้การให้ความหมายของทุนชุมชนไม่ตกอยู่ภายใต้กรอบแห่งนิยามของระบบทุนนิยม

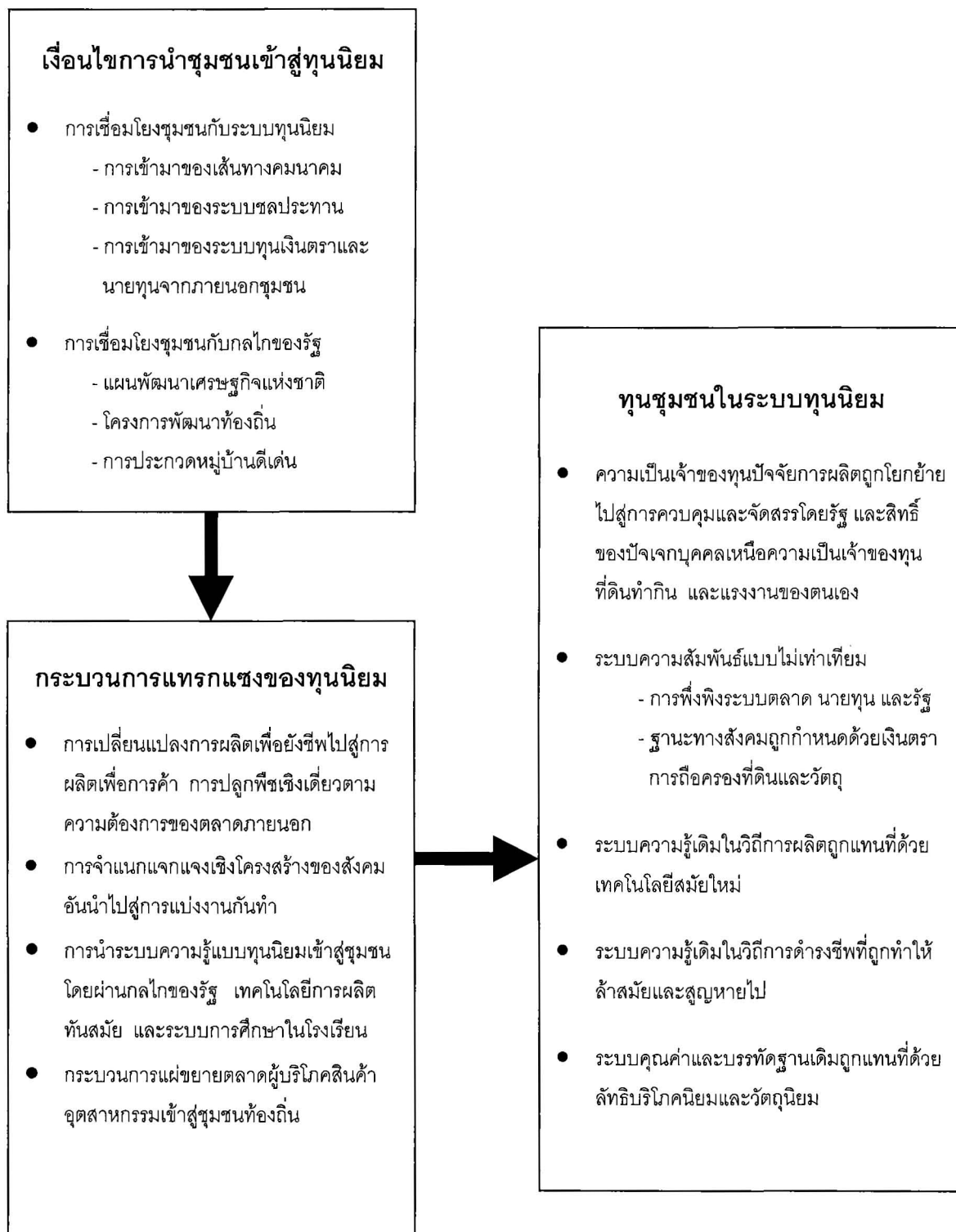
กระบวนการปรับตัวของทุนชุมชนที่ปรากฏในงานวิจัยนี้ แสดงให้เห็นว่าแนวคิดในการรวมกลุ่มเพื่อสร้างกลุ่มทุนทางเศรษฐกิจ และกลุ่มทุนทางสังคมขึ้นมามีค่านิยมอันน่าชื่นชมและอำนาจของรัฐ เป็นการเห็นพ้องต้องกันของคนส่วนใหญ่ในชุมชนทั้งที่เป็นคนเก่าคนแก่ไปจนถึงคนรุ่นใหม่ที่มีชีวิตจิตใจรักและห่วงหาต่อชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ มีจิตสำนึกร่วมกันที่จะนำพาให้ชุมชนยังยืนต่อไป และ

สามารถช่วยเหลือพึ่งพาตนเองได้เช่นในอดีต ดังนั้นการรวมกลุ่มของคนในชุมชนดังกล่าวข้างต้นจึงไม่สามารถเทียบเคียงได้ว่าเป็นการนำเอาแนวคิดแบบประชาสังคมที่เกิดขึ้นกับกลุ่มชนชั้นกลางที่ปรากฏในสังคมเมืองมาใช้กับชุมชนชนบทได้ เพราะการรวมกลุ่มเพื่อสร้างทุนชุมชนที่เข้มแข็งขึ้นในชุมชนชนบทนั้นไม่ได้เกิดขึ้นเพราะมีชนชั้นกลางที่ได้รับความรู้จากระบบการศึกษาสมัยใหม่หรือมีแนวคิดแบบทุนนิยมเข้าไปยึดครองพื้นที่และจัดตั้งกลุ่มขึ้นมาเป็นเสมือนตัวแทนของคนกลุ่มเล็ก ๆ ภายในชุมชน ในขณะที่กระบวนการปรับตัวของทุนชุมชนก็มีใช้การแสวงหาหนทางเพื่อหวนคืนไปสู่ความเป็นสังคมประเพณีที่หลุดพ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์กับบริบทภายนอกชุมชน และปฏิเสธระบบทุนนิยมอย่างสิ้นเชิง ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเชิงอุปถัมภ์ระหว่างผู้ใหญ่ (หมายถึงผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชน) กับผู้น้อย (หมายถึงลูกหลานในชุมชน) กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้การปรับตัวของชุมชนยังคงมีพื้นที่ให้สำหรับคนรุ่นเก่าที่จะเข้ามามีบทบาทต่อการถ่ายทอดอุดมการณ์แห่งทุนชุมชน และเปิดโอกาสให้คนรุ่นใหม่ได้เข้ามาสืบทอดและพัฒนาอุดมการณ์แห่งทุนชุมชนให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคม

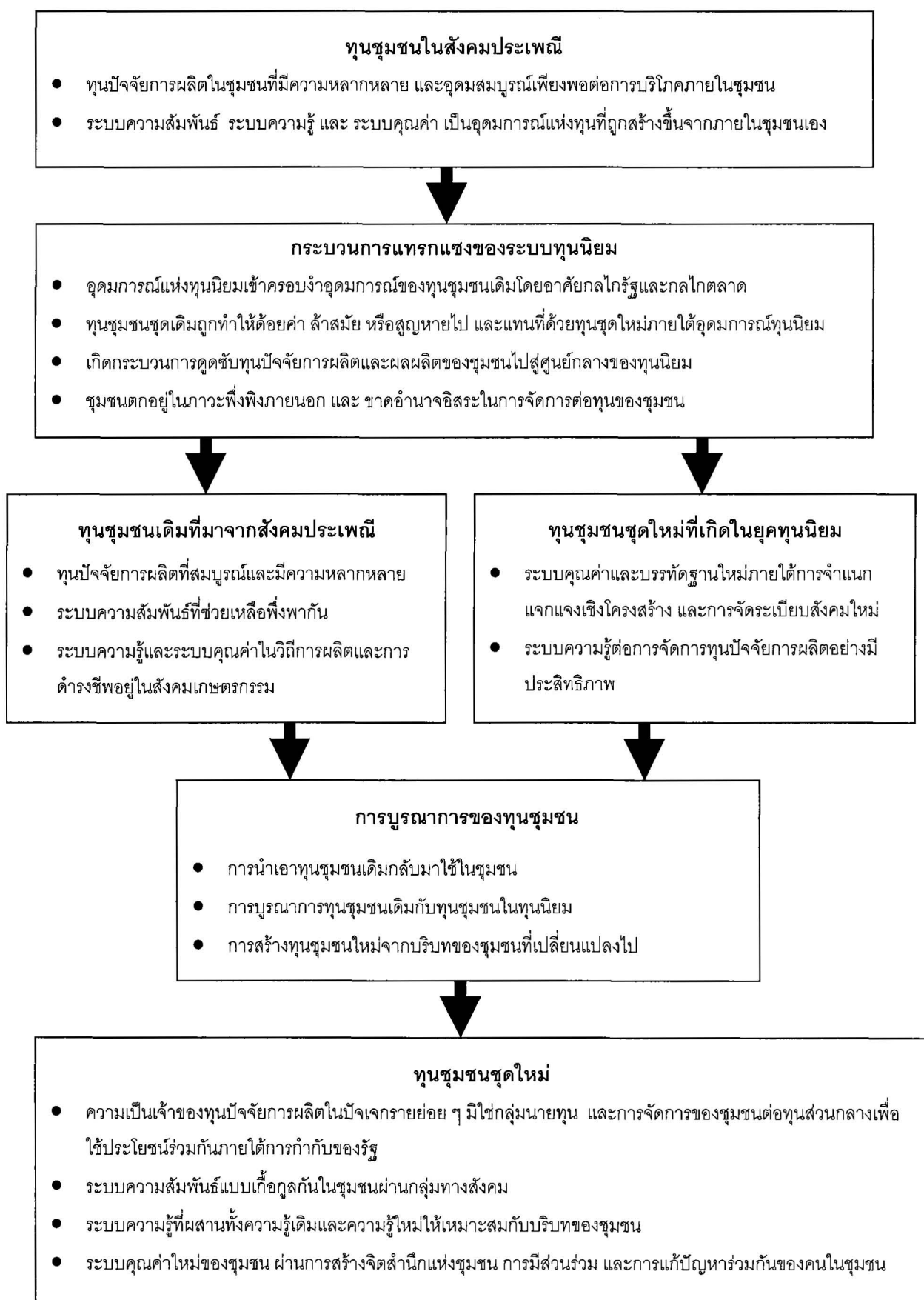
การศึกษาวิจัยของงานที่เกี่ยวข้องกับชุมชนครั้งนี้ น่าจะช่วยให้เกิดความชัดเจนในความหมายของทุนและกระบวนการสะสมทุนชุมชนเพื่อนำไปใช้ในงานวิจัยต่อไป และสำหรับแนวทางหรือนโยบายการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ควรจะได้นำเอาแนวคิดเกี่ยวกับทุนชุมชนเข้ามาเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของการพัฒนางานชุมชน และระบบเศรษฐกิจที่มีความเหมาะสมมากขึ้น

ภาพประกอบ 1 กระบวนการสะสมทุนในสังคมประเพณี

ภาพประกอบ 2 การแทรกแซงของระบบทุนนิยมต่อเศรษฐกิจชุมชน

ภาพประกอบ 3 การปรับตัวของทุนชุมชนเพื่อการดำรงอยู่ในระบบทุนนิยม

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (2528). *เศรษฐศาสตร์การเมืองเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2529). "อุดมการณ์ แนวคิด และแนววิเคราะห์," ใน *วิถีวิทยาในการศึกษาสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จอห์นสตัน , เดวิด บรูซ.. (2530). *สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473*. แปลโดย พรพิมณีย์ เอี่ยมธรรม , ชูลีพร พงศ์พัฒน์ , ชนัญ วงษ์วิภาค และญาดา ประภาพันธ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2526). *เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- , (2539). *ลัทธิเศรษฐศาสตร์การเมือง*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- , (2543). *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. (2541). *ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา*. กรุงเทพฯ : โครงการวิทยุโทรทัศน์ , อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา. (2541). *วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.
- ชูเมกเกอร์, อี.เอฟ. (2537) . *เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ : จี๊วแต่แจ๊ว*. แปลโดย สมบูรณ์ ศุภศิลป์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สมิต.
- ดำรงศ ฐานดี. (2532). *รัฐกับการพัฒนา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เทอร์ตัน, แอนดรู. (2533). "บรรดาอำนาจท้องถิ่นกับการแยกตัวทางสังคมในชนบท," ใน *รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา*. บรรณาธิการ โดย อนัญญา ภูงคกุล. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. (2533). "สถานภาพของทุนไทยในกระแสของทุนนิยมโลก," ใน *เศรษฐกิจไทยในระบบทุนนิยมโลก*. กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- , (2542). *ธุรกิจชุมชน : เส้นทางที่เป็นไปได้*. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- มาร์กซ์, คาร์ล. (2542). *ว่าด้วยทุน เล่ม 1 (Das Kapital Volume 1)*. แปลโดย เมธี เอี่ยมวรา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธีรธรรม.
- , (2543) . *ว่าด้วยทุน เล่ม 2 (Das Kapital Volume 2)*. แปลโดย เมธี เอี่ยมวรา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธีรธรรม.
- แมททิวส์, เดวิท. (2540). *จากปัจเจกสู่สาธารณะ : กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง*. แปลโดย จีรวิมล เสนาคำ. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

นภาพรณี หะวานนท์. (2540). **เอกสารคำสอน วิชา สังคมวิทยาสำหรับการพัฒนาประเทศ.**

กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นภาพรณี หะวานนท์. (2543). “เอกสารการวิจัยหมายเลข 1 : วิถีวิทยาในการศึกษาปรากฏการณ์ความเข้มแข็งของชุมชน,” ใน **เอกสารประกอบการสัมมนาองค์ความรู้ในเรื่องความเข้มแข็งของ**

ชุมชน : จากปรากฏการณ์สู่ทฤษฎีฐานราก. กรุงเทพฯ : โครงการพัฒนาดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

นียบพรรณ วรณศิริ. (2536). **มานุษยวิทยาเศรษฐกิจ.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมิตรออฟเซต.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2538). **เศรษฐศาสตร์การเมือง : โลกทัศน์กับการวิเคราะห์ระบบและการเปลี่ยนแปลง.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เบลล์, ปีเตอร์ เอฟ. (2533). “รัฐไทย : พัฒนาการของระบบทุนนิยมกับชนบทในประเทศไทย,” ใน **รัฐกับหมู่บ้านไทยในไทยศึกษา.** บรรณาธิการโดย อนัญญา ภูซังคกุล . กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2541). **พัฒนาการอุตสาหกรรมและพัฒนาการเศรษฐกิจ : ประสบการณ์ของเกาหลีใต้ บราซิล ไทย.** กรุงเทพฯ : คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2542). **เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ.** เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ตรัสวิน (ซิลค์เวอร์บ์คส์).

พรพิไล เลิศวิชา. (2532). **ศิวิล จากไพร่หนีนายถึงธนาการแห่งขุนเขา.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.

พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน. (2543). **การวิเคราะห์การอยู่รอดของชุมชนในระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า.** ปริญญาานิพนธ์ กศ.ด. (พัฒนศึกษาศาสตร์) กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

พอดเตอร์, แจ็ค เอ็ม. (2526). **โครงสร้างสังคมชาวนาไทย.** แปลโดย นฤจร อธิธิจิระจรัส. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ภาคพัฒน์ ทิพย์ประไพ. (2540). **แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ยศ สันตสมบัติ. (2540). **มนุษย์กับวัฒนธรรม.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

-----, (2542). **ความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน.** เชียงใหม่ : นพบุรีการพิมพ์.

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. (2530). **เศรษฐศาสตร์ว่าด้วยฟรีเมีย่ข้าว.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- วอลเดน เบลโล, เชียร์ คันนิงแฮม และ ลี เค็ง ปอห์. (2542). **ไศกนาฏกรรมสยาม : การพัฒนาและการแตกสลายของสังคมไทยสมัยใหม่**. แปลโดย สุรนุช ธงศิลา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- วิภาช รัชชาวาทิ. (2521). **เศรษฐศาสตร์เพื่อมวลชน**. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสมัยการพิมพ์.
- วิทย์ สิทธิเวคิน. (2542). “แนวคิดของอันโตนิโอ กรัมสกี ว่าด้วยเรื่องการปฏิรูปองค์กรอุตสาหกรรมในความสัมพันธ์กับการปฏิวัติสังคมนิยม,” ใน **รัฐศาสตร์สาร**. 21 (2) : 137-184.
- วิทยากร เชียงกุล. (2526). **การพัฒนาทุนนิยมในประเทศไทย ศึกษากรณีสังคมเกษตรภาคกลาง พ.ศ. 2503-2523**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ต้นหมาก.
- วิวัฒน์ชัย อัดถากร. (2533). **พลวัตรของทุนในเศรษฐกิจไทยยุคใหม่**. เอกสารเสนอคณะกรรมการส่งเสริมการวิจัย. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สกอตต์, เจมส์ ซี. (2543). “การเมืองในระบบอุปถัมภ์กับผู้รับอุปถัมภ์และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้,” ใน **ระบบอุปถัมภ์**. บรรณาธิการโดย อมรา พงศาพิชญ์ และ ปรีชา คุวินทร์พันธุ์. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมภพ มานะรังสรรค์. (2528). **เศรษฐกิจชนบทไทย : วิธีการผลิตและการตลาดของภาคเกษตรกรรมไทยปัจจุบัน**. กรุงเทพฯ : เจริญวิทยาการพิมพ์.
- สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. (2540). **การพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน**. ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2533). **แนวคิดมาร์กซิสต์กับการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาประเทศโลกที่สาม**. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- สนิท มณีดุลย์. (2539). **ผลกระทบของอุตสาหกรรมนาุ้งที่มีต่อความสัมพันธ์ทางการผลิตของชุมชนชาวนา : ศึกษากรณีอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช**. ปรินญานิพนธ์ กศ.ด. (พัฒนศึกษาศาสตร์) กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร .
- สุนทรี อาสะไวย์. (2530). **ประวัติคลองรังสิต : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2445**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุภา ศิริมานนท์. (2536). **แคปิตาλισ์ม : บทวิเคราะห์ระบบสังคมเศรษฐกิจแห่งสหรัฐอเมริกา**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม.
- สุพงษ์ ชัยนาม. (2528). “อันโตนิโอ กรัมสกี กับทฤษฎีว่าด้วยการครองความเป็นใหญ่,” ใน **ความขัดแย้งของการปฏิวัติ อันโตนิโอ กรัมสกี กับปัญหาของปัญญาชน**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

- สุวิทย์ ธีรศาสตร์ , ชอบ ดีสวนโคก และ สุรัตน์ วรางค์รัตน์. (2530). **รายงานการวิจัย เรื่อง การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในชุมชนลุ่มน้ำสงคราม ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึงปัจจุบัน**. ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อकिन รพีพัฒน์. (2543). "ระบบอุปถัมภ์และโครงสร้างชนชั้นสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," ใน **ระบบอุปถัมภ์**. บรรณาธิการโดย อมรา พงศาพิชญ์ และปรีชา คูรินทร์พันธุ์ . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิชาติ พันธเสน. (2539). **พัฒนาชนบทไทย : สมุทัยและมรรค แนวคิด ทฤษฎี และภาพรวมของการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา , อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2535). **เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง ทิศทางการวิจัยและการพัฒนาทางวัฒนธรรมในภาคเหนือ**. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- (2538). "การเปลี่ยนแปลงสังคมกับศักยภาพของชุมชนไทย," ใน **วิพากษ์สังคมไทย**. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย , สำนักพิมพ์อมรินทร์.
- (2541). **การระดมทุนเพื่อสังคม**. กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- เอิร์ช , ฟิลิป. (2533). "หมู่บ้านสู่รัฐ-รัฐสู่หมู่บ้าน," ใน **รัฐกับหมู่บ้านในไทยศึกษา**. บรรณาธิการโดย อนุญา ภูซงคกุล . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- แฮงค์ , ลูเซียน เอ็ม. (2527). **ข้าวกับมนุษย์ : นิเวศวิทยาทางการเกษตรในเอเชียอาคเนย์**. แปลโดย นฤจร อิทธิจิระจรัส . กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Alavi, Hamza. (1983). "The Structure of Peripheral Capitalism," in *Introduction to the Sociology of Developing Societies*. edited by Alavi and Shanin. London : The Macmillan Press.
- Bernstein, Henry. (1981). "Concepts of the Analysis of Contemporary Peasantries ," in *The Political Economy of Rural Development*. New York : State University of New York Press , Albany.
- Carnoy, Martin. (1984). *The State and Political Theory*. Princeton : Princeton University Press.
- Coleman, James S. (1999). " Social capital in the creation of human capital , " in *Social Capital : A Multifaceted Perspective*. edited by Dasgupta , Partha and Serageldin , Ismail. p.13-39. Washington D.C. : The World Bank.
- Hennies, K.H. (1990). "Capital as a factor of production ," in *The New Palgrave : Capital Theory*. p.108-119 . London : The Macmillan Press Ltd.
- Hirsch, Philip. (1990). *Development Dilemmas in Rural Thailand*. Malaysia : Peter Printers.
- Holtsberg, Christen. (1982). " Rice pricing policy ," in *Basic Needs and Government Policies in Thailand*. Singapore : Maruzen Asia.

- Jessop, R.D. (1969 , March). "Exchange and Power in Structure Analysis," in *Sociological Press*. 3 (17) : 130 .
- Katar, Singh. (1986). *Rural Development : Principles Policies & Management*. New Delhi : Sage Publications India Pvt Ltd .
- Kenneth J. (1999). " Observations on Social Capital , " in *Social Capital : A Multifaceted Perspective*. edited by Dasgupta , Partha and Serageldin , Ismail. p.3-5.
Washington D.C. : The World Bank.
- Laurence, S. Moss. (1979). " Power and Value Relationships in The Wealth of Naiton , " in Gerald P. O'driscoll JR. (eds) *ADAM SMITH and Modern Political Economy*.
The Iowa State University Press.
- Leon, P. Baradat. (1994). *Political Ideologies : Their Origins and Impact*. New York : Prentice-Hall.
- Lyman, Tower Sargent. (1990). *Contemporary Political Ideologies : A Comparative Analysis*.
New York : Brooks/Cole Publishing Company.
- Marx, Karl. (1978). *The Revolution of 1848 (Manifesto of the Communist Party)*. London : Penguin Book in association with New Left Review.
- Olsen, Marvin E.(1968). *The Process of Social Organization*. New York : Holt, Renehart and Winston ,Inc.
- Putnam, Robert D. (1993). *Making democracy work : Civic Traditions in Modern Italy*.
New Jersey : Princeton University Press.
- Richard Romano and Melvin Leiman. (1970). *Views on Capitalism*. California : Glencoe Pres.
- Ritzer, George. (1996). *Sociological Theory*. Singapore : The McGraw-Hill Companies Inc.
- Rostow, W.W. (1966). *The Stages of Economic Growth : a non-Communist Manifesto*.
Campridge : Cambridge University Press.
- Rude, George. (1980). *Ideology and Popular Protest*. London : Lawrence and Wishart.
- Scott , James C. (1976). *The Moral Economy of the Peasant : Rebellion and Subsistence in Southeast Asia* . London : New Haven and London ,Yale University Press.
- Smelser, Neil J. (1973). "Toward a Theory of Modernization in the Modern Society," in *Social Change : Sources , Patterns and Consequences* . edited by Etzioni ,Amitai and Etzioni ,Eva . New York : Basic Book .

- Smelser, Neil J. (1984). " The Modernization of Social Relations, " in *Modernization : The Dynamics of Growth* . p.119-132 edited by Weiner , Myron. Cambridge : Cambridge Mass.
- Smith, Adam. (1950). *The wealth of nations : Volume Two*. London : J.M.Dent & son Ltd.
- Struass, Anselm L. and Corbin, Juliet . (1990). *Basic of Qualitative Research Grounded Theory and Procedures and Technique*. Newbery park : Sage Publication , Inc.

ภาคผนวก

แนวการสัมภาษณ์ ชุดที่ 1

ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

1. เริ่มการสนทนา และแนะนำตัว

ชี้แจงวัตถุประสงค์ในการสัมภาษณ์ :

- เพื่อการศึกษาวิจัยในระดับปริญญาเอก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ในหัวข้อเรื่อง "ทุนชุมชน : เงื่อนไขในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม"
- ขออนุญาตอัดเทปในการสัมภาษณ์เพื่อความสะดวกและรวดเร็วในการพุดคุย โดยจะนำไปถอดเทปเพื่อการศึกษาในเรื่องนี้เท่านั้น มิได้นำออกไปเผยแพร่ที่อื่นใด

2. ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับผู้ให้ข้อมูลหลัก

2.1 ข้อมูลส่วนตัว

- ชื่อ/นามสกุลผู้ให้สัมภาษณ์ อายุ ระดับการศึกษา
- แต่งงานหรือยัง / มีลูกกี่คน / อายุเท่าไรกันบ้าง / ลูก ๆ ทำงานอะไรหรือยังเรียนหนังสืออยู่ ตอนนี้ในครอบครัวมีอยู่กี่คน / มีใครอีกบ้าง
- ผู้ตอบเกิดที่นี้หรือย้ายมาจากที่อื่น / ถ้าย้ายมาจากที่อื่น มาจากไหน / ทำไมจึงมาอยู่ที่นี้ / อยู่มานานกี่ปีแล้ว / พ่อแม่เป็นคนที่ไหน

2.2 สถานภาพทางเศรษฐกิจ

- ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ผู้ตอบประกอบอาชีพอะไรมาบ้าง / ปัจจุบันทำอะไรบ้าง
- ครอบครัวมีที่ดินกี่ไร่ / ที่ดินแบ่งทำนา ทำไร่ ทำสวน อะไรบ้าง / เป็นสัดส่วนกันอย่างไร งานใดถือเป็นรายได้หลักของครัวเรือน / รายได้ที่ได้แต่ละส่วนเป็นเท่าไรบ้างต่อปี
- คนในครัวเรือนช่วยทำงานหลักของครัวเรือนอย่างไรบ้าง (ทั้งงานเกษตร และงานบ้าน)
- นอกเหนือจากงานเกษตรแล้ว ครอบครัวยังมีรายได้อื่นอีกหรือไม่ เช่น การรับจ้าง ให้เช่าที่ดิน ฯลฯ ปล่อยกู้ ขายของ หรืออื่น ๆ
- ฐานะของครอบครัวจัดอยู่ในระดับใดเมื่อเปรียบเทียบกับคนส่วนใหญ่ของชุมชน (ดีกว่า/เท่ากัน/ด้อยกว่า) ทำไมจึงคิดเช่นนั้น

2.3 สถานภาพทางสังคม

- ดำรงตำแหน่งใดบ้างในชุมชน จากอดีตถึงปัจจุบัน (ทั้งทางการและไม่เป็นทางการ)
- มีบทบาทอย่างไรบ้างในชุมชน ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน เช่น เป็นผู้นำในเรื่องใดบ้าง เป็นผู้ให้คำปรึกษา เป็นผู้รับถือของคนในหมู่บ้าน ฯลฯ

แนวการสัมภาษณ์ ชุดที่ 2

ข้อมูลเกี่ยวกับบริบทของชุมชน

A. ความเป็นมาของชุมชน

1. ชุมชนมีอายุมานานกี่ปี มีการก่อตั้งมาตั้งแต่ปีใด การกำเนิดของชุมชนเกิดขึ้นอย่างไร ชุมชนมีประวัติความเป็นมาอย่างไร
(สอบถามจากคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนที่สามารถเล่าเรื่องราวของชุมชนได้อย่างละเอียด)
2. สภาพแวดล้อมของชุมชนในอดีตเป็นอย่างไร เช่น สภาพทางภูมิศาสตร์ สภาพที่ดินทำกิน ที่ดินสาธารณะ สภาพป่าไม้ แหล่งน้ำ พืชพรรณต่าง ๆ ความอุดมสมบูรณ์หรือความขาดแคลนต่าง ๆ
(ถามย้อนหลังเท่าที่ผู้ตอบจำได้ และควรจะถามจากคนเฒ่าคนแก่และคนที่เกิดในชุมชน)
3. มีการเปลี่ยนแปลงของชุมชนวิวัฒนาการมาอย่างไรบ้าง (ในด้านต่าง ๆ ในข้อ 2) เพราะเหตุใดจึงมีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้น โดยระบุปีที่มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นให้ได้อย่างชัดเจน
4. การเกิดขึ้นของโครงสร้างพื้นฐาน ได้แก่ ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา เทคโนโลยีการผลิตต่าง ๆ ที่เข้าสู่ชุมชน เกิดขึ้นเมื่อไร (ระบุปีให้ชัดเจน) เกิดขึ้นได้อย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงอะไรเกิดขึ้นบ้าง
5. การเปลี่ยนแปลงด้านประชากรของชุมชน ได้แก่
 - เมื่อเริ่มตั้งชุมชน มีกี่ครัวเรือน , ลักษณะการตั้งบ้านเรือนเป็นอย่างไร , มีความสัมพันธ์อย่างไร หรือมีการปกครองดูแลกันอย่างไร , การยังชีพเป็นอย่างไร
 - ต่อมา มีการเปลี่ยนแปลงจำนวนครัวเรือนไปอย่างไร , มีการอพยพย้ายถิ่นกันอย่างไร , ระบบความสัมพันธ์เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร , มีการยังชีพที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร
6. ระบบความเชื่อ คุณค่า และวัฒนธรรมในชุมชน
 - ศาสนาของคนในชุมชน , ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนเป็นอย่างไร
 - มีความเชื่อใดที่ดำรงอยู่ในชุมชนบ้างตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น ผี บรรพบุรุษ ธรรมชาติ
 - ประเพณีต่าง ๆ ในรอบปีของชุมชนมีอะไรบ้าง , เป็นอย่างไร , ทำขึ้นเพื่ออะไร
 - วัฒนธรรมที่เป็นทุนทางสังคมภายในชุมชนในอดีต เช่น ความช่วยเหลือ การทำบุญ ทำทาน

7. ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นอย่างไร ได้แก่

- ความเป็นเครือญาติกันในชุมชนเป็นอย่างไร นับญาติกันอย่างไร มีการช่วยเหลือกันอย่างไร
- ระบบอุปถัมภ์ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนระหว่างผู้ใหญ่กับผู้น้อย , ผู้เฒ่ากับเด็กและคนหนุ่มสาว
- ระบบความสัมพันธ์แบบอื่น ๆ ที่ปรากฏให้เห็นในชุมชนอีกหรือไม่

8. ระบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอกชุมชน ได้แก่

- ความสัมพันธ์กับรัฐเป็นอย่างไร รัฐมีบทบาทต่อชุมชนอย่างไรบ้าง
- ความสัมพันธ์กับชุมชนใกล้เคียง ติดต่อกันอย่างไร ติดต่อกันเรื่องอะไรบ้าง

9. การเกิดขึ้นของโรงเรียน เริ่มมีโรงเรียนเมื่อไร มีถึงชั้นใด โรงเรียนสอนอะไรบ้าง ครูกับชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันอย่างไร พัฒนาการของโรงเรียนเป็นอย่างไร ความรู้ บรรทัดฐาน และค่านิยมใดบ้างที่เกิดขึ้นจากโรงเรียนหรือการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน

10. การเกิดขึ้นของวัด เกิดขึ้นเมื่อไร วัดมีบทบาทอย่างไรในอดีต พระกับชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันอย่างไร พัฒนาการของวัดเป็นไปอย่างไร ความเชื่อ ความรู้ บรรทัดฐาน หรือวัฒนธรรมอันเกิดเนื่องจากวัดมีอะไรบ้าง

B. วิธีการผลิตและการดำรงชีพของชาวบ้านในอดีต (ยุคสังคมประเพณี)

1. ย้อนไปในอดีต (นับตั้งแต่ผู้ตอบเป็นเด็กหรือราว 50 ปี) คนในชุมชนทำมาหากินอย่างไร

- มีการเพาะปลูกอะไรบ้าง เช่น ปลูกข้าว ทำสวน (อะไรบ้าง) ทำไร่ (อะไรบ้าง) การปลูกพืชแต่ละอย่างมีวัตถุประสงค์ในการปลูกอย่างไรบ้าง (สิ่งใดปลูกเพื่อกิน สิ่งใดปลูกเพื่อขาย หรือเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ)
- มีการทำหัตถกรรมอะไรบ้างในครัวเรือนและชุมชน มีเป้าหมายเพื่อใช้ หรือเพื่อขาย หรือเพื่อแลกเปลี่ยน

2. แหล่งที่มาและความเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เพื่อการทำมาหากิน

- ที่ดิน : มีการบุกเบิกที่ดินทำกินอย่างไร , การจัดสรรที่ดินในชุมชนเป็นอย่างไร , การถือครอง และเลิกถือครองมีลักษณะอย่างไร , มีกฎเกณฑ์ในการถือครองหรือจัดสรรกันอย่างไร ภายในชุมชน , มีการซื้อขายที่ดินกันอย่างไร , มีการสืบทอดที่ดินในครอบครัวอย่างไร , โดยเฉลี่ยแต่ละครัวเรือนมีที่ดินเท่าไร , มีการแบ่งสรรเพื่อทำกินอย่างไร

- **แรงงาน** : การแบ่งงานภายในครัวเรือนเป็นอย่างไร , การแลกเปลี่ยนแรงงานมีลักษณะอย่างไร งานใดบ้างที่มีการแลกเปลี่ยนแรงงาน , มีการจ้างแรงงานกันหรือไม่ ค่าจ้างเท่าไร
- **เครื่องมือในการผลิต** : การใช้แรงงานสัตว์ชนิดใดบ้าง , เครื่องมือในการทำนา , ทำไร่ , ทำสวน , ปลูก และล่าสัตว์ เป็นอย่างไร จัดหาหรือสร้างขึ้นมาจากไหน ใช้วัตถุดิบอะไร จากที่ไหน , มีการซื้อ หรือแลกเปลี่ยนหรือไม่
- **เมล็ดพันธุ์** : มีพันธุ์ข้าวอะไรบ้างที่ปลูก , การคัดเลือกพันธุ์ , การเก็บเมล็ดไว้ทำพันธุ์ , การซื้อเมล็ดพันธุ์ , การเปลี่ยนแปลงพันธุ์ , การส่งเสริมของรัฐในการเปลี่ยนแปลง
- **แหล่งปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เช่น ป่าไม้ ป่าชุมชน แหล่งน้ำ ฯ** : มีแหล่งปัจจัยการผลิตหรือแหล่งอาหารที่สำคัญ ๆ ของชุมชน , มีการจัดการ แบ่งสรรกันอย่างไร , มีกฎหรือข้อห้ามในการใช้หรือไม่

3. การบริโภคภายในชุมชน

ในอดีตนั้นปัจจัยในการดำรงชีพของชุมชนที่สำคัญ ๆ มีอะไรบ้าง ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย , มีวิธีการได้มาอย่างไร เช่น ผลิตเอง-อะไรบ้าง , หากจากธรรมชาติ-อะไรบ้าง มีการสะสมปัจจัยสำหรับการดำรงชีพอย่างไรบ้าง

4. การแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในชุมชน

- ชาวบ้านมีวิธีการแลกเปลี่ยนในชุมชนกันอย่างไร เช่น ของแลกเปลี่ยน ของแลกเปลี่ยนเงิน มีผลผลิตอะไรบ้างที่ชาวบ้านใช้แลกเปลี่ยนกัน เช่น ข้าว พืช ผัก ปลา สัตว์ ของป่า ฯ
- การใช้เงินสำหรับซื้อขายผลผลิตเกิดขึ้นเมื่อไร มีผลผลิตอะไรบ้างที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนเป็นเงินตรา และชาวบ้านมีความต้องการใช้เงินเพื่อทำอะไรบ้าง เช่น ซื้อเสื้อผ้า , ทำบุญ , ซื้อข้าวกิน , ซื้อปัจจัยการผลิต
- ระบบตลาดเกิดขึ้นในชุมชนเมื่อไร , เกิดขึ้นได้อย่างไร , ตลาดตั้งอยู่ที่ไหน , ชาวบ้านไปตลาดกันอย่างไร , เอาอะไรไปขาย และซื้ออะไรกลับมาบ้าง พ่อค้าคนกลางหรือนายทุน เกิดขึ้นในชุมชนเมื่อไร , ใครที่ทำตัวเป็นพ่อค้าคนกลาง , บทบาทของพ่อค้าคนกลางแตกต่างกับชาวบ้านอย่างไร , มีความสัมพันธ์กับชาวบ้านอย่างไร , มีความเชื่อมโยงกับระบบตลาดภายนอกชุมชนอย่างไร

5. การสะสมทุนทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในชุมชน

- การเก็บข้าวไว้กินของชาวบ้านในอดีตมีวิธีคิดอย่างไร เก็บไว้เท่าไร นานเพียงใด อาหารอื่น ๆ มีการเก็บสะสมไว้อย่างไร

- มีการสะสมเครื่องใช้ในครัวเรือน (เช่น เสื้อผ้า จักรสาน) เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต หรือ ปัจจัยการผลิตอื่น ๆ เช่น ที่ดิน วัว-ควาย เป็นต้น มีการสะสมหรือไม่อย่างไร
- การสะสมทุนในรูปของเงินตราเกิดขึ้นได้อย่างไร เหตุผลที่ต้องสะสมเงินไว้เพื่อทำอะไรบ้าง การเก็บสะสมเงินมักจะอยู่ในลักษณะอย่างไร เช่น เก็บไว้ที่บ้าน เก็บไว้ที่ธนาคาร หรืออื่น ๆ

6. ทุนทางสังคมที่ปรากฏอยู่ในชุมชนยุคสังคมประเพณี

- **บรรทัดฐาน ความเชื่อ ความคิด ความรู้ที่ดำรงอยู่ในชุมชน**
 - มีหลักเกณฑ์/ข้อห้าม/บรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง
 - มีความเชื่อที่สำคัญ ๆ ที่ดำรงอยู่ในชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผี การนับถือบรรพบุรุษ
 - มีระบบความรู้ใดบ้างที่ดำรงอยู่ในชุมชน เช่น การทำมาหากิน การรักษาโรค การหาอาหาร
 - มีประเพณีหรือวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ชาวบ้านสืบทอดกันมา เช่น งานบุญ งานรื่นเริงต่าง ๆ
 - มีปราชญ์ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนมีใครบ้าง เหตุผลที่ถูกยกย่องให้เป็นปราชญ์ชาวบ้าน
- **ระบบเครือญาติ**
 - การนับถือความเป็นญาติเกิดขึ้นอย่างไร , ระบบการนับญาติ , เครือข่ายของความเป็นญาติ และการเลิกนับญาติ
 - ระบบแลกเปลี่ยนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบเครือญาติ เช่น แลกเปลี่ยนอาหาร เครื่องมือเครื่องใช้ แรงงาน เงินตรา และอื่น ๆ เป็นอย่างไร
 - ระบบการพึ่งพาอาศัยกันโดยไม่ต้องแลกเปลี่ยนแบบเสมอภาคมีอะไรบ้าง เช่น การดูแลลูกหลาน การให้ทาน การทำบุญ การแบ่งที่ดินให้ทำกิน ฯ
- **ระบบอุปถัมภ์แบบประเพณี**
 - การพึ่งพากันแบบผู้ใหญ่กับผู้น้อยในชุมชนอดีตเป็นอย่างไร ผู้ให้การอุปถัมภ์แก่ผู้อื่นในชุมชนมีคุณลักษณะอย่างไร เหตุปัจจัยที่ทำให้กลายเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์แก่ผู้อื่นได้ เช่น มีปัจจัยการผลิตมาก , มีอำนาจต่อรอง , มีทุนเงินตรา ฯ
 - การพึ่งพากันระหว่างคนรวยกับคนจนในหมู่บ้านเป็นอย่างไร เช่น การพึ่งพาแบบนายจ้างกับลูกจ้าง เจ้าของที่ดินกับผู้เช่า หรือผู้มีอิทธิพลกับลูกน้อง
 - การพึ่งพากันระหว่างคนของรัฐ ผู้นำชุมชน กับชาวบ้านเป็นอย่างไร เช่น การใช้อำนาจรัฐบังคับให้ทำตาม หรือชักจูงใจ หรือให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากขึ้นเพียงใดในการเลือกและตัดสินใจที่จะทำหรือไม่ทำตามที่รัฐเสนอมา

- **ภูมิปัญญา และกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในครัวเรือนและชุมชน**
 - ความรู้ ภูมิปัญญา ที่ดำรงอยู่ในชุมชนและสืบทอดต่อกันมาคืออะไรบ้าง เช่น การรักษาด้วยสมุนไพร ความรู้เรื่องการเลี้ยงชีพ การทำเกษตร การทำเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ มีภูมิปัญญาใดที่เคยมีมาในอดีตแล้วสูญหายไปบ้าง เพราะเหตุใด
 - ภูมิปัญญาที่มองผ่านความเชื่อ และพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในชุมชน เช่น การจัด การเรื่องน้ำ การจัดการเรื่องป่า ธรรมชาติ มีการสืบทอดกันมาอย่างไร
 - กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นอย่างไร มีระบบการถ่ายทอดความรู้กันอย่างไรบ้าง ตั้งแต่ก่อนมีโรงเรียน
 - วัดและพระในชุมชนมีส่วนต่อกระบวนการเรียนรู้อย่างไรบ้าง ในเรื่องใดบ้าง
 - ครอบครัว และวิถีชีวิตสร้างกระบวนการเรียนรู้อย่างไรบ้าง มีการสืบทอดความรู้ภายในระบบครอบครัวกันอย่างไรบ้าง เช่น พ่อแม่สั่งสอนลูกหลาน
 - ผู้เฒ่าผู้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน มีบทบาทต่อการถ่ายทอดความรู้ได้อย่างไรบ้าง

C. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในช่วงเปลี่ยนผ่านไปสู่ยุคทุนนิยมของชุมชน

1. การเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตและระบบเศรษฐกิจชุมชน

- การทำนา/ทำไร่/ทำสวน มีการปลูกมาก ๆ เพื่อขายตั้งแต่เมื่อไร มีการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ วิธี การผลิต เทคโนโลยีการผลิต การใช้แรงงานไปอย่างไรเมื่อเข้าสู่การผลิตแบบที่เรียกว่าสมัย ใหม่
- วงจรการผลิตใน 1 ปีเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง เป้าหมายในการผลิตแต่ละชนิดมีเป้าหมายอย่างไร เช่น เพื่อกิน หรือเพื่อขาย ผลผลิตใดมีความสำคัญต่อครอบครัวมากกว่ากัน
- ใครหรือปัจจัยใดที่เป็นผู้ส่งเสริมให้เกิดการผลิตเพื่อขาย เช่น นโยบายของรัฐ พ่อค้าที่เข้ามาสู่ชุมชน นายทุน หรือชาวบ้านด้วยตนเอง
- เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตใหม่ ๆ ที่เข้าสู่หมู่บ้านมีลำดับขั้นอย่างไร เช่น รถไถ เกือบเกี่ยว การสร้างยุ้งฉาง การใช้รถแทรกเตอร์ เครื่องสูบน้ำ ลำคลองชลประทาน ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง
- มีพันธุ์พืชที่เข้ามาเพื่อผลิตขาย ที่ไม่ใช่พืชดั้งเดิมเช่นอะไรบ้าง ใครนำเข้ามา มีการกระจาย การผลิตออกไปอย่างไร ขั้นตอนการผลิตแตกต่างไปจากดั้งเดิมอย่างไรบ้าง
- เงินทุนที่นำมาใช้เพื่อการผลิตมาจากไหนบ้าง มีการหมุนเวียนอย่างไร (การกู้และการคืน) เงื่อนไขการกู้ยืมเป็นอย่างไร

- การนำผลผลิตออกไปขายกระทำอย่างไรบ้าง ราคาผลผลิตเป็นอย่างไร ใครเป็นผู้กำหนดราคาขาย การต่อรองราคาเป็นอย่างไร
- สิ่งใดที่ส่งผลให้ชาวบ้านต้องเพาะปลูกอย่างเข้มข้นเพื่อหาเงินตรา ได้เงินมาแล้วนำไปใช้ทำอะไรบ้าง กิจกรรมใดที่ทำให้ชาวบ้านต้องใช้เงินมากที่สุด (ลองให้เรียงลำดับมาเรื่อย ๆ)
- การสะสมทุนของครัวเรือนเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร การให้ความสำคัญต่อการสะสมทุนเงินตราเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการผลิตเพื่อการค้าหรือไม่ เพราะเหตุใดครัวเรือนจึงต้องใช้เงินมากขึ้น เพื่อซื้อหรือกิจกรรมใดบ้าง ใครเป็นผู้จัดการต่อทุนเงินตราที่สะสมในครัวเรือน
- เมื่อมีการสะสมทุนเงินตรามากขึ้น การสะสมทุนอย่างอื่น ๆ เปลี่ยนแปลงไปหรือลดลงหรือไม่ เช่น การสะสมอาหาร การสะสมแรงงาน
- ชาวบ้านรู้สึกรู้สึกว่าเป็นอยู่ดีขึ้นหรือแย่ลงเมื่อเข้าสู่การผลิตเพื่อการค้า และใช้เงินเพื่อการแลกเปลี่ยนมากขึ้น
- การพึ่งพากันในชุมชน ในวิถีการผลิต มีการเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงาน
- การใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่ การดูแลรักษาธรรมชาติแตกต่างไปจากเดิมอย่างไร

2. ระบบทุนนิยมที่เกิดขึ้นในชุมชน

- **ระบบการเช่าที่ดิน** : เกิดขึ้นในชุมชนเมื่อไร , ใครเป็นผู้ให้เช่าที่ดิน และใครเป็นผู้เช่าที่ดิน , ค่าเช่าที่ดินกำหนดอย่างไร และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง , การเช่าใช้อะไรเป็นค่าเช่า เช่น เงิน , ข้าว , แรงงาน หรืออื่น ๆ , ระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้เช่ากับผู้ให้เช่าเป็นอย่างไร
- **ระบบการเช่าและจ้างเครื่องมือทางการผลิต** : (เช่น รถไถ จักรเย็บผ้า) มีการเช่าหรือจ้างเครื่องมือในการผลิตอะไรบ้าง , เกิดขึ้นเมื่อไร , ค่าเช่ามีการกำหนดค่าอย่างไร และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร , ให้ผลตอบแทนเป็นอะไรบ้าง
- **ระบบการจ้างแรงงาน** : เกิดขึ้นในชุมชนเมื่อไร , ใครเป็นผู้จ้าง และใครเป็นผู้ขายแรงงาน , ค่าจ้างแรงงานกำหนดอย่างไร และมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร , ระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้จ้างกับผู้ขายแรงงานเป็นอย่างไร , แรงงานเป็นแบบชั่วคราว (อาชีพรเสริม) หรือเป็นแรงงานถาวร (อาชีพหลัก) , การจ้างงานเกิดขึ้นภายในชุมชน หรือนอกชุมชน , มีการขายแรงงานนอกชุมชน เช่น ในเมือง ในกรุงเทพฯ หรือไม่อย่างไร

- **ระบบการกู้ยืมเงิน** : มีการกู้ยืมเงินในชุมชนเมื่อไร เกิดขึ้นได้อย่างไร , กู้ยืมเพื่อใช้ทำอะไร เป็นสำคัญ , ใครเป็นนายทุนให้กู้ยืม- ฐานะของนายทุนเป็นอย่างไร อิทธิพล บทบาท ของนายทุนเป็นอย่างไร , ระบบความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนกับชาวบ้านเป็นอย่างไร , ระบบการคิดดอกเบี้ยเป็นอย่างไร (ถูก-แพงอย่างไร)
- **ระบบธนาคาร** : เข้ามาสู่ชุมชนเมื่อไร , เข้ามาอย่างไร , เมื่อมีระบบธนาคารแล้วการกู้ยืมเปลี่ยนไปหรือไม่ อย่างไร , มีการเปลี่ยนแปลงอะไรที่เกิดขึ้นบ้างเมื่อมีธนาคารเข้าสู่ชุมชน , กฎเกณฑ์ ความแตกต่างระหว่างการกู้เงินนายทุนกับธนาคาร , ชาวบ้านมีความคิดต่อระบบธนาคารอย่างไร

3. การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการสะสมทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร (ดูรายละเอียดตามหัวข้อ B)

4. ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง (ดูรายละเอียดตามหัวข้อ B)

- ความสัมพันธ์ภายในครัวเรือน พ่อแม่กับลูกหลาน ผู้หญิงกับผู้ชาย คนแก่กับเด็ก และการแบ่งงานกันทำภายในครัวเรือนเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง
- ความสัมพันธ์ภายในชุมชน ผู้ใหญ่กับผู้น้อย (ระบบอุปถัมภ์) การนับถือญาติ การพึ่งพาอาศัย การแลกเปลี่ยน ความร่วมมือช่วยเหลือ
- ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับชุมชนอื่น ๆ ภายนอกเป็นอย่างไร กับตลาดภายนอกชุมชน กับพ่อค้า นายทุน เป็นอย่างไร

5. บทบาทและหน้าที่ของโรงเรียน : ต่อกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างไรบ้าง ชาวบ้านให้ความสำคัญต่อการส่งลูกเข้าระบบโรงเรียนมากน้อยเพียงใด ระบบความรู้ที่โรงเรียนให้แตกต่างไปจากเดิมอย่างไร หรือแตกต่างจากความรู้ชุดเดิมที่เคยมีอยู่ในชุมชนอย่างไรบ้าง ความแปลกแยกระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเกิดขึ้นเมื่อไร ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมร่วมกับโรงเรียนในด้านใดบ้าง และครูมีบทบาทหรือมีความสัมพันธ์กับชาวบ้านอย่างไรบ้าง

6. บทบาทของวัด : ต่อบรรทัดฐาน ความเชื่อ และความคิดของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนเปลี่ยนแปลงไปเพียงใด เพราะเหตุใด การนับถือพระ การเข้าวัด การไปทำบุญของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง

7. การเมืองการปกครองส่วนท้องถิ่น

(คำถามสำหรับผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน หัวหน้าคุ้ม กรรมการหมู่บ้าน อบต. ประชานกลุ่มฯ)

- ในอดีต การปกครองหรือการอยู่ร่วมกันแต่เดิมเป็นอย่างไร มีระบบควบคุมดูแลความสงบเรียบร้อย การจัดการความขัดแย้งกันอย่างไร เช่น มีผู้อาวุโสเป็นผู้ไกล่เกลี่ย หรือมีผู้นำตกเดือน และมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร คนที่ถูกเลือกเป็นผู้นำชุมชนในอดีตมีลักษณะอย่างไร จึงจะถูกเลือกเป็นผู้นำ เช่น ต้องมีฐานะดี หรือต้องมีอำนาจ หรือต้องมีพวกมาก หรือเป็นคนดี เป็นคนเสียสละ เป็นคนฉลาด เป็นต้น
- โครงสร้างการปกครองภายในชุมชน (ส่วนท้องถิ่น) ปัจจุบันเป็นอย่างไร การเลือกผู้นำหมู่บ้าน (เช่น ผู้ใหญ่บ้าน) ตามแนวทางการปกครองของรัฐส่วนกลาง เริ่มมีตั้งแต่เมื่อไร มีการเลือกตั้งหรือแต่งตั้งกันอย่างไร ผู้นำที่ได้รับเลือกจะมีคุณสมบัติอย่างไรบ้าง มีการเลือกตั้งกันตั้งแต่เมื่อไร มีการหาเสียงอย่างไร
- หน้าที่หลัก ๆ ของผู้นำชุมชนคืออะไรบ้าง ตั้งแต่ในอดีตแตกต่างจากปัจจุบันอย่างไร ผลตอบแทนที่ผู้นำได้รับคืออะไรบ้าง
- คณะกรรมการหมู่บ้าน หัวหน้าคุ้ม ถูกจัดตั้งกันขึ้นมาอย่างไร มีบทบาทหน้าที่อย่างไรกันบ้าง คนที่ได้รับเลือกจะมีคุณสมบัติอย่างไรบ้าง งานสำคัญ ๆ ที่ต้องทำมีอะไรบ้าง
- ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับรัฐ หรือตัวแทนรัฐ เป็นไปในลักษณะอย่างไร เช่น เชื้อพัง ให้ความร่วมมือ ต่อต้าน หรืออื่น ๆ

D. การปรับตัวของชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนด้วยทุนชุมชน

1. คำถามเกี่ยวกับการรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชน

- ความคิดเรื่องการรวมกลุ่มเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อไร ใครเป็นผู้นำความคิดเรื่องนี้มาสู่หมู่บ้าน การเกิดขึ้นในตอนแรกเริ่มมีปัญหาอุปสรรคอย่างไรบ้าง หรือได้รับความร่วมมืออย่างไรบ้าง กลุ่มใดเกิดขึ้นก่อนในหมู่บ้าน แล้วมีพัฒนาการมาอย่างไร
- ในปัจจุบันหมู่บ้านมีกลุ่มอะไรบ้าง แต่ละกลุ่มจัดตั้งกันมาอย่างไร ทำกิจกรรมอะไรบ้าง เช่น กลุ่มอาชีพ (อะไรบ้าง) กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มแปรรูปผลผลิต (อะไรบ้าง)
- การดำเนินกิจกรรมภายในกลุ่มมีระบบการจัดการกันอย่างไร มีการเลือกตั้ง/แต่งตั้งคณะกรรมการหรือตัวแทนกันอย่างไร ผู้ที่ได้รับเลือกส่วนใหญ่มีคุณสมบัติอย่างไรบ้าง โครงสร้างการบริหารจัดการของกลุ่มเป็นอย่างไร กรรมการที่ทำงานได้รับผลตอบแทนกันอย่างไร

- กิจกรรมของแต่ละกลุ่มมีอะไรบ้าง ใครเป็นผู้ดำเนินการในส่วนนั้น ๆ ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมกันอย่างไรบ้าง มีการจัดสรรงาน และประโยชน์กันอย่างไร ในรอบระยะเวลาหนึ่ง ๆ ต้องทำอะไรบ้าง เช่น รอบ 1 เดือน รอบ 1 ปี จะมีการประชุมกันอย่างไร ประชุมเรื่องอะไรบ้าง มีการแสดงความคิดเห็นและหาข้อสรุปกันอย่างไร
- เงินทุนของกลุ่มมาจากแหล่งใดบ้าง จากแหล่งภายในหมู่บ้าน จากสมาชิก สนับสนุนจากรัฐ จากองค์กรเอกชนภายนอก และอื่น ๆ อย่างไร สัดส่วนเป็นอย่างไร มีการกู้เงินหรือไม่ จากที่ใด ต้องชำระคืนอย่างไร มีดอกเบี้ยหรือไม่ นำรายได้จากส่วนใดมาชำระหนี้ ระยะเวลานานเท่าไร
- คนในชุมชนเป็นสมาชิกกันอย่างไร มากน้อยแค่ไหน สมาชิกมีส่วนร่วมอย่างไรบ้าง สมาชิกหวังประโยชน์อะไรบ้างจากกลุ่ม
- มีปัญหาในการจัดการกลุ่มอย่างไรบ้าง เมื่อมีปัญหาต่าง ๆ มีการแก้ปัญหากันอย่างไร (ให้ยกตัวอย่างปัญหาที่เกิดขึ้นมาในอดีต) กลุ่มที่ไม่ประสบความสำเร็จมีหรือไม่ เป็นเพราะเหตุใดจึงทำให้กลุ่มนั้น ๆ ล้มเหลวหรือเลิกกันไปในที่สุด
- พัฒนาการของการรวมกลุ่มในชุมชนมีการขยายตัวอย่างไรบ้าง และจะเติบโตไปในอนาคตอย่างไรบ้าง
- กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนหรือต่างชุมชนมีการติดต่อ เชื่อมโยง สัมพันธ์กันอย่างไรบ้าง เช่น กลุ่มออมทรัพย์กับกลุ่มชาวนา เป็นต้น โดยดูทั้งเครือข่ายภายในชุมชน และภายนอกชุมชน (เช่น ในระดับตำบล ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด หรือระดับภาค มีหรือไม่)
- สมาชิกของกลุ่มมีการแสดงความคิดเห็น การร่วมมือแก้ปัญหา และร่วมในการตัดสินใจอย่างไร มีการณีใดบ้างที่เกิดความขัดแย้ง และมีการจัดการอย่างไร
- กิจกรรมที่กลุ่มทำมีอะไรบ้าง ประโยชน์ที่สมาชิกได้รับจากการรวมกลุ่ม สวัสดิการที่เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่ม การปันผลจากผลกำไร (ดอกเบี้ย) ที่ได้มาเป็นสัดส่วนอย่างไร เอาไปทำอะไร ปันผลเป็นรายเดือนหรือรายปี เมื่อไร ปีที่ผ่านมามีการปันผลประโยชน์อย่างไร ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นต่อผลประโยชน์ที่ได้รับอย่างไรบ้าง มีใครไม่พอใจหรือไม่อย่างไร

2. การปรับตัวของชุมชนไปสู่ความเข้มแข็งในมิติต่าง ๆ

- การรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นได้ส่งผลต่อเนื่องให้เกิดอะไรขึ้นอีกบ้างในชุมชน เช่น ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันมากขึ้น หรือ การร่วมมือกันในงานส่วนรวมมากขึ้น หรือ เกิดการลงทุนในอาชีพต่าง ๆ มากขึ้น หรือเกิดสวัสดิการในชุมชนด้านต่าง ๆ อย่างไร หรือ ทำให้ชาวบ้านมีงานทำมากขึ้น

- ทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้างในมิติทางเศรษฐกิจ ได้แก่ วิถีการผลิต การอาชีพ การหารายได้เข้าสู่ครัวเรือน แหล่งเงินทุนสำหรับการผลิตและการดำรงชีพ เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร การรวมกลุ่มเพื่อการสร้างอำนาจต่อรองในการขายผลผลิต และการซื้อปัจจัยการผลิตเป็นอย่างไรบ้าง (เช่น การรวมกลุ่มแปรรูป การตั้งศูนย์สาธิต)
- ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในมิติทางสังคมอย่างไรบ้าง ได้แก่ ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน จิตสำนึกของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสในชุมชน การรวมกลุ่มเพื่อช่วยกันแก้ปัญหาสาธารณะ หรือ การสร้างสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ
- ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในมิติทางการเมืองอย่างไรบ้าง ได้แก่ การเลือกผู้นำ การแสดงความคิดเห็นในการเมืองการปกครอง การมีอิสระในการกำหนดแนวทางการพัฒนาให้กับชุมชนตนเอง หรือลดการพึ่งพิงรัฐลงได้อย่างไรบ้าง
- ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และวัดกับชุมชน เปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมต่อกิจกรรม แนวทางการเรียนรู้ของโรงเรียนและวัดหรือไม่ หรือเปลี่ยนแปลงไปในรูปแบบใดบ้างเมื่อเปรียบเทียบกับในอดีต
- มีกระบวนการเรียนรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นในชุมชนอันเนื่องจากการรวมกลุ่ม และการปรับตัวของชุมชนอย่างไรบ้าง

แนวสัมภาษณ์ชุดที่ 3 ข้อมูลเกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวบ้านทั่วไป

(คำถามต่าง ๆ ให้ถามแบบมีพัฒนาการตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน)

1. วิธีการผลิตและระบบเศรษฐกิจในครัวเรือน

- มีการเพาะปลูกอะไรบ้าง เช่น ปลูกข้าว ทำสวน (อะไรบ้าง) ทำไร่ (อะไรบ้าง) การปลูกพืชแต่ละอย่างมีวัตถุประสงค์ในการปลูกอย่างไรบ้าง (อะไรปลูกเพื่อกิน อะไรปลูกเพื่อขาย หรืออื่น ๆ)
- มีวิธีการผลิตแต่ละชนิดอย่างไร ในรอบ 1 ปี มีวงจรการผลิตอย่างไรบ้าง การให้ความสำคัญแก่ผลผลิตใดมากกว่ากัน (อาจกำหนดจากการเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญ) การใช้แรงงานคน แรงงานสัตว์ เครื่องมือในการผลิต ปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เช่น เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ได้มาอย่างไร มีการคัดเลือกอย่างไร ความรู้ในการผลิตมาจากแหล่งใด (เช่น วิทยุ พ่อค้าคนของรัฐ)
- มีการทำหัตถกรรมอะไรบ้างในครัวเรือน มีเป้าหมายเพื่อใช้ หรือเพื่อขาย หรือเพื่อแลกเปลี่ยน เช่น ทอผ้า จักสาน ทำเครื่องใช้ในครัวเรือน เป็นต้น
- มีการเลี้ยงสัตว์อะไรบ้าง เช่น วัว เป็ด ไก่ หมู มีวัตถุประสงค์ในการเลี้ยงสัตว์แต่ละชนิดเพื่ออะไรบ้าง (เช่น เพื่อกิน เพื่อขาย เพื่อใช้แรงงาน หรือให้ปุ๋ยคอก)
- มีอาชีพอื่น ๆ ในครัวเรือนอีกหรือไม่ เช่น ค้าขาย แปรรูปอาหาร รับจ้างในภาคเกษตร รับจ้างนอกภาคเกษตร แต่ละอาชีพให้รายได้แก่ครัวเรือนอย่างไรบ้าง ใครเป็นคนทำงานในอาชีพนั้น ๆ ถือเป็นอาชีพหลักหรืออาชีพเสริม
- ความรู้ความสามารถในการผลิตหรือการทำอาชีพต่าง ๆ มีการเรียนรู้มาอย่างไร เช่น สั่งสอนภายในครอบครัว เรียนรู้จากการช่วยงาน เรียนจากระบบการศึกษา
- คนในครอบครัวมีการแบ่งงานกันทำอย่างไร ระหว่างผู้หญิง-ผู้ชาย คนแก่ หนุ่มสาว เด็ก มีใครช่วยงานในภาคเกษตรบ้าง คนที่ไม่ได้ทำงานในภาคเกษตรทำอะไรบ้าง มีการจ้างแรงงานจากภายนอกครัวเรือนเข้ามาบ้างหรือไม่ เสียค่าจ้างอย่างไร
- เงินทุนของครัวเรือนมาจากที่ใดบ้าง เช่น เงินสะสม เงินกู้ สักส่วนเป็นอย่างไร ถ้าหากกู้ยืมมาจากแหล่งใด คิดดอกเบี้ยอย่างไร การทำอาชีพใดที่ต้องใช้เงินทุนมาก ๆ
- อาชีพต่าง ๆ ในครัวเรือนมีการเกี่ยวเนื่องกันอย่างไรบ้าง (การทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ งานรับจ้าง การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร)

- สัดส่วนของรายได้จากการประกอบอาชีพต่าง ๆ ในครัวเรือนเป็นอย่างไร รายได้ของครัวเรือนเพียงพอต่อการบริโภค การดำรงชีพ การสะสม การซื้อปัจจัยการผลิต หรือไม่อย่างไร มีส่วนเหลือสำหรับการสะสมเพียงใด
- มีค่าใช้จ่ายของครัวเรือนที่ต้องใช้เงินเพื่อซื้อเข้ามา (ไม่ได้ผลิตเอง) อะไรบ้าง เช่น ซื้อปัจจัยการผลิต ซื้อสินค้าเพื่อบริโภคในครัวเรือน ซื้อทรัพย์สินเพื่อการลงทุน ที่อยู่อาศัย เพื่อการศึกษาของลูกหลาน หรือซื้อสินค้าฟุ่มเฟือย การใช้จ่ายในเรื่องต่าง ๆ มีสัดส่วนอย่างไร

2. วิถีชีวิตและระบบความสัมพันธ์ทางสังคม

- ความเป็นอยู่ในปัจจุบันแตกต่างไปจากอดีตอย่างไรบ้าง เช่น มีสิ่งอำนวยความสะดวกมากขึ้น สบายขึ้น หรือลำบากมากขึ้น ปลอดภัยมากขึ้นหรือความเสี่ยงมากขึ้น
- ขนาดของครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร เช่น ขยายตัว หรือเล็กลง หรือย้ายถิ่นไปรับจ้างภายนอก
- ระบบความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่ลูกเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่อย่างไร ความเชื่อฟัง การเคารพนับถือผู้ใหญ่ การดูแลลูกหลาน เป็นต้น ลูกหลานเมื่อเรียนจบแล้วกลับมาอยู่ในชุมชนหรือไปหางานทำภายนอก มีการกลับมาอยู่บ้านหรือเยี่ยมเยียนอย่างไร
- พ่อแม่หรือผู้ใหญ่ในครอบครัวมีการสั่งสอนลูกหลานอย่างไรบ้าง ทั้งในเรื่องของการทำมาหากิน การทำเกษตร หรือ งานบ้าน หรือความรู้ต่าง ๆ ที่อยู่ในชุมชน
- ระบบความสัมพันธ์กันระหว่างคนในชุมชน เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร มีการช่วยเหลือกันด้านใดบ้าง การแลกเปลี่ยนกันระหว่างคนในชุมชนมีอะไรบ้าง เป็นการแลกเปลี่ยนของ หรือเงิน หรือการให้โดยไม่ต้องตอบแทนคืน หรือการแลกเปลี่ยนแรงงาน

3. การสะสมทุนทางเศรษฐกิจในครัวเรือน

- ในอดีตครัวเรือนมีการสะสมอะไรบ้างเพื่อการยังชีพ เช่น สะสมอาหาร ข้าว ที่ดิน พันธุ์พืช เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เสื้อผ้า หรืออื่น ๆ โดยมีวัตถุประสงค์ในการสะสมไปเพื่ออะไรบ้าง
- ปัจจุบันครัวเรือนมีการสะสมอะไรบ้าง เช่น อาหาร เสื้อผ้า เงินตรา , แต่ละประเภทสะสมมากน้อยเพียงใด , มีวัตถุประสงค์ใดในการสะสม , การเปลี่ยนแปลงการสะสมทุนต่าง ๆ เป็นมาอย่างไร
- การสะสมทุนเงินตราในครัวเรือนเกิดขึ้นได้อย่างไร มีปัจจัยใดที่ต้องสะสมทุนเงินตรามากขึ้นจากเดิม ครัวเรือนใช้เงินตราเพื่อกิจกรรมใดบ้าง
- การสะสมทุนเงินตราของครัวเรือนปรากฏออกมาในรูปแบบใดบ้าง เช่น การฝากธนาคาร การสะสมสัจจะ การออกเงินให้กู้ยืม

- แหล่งเงินทุนเพื่อใช้ในการผลิต และการดำรงชีพของครัวเรือนมาจากแหล่งใดบ้าง เช่น เงินสะสมภายในครอบครัว เงินกู้ (จากแหล่งใดบ้าง เช่น ธนาคาร กลุ่มออมทรัพย์ พ้อค้าเงินกู้)

4. ความเป็นสมาชิกของกลุ่มในชุมชน

- เป็นสมาชิกของกลุ่มใดบ้างในชุมชน เป็นตั้งแต่เมื่อไร เท่าไร (จำนวนหุ้น/จำนวนเงินที่ลงไป) มีตำแหน่งใดในกลุ่มบ้าง มีบทบาทอย่างไรภายในกลุ่ม
- ท่านมีส่วนร่วมต่อกิจกรรมของกลุ่มอย่างไรบ้าง การประชุมของกลุ่มท่านไปร่วมหรือไม่ มีการแสดงความคิดเห็นอย่างไรในการประชุมหรือการดำเนินการของกลุ่มหรือไม่
- เมื่อสมัครเป็นสมาชิกของกลุ่มคาดหวังว่าจะได้รับประโยชน์อะไรจากกลุ่มบ้าง กลุ่มสามารถให้ประโยชน์ตามที่คาดหวังได้หรือไม่
- ท่านคิดว่าแตกต่างกันหรือไม่เมื่อก่อนมีกลุ่มและเมื่อมีกลุ่มแล้ว ดีขึ้นหรือแย่ลงอย่างไรบ้าง
- ท่านกับสมาชิก/กรรมการ ในกลุ่มมีความสัมพันธ์กันอย่างไร
- มีความคิดเห็นต่อการดำเนินการของกลุ่มอย่างไร ความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการของกรรมการบริหารกลุ่มเป็นอย่างไร ความคิดเห็นต่อประโยชน์ที่กลุ่มให้เป็นอย่างไร
- ท่านเห็นว่าการดำเนินงานของกลุ่มมีปัญหาใดเกิดขึ้นบ้าง และน่าจะแก้ปัญหายังไงบ้าง

5. คำถามสำหรับผู้ได้รับการช่วยเหลือหรือสวัสดิการจากกลุ่มในชุมชน

- ท่านมีความเป็นอยู่อย่างไรจึงได้รับความช่วยเหลือจากสวัสดิการของกลุ่มออมทรัพย์ หรือกองทุนหมู่บ้าน เหตุผลที่กลุ่มพิจารณาให้ความช่วยเหลือเพราะเหตุใด
- ก่อนหน้าที่จะได้รับการช่วยเหลือความเป็นอยู่เป็นอย่างไร ใครเป็นผู้ดูแลหรือให้ความช่วยเหลือเป็นการส่วนตัวอย่างไร การช่วยเหลือเป็นไปในรูปแบบใดบ้าง เช่น อาหาร การทำมาหากิน เสื้อผ้า ที่ดิน หรืออื่น ๆ
- ได้รับความช่วยเหลือจากกลุ่มอย่างไรบ้าง ได้รับเป็นตัวเงิน หรือเป็นความช่วยเหลืออื่น ๆ ได้รับความช่วยเหลือในลักษณะของสวัสดิการของกลุ่มตั้งแต่เมื่อไร ได้รับเป็นระยะเวลา นานเพียงใด เมื่อได้รับความช่วยเหลือจากกลุ่มแล้วความเป็นอยู่เป็นอย่างไร ครอบครัวเป็นอย่างไรบ้าง สามารถพึ่งพาตนเองได้เพียงใด
- ท่านมีความรู้สึกหรือมีความคิดเห็นอย่างไรที่ได้รับเลือกให้รับสวัสดิการจากกลุ่มในหมู่บ้าน หากไม่ได้รับการช่วยเหลือจากกลุ่มฯ ท่านคิดว่าจะดำรงชีพอยู่อย่างไร

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาวพิศมัย รัตนโรจน์สกุล
วันเดือนปีเกิด	30 มกราคม 2508
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	75/76 หมู่บ้านศุภาลัย 4 ถนนสุขุมวิท แขวงแสนแสบ เขตมีนบุรี กรุงเทพมหานคร 10510
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	อาจารย์
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยวงษ์ชวลิตกุล จ.นครราชสีมา 30000

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2524	มัธยมศึกษาตอนปลาย จากโรงเรียนหอวัง กรุงเทพมหานคร
พ.ศ.2528	พาณิชยศาสตรบัณฑิต (พณ.บ.) สาขาการตลาด จากคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
พ.ศ.2534	พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิตทางบริหารธุรกิจ จากสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
พ.ศ.2545	การศึกษาดุษฎีบัณฑิต (กศ.ด.) สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ